

Эргаш НЕЪМАТОВ
Эрмат АШУРОВ, Илҳом МУҚУМОВ

ОЧИК МАЙДОНДАГИ ГУЛЧИЛИК

Кўҳна ва ҳамиша навқирон Самарқандим
Гулшанингга ажиб гулларим бағишладим.

Э.НЕЪМАТОВ

Самарқанд сайқали рўйи замин дер,
Саёҳат айлаганлар офарин дер.
Самарқанднинг кори бори эрур кишт,
Боғу гулзорлари монанди беҳишт.
Шарафингни баён этсам дам-бадам,
Дунё узра шоён бўлган Самарқанд.

(Ш.Х.Нурхонов)

ЭРГАШ НЕЪМАТОВ
ЭРМАТ АШУРОВ
ИЛҲОМ МУҚУМОВ

Гул орзусига берур зийнат
чаман машшотаси.

(А. Навоий)

ОЧИҶ МАЙДОНДАГИ ГУЛЧИЛИК

САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХУЖАЛИК
ОЛИҒОҶИ БОТАНИКА
ВА УСИМЛИКЛАР ФИЗИОЛОГИЯСИ
КАФЕДРАСИНИНГ
МУДИРИ БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ
ПРОФЕССОР
И. ҲАМДАМОВ ТАҲРИРИЯТИ ОСТИДА.

Самарқанд
Сувғиёна нашриёти.
1997 йил.

Аннотация

Гулчилик билан шуғулланиш ҳалқимизга қадимдан мерос бўлиб қолмоқда, гулчилик ва атрофини кўкаламзорлаштириш яқин 2—3 йил ичида янада авж олди, ушбу қўлланма гулчилик тарихи, манзарали ўсимликларнинг ботаник хусусиятлари, бир, икки ва кўп йиллик гулларни экиш технологияси, кўпайтириш йўллари, вертикал кўкаламзорлаштириш учун қўлланиладиган ўсимликлар ҳақида маълумот берилган. Шунингдек, гул ҳады қилишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапирилиб, кўча ва бола боғчаларини кўкаламзорлаштиришнинг айрим лойиҳалари схематик тарзда келтирилган.

Қўлланма қишлоқ хўжалик ва шаҳарларни кўкаламзорлаштириш билан шуғулланувчи мутахассислар, лойиҳачи архитекторлар, ҳаваскор гулчилар ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Эргаш НЕГМАТОВ.

КИРИШ

Инсон пайдо бўлибдики, у табиат неъматларидан, унинг гўзаллигидан баҳраманд бўлиб келмоқда. Демак, инсон ва табиат бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Хўш, табиат инсонни нималари билан ўзига тортади?

Баҳор келиши билан биз табиат куйнига ошиқамиз, бир лаҳза бўлсада, дунё ташвишларини унутиб ям-яшил арчазорлар, қип-қизил лолазорлар ичида дам олгимиз келади. Хўш, бизни у ерларга қандай куч тортади? Албатта, табиатнинг ям-яшил либосга ўралиши-ю унинг қўйнида очилиб турган ранг-баранг гулу-лолалар, барг шакллари, уларнинг жойлашиши, тана гузилишлари билан, асосан, гулларининг ранг-баранглиги ҳамда хушбўй ҳидлари билан кишини ўзига ром қилиб, сеҳрлаб, ўзига тортади. Ҳатто, энди тетапоя бўлаётган мурғак гўдак, гуллаб турган ўсимликни кўрса баргини юлмайди, новдасини синдирмайди, албатта гулини узиб олишга ҳаракат қилади. Демак, гулга бўлган интилиш, қизиқиш инсонга хос бўлиб, авлодлардан ўтиб келаётган табиатга бўлган туғма муҳаббат белгисидир.

Гўзал манзарали гулу-гулзорлар инсон кайфиятини кўтаради, руҳан тетик қилади ва эстетик завқ бағишлайди. Қолаверса, бу гўзалликлардан завқлана билиш, уни чуқурроқ тўйиш ва унга тўғри муносабатни ўзида шакллантириш, инсоннинг маданияти ҳамда эстетик мезондир.

Турли маросимлар, тантаналар, улуғ меҳмонларни кутиб олиш, турли-туман учрашувлар гулсиз ўтмайди. Демак, гуллар кундалик ҳаётимизда, хурсандчилик кунларимизда бизга ҳамроҳдир.

Бундай тантанали кунларда кўпинча атиргуллар ва чиннигуллардан фойдаланилади. Чунки атиргуллар қадимдан гулларнинг шоҳи ҳисобланган. Ҳозирги вақтда атиргуллар билан биргаликда чиннигулнинг хилма-хил навларидан ҳам кенг фойдаланилмоқда. Атиргуллар

Ўзининг ёқимли ҳиди, гулларининг ранг-баранглилиги, серқатлилиги ҳамда гуллаш муддатларининг узунлиги билан киши эътиборини ўзига ром қилиб келган. Ҳовлиларда, боғларда, кўча ва хиёбонларда ранг-баранг бўлиб очилиб турган атиргуллар уларга ўзгача ҳусн бахш этади. Хуллас, гулзорларнинг энг гўзали атиргуллар очилиб турган гулзорлардир!

Ўзбекистонда, жумладан, Самарқандда ўстириладиган гуллар тўплами чет элларда селекция йўли билан олинган чой дурагай, пренециан навларидан ва бошқа турли картошкагул, пиёзгуллар бир йиллик ва кўп йиллик гуллар бўлиб. жами 100 — 120 мингги хилни ташкил этади.

Гул тўғрисидаги мусулмонларнинг ривоятларидан бирида шундай дейилади: „Муҳаммад алайҳис-с-салом жангга боришдан олдин хотинларига қизил гул ҳадя қиладилар ва мен келгунга қадар бирор киши билан алоқа қилмайсанлар деб қасамёд қилдирадилар. Аммо хотинлари Муҳаммад алайҳис-а-саломнинг йўқлигидан фойдаланиб, қасамёдни бузадилар, натижада Муҳаммад алайҳис-а-салом буни билиш учун келиб берган қизил гулларини тиниқ сувга ташлашни буюрадилар, Қизил гулни сувга ташлаб қайта олганларида, қизил гул ўз рангини ўзгартириб, сариқ гулга айланади“.

Шу сабабдан сариқ гул айрилик, жудолик белгиси сифатида атайлаб ҳадя қилинмайди.

Шундан кўриниб турибдики, гулчилик ва гулга бўлган қизиқиш, унга нисбатан ривоятлар тўқиш азал-азалдан давом этиб келган.

Соҳибқирон Амир Темур даврида Самарқандда 15 та катта-катта боғлар, яъни Боғи Шамол, Боғи Биҳишт, Боғи Давлатобод, Боғи Чинор, Боғи Дилкушо, Боғи Бўлду, Боғи Нақши жаҳон, Боғи Баланд, Боғи Нар, Боғи Жаҳоннамо, Боғи Амирзода Шохрух, Боғи Майдон, Боғи Загон Қуллар Боғи каби боғлар ташкил қилиниб, бу боғлар гулу гулзорлар билан безатилган. Шундан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда, жумладан, Самарқандда 1378 йилларда гулчилик ниҳоятда эъзозланган ва деҳқончилик маданиятида катта ўринни эгаллаган. Чунки Шаҳаншоҳ ва давлат арбобларига гулоб, гулканд тайёрлашда ниҳоятда кўп ва хилма-хил гуллар ишлатилган.

Айниқса, Соҳибқирон Амир Темур даврида гулоб тайёрлаш учун ишлатиладиган атиргуллар Мавлонбойи,

маҳаллий бахмалгул, маҳаллий атиргул ва энг ҳиди ўткир бўлган сариқ атиргул кабилар кўп бўлган.

Гулчилик яхши ривожланган Франция, Германия, Англия, Голландия, Туркия, Греция, Болгария каби давлатлари ҳисобланиб, айниқса Болгариядаги Казанлик водийсида 500 мингдан ортиқ гул кўчатлари ташқи давлатларга олтин ҳисобида сотилади.

Бундан ташқари, Болгария бутун дунёда ўзининг атиргул мойи билан довуғи кетган. Атиргул мойини олиш учун ниҳоятда кўп ерлар атиргул билан қопланган бўлиши керак, қизиги шундаки, 1 кг мой олиш учун 500 кг гул япроғи керак бўлади ёки уч миллионга яқин гул керак бўлади.

Ўзбекистонда қадим-қадим замонлардан бошлаб боғлар ва боғларда гулу-гулзорларнинг ташкил этилганлиги ва бу боғларда усталик билан ишланган отма фавворалар алоҳида ўрин тутган. Жумладан, Испания элчиси Клавир. Боғи Дилкушода бўлган вақтида бу ҳақда қўйидагиларни ёзган: „Подшоҳ махсус қўйилган баланд ўриндиқда ўлтирар ва унинг олдида сувни тепага отилиб турган фаввора бўлиб, фавворача қизил олма қалқиб турарди“.

Бу боғлардаги фавворалар ҳар хил бўлган. Бунин XV—XVI асрларга оид миниатюраларда чизилган фаввора тасвирлари ҳам тасдиқлайди. Фаввораларга махсус мосламалар орқали келган сув ташқарига бир неча бўлимларга бўлиниб отилиб чиққан. Ташқарига отилиб тушган сувлар айланма, кўп қиррали ва жимжимадор қилиб ишланган ҳовузларга тушиб, ариқчалар орқали оқиб чиққан. Бундай фавворалар намуналарини биз „Бобурнома“ асарига ишланган расмларда, Саъдий асарларида, Низомийнинг „Ҳамса“си ва бошқа асарларга ишланган миниатюраларда кўришимиз мумкин.

Олимларимиз томонидан олиб борилган текширишлар Ўрта Осиё боғларида эрамиздан минг йил олдин ҳам атиргул, наъматакнинг бир неча турлари, ўрик, шафтоли, олхўри ва шунга ўхшаш мева ва манзарали ўсимликлар бўлганлигини кўрсатди. XII — XIII асрларга келиб гулчилик ва боғдорчилик жуда илгарилаб кетган. Муз, тошдан, қаср харобаларидан топилган атиргул шохигади капалаклар, ўрик, олча, шафтоли данаклари фикримизга далил бўла олади.

Боғларда мевали ва мевасиз дарахтлардан ташқари ҳар хил ўгчил гуллар ва кўкатларга алоҳида жой ажратилган. Бизгача етиб келган маълумотларда гулларнинг бир қанча турлари баён қилинган. Улардан: ҳамиша баҳор, савсар, ханжа, жанжарий, кўк бинафша, садбарг, зарафшои наргиси, боғ лоласи, тоғ лоласи, Дарқари гўш, Дардори кокилий, Саройи савсарнинг бир неча турлари, оддий Шокайик, оқ оёсумон, сариқ аргун, сариқ бинафша, Лолайи ду табақа, Шаббўй сариқ Лола, Настарини бағдоеий, Казқо гули раъно, кўкноргул, сариқ ёсуман, гули шашмаҳо, Нилуфар қаранфургул, Хатмий, Шаббо дўстон, чаман афруз, гултожихўроз кабилардир.

Умуман олганда, гулларнинг бу навлари фақатгина Самарқанд шаҳридагина эмас, балки бошқа шаҳарларда ҳам куплаб ўстирилган.

Масалан, Тошкент ташқарисидаги боғларда атиргуллар, лолалар, жамбил райхон, бинафшалар, савсар, ҳамиша баҳор, қорун гулхайрилар ўстирилган. Улар шундай тартибда экилганки, бири очилиб тугаса, иккинчиси гуллай бошлаган. Гуллардан ташқари яна ҳар хил кўкатлар ҳам ўстирилган.

Умуман олганда XIV—XV асрлардаги боғ, гулзорлар нозик дид билан бунёд этилган. Боғлар тилларда дoston бўлган. Бу эса ҳукумдорларнинг боғдорчилик, гулчилик ва манзарали ўсимликларни кўпайтиришга ниҳоятда қизиққанларидан яъни уларнинг маданий ва маънавий дунёқарашлари юксак бўлганлигидан далолат беради. Ибн Арабшоҳнинг айтишича, Соҳибқирон Амир Темури пайванд қилинган гул ва ниҳолларни авайлаб, ўзи ҳам пайванд қилишни жуда яхши кўрар экан. Самарқанд атрофларида жойлашган боғларда мевали ва манзарали гул ва дарахтларнинг биргаликда экилиши. Г. А. Пугаченковнинг айтишича, — Ўрта Осиё боғлари ва хиёбонлари учун ўзига хос хусусият бўлиб, Европа боғларидан тубдан фарқ қилар экан.

Боғларда сайр қилиб юрган оҳулар, тустовуқ ва товуслар, ҳавуларда сузиб юрган ўрдак, роз ва баликлар боғ ва гулзорлар манзарасини янада гузаллаштирган ва уларни кўрган кишиларга завқ бағишлаган.

Фикримизнинг далили тариқасида Бухородаги Ситорайи Моҳи Хосса номли боғда ҳозирги кунларда ҳам баланд чинорлар, турли-туман гуллар атрофида сайр

қилиб юрган товус ва товустовуқларни эслатишимиз мумкин.

Мустақил жумҳуриятимизда ҳам ҳозир гулчиликка катта эътибор берилмоқда.

Гулчилик Ўзбекистон халқининг кундалик турмушига кириб бормоқда ва шаҳар аҳолисининг турмушида ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Яхши кўкаламзорлаштирилган хиёбонлар, дид билан қурилган катта кўчалар шаҳар ҳуснига ҳусн қўшиб, аҳолини соф ҳаво билан таъминлайди. Яхши дарахтлар, бутазорлар, гулзорлар, ҳавони чанг ва тугун ҳидидан го-затайди ва нормал микроиқлим ярагади. Булардан ташқари, шовқинни ютади ва йўл ёқаларига гўзал манзара бахш этади. Сардарахт хиёбонлар, фавворали чиройли гулзорлар ва озода хиёбон кишиларнинг дам олиши, ҳордиқ чиқариши учун энг қулай жойлар ҳисобланади.

Табиатда гулни яхши кўрмайдиган одамни топиш қийин. Лекин гулларга муносабат, гулзорлар, боғлар ярагишдаги фидойилик, уларга нисбатли дид ҳар кимда ҳар хил. Гуллар қадимдан одамларнинг диққатини ўзига жалб этган, кишида гўзаллик ҳисларини тугдирган.

Самарқанддаги кўчат етиштириш хўжаликлари комбинати 1946 йилда ташкил қилиниб, ер майдони 146 га ни ташкил этиб, умумий гуллари 240 хилдан ортиқроқдир.

Гулчилик натижасида ҳар йили аҳолига ва шаҳарни ободонлаштириш, янги қўрилган массивларни гул билан безаш учун 1,5—2 миллион дона турли гуллар кўчати етиштириб бермоқда.

Гуллардан ташқари Самарқанд ўрмон хўжалиги, Шредер номи илмий-текшириш институтлари Самарқанд филиали, Чархин, Даҳбед бўлимлари ҳар йили бутун вилоят ва қўшни вилоятларга ҳам турли туман гул кўчатлари етказиб беришда жонбозлик кўрсатмоқдалар.

Вилоятда уй-жой ва ишлаб чиқариш биноларининг тез суръатлар билан қурилиши, инсонларнинг фаровон ҳаёт сари интилиши, замонавий механизациялаштирилган, химиялаштирилган воситалари билан таъминланган, илғор технологияга таянган гулзорчилик хўжаликлари ни ташкил этишни тақоза этмоқда.

Шаҳар ва қишлоқларни кўкаламзорлаштириш, аҳолининг гулга бўлган талабларини қондириш учун ҳар бир вилоят ва туман марказларида марказлаштирилган ташкилотлар бўлиши шарт. Шулар раҳбарлигида кўкаламзорлаштириладиган ерларни режа асосида лойиҳаланиш зарур бўлади.

Имконияти борича ўтқазиладиган турли манзарали дарахт, буталар ҳамда гуллар шу лойиҳага асосланиб танлаб ўтқазилиши зарур ва илғор агротехника усулларидан фойдаланиб жамоатчиликни бу ишга жалб этилиши лозим.

Ҳанузгача ўсимликларни аралаштириб ўтқазиш ҳоллари давом этиб келмоқда. Шаҳарларда ва туман марказларида гулчилик учун ажратилган ер майдонлари ва хиёбонлар кун сайин ошиб бормоқда. Шунинг учун гулхоналарни кўп йиллик турли-туман атиргуллар, илдизпояли ва илдизтуганакли гуллар билан бойитиш талабга мувофиқдир. Чунки оз маблағ сарфлаб меҳнаткашларнинг асосий ҳордиқ чиқарадиган хиёбонларини чиройли ва кўркем қилишга ҳаракат қилишимиз зарур.

Ниҳолларни ўтқазишда эрта баҳордан кеч кузгача гуллайдиган турли кўп йиллик гуллар ўтқазилса, буни кўрган кишининг бағри дили очилиб, мутлақо чарчоғини унутади. Масалан: кузда ўтқазилган лола, сумабула, наргиз, бойчечак эрта баҳор келиши билан гуллаб кўзга ташланади. Шунинг учун бу ўсимликларни кўпроқ ўтқазиш мақсадга мувофиқ.

Агар биз гулзорларимизга қанчалик кўпроқ кўп йиллик гуллар ва манзарали буталарни ўтқазсак, шунчалик меҳнатни ва маблағни тежаган бўламиз. Чунки бир йиллик ва икки йиллик гулларнинг харажаги ва меҳнати ниҳоят даражада кўп бўлади.

Шаҳар ва туман марказларини, хиёбонларни кўкаламзорлаштиришда шаҳар кўкаламзорлаштириш идораси ва турли питомникларнинг роли катта бўлмоғи керак.

Аҳолини гулга бўлган талабини қондириш мақсадида биз гулларнинг қачон экилиши ва қачон кесилишини ҳисобга олган ҳолда ўз вақтида очиқ ерларда ва иссиқхоналарда экишимиз ва асрашимиз зарур. Чунки ҳар бир гулни экилган кундан бошлаб неча кунда гуллашини билмасак, биз талаб қилинган вақтда халққа етказиб бера олмаймиз. Турли бир йиллик, икки йиллик гулларнинг уруғларини, биз асосан, қўлда териб

олишимизга тўғри келади. Чунки гул уруғлари ёппасига ҳаммаси пишиб етила олмайди, шунинг учун уни пишиб етилиши билан териб олишга киришимиз лозим. Манзарали бутазорлардап атиргўл, настарин, бульдо-неж, япон беҳиси ва бошқа чирмашиб ўсувчи гуллардан Текома, климагис, каприфоль сингариларни қаламчалар билан кўпайтириш мақсадга мувофиқ.

Буларни кўпайтириш даврида ўстирувчи моддалар гегероуксин, индонил мой кислотаси, нафтил уксус кислотаси Н.Р.В. юка ва турли ўстирувчи компонентлардан кўпроқ фойдалансак, қаламчаларнинг илдиз отиши тезлашади ва тезда гулга киради.

Ўзининг мустақиллигини эълон қилингандан сўнг бизнинг юргимизда бошқа қишлоқ хўжалиги экинлари қатори гулчиликни ҳам кенг ривожлантиришимиз учун катта имкониятларимиз мавжуддир.

Манзарали ўсимликларнинг айрим ботаник хусусиятлари асосида

Ўсимликлар ва уларнинг органларини морфологик тузилишлари ҳақидаги чуқур маълумотни ботаника фани ҳақидаги китобларда учратиш мумкин. Шу сабабли ўсимлик органларининг айрим характерли хусусиятларини таърифлашда биз фақат гулчилик нуқтаи назаридан ёндошдик, холос.

Манзарали ўсимликларга юқори тузилишга эга бўлган бир, икки ва кўп йиллик ўт-ўсимликлар, чала бута, бута ва дарахтлар киради. Бу ўсимликлар ўз навбатида вегетатив ва генератив органлардан таркиб топган. Уларнинг вегетатив органларига илдиз, поя ва барглари кириб, бу ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши учун зарур Генератив органларига эса гуллари, меввлари ҳамла уруғлари киради.

Ўсимликларда келиб чиқишига кўра уч хил илдиз бўлади: асосий, ён ва қўшимча. Гулчиликда қўшимча илдизлар ўзига хос аҳамият касб этади. Қўшимча илдизлар ўсимликларнинг поя ва баргларида ҳосил бўлиб, бу кўпчилик манзарали ўсимликлар (вербена, гнафалиум, бинафша ва бошқалар)нинг вегетатив кўпайиши учун асосий роль ўйнайди. Кўпчилик пиёзли гулларда (тилло ранг лилия, тигр лилияси ва бошқалар) илдизлар ва нафақат пиёзининг остки томонидан балки пиёз устидан, яъни поя асосида ҳосил бўлади. Шунинг учун бундай пиёзларни пиёз ўсти илдизлари тупроқ ичида бўлиши учун чуқурроқ экишга тўғри келади.

Манзарали ўсимликларни бир жойдон иккинчи жойга кўчириб ўтқазишда уларнинг илдиз бўғзини жойлаштиришига, яъни илдизни йўғонлашиб пояга туташган жойига эътибор берилади.

Гулчиликда ўралиб ва илашиб ўсувчи поялар ўзига хос қизиқиш уйғотади. Бундай ўсимликлар (текома, плюш, гортензия ва бошқалар) вертикал кўкаламзорлаштиришда ўзига хос маъзара ҳосил қилади.

Гулчиликда ўсимликлар баргларининг (айниқса дарахт ва буталарнинг) яшовчанлиги ва уларнинг мозаикаси катта аҳамиятга эга. Бундан, ташқари кўпчилик ўсимликлар барглари ёрдамида кўпаяди.

Манзарали дарахт ва буталар кўпинча баргларини тўкадиган ва доим яшил ўсимликларга бўлинади. Аслида эса доим яшил ўсимликларнинг барглари ҳам тўкилиб, уларнинг ўрни тўлдирилиб турилади. Уларнинг барглари асосан кузда навбатлашиб тўкилиб турганликлари учун доим яшил бўлиб кўринади.

Маълумки, айрим манзарали ўсимликлар гуллари-нинг чиройлилиги, айримлари хушбўй ҳидлари ва пояларининг ўсиш хусусиятлари, айрим ўсимликлар эса баргларининг ўзига хос шаклларда, рангларда бўлишлиги ҳамда пояда чиройли жойлашишлари сабабли ўстирилиб парвариш қилинади.

Кўпчиликти айтишса, гулчиларни кўпроқ барглар мозаикаси ўзига жалб қилади. Хўш, барглар мозаикаси нима? Бу баргларнинг қуёш нуридан фойдаланишлари учун бир-бирига нисбатан пояда маълум тартибда жойлашиш натижасидир. Плюш, тошёрар ўсимликларда барглар мозаикаси ўзига хос кўриниш ҳосил қилади.

Гулчиликда гул гиламлар ташкил қилишда ва гуллардан ҳар хил шакллар ясашда баргларнинг ранглари катта аҳамиятга эга. Бундай мақсадлар учун альтернантераларни, гнафалиум ҳамда седумларнинг барглари ўзига хос жозиба ҳосил қилади. Баргларнинг тўқ-қизил, тўқ сариқ, кумушранг, ҳаворанг, кулранг, оқ ва бошқа рангларда бўлиши гулчилар учун тирик гул асарлар ҳамда гул мозаикалари яратишда жуда қўл келади.

Ўсимликларда тепа ва ён куртаклар бўлиб, тепа куртаклар поянинг учки қисмида, ён куртаклар эса барг қўлтиқларида жойлашади. Булардан ташқари, қисқарган цовларда жойлашган йирик гул ҳосил қилувчи куртаклар ҳамда бўғим оралиқлари узун бўлган новдаларда жойлашган майда, барг ҳосил қилувчи куртаклар бўлади. Тепа куртак бошқа барча куртакларга нисбаган тез ўсади. Ён куртаклар эса қанчалик новданинг пастида жойлашса шунчалик секин ўсади. Ён куртакларни уйғотиш ва уларнинг ўсишини тезлатиш учун тепа куртаклар чилпиб ташланади. Бундан ташқари, бу усул ўсимлик шох-шабболарнинг кўпайишига ҳамда

бу билан уларга чиройли шакллар беришда катта аҳамиятга эга.

Гул табиятан қисқарган новда бўлиб, унинг шакли ўзгарган барглари (баъзан гул барглари ҳам дейилади) бор. Тўлиқ шаклланган гул олатда яшил рангдаги алоҳида-алоҳида ёки қисман бирикиб ўсган гул косабарглardan иборат бўлиб, бу ўз навбатида ҳимоя вазифасини бажаради. Гултожи эса хилма-хил рангдаги гултожибарглardan таркиб топган.

Гултожибарглари ҳашаротлар ёрдамида чангланувчи кўпгина ўсимликларда хилма-хил рангларида бўлиб, айрим шамол ёрдамида чангланувчиларида рангсиз ҳамда кўримсиз бўлади. Чангчилар ва уруғчилар бир ёки бир нечта мева баргларининг қўшилишидан ҳосил бўлади.

Гулкоса ва гултожибарглари биргаликда гулқўрғонни ташкил қилади. Гулларнинг ранг баранг ва нафис бўлиши гулкоса ҳамда гултожибаргларининг тузилишига, рангларига боғлиқдир. Гулда гулкоса ва гултожибарглари бўлса бунда гулларга мураккаб гулқўрғонли гуллар дейилади. Оддий гулқўрғонли гулларда буларнинг иккаласидан бири иштирок этади.

Агар гул гулкосабарглardan ва гултожибарглardan таркиб топган бўлса, бундай гуллар қўш ўрамли гуллар дейилади. Гулда гулкоса бўлмай фақат гултожибарглари бўлиб, улар неча қатор бўлиб жойлашишидан қатъий назар, уларни бир ўрамли гуллар дейилади.

Гулларда косабарглари эркин ёки бир-бири билан қўшилиб ўсганликлари билан фарқланади. Ости қўшилиб ўсган косабарглари трубкасимон косачани ҳосил қилади. Гултожлари ҳам ўз навбатида гул ўрнида алоҳида-алоҳида ёки бир-бири билан бириккан ҳолда жойлашади. Гултожибарглари алоҳида-алоҳида жойлашган айрим ўсимликларда (чиннигул, тирноқгул) икки хил, яъни ости буралган ва усти кенг, текис тожибарглари учратиш мумкин.

Қўшилиб ўсган гултожибаргларининг қўшилиб ўсган қисми трубка ёки воронка шаклини ҳосил қилиб, қўшилмаган қисми эгилган бўлади. Трубкани тожибаргнинг қайрилган қисмига ўтиш жойи оғиз ёки ҳалқум дейилади. Бундан ажад оғиз гулда кўриш мумкин.

Гултожибарглари шаклига ва гул ўрнида жойлашишига кўра тўғри (актинаморф) ва ногўғри (зигаморф) бўлади. Актинаморф гулларнинг юзасидан бир нечта тўғри симметрик қизиқлар ўтказиш мумкин. Зигаморф

гулларнинг юзасидан эса фақат битта симметрик чизиқ ўтказганда у тенг қисмларга ажралади. Дуккакдошлар, лабгулдошлар оилалари вакилларининг гуллари зигаморф ҳисобланади.

Гулларда чангчилар сони бир нечтагача, айримларида эса жуда кўп бўлади. Камдан-кам ҳолларда гулларда чангчилар 1—2 та бўлади. Ҳар бир чангчи одатда чангдондан, унинг ипидан ва боғлағичдан таркиб топган. Чангдон бир, икки ёки кўп хонали (камерали) бўлиб, уларнинг ичида чанг доначалари етилади. Чангдонлар ўз ипларига ҳаракатсиз бириккан, лекин айрим ўсимликларда (лилияларда) у узун бўлиб тебраниб туради. Айрим ўсимликларда эса чангдон ипи қисқа (магнолия ва бошқаларда) ёки бутунлай тараққий этмаган. Чангчилар кўпинча бир-бири ёки гулнинг бошқа қисмлари билан бириккан ҳолда ўсади. Астра, картошкагулларда чангчиларнинг чангдонлари бир-бирига қўшилиб ўсган. Архидеяларда эса чангчилар уруғни устунчасига қўшилиб ўсганлигини кўриш мумкин.

Гулнинг марказий қисмида уруғчи жойлашган бўлиб, у бир ёки бир нечта мева баргларнинг қўшилиб ўсишидан ҳосил бўлади. Уруғчи асосан тумшукчадан, устунчадан ҳамда асосий қисми ҳисобланган тугунчадан таркиб топган. Тугунча ичида бир ёки бир нечта уруғ куртаклари жойлашиб, булардан уруғлар ҳосил бўлади. Тугунчалар устки ва осткиларга бўлинади. Устки тугунчали уруғчилар гул ўрнига эркин ўтиради. Бу ҳолда тугунча деворининг ҳосил бўлишида фақат мевабарглар иштирок этади. Остки тугунчаларнинг деворлари ҳосил бўлишида эса нафақат мевабарглар балки гунўрни ҳам иштирок этади.

Кўпгина гулларда ҳар хил безлардан таркиб топган нектардонлар бўлади. Улар ўзларидан ширин суюқлик ажратиб, бу ҳашаротлар учун озуқа ҳисобланади ва шу билан бирга ўсимликни четдан чангланишини юзага келтиради. Нектардонлар гулни ҳар қандай қисмларида ҳосил бўлиши мумкин.

Чангланиш жараёни чангчи уруғ тумшукчасига келиб тушиши билан амалга ошади. Шундан сўнг доначалари ўсиб уруғни тугунчаси кириб боради ва тухум ҳужайрани уруғлантиради, натижада уруғ ва мева ривожланади. Чанг доначаларининг тумшукчасига тушиши асосан ҳашаротлар ҳамда шамол воситасида бажарилади.

Манзарали гуллар четдан ва ўз-ўзидан чангланади. Айрим ўсимликларнинг (ҳидли бинафша) гуллари фақат ўз-ўзидан чангланишга мослашган. Примула гули ўстирилганда шуни назарда тутиш керакки, унинг гули икки жинсли бўлсада, уларнинг жойлашиши бир хил эмас, айримларида уруғчи чангчилардан юқорида жойлашган бўлса бошқаларида аксинча. Шунинг учун уларда ҳар хил тузилишига эга бўлган гуллар ўрасида чангланиш осон кечади. Шу сабабли икки типдаги примулаларни бирга экиш талаб этилади.

Гулларнинг шакллари, гул ўрнида жойлашиши, гул қисмларининг сонлари, уларнинг ранг-ба-англилиги ўсимликлар оламида гулларнинг турли-туманлигидан далолат беради. Чиннигул лола, лолақизғалдок ва бошқа гулларда гул якка-якка поянинг учки қисмида жойлашади. Айрим гулларнинг гули майда бўлиб, тўпгулларга йиғилган. Ҳидли нўхат, марваридгул шингил тўпгулда, саватча тўпгул эса бўтакўз, саллагул картошкагул ва бошқаларга хосдир.

Хуллас, манзарали ўсимликлар, гулларнинг хилма-хил морфоботаник хусусиятларга эга бўлиши кишиларни қадимдан ўзларига жалб қилиб келган.

Очиқ ва ёпиқ ердаги манзарали ўсимликларни кўпайтириш

Манзарали ўсимликлар асосан уруғларидан ва вегетатив йўллар билан кўпайтирилади. Вегетатив йўл билан кўпайтиришга – уларни бўлиш, пархнш қилиш, пайванд, улаш, қаламча қилиш кабилар киради. Кўпчилик бир йиллик, икки йиллик гуллар уруғдан холлар олиб ташланади. Шу ҳисобдан биз экиладиган уруғларни нормадагидан кўпроқ экишимиз зарур. Масалан, гулзорга қўқангулни тўлиқ ўтқазмоқчи бўлсак 100 м² ерга 20 × 20 см қилиб ўтқазилса, 2500 дона ниҳол жойланиши керак, 1 гр қўқангул уруғида 500 дона уруғ борлиги аниқланди.

Демак, юқоридаги майдон учун жами 5 г уруғ тозалиги 90%. ўниб чиқиши 80% бўлиши шарт. Унинг хўжаликда яроқлилиги $\frac{90 \times 80}{100}$, яъни 72% бўлиши учун 5 г ўрнига 6,4 г уруғ бўлиши керак. Чунки 25% ортиқча берган уруғимиз ҳар турли чиқимларга чиқиб кетади. Шунинг учун 6,4 г эмас, балки 8 г уруғ сепиш талаб этилади.

Уруғларни намлаш

Настурция, аспарагус, намошомкушо ва бошқа гул уруғлари экишдан олдин бир кечаю кундуз намлаб ($20-30^{\circ}\text{C}$ ҳароратда).

Уруғларни экишга тайёрлаш

Манзаралий ўсимликлардан сифатли кўчатлар олиш учун аввало уруғ сифатли бўлиши керак. Сифатсиз уруғлардан яхши кўчат олиб бўлмайди. Майда, касалланган, зарарланган, яхши пишмаган ўсимликлардан олинган уруғларни саралаш натижасида тозалаш лозимдир, чунки бу уруғлардан ўниб чиққан ниҳоллар талабга жавоб бера олмайди. Экиш учун тайёрланган уруғлар ҳар тарафлама талабга жавоб бериши лозим.

Бу уруғларни аниқлаш учун давлат уруғларни аниқлаш инспекцияларида давлат стандартига асосан текшириб чиқилади. уруғни ўнувчанлигини аниқлаш учун 100 донга уруғ санаб олинади, уларни текис ҳолда Петри тавоқчасига солиб намланади. Имконияти борича уруғнинг остки томонига филтёр қоғози ёки пахта қўйиш керак ва уни иссиқхоналарда ёруғ ерга қўйиш зарур. Ҳар кунни ўниб чиққан уруғларни махсус дафтарда ёки журналда белгилаб бориш зарур бўлади.

Уларни пинцетлар билан ажратиб олиб, охирги уруғгача кўкартириб бўлгандан сўнг ҳар бир тажрибага неча фоиз (%) уруғ ўниб чиққанлиги белгиланади. Уруғларнинг тозаллигини аниқлаш учун икки тарозига уруғлар олинади: бири 0,5 грамм, иккинчиси 10 грамм. Уруғларнинг катта-кичиклиги албатта инобатга олинади.

Олинган уруғлар битгама-битта санаб ажратилади, сўнгга қолган хас ва хашаклар алоҳида тарозида тортилади. Шундан сўнг тоза уруғ қанча қолганлиги аниқ ҳисобланади.

Гул уруғларининг экишга яроқлилиги ҳисобида, яъни 50 дан 95% гача уруғларни яхши пайтида 10 дан 25% гача нормадагидан ортиқроқ уруғ сепилиши лозим. Чунки уруғлар ўниб чиққандан сўнг пикировка даврида ношуд, касалланган ёки зарарланган ни кўпайиб ўзининг аввалги ҳолатини сақлаб қолади.

Кўп йиллик манзаралий ўсимликларда, шу жумладан илдиз пояли, илдиз туганакли ва пиёзли ўсимликлар-

ни турли табақаларга бўлиниши ёки парчаланиш ҳолати кузатилади. Шунинг учун уларни кўпинча бўлиш, яъни вегетатив йўл билан кўпайтириш маъқулдир.

Уруғдан кўпайтириш

Кўп йиллик тажрибалар шуни кўрсатдики манзарали ўсимликлар ва гулларнинг тўла, яхши пишиб етилган, соғлом ўсимликлардан олиниши ҳамда барча талабларга жавоб бериши шартдир.

Уруғлар сифати, уруғлар доналарининг катта-кичиклиги, униб чиқувчанлик қобилияти, униб чиққан майсаларнинг турли-туман касалликларга бардош бериши, уруғларнинг қуруқ ёки нам бўлиши, турли ҳашарот ва касалликларга йўлиқмаганлиги ҳамда уруғларнинг экилиш сифатлари бўйича асосан уч классга бўлинадилар: I, II ва III класслар. Бу ҳар учала класслар ҳам ГОСТ талабларига жавоб бериши шарт. Масалан, қўқангул ёки чиннигул. Бу гулларнинг уруғлари I-класс тозалиги жиҳатидан 98%, униб чиқиши эса 90%, II-класс уруғлари 85 дан 70% гача, III-класс 90 дан 40% гача. Ҳидли нўхат уруғи 98 дан 80%, 95 дан 60%, 93 дан 40% гача, сальвия 98 дан 60%, 95 дан 40%, 90—20% бўлишлари керак. Манзарали ўсимликларнинг уруғлари асосан тоза навлиги билан характерланиди ва уч категорияга бўлинади: олий, биринчи ва иккинчи категориялар. Олий, биринчи ва иккинчи категориялардаги уруғларда ҳеч қандай аралашмалар бўлмаслиги шартдир. Қўқангул уруғининг элитасида тозалиги 95% ни I-категориядаги уруғда эса 90% ва иккинчи категориядаги уруғда 80%, шабо чиннигули 95—85—75%, левкой шаббўй 100—98—90%, сальвия ташкил қилиши керак ва ҳоказо. Шундан сўнг уруғ қуритилиб дарҳол экилади.

Скарификация. Бу уруғларни ташқи пўстлогини юмшатиш демакдир. Масалан шойгул гулининг уруғлари шуни талаб этади. Ташқи пўстлоғи задалангандан сўнг намлик яхши ўтиб уруғ тез униб чиқади. Энг қаттиқ уруғлардан шойгул, гледичия, банан, наъматак уруғларини олдин музлатиб ундан сўнг бир неча маротаба қайноқ сувда солиб (токи устки қавати ажралмагунча) шундан сўнг экилади. Намлик уруғни тез униб чиқишига ёрдам қилади.

Уруғларга химиявий йўл билан ишлов бериш

Уруғларни 2—3% ли оятингугурт кислотасига солиб ёки хлорсувини 2—3 томчи бир стакан сувга солиб 10—12 соат ушлаш керак.

Стратификация

Уруғлар териб олингандан сўнг яхшилаб тозаланади. Ўзбекистон шароитида август ойининг иккинчи ун кунлигида наъматак уруғи териб олиниб, тозалангандан сўнг қора қум билан аралаштириб ҳар замонда сув сепиб турилади. Яхшиси кузда экилган уруғ табиий стратификация қилинган бўлади. Бундай уруғлар эрта баҳорда яхши ўниб чиқади.

Асосан уруғларни экиш қўйидагича бўлиши зарур, яъни: қаторлаб экиш, моғола қилиб экиш ва ёйма шаклида экиш. Бу экишлар уруғларни катта-кичиклиги, экилиш вақти ва экиладиган ерга боғлиқдир.

Оддий экиладиган уруғлар маркерлар ёрдамида пуштачаларга махсус чизғичлар ёрдамида экилади. Катта ерларга эса уруғлар сеялкалар ёрдамида экилади. Уялаб экишда эса ҳар бир чуқурчага 2—3 донадан уруғ қадалади. Уруғларни сепма экилиши парникларда яшиқларда амалга оширилиб кейинчалик пикировка қилинади.

Имконияти борича уруғларни сепаетган вақтда уруғни бир текисда сепиш лозим акс ҳолда уруғ кўп сепилиб қолгудай бўлса ниҳоллар ингичка бўлиб ўсиб кетади.

Уруғларни экиш нормалари (г ҳисобида)

Тартиб рақами	Уруғларнинг категориялари	Яшиқнинг ҳажми	Парникнинг 1 м ² ёки иссиқхона ерини 1 м ²
1	Энг майда уруғлар	0,6	—
2	Майда уруғлар	1,0—1,5	7—10
3	Ўртача уруғ	2,0—3,0	13—18
4	Катта уруғлар	4,0—5,0	25—30
5	Жуда катта уруғлар	—	20—150

Уларни ягоналаш учун эса анчагина вақт сарфланади ва уруғ ортиқча нобуд бўлади. Майда уруғларни майин тупроқ ёки қум билан аралаштирилиб сўнг се-

пилади. Уруғлар қанчалик майда бўлса шунча уларни экиш чуқурлиги оз бўлади Қанчалик уруғ йирик бўлса шунчалик у чуқур экилади

Манзарали ўсимликларни қўпайтиришда асосан парникларга очиқ ерларга, иссиқхоналарга гул тувакларга махсус яшикларга уруғлар сепилиб сўнг кўчаг қилинади. Гул уруғларини экишдан олдин япроқ чириндилари билан қора қум аралаштирилиб уруғлар усти уруғнинг катта кичиклигига қараб ёпилади (мульчировка).

Уруғларнинг устидан сепиладиган аралашмалар миқдори

Тартиб №	Тайёрланадиган тупроқлар	Аралашмалар		
		1- нчи	2- нчи	3- нчи
1	Парниклардан олинган тупроқ	—	2	2
2	Майин гўнг аралашмали тупроқ	1	1	2
3	Япроқ чириндиси	1	1	—
4	Қора қум	1	1	1

Аралашмалар тайёрлашдан олдин уларни формалин, гранозан ёки буғ билан яхшилаб ишлаш керак. Чунки тупроқ таркибида ҳар хил зараркундаларнинг уруғлари учраши мумкин.

Очиқ ерларга қуйидаги гул уруғларини экиш тавсия қилинади: кореопсис, календула, маттиола тез ўсувчилардан настурция ва манзарали ловиялар. Ўқ илдизлари ниҳоятда бақувват ўсимликлардан Дельфиниум, люпин, бир йиллик кўкнор, буларни ниҳол қилиб бошқа ерга кўчириш амри маҳол. Чунки кўчат қилиш даврида анчагинаси нобуд бўлиши мумкин. Кеч гуллайдиган гуллардан қўқангул, левкой уруғлари ва бошқалар.

Айрим гулларнинг уруғлари тезликда кўкаравермайди. Муртагини кўкариши қийинлик билан бўладиган гуллардан, савсаргуллар, лилия, аканитум ва бошқалар. Улар экилгандан сўнг иккинчи йилда кўкариб чиқади.

Бир йиллик гулларни экишда 5 — 10 кун ўтказиб навбатма-навбат экилади. Шундай қилинса улар олдинма-кегин гуллаб кеч кузда калий тузи 10—15 г, суперфосфат 30—50 г, аммиак селитраси 20 — 30 г ҳисо-

бидан аралашма озуқа берилади. Экилган уруғларнинг устига қора қум ёки чиринди ёпилади.

Зич униб чиққан ниҳолларни ягоналаш

Очиқ ерда экилган гул кўчатларини орасини 20 см қатор ораси 60 см қолдирилиб олинган ортиқча ниҳолларни бошқа ерга кўчириш ёки бошқа ташкилотларга бериб юбориш мумкин.

Қанчалик ягоналаш барвақт қилинган бўлса, ерда қолдирилган ниҳолларни авжи ва ривожланиши шунчалик яхши бўлади. Ерга экилган уруғларни униб чиқиши қанчалик зич бўлса улар икки маротаба ягоналашни талаб этади. Ягоналаш олдидан ер яхшилаб сугорилган бўлиши шарт, биринчи ягоналаш биринчи чин япроқ ҳосил бўлганда, иккинчи ягоналаш эса 3 дан 5 га-ча чин япроқлар ўсганда амалга оширилади.

Кўчат ниҳол етиштириш

Гул кўчатларини парникларда, иссиқхоналарда етиштириш, манзарали ўсимликлар ниҳолларини кўпайтиришда алоҳида аҳамият касб этади. Бундай ишларни бажариш учун маҳсус яшиклар тайёрлаш ва уларни экишдан олдин 40% ли формалин эритмасида дорилаш шарт. Уруғлар яшикларга экилиб бўлгач, ҳарорати 15 дан 20—25°C бўлган ерларда сақланмоғи зарур.

Баъзан, қоронғи, кўп ёруғлик тегмайдиган ерга ҳам қўйиш мумкин. Фақатгина гласиния ва узамбар бинафшасидан ташқари бўлган гулларни, чуқки гласиния ва узамбар бинафшаси ёруғлик севар ўсимликлардир. Тагетес, ценерария, миритима бегонияларнинг бир неча турлари, гипеаструм ва ҳоказолар яшикларда яхши ўниб чиққандан сўнг уларни ягоналаш мақсадида бошқа яшикларга кўчат қилинади ва яшиклар ҳар доим шамоллатиб туриладиган парникларга кўчириб шундан сўнг уруғ қуритилиб дарҳол экилади.

Скарификация. Бу уруғларнинг ташқи пўстлоғини юмшатиш демакдир. Масалан, канн гулининг уруғлари шуни талаб этади. Ташқи пўстлоғи задалангандан сўнг намлик яхши ўтиб, уруғ тез униб чиқади. Энг қаттиқ уруғлардан канн, гледичия, банан, наъматак уруғларини олдин музлатиб, ундан сўнг бир неча маротаба қайноқ сувга солиб (устки қавати ажралмагунча) шундан сўнг экилади. Намлик уруғни тез ўниб чиқишига ёрдам қилади.

Уруғларга химиявий йўл билан ишлов бериш

Уруғларни 2—3% ли олтингугурт кислотасига солиб ёки хлорсувини 2—3 томчи бир стакан сувга солиб 10—12 соат ушлаш керак.

Стратификация

Уруғлар териб олингандан сўнг яхшилаб тозаланади. Ўзбекистон шароитида август ойининг иккинчи ўн кунлигида наъматак уруғи териб олиниб, тозалангандан сўнг қора қум билан аралаштириб ҳар замонда сув сепиб турилади. Яхшиси кузда экилган уруғ табиий стратификация қилинган бўлади. Бундай уруғлар эрта баҳорда яхши ўниб чиқади.

Асосан уруғларни экиш қуйидагича бўлиши зарур, яъни: қаторлаб экиш, моғола қилиб экиш ва ёйма шаклида экиш. Бу экишлар уруғларнинг катта-кичиклиги, экилиш вақти ва экиладиган ерга боғлиқдир.

Оддий экиладиган уруғлар маркерлар ёрдамида пуштачаларга махсус чизгичлар ёрдамида экилади. Катта ерларга эса уруғлар сеялкалар ёрдамида экилади. Уялаб экишда эса ҳар бир чуқурча 2—3 донадан уруғ қадалади. Уруғларни сепма экилиши парниклардаги яшикларда амалга оширилиб, кейинчалик пикировка қилинади.

Имконияти борича уруғларни сепаётган вақтда уруғни бир текисда сепиш лозим, акс ҳолда уруғ кўп сепилиб қолгудай бўлса ниҳоллар ингичка бўлиб ўсиб кетади.

Уруғларни экиш нормалари (г ҳисобида)

Т.ғриб рақами	Уруғларнинг категориялари	Яшикнинг ҳажми	Парникнинг 1м ² ёки иссиқхона ерини 1 кг
1	Энг майда уруғлар	0,6	—
2	Майда уруғлар	1,0—1,5	7—10
3	Ўртача уруғ	2,0—3,0	13—18
4	Катта уруғлар	4,0—5,0	25—30
5	Жуда катта уруғлар	—	20—150

Уларни ягоналаш учун эса анчагина вақт сарфланади ва уруғ ортиқча нобуд бўлади. Майда уруғларни майин тупроқ ёки қум билан аралаштирилиб сўнг сепилади. Уруғлар қанчалик майда бўлса, шунча уларни

экиш чуқурлиги оз бўлади. Қанчалик уруғ йирик бўлса шунчалик у чуқур экилади.

Манзарали ўсимликларни кўпайтиришда асосан парникларга, очик ерларга, иссиқхоналарга, гул тувакларга, махсус яшикларга уруғлар сепилиб, сўнг кўчат қилинади. Гул уруғларни экишдан олдин япроқ чириндилари билан қора қум аралаштирилиб, уруғлар усти уруғнинг катта кичиклигига қараб ёпилади (мульчировка).

Уруғларнинг устидан сепиладиган аралашмалар миқдори

Тартиб №	Тайёрланадиган тупроқлар	Аралашмалар		
		1- нчи	2- нчи	3- нчи
1	Парниклардан олинган тупроқ	—	2	2
2	Майин гўнг аралашмали тупроқ	1	1	2
3	Япроқ чириндиси	1	1	—
4	Қора қум	1	1	1

Аралашмалар тайёрлашдан олдин уларни формалин, гранозан ёки буғ билан яхшилаб ишлаш керак. Чунки тупроқ таркибида ҳар хил зараркунандаларнинг уруғлари учраши мумкин.

Очиқ ерларга қуйидаги гул уруғларини экиш тавсия қилинади: Кореопсис, календула, маггиола, тез ўсувчилардан настурция ва манзарали ловиялар. Ўқ илдиэлари ниҳоятда бақувваг ўсимликлардан Делфиниум, люпин, бир йиллик кўкнор. Буларни ниҳол қилиб бошқа ерга кўчириш амри маҳол. Чунки кўчат қилиш даврида анчаси нобуд бўлиши мумкин. Кеч гуллайдиган гуллардан қўқангул, левкой уруғлари ва бошқалар.

Айрим гулларнинг уруғлари тезликда кўкаравермайди. Муртагини кўкариши қийинлик билан бўладиган гуллардан савсаргуллар, лилия, аканитум ва бошқалар. Улар экилгандан сўнг иккинчи йилда кўкариб чиқади.

Бир йиллик гулларни экишда 5—10 кун ўтказиб навбатма-навбат экилади. Шундай қилинса улар олдинма-кетин гуллаб, кеч кузгача гул кесиш мумкин бўлади. Гул кўчат қилинмай тўғридан-тўғри ерга эки-

лади меҳнат харажатлари анчагина тежаллади. Аммо гул уруғлари бир оз кўпроқ сарфланади.

Бунинг учун ерни кузда яхшилаб ўғитлаб, ағдариб, мола босиб, яна ерни кузга тайёрлаб қўйиш шарт. Эрта баҳорда ҳаволар қизиб ер тайёр бўлиши билан апрел ойининг иккинчи ўн кунлигида гул уруғлари ерга сеплади.

Иссиқликни яхши кўрувчи гулларнинг уруғлари эса апрел ойининг учинчи ўн кунлигида ва охири, май ойининг биринчи ўн кунлигида экилиши лозим.

Баҳор совуқларига чидамли ва чидамсиз гуллар

Совуқга чидамсиз	Совуқга чидамли
Астра Гайлардия Делфиниум Гипсофила Кўкнаргули Левкой Ажриқ гул Хризантема	Агератум Хино гул (балзамин) Қоғоз гул (бархатци) Люпин Циния Настурция

Гуллаш учун қолдириладиган ниҳолларнинг қатор оралари уларнинг шоҳланишига, биологик хусусиятларига караб уруғлари сеялкалар билан ёки қўлда сепилади ёки кўчатлар қўлда ўтқазилади. Агар кузда ер ағдарилаётган вақтда етарлича маҳаллий ва минерал ўғитлар берилмаган бўлса, экишдан олдин ҳар бир м² ерга калий тузи 10—15 г, суперфосфат 30—50 г, аммиак селитраси 20—30 г ҳисобидан аралашма озуқа берилади. Экилган уруғларнинг устига қора қум ёки чиринди ёпилади.

Зич униб чиққан ниҳолларни ягоналаш

Очиқ ерда экилган гул кўчатлари орасини 20 см, қатор ораси 60 см қолдирилиб, олинган ортиқча ниҳолларни бошқа ерга кўчириш ёки бошқа ташкилотларга бериб юбориш мумкин.

Қанчалик ягоналаш барвақт қилинган бўлса, ерда қолдирилган ниҳолларнинг авжи ва ривожланиши шунчалик яхши бўлади. Ерга экилган уруғлар униб чиқиши қанчалик зич бўлса, улар икки мартаба ягоналашни талаб этади. Ягоналаш олдидан ер яхшилаб суғорилган бўлиши шарт, биринчи ягоналаш биринчи чин

япроқ ҳосил бўлганда, иккинчи ягоналаш эса 3 дан 5 гача чин япроқлар ўсганда амалга оширилади.

Кўчат ниҳол етиштириш

Гул кўчатларини парникларда, иссиқхоналарда етиштириш, манзарали ўсимликлар ниҳолларини кўпайтишида алоҳида аҳамият касб этади. Бундай ишларни бажариш учун махсус яшиклар тайёрлаш ва уларни экишдан олдин 40% ли формалин эритмасида дорилаш шарт. Уруғлар яшикларга экилиб бўлгач ҳарорати 15 дан 20—25°C бўлган ерларда сақланмоғи зарур.

Баъзан қоронғи, кўп ёруғлик тегмайдиган ерга ҳам қўйиш мумкин. Фақатгина глаксиния ва узамбар, бинафшасидан ташқари бўлган гулларни. Чунки глаксиния ва узамбар бинафшаси ёруғликсевар ўсимликлардир. Тагетес, ценерария, маритима, бегонияларнинг бир неча турлари, гипеаструм ва ҳо-азолар яшикларда яхши ўниб чиққандан сўнг уларни ягоналаш мақсадида бошқа яшикларга кўчат қилинади ва яшиклар ҳар доим шамоллатиб туриладиган парникларга кўчирилади.

Парникларни ўзида гул кўчатлари етиштиришда бу ишлар асотан январь ойида бошланади. Парникларни тайёрлашда текисланган гўнг ёқи тахта қолдиқлари олдин тўпланиб, яхшилаб сув сепилади, эндигина қизиш бошланиши билан парник чуқурлашига солиниб, яхши трюмбовка қилинади (зичланади). Текислаб бўлгач устки томонидан эски парникдан олинган тупроқ чиринди аралашмаси яхшилаб тўрлардан ўтказилади ва 12 — 15 см қалинликда парник ичига солиб яхшилаб текисланади ва секин-аста босилади. Тупроқ зичланиши шарт. Тупроқдан устига ёпиладиган ойна 10—12 см баландликда бўлиши керак. Парник ери анчагина қизигандан сўнг суғорилиб уруғ сепилади. Шундан сўнг қўл моласи (грабел), шоха билан яна бир бор текисланади. Агар парникда ўсиб чиқадиган ниҳолларимиз қайта пикировкани талаб этмаса у ҳолда 3×3 га ёки 5×5 см қилиб уруғлар экилади, ёки қатор ораси 5 дан 10 см га қилиниб қаторлаб экилади.

Шундан сўнг рамалар ёпилиб, устки томонига қамчидан ясалган чийлар ёпилади. Токи уруғлар ердан ўниб чиққанга қадар қоронғи бўлмоғи керак. Ташқи ҳарорат 14—15°C бўлганда рамалар аста секин очилиб оз-оздан шамоллатилади. Шундан сўнг ҳаволар анчагина қизигандан сўнг кундуз кунлари рамалар очиб

қўйилиб фақатгина кечқурунлари ёпилади (бу бир йиллик гуллар учун).

Парниклар ниҳоллардан бўшагандан сўнг улар ўрнига икки йиллик ва кўп йиллик гулларни экиш мумкин.

Экилган уруғларни парвариш қилиш

Уруғларни яхши ўниб чиқиши учун иссиқлик ва намлик бўлиши шарт. Аммо кўп иссиқлик ёки ҳаддан ташқари намлик ниҳолларни қурутишга олиб келади. Агар уруғлар экилгандан сўнг устки ёпилган парникларни очиб шамоллатиб турмасак моғар замбуруғи тушиши ҳам мумкин. Имконияти борича шамоллатиб туриш зарур. Уруғлар яхши униб чиққандан сўнг кўкатларга ёруғлик нури, ҳаво бериш зарур. Бу иш бажарилмаса ниҳоллар ингичка ва тикка бўлиб ўсиб кетиб дармонсизланади. Ниҳолларни олдинма-кетин олиб гул тувакларига ўтқазиб, аста-секин шамоллатиб, улар чиниқтирилади.

Уруғлар ва ўсиб чиққан ниҳолларни ҳисобга олиш

Уруғлар экиш олдидан кўздан кечирилиши шарт. Чунки уруғларда аралашма уруғлар бўлса уларни ҳисобга олиш имконияти бўлмайди. Шунинг учун уруғлар ниҳоятда тоза бўлиши шартдир. Уруғлар экиб бўлгандан сўнг ҳар бир чуқур ёки ҳар бир рамага этикетка ёзилиши зарур, унга гулнинг номи, экилган вақти, экган кишининг исми, фамилияси қайд қилинади. Шунинг билан бир қаторда экиш дафтари ҳам тутилади дафтарга қуйидаги кўрсаткичлар қайд қилиниб борилади:

Ж а д в а л

Тартиб рақами	Экилган уруғнинг номи	Уруғнинг ҳў-жалик яроқли-ги. % ҳисобида	экилган вақти	пакет №	неча грамм уруғ экилган	экилган рама-лар сони	ўниб чиққан вақти	пикирорка қи-лингган вақти	жави олинган кўчат сони	ИЗОХ
1	Астра	100	20—II	8	30	2	5—III	20—III	—	
2	Петуния	95	20—II	26	20	4	5—III	20—III	—	
3	Львиний зев	100	25—II	12	20	4	8—III	23—III	—	
4	Циния	85	28—II	5	50	2	12—III	1—IV	—	

Пикировка

Ўсимликларни пикировка қилишда уларни ўз илдизларининг учки томони чилпиниб, қайта ўтқазилади. Оқибатда ён илдизлар яхши ривожланади ва ўсимлик учун зарур бўлган озиқ моддалар кўплаб олинади. Шунинг билан бир қаторда пикировка қилинган ўсимлик учун ер майдони кенгаяди, озиқланиши, ҳаво ҳамда ёруғлик яхшиланади ва ўсимлик ерга яхши ўрнашади.

Пикировка қилинган ниҳоллар махсус ёғочдан қилинган қозиқлар ёки тишли шохалар ёрдамида ўтқазилади. Ниҳолларни пикировкадан сўнг яхши тутиб кетишлари учун улар илдизларини 13 узунликда кесиб ташлагани маъқул. Пикировкаларни махсус маркерлар ёрдамида олиб борган яхши натижа беради. Кўчат билан кўчатнинг масофаси уларнинг биологик хусусиятларига боғлиқдир. Талабга мувофиқ пикировка қилиш шарт.

Пикировка қилиш учун турли тупроқ, қум, чиринди аралашмалари тайёрлаш зарур. Пикировкалар ҳар бир ўсимликда ҳар хил вақтда ўтқазилади. Айрим ўсимликларни, масалан: Бегонияларни 2—3 марта пикировка қилиш керак, чунки улар 1 жуфт чин барглари чиққандан бошлаб пикировка қилинади. Қанчалик барвақт пикировка қилинса, шунчалик ниҳоллар тез ўсади ва яхши ривожланади.

Қолган ўсимликларни 1—2 пикировка қилиш kifоя. Пикировка қилинган ниҳоллар парник чуқурларининг ўзига, яшикларга ва баъзан гувакларга ўтқазилади. Тўғридан-тўғри очиқ ерларга пикировка қилиш яхши натижа беради. Яшикларга пикировка қилганда пикировка қилинган кўчат сони аниқ бўлиши шарт. Аммо пикировка даврида шикастланган, касалланган жуда ингичка ниҳоллар олиб ташланиши зарур.

Ниҳоллар шахмат доскаси шаклида пикировка қилинади. Иккинчи маротаба пикировка қилинганда эса анчагина бойитилган тупроққа зичроқ қилиб пикировка қилинади. Пикировкаларни имконияти борича шамол бўлмаган, соя, салқин ерларда қилиш маъқулдир.

Пикировка ўтқазилгандан сўнг махсус лейкалар ёрдамида суғорилади. Сўнгра яшикларни яхши ёруғлик тегадиган ерларга қўйилади. Аммо қуёш нури тўғри яшик устига тушмаслиги керак.

Пикировка қилингандан сўнг 2—3 кун ҳарорат уруғ экилганда қандай бўлса шу ҳарорада ушлаш зарур. Ундан сўнг эса 3—4°C патайтириш лозим.

Бу давр мобайнида пикировка қилинган ер доим юмшоқ бўлиб, бегона ўтлардан тозаланиб турилиши керак.

Ўсимликларни вегетатив кўпайтириш

Гулчиликда манзарали ўсимликларни вегетатив йўл билан кўпайтириш усуллари бошқа экинларни кўпайтиришга нисбатан ниҳоятда хилма-хилдир. Жумладан манзарали гулларни уруғидан кўпайтирганда кўпинча ота ва она ўсимликларнинг айрим хусусиятлари такрорланмайди. Бундай гулларга сирень (настарин), гладиолус, савсаргул, флокс, картошка гул, Лола, Наргиз, сумбула ва бошқалар киради.

Айрим ўсимликлар борки улар ўз уруғларини пишириб етказа олмайдилар. Кактус, герань, лентетка, ланкратиум ва бошқалар.

Ўсимликларни вегетатив кўпайтириш ўз хусусиятлари билан иқтисодий жиҳатдан тежамлидир. Айрим ўсимликлар биологик хусусиятлари билан табиий бўлиши имкониятига эгадир. Масалан, Лилия ўзининг пиёз қаватларидан майда пиёзчалар ҳосил қилади.

Сумбула пиёзининг сал кесилиши билан кесилган ерда майда пиёзчалар ҳосил бўлади, гладиолуслар гуллаб бўлгандан сўнг катта пиёз агрофида бир неча ўнлаб майда пиёзчалар табиий ҳолда пайдо бўлади.

Амарилиус ёки гипластрумларда пиёз ёнидан икки-уч донадан майда пиёзлар ҳосил бўлади, наргизларда ҳам худди шундай ҳол кузатилади. Вегетатив кўпайтиришлар табиий ва сунъий бўлади. Ўсимликларни табиий ҳолатда вегетатив кўпайиши қуйидаги органлар орқали бўлади. Масалан, тошёрар, қулупнай, ежевикаларнинг новдалари ерга тушиши биланоқ илдиз ота бошлайдилар. Ер ости шакли ўзгарган новдаларга эга илдизпояли ўсимликлардан ажриқ, савсаргул, пион, ландиш, марваридгул кабилар йил сайин илдизпоядаги куртаклар ҳисобидан янги новдалар чиқариш хусусиятига эгадилар.

Шакли ўзгарган илдизлардан картошкагулининг илдизлари бўлиб, булар оддий картошка сиғари куртакларга бўлинган эмас. Шунинг учун ҳам уларни на-

илдиз бўғинларидаги махсус ўсувчи куртакларига қараб кесиб бўлиб чиқилади.

Илдиз пиёзли гуллардан қиличгул, мантибреция ва шунга ўхшашларни пиёзлари ўтқазилганда катта пиёзлар гуллаб бўлгандан сўнг улар ўлиб, уларнинг ўрнига 2—3 дона йирик янги пиёзлар ва бир неча ўнлаб майда бачки пиёзчалар бериши тажрибада кўрилган.

Сунъий вегетатив кўпайиш усуллари

Булар кўпинча ер остидаги илдизпоя ва илдизбачкилардан ўсиб чиққан янги новдаларни ажратиб олиш орқали амалга оширилади. Бу ишлар пичоқ, қайчи, ўткир болталар ёрдамида бажарилади. Бундай ўсимликларга атиргуллар (пайванд қилинмаганлари), флокс, хризантема, катта гулли ромашкалар, компанулла, бульдонеж, сирень-настарин, жасмин киради

Ёпиқ яъни оранжерейда ўсадиган гуллардан аспарагус, папоротниклар, аспидистра ва бошқалар, Гулларни қаламчалар йўли билан ҳам кўпайтириш мумкин.

Қаламчалар асосан яхши пишган, яғочлашган ҳамда яхши пишмаган хом ёғочга тўлиқ айланмаган новдалардан олинади ва булар қуйидагича бажарилади: қаламчалар баҳор ёки кузда 20—30 см узунликда кесиб олиниб, 55—60° қияликда тупроқга ўтқазилади. Устки қисмида 2—3 дона куртак қолдирилади ва унинг устига япроқ, қора қум ёки пахол тўшалади. Сўнгра доим намлик сақланади. Айрим ўсимликларнинг новдалари яхши пишган бўлса, улар тезликда илдиз бермасликлари мумкин, у ҳолда кўк ёки ёзги новдалардан қаламча тайёрлаш тавсия қилинади. Масалан, атиргуллар, настарин, фукция, жасмин кабиларни қаламча қилиш қуйидагичадир: қаламчалар 3—5 куртакдан иборат бўлиб, узунлиги эса бўғинлар оралиқларининг узун-қисқалигига боғлиқдир. Уйда ўсадиган жасмин, лимон, апельсин, булар қаламча қилинган кундан бошлаб 50—60 кунда яхши илдиз беради.

Яшил ўсимликлар янги барглар чиқариб новдалари хом ҳолда бўлган пайтдан қаламчалар тайёрланади. Иссиқ ҳоналарда бу иш эрта баҳордан бошланади ва бунинг ёзнинг ўрталаригача давом этиш мумкин.

Қаламчалардан тўла илдиз олдириш ҳар бир ўсимликда ҳар хил муддагларда ўтади. Герань, чиннигул, люпин, делфиниум, седум, озода гул, райҳонларда жуда тез илдиз ҳосил бўлади. Атиргул, бульдонеж, си-

рень шунга ўхшашлар эса 25 — 30 кунда илдиз ҳосил қиладилар. Игна барглиларни ҳам қаламчалар орқали кўпайтириш мумкин, аммо булар жуда суст ва кеч, яъни 3 ойдан 6 ой давомида илдиз ҳосил қиладилар.

Қаламчалар яхши синалган, соғлом ўсимликлардан тайёрланади. Ўтчил ўсимликлардан бир ёшдан бошлаб 4—5 ёшгача бўлганларидан қаламчалар тайёрланади. Ёғоччил ўсимликлардан эса то ўн-ўн беш ёшгача бўлган ўсимликлардан тайёрланадилар. Қаламчалар тайёрлаш вақтида тозаликка албатта риоя қилиш шарт. Қаламча қилишдан олдин кесадиган пичоқ, қайчи, қаламча экиладиган тупроқни 40% ли формалин билан дорилаб, иккинчи куни ниҳоятда марганцовка билан стерилизация қилиш шарт. Стерилизация бу фақатгина уларни турли ҳашароғ қолдиқларидан холи қилибгина қолмай, балки қаламчаларни тез илдиз бериши учун ҳам ёрдам қилади.

Қаламчалар тайёрлаш ва уларни тезда илдиз беришлари учун ўстирувчи моддаларнинг аҳамияти каттадир. Айниқса, индолил ёғли кислота, нафтил сирка кислотаса, Н.Р.В., юка гетероауксиндан фойдаланилса яхши натижа беради. Аммо шунга қарамай қаламчалар кесишнинг ҳам ўзига хос хусусиятлари бор. Икки бўғин оралигидан кесилган қаламчаларнинг қўпчилиги қўриydi. Бўғин остидан кесилган қаламчалар эса 100% илдиз бериши мумкин. Қаламчалар тайёрлайдиган асбоблар: пичоқ, қайчи ниҳоятда ўткир бўлиши шарт. Чунки қаламчалар бадани жароҳатланса, у чиришга олиб келади ва ёнидагисини ҳам чиригиши мумкин.

Қаламчалар асосан ёш новдалардан олиниб, имконияти борича оз миқдорда эски пишган новда қўшиб олинади. Бу айниқса, атиргул, бульдонеж, флокс, чиннигул ча нинабарглиларга тааллуқлидир. Қаламчаларда сувни буғлантиришини озайтириш мақсадида уларни япроқлари мутлақо олиб ташланса шунчалик яхши бўлади.

Айрим япроқлари эгли, калин бўлган ўсимликларга, яъни кактуслардан филокактус, эхиверия шунга ўхшашларнинг япроқлари кесиб олингандан сўнг яхшилаб сўлитилади. сўнг илдиз олдириш учун ўтқазилади.

Сут ширали ўсимликлар агар катга тувакларга ўтқазилган бўлса, улардан олинган қаламчалар дарҳол 45—50°C даги сувга боғириб олинади. Чунки бу ўсим-

ликлар иссиқ сувга ўздан сутлик шира модда ажратиб чиқаради. Бу шира чиқарилмаса моддалардан юпқа парда ҳосил бўлиб, қаламчалар илдиз олиши учун халақит беради. Шунинг учун улар иссиқ сувга чайқаб олиниши зарурдир. Буларга фикус мисол бўлади. Қаламчалар тез ва яхши илдиз отишлари учун имконияти борица қуёшнинг тўғри тушишидан сақлаш мақсадида улар устига қўйилган оиналар оддий оҳак билан оқланниши ва ҳар-ҳар замонда сув пуркаб турилиши лозим.

Қаламчаларнинг яхши илдиз беришлари учун ҳарорат ҳам катта аҳамиятга эгадир, яъни ҳарорат $12-18^{\circ}\text{C}$ дан кам бўлмаслиги лозим. Аммо тупроқ ҳарорати ҳаво ҳароратига нисбатан $3-5^{\circ}\text{C}$ юқорироқ бўлмоғи зарур. Иссиқсевар ўсимликлар учун ҳарорат $28-30^{\circ}\text{C}$, аммо хризантема ва седум учун $12-18^{\circ}\text{C}$ бўлмоғи зарурдир.

Ўсимликлар япроқларидан қаламча тайёрлаш

Бу асосан глаксиния, узамбар бинафшаси, бегония, филокактус, фикус сансевера, лилияларнинг кўп қисмларига тааллуқлидир. Лилия пиёзларидан ажратиб олинган пиёз пардалари, пиёз барги қаватлари қоғоз устига тўшалиб, озгина сув пуркаланади ва устки томонига яна бир қават қоғоз ёпилади. Албатта бу соя ерда бажарилади. Шунда ҳар бир пиёз қаватининг остки қисмидан майда-майда пиёзчалар ҳосил бўлади.

Илдизпоялардан қаламчалар тайёрлаш

Асосан ер ости куртаклари бўлган ўсимликлар, яъни пион, хмел, флокс, пеларгония ва шунга ўхшашларни илдизлари $6-10$ см узунликда кесилиб, махсус яшикларга қаламча қилинади. Бунинг учун яшик ичига қора қум солиниб, горизонтал ҳолда терилиб, устки қисмидан яна $2-3$ см қалинликда тоза юмшоқ қора қум сепилади.

Пархиш йўли билан кўпайтириш

Бу усулда асосан ўсимликлар новдалари ҳар томонга ётқирилиб, усти тупроқ билан қўмилади. Шу қўмилган ердан новдалар илдиз беради. Сўнггра секин кесиб, бошқа ерга кўчирилади. Бу усул билан атиргуллар, бульдонеж, сирень, жасмин, гортензия, ток (узум), лимон, апельсин, анжир, анор ва бошқалар кў-

пайтирилади. Ўсимликларни ётқизмасдан ҳам пархиш қилиш мумкин. Бунинг учун полиэтилен пленкалари олиниб, ўсимликнинг устки япроқлари қирқилгандан сўнг новданинг пўст қавати озгина ҳар еридан қирқилади ва шу қирқилган ерига полиэтилен плёнкаси ўралиб, унинг ички томонига, яъни пленка билан новда ораллиғига бойитилган тупроқ солинади ва ҳар замонда тез-тез суғорилиб турилади. Яхши илдиз бергандан сўнг қирқиб олиниб бошқа ерга ўтқазилади. Бу усул асосан баланд бўлиб юқорига ўсиб кетган ўсимликлар учун қўлланилади, яъни рододендрон, жасмин, юка, фикус, эхиверия ва бошқа ўсимликлардан бундай пархишларни олиш мумкин.

Пайвандлаш йўли билан кўпайтириш

Бу усул кўп минг йиллар давомида қўлланиб келаётган усул бўлиб, асосан навларни асл ҳолда сақлалиб қолиши ва тез кўпайтириш мақсадларида қўлланилади. Бу усул билан барча мевали, манзарали гулларни кўпайтириш мумкин. Илдизи бўлган ўсимлик пайвандтаг деб, пайвандтагга уланадиган новда ёки куртак пайванддўст деб айтилади.

Бу усул билан бир пайвандтагга 5—6 хилдаги пайванддўст улаш мумкин, фақат тез ўсувчилар, билан тез усувчилар, секин ўсувчилар билан секин ўсувчилар уланади. Акс ҳолда бир шохига тез ўсувчи уланиб иккинчи шохига секин ўсувчи уланса, тез ўсувчи яхши ривожланиб секин ўсувчини сиқиб қўяди ва у ўсмай қолиши ҳам мумкин. Пайвандлаш муддатлари эрта баҳорда, қаламчалар ёрдамида бир неча усулда бажарилади. Ёзда май ойидан бошлаб то сентябрнинг охириларига қадар куртак пайванд уланади.

Қишда эса стол устига илдизлар келтирилиб қаламча йўли билан пайванд уланиб, баҳоргача тўда-тўда қилиб ташқарига кўмиб қўйилади ва эрта баҳорда қатор қилиб ерга ўтқазилади. Оддий пайванд энг қулай ва содда усулдр.

Пайвандтаг пайванд улашдан олдин яхшилаб суғорилади. Бу усулни май ойидан то сентябрнинг охирига қадар давом эттириш мумкин. Пайвандтаг (Т) шаклида кесилиб, унга пайванддўстдан юпқа қилиб куртак озгина ёғоччил қисми билан олиниб, шу кесилган (Т) шаклидаги пўст орасига қўйилади ва полиэтилен пленкаси билан маҳкам боғланади.

Ундан сўнг яна суғорилади. Орадан 22 кун ўтгач пленка очиб ташланади. Сўнгра пайванд қилинган ердан юқори қисми кесиб ташланади. Агар бу иш июлавгуст ойларида бажарилган бўлса, у ҳолда пайванднинг усғки қисми келгуси йил феврал ойининг иккинчи-учинчи ўн кунлигида кесилади ва ўрнатилган пайванд яхши ўсиб кетади. Пайванд қилиш учун олинандиган пайванддўст яхши навли, соғлом ўсимлик бўлиши керак. Бу усул пайвандтакни кўп жароҳатлантирмайди.

Қисқача пайванд улаш асбоблари ҳамда усуллари ҳақида

Мевали, манзарали ўсимликларни пайванд қилишда ишлатиладиган асбоб ускуналар. Расм 1:

1. Куртақ пайванд пичоғи. Пайвандтакларга куртақ пайванд қилиш учун мўлжалланган. Бу пичоқ бандининг бир учида ботиқ қавариқ тиғи ва иккинчи учида эса ясси силлиқ суякчаси бўлади. Қаламчадан куртақни қирқиб олишда пичоқ тиғидан фойдаланилади, пайвандтагга Т симон кесик қилинади ва пайвандтақ пўстлоғининг ажрагишда ва куртақни Т симон кесикга қўйишда куртақ пайванд пичоғининг суякчасидан фойдаланади.
2. Қаламча пайванд пичоғи. Ўсимликларга қаламчаларни пайванд қилишда ишлатилади. Бу пичоқ тўғри тиғга ва орқа томонида буртиб чиққан дўнгликга эга. Пайванд қилган вақтда пўстлоқни ажрагишда ва унинг чекаларини суришда дўнгча хизмат қилади.
3. Куртақ қаламча пайванд пичоғи бандининг бир учида иккита куртақ ва қаламча пайванд пичоқ тиғи иккинчи учида эса суякчаси бўлади.
4. Куртақ пайванд пичоғи. Харьков қишлоқ хўжалик институти томонидан янги типда ишланган, меҳнат унумдорлигини 300% гача оширади.
5. Кўп тиғли пичоқ. Пўстлоғи қалин ўсимликларни пластинкали пайванд қилишда ишлатилади. Найча пайванд қилишда ҳам шу пичоқдан фойдаланиш мумкин.
6. Эгри боғ пичоғи. Ёш боғ ва гулзорларда кераксиз шоҳлар ва новдалар кесишда арралаган бутоқларнинг юзасини текислашда ва ёрма (искана) пайванд қилишда ишлатилади.

7. Болтача. Йўғон шохларни ёрма пайванд қилишда пайвандлагнинг кесилган юзасини ёришда ва қаламчани пона сингари ёруққа кўйишда ишлатилади.
8. Пўстлоқ ажрагидиган суякча. Пўстлоқни бўлганда сига кетмасдан Пўстлоқ остига пайванд қилишда ва корачинский усулида пўстлоқ ва ёғочлик урсиги пайванд қилишда ишлатилади.
9. Боғ арралар. Пичоқ ва боғқайчи билан кесиш мумкин бўлмаган йўғонликдаги шохларни аралаб ташлаш учун мўлжалланган. Қаламча пайванд қилишда ва йирик дарахтларни қайта пайвандлашда ана шу арралардан фойдаланилади.
10. Боғ қайчи (ток қайчи). Она ўсимликдан қаламчалар таяёрлашда, 25 мм гача йўғонликдаги наваларни кесишда ишлатилади.
11. Кактусларни кесиш мосламаси
12. Понасимон пайванд қилиш учун махсус пичоқ.
13. Ҳошияли (кантли) пайванд қилиш мослашмаси.

Пайванд қилиш

Куртак пайванд мевали ва манзарали ўсимликларни вегетатив кўпайтиришнинг энг кўп тарқалган усуллари-ридан. Бу усул бажариш техникаси жиҳатидан жуда оддий, бир мунча унумдор бўлиб, унда пайванднинг бошқа усулларига қараганда қаламчалар кам сарфланади. Куртак пайванд қилганда пайвандларнинг 95 — 100% кўкаради.

Куртак пайванд қилиш муддатлари

Куртак пайвандни унаётган куртаклар билан баҳордан, яъни пайвандтак ёғочлигидан пўстлоқ ажрала бошлаган вақтдан то пайвандтагда пўстлоқ ажралаши қийинлашгунга қадар давом эттириш мумкин. Ўзбекистон кўчатзорларида олатда ёзги куртак пайванд ҳам уйқучи куртак қилинади. Бу иш қаламча олинадиган новдалардаги куртаклар тўлиқ етилиб пайвандтаклардаги пўстлоқ осон ажраладиган бўлганда, яъни июль ойи охири август давомида ва сентябрь ойининг охирида тугалланади. Ёзда пайванд қилинган куртаклар кўкарилса ёки қиш даврида нобуд бўлса, кўчатзорларда пайвандтакларни қайта пайвандлаш учун баҳорги куртак пайванд қилинади.

Куртак пайванд учун қаламчалар тайёрлаш

Қаламчалар гуллайдиган, апробация қилинган ўсимликлардан олинади. Баҳорги куртак пайванд учун қаламчалар кузда, хазонрезликдан кейин тайёрланади ва ер тўлаларда 1—3° ҳароратдаги нам қумда бир оз қўмилган ҳолда сақланади.

Ёзги куртак пайванд учун қаламчалар куртак пайванд қилинадиган куни тайёрланади. Бунинг иложи бўлмаса у куртак пайванд қилишдан 2—3 кун олдин ҳозирланиб, нам жойда сақланади. Қаламча тайёрлаш учун яхши ривожланган шу йилги новдалар кесиб олинади ва пастки ривожланиб етмаган қисми ва ҳамма барглари олиб ташланади. Пайвандтак пўстлоғи остига куртакни қўйиш қулай бўлиши учун қаламчада барг бандлари 10—15 мм узунликда қолдирилади, кейин уларни салқин жойда устига нам қоп ёки бошқа материал ёпиб сақланади.

Куртак пайванд учун пайвандтаклар тайёрлаш

Қалам йўгонлигидаги ва ундан бир оз йўғонроқ бўлган пайвандтакларга куртак пайванд қилинади. Пайванд қилишдан 2—3 ҳафта олдин пайвандтак танаси ён новдалардан тозаланиши керак. 3—5 кун олдин ер (участка) суғорилади, 1—2 кун олдин ўсимлик тана атрофи илдиз бўғзигача бўлган тупроқ очилади ва пайванд қилинадиган жойи нам лагга билан артилади.

Пайванд қилиш техникаси (расм 2)

1. Куртак пайванд гулларда илдиз бўғзига ёки ер но-текис бўлса илдиз бўғзидан 5—6 см юқоридан қилинади.
2. Вегетатив усулда кўпайтирилган пайвандтакларга пайвандланган ўсимлик ўз илдизига ўтиб кетмаслиги учун пайванд илдиз бўғзи юқорисидан қилинади.
3. Ерга ишлов берилганда пайванд новдалар синиб кетмаслиги учун куртак пайвандтагга ўсимлик қаторлари томонидан қўйилади.
4. Пайванд қилиш учун олинган қаламча 25—30 мм узунликда бўлиб, куртаги остида юпқа қават ёғочлиги бўлиши керак. Гулларни пайванд қилишда баъзан ёғочсиз қалқонча ишлатилади. Бу эса пайванд тутиб кетишини оширади. Лекин пайванд қилиш вақтида қалқончадаги ёғочлик ажралиши сабабли меҳнат унумдорлиги пасайиб кетади.

5. Олинган куртакни чап қўлда ушлаб пайвандтак пўст-лоғи кўндалангига ва бўйламасига „Т“ симон шаклда кесилади. Пайвандтак пўстлоғи пичоқ суякчаси билан ёғочликдан бир оз өчи иб, куртак юқоридан пастга қараб сурилади. Кўпчилик пайвандчилар пайвандни бевосита „пичоқ“дан солишнинг самарали усулини, яъни пастдан юқорига кесилган куртакни чап қулга олмасдан тўғридан тўғри пичоқдан „Т“ симон кесикка солиш усулини қўллайдилар.

Пайвандлар қуриб қолмасдан зич ёпилиши ва пайвандтаклар пайванддўст билан яхши тутиб кетиши учун пайванд қилинган жой полиэтилен плёнка билан қаттиқ сиқиб боғланади. (расм 3)

Пайванд новдаларни парвариш қилиш

Пайванд қилингандан кейин ер суғорилади. Куртаклар яхши тутиб кетиши учун пайвандлар оралиғи ва қатор оралари юмшатилади ҳамда пайванд қилинган жой камроқ тупроқ билан кўмилади.

Пайванд қилингандан кейин 7—10 кун ўтгач куртакларнинг тутган тутмаганлиги текширилади. Бунда тутган куртакларнинг барг бандларни бир оз тегилса тушиб кетади, тутмаганларида эса барг бандлари қуриб, қотиб қолган бўлади. Ҳар иккала ҳолда ҳам пайванд боғлағичлари кесиб, бўшатиб қўйилади.

Тутмай қолган ҳолда пайвандтакнинг қарама-қарши томонига қайта пайванд қилинади.

Пайванд куртакларни баҳорда текшириш

Келгуси йил эрта баҳорда шира ҳаракати бошлагунга қадар (февралда) пайвандлар баҳорги текширишдан ўтказилади ва уларнинг уланган жойдан юқори қисми боғ қайчи билан қирқиб ташланади. Кучли шамол эсадиган ерларда пайвандларнинг юқорисидан 15—18 см узунликда суянчиқ қолдириб боғ қайчида кесилади. Бу эса кейинчалик пайванд қилинган куртакдан ўсиб чиқадиган маданий новдани унга боғлаб қўйиш учун керак бўлади.

Куртаклари тутмаган пайвандтакларнинг юқори қисми баҳорда кесилмайди, улар такрор куртак пайванд ёки қаламча пайванд қилинади.

Баҳорги куртак пайванд

Куртаклари қишда қуриб қолган пайвандтаклар баҳорда қайга пайванд қилинади. Баҳорги куртак пайванд шира ҳаракати бошланган ва пўстлоқ осон ажраладиган даврда (март—апрел) ўтказилади. Қаламчалар декабрда тайёрланади ва ертўдаларда салқин жойда ёки траншеяда мўътадил нам қумда сақланади. Пайванд қилинган куртакга ширани йўллантириш учун пайвандланган пайвандтак дарҳол суянчиқ қолдириб кесилади. Май ойи бошларида пайвандни тутмаган ҳамма ёввойи кўчатлар кўчатзор (питомник) дан чиқариб ташланади. Вегетатив усулда кўпайтириладиган ёввойи кўчатлар олиб ташланмайди. Улардан кейинчалик пархиш йўли билан кўпайтириладиган кўчатлар барпо қилишда фойдаланилади.

Пайванд новдалари билан олиб бориладиган ишлар

Вегетация даври бошлариданоқ пайванд қилинган куртаклар ўса бошлайди. Шу билан бир вақтда ёввойи кўчатларнинг илдиз бўғзи асосида ва суянчиқларида маданий пайванднинг ўсишини қийинлаштирувчи бачки новдалар пайдо бўлади. Шунинг учун пайвандтаклардан ўсиб чиққан бачки новдалар баҳор даврида 2—3 марта олиб ташланади. Куртакдан ўсиб чиққан новдалар баҳорда суянчиққа икки марта боғланади. Суянчиқ июнь ойида эгри боғ пичоғида кесиб ташланади.

Пайванд кўчатларга шакл бериш (расм 3)

Бу иш май ойи охирида, яъни уларнинг бўйи 70—80 см га етганда амалга оширилади. Бунда новданинг нормал ривожланган барггача бўлган 10—15 см узунликдаги учки қисми чилпиб ташланади ва пайдо бўлган новдалардан бири марказий поя сифатида ён новдалардан 5—6 таси келгусида шох-шаббо барпо қилиш учун қолдирилади, қолганлари эса олиб ташланади. Бош тана 60—70 см узунликда қолдирилади. Кўчатзордан 3—4 тадан асосий (скелет) шохлари бўлган кўчатлар чиқарилади.

Қаламчаларни пўстлоқ остига ва ёрма пайванд қилиш. Гулли ўсимликлари қайта пайвандлаш

Қаламчани пўстлоқ остига ва ёрма пайванд қилиш муддатлари.

Қаламча пайванд асосан эрта баҳорда пайвандтагда шира ҳаракати бошланган вақтда ўтказилади. Бу усул кузги пайвандлари тутмаганларини такрор пайванд қилиш ва гули сифатсиз кўчатларни қайта пайвандлаш учун қўлланилади. Кеч кузда қаламча пайванд қилинганда пайванддўст куртаклари 10—15 кун ўгач ўса бошлайди ва совуқ кунлар бошлагунча, етила олмайди ва ёш новдалар қишки совуқлардан нобуд бўлади. Қишки пайвандлашлар экиладиган кўчатларни тез етиштириш учун қўлланилади. Олдиндан ковлаб олинган ва бино ичкарисига киргизилган пайвандтаклар илдизига қоплама пайванд усулида пайванд қилинади.

Пўстлоқ остига қаламча пайванд қилиш (расм 4)

Бу қаламча пайванд қилиш усулларида энг кўп тарқалгани ҳисобланади. Мазкур усул билан кўчатзордаги ўсиб кетган ёввойи кўчатлар, пайванд қилинадиган қаламчадан анча йўғон бўлган дарахт ёки новдалар пайванд қилинади. Пайванд қилинадиган қаламчалар кузданоқ тайёрланади ва пайванд қилиш даврида куртаклари ўсиб кетмаган ва тиним ҳолатида бўлиши лозим. Пайванд қилингунча улар бир оз нам қумда 2—3° ҳароратда сақланади. Пайванд қилинадиган қаламча 6—8 мм йўғонликда ва 2—3 та яхши ривожланган куртаги бўлиши керак. Пайвандтаг арра ёки боғ қайчида пайванд қилинадиган қисмидан юқориси кесиб ташланади.

Арраланган новданинг пўстлоғи бўйламасига 2,5—3 см га яқин кесилади. Қаламчанинг пастки қисми 3 см гача узунликда қия қилиб кесилади ва пўстлоқ остига киритилади. Пайвандтаклар йўғон бўлганда 2—3 қаламча қўйиш мумкин.

Ёрма пайванд

Новдаларининг диаметри 3—8 см бўлган катта ёшдаги мева дарахтларни қайта пайвандлашда қўлланилади. Пайвандтак керакли жойдан арралади ва арраланган жойлар пичоқ билан текисланади. Сўнгра кесилган жойи боғ пичоғи ёки болтача билан 3—5 см чуқурликда ёрилади.

Қаламчалар икки томонлама қия ва икки елкали қилиб кесилади. Қаламчани ёруққа юқоридан пастга босиб, уни ёрманинг икки томонидан қўйилади. Қаламчани ёруққа қўйишда пайвандтак боғ пичоғи ёки бол-

тача билан пайвандтаг камбий қаватларининг мос келиши шартдир. Агар пайвандтак ингичка бўлса, ёрма пайванд бир томондан қилинади ва битта қаламча қўйилади. Йўғон пайвандтагни бутсимон қилиб ёриш ва унга тўртта қаламча қўйиш мумкин. Қаламчалар қўйилгандан сўнг очиқ қолган ёриқ пишиқ қоғоз билан беркитилади, пайванд боғланади ва боғ замаскаси суртилади. (расм 5)

Дарахт ва гулли буталарни қайта пайванд қилиш

Бу усул кам қимматга эга бўлган новдаларни қимматли, истиқболли навларга алмаштириш учун, бир хил навли боғларни тузатиш, шунингдек, жадал нав синаш ўтказиш учун қўлланилади. Қайта пайванд қилинган дарахтлардан учинчи-тўртинчи йилиёқ яхши ҳосил йиғиб-териб олиш мумкин. Шунинг учун сифатсиз мева, гул берадиган бута ва дарахтларни кундаков қилиш ва уларни ўрнига янгиларини ўтказиш ҳамма вақт ҳам яхши натижа беравермайди. Соғлом, яшовчан ва камида 10—15 йил ҳосил беришга қобилнатли буталар, гуллар, дарахтларнигина қайта пайванд қилиш лозим.

Асосий скелет шохларга эрта баҳорда шакл беришни ҳисобга олиб, ёшартиргандаги сингари асосидан 40—50 см оралиқда кесилади. Ҳаддан ташқари узун новдалар қолдирмаслик керак, чунки бунда эски навнинг бачкилари пайдо бўлади. Ҳаддан ташқари қисқа кесилганда эса шохлар қалинлашиб кетади. Кесик диаметри 10—15 см дан ошмаслиги керак, чунки йирик яра-чаққалар қийинчилик билан битиши ва кавак ҳосил бўлиши мумкин. Йўғон бутоқли катта ўсимликларни шира ҳаракати бошлагунча „ёрма“ пайванд ва пайвандтаг пўстлоғи яхши ажраладиган даврда эса пўстлоқ остига пайванд қилиш усуллари қўлланилади. Ёш бута ва дарахтларни қайта пайвандлаш учун куртак пайванд ёки бошқа усулларни қўллаш мумкин.

Пайванд қилинганда қўйилган қаламчалар полиэтилен пленка билан маҳкам қилиб боғланади. Қаламча ва пайвандтакдаги очиқ жароҳатларга боғ замаскаси суркаб қўйилади. Пайванд қилинган жойдан 20—30 см пастда жойлашган майда новдалар бир-икки йилгача шундай қолдирилади.

Бу новдалар дастлабки йилларда илдиз системасини озиқлантириб туради ва шохларни қуёшда қўйиш-

дан сақлайди. Ёзга бориб қаламчалар кўкариб, ўса бошлайди.

Уларни шамолда синишдан ёки баъзан қушлар пайванд қилинган ёки ўсиб чиқаётган новдаларга қўниб синдиришдан сақлаш мақсадида уларни пайвандтакларга бириктирилган новдаларга боғлаб қўйиш тавсия этилади.

Ўсаётган қаламчаларнинг биттаси эркин ўстирилади. Қолганлари эса чилниб ташланади ва кейинчалик асосий новда ўсиб кетгач, улар умуман олиб ташланади. Асосий новдадан она бутоқ ёки ярим скелет шох етиштирилади.

Қаламча пайванд қилиш усуллари (расм 5).

Қаламча пайванд. Бу усул кўчатзорда эрта баҳорда ёввойи кўчатларда шира ҳаракати бошлангунга қадар ёки қишда бажарилади. Бунда тутиб кетган қаламчалар куртак пайвандларга қараганда анча эрта ўсади. Бу эса кузда нормал ривожланган кўчатлар олиш имкониятини беради.

Бир хил йўгонликга эга бўлган қаламча ва пайвандтакда қаламча йўгонлигидан 4—5 марта ортиқ бўлган узунликда бир хил қия кесик қилинади. Сўнгра қаламча билан пайвандтак кесиклари бир-бирига шундай қўйилиши керакки, камбий қаватлар бир-бирига тўғри келсин. Улар бир-бирига тўғри келмаса қаламча кесиги пайвандтаг кесиги томонларидан бирига яқинлаштирилади ва маҳкам боғланади. Пайванд қилинадиган қаламчада 2—3 та куртак бўлиши керак.

Яхшиланган қоплама, тилчали пайванд

Оддий қоплама пайвандда пайвандлар боғланаётган вақтда, шамолда ва кесиклар пайванддўстга сиқилганда жойидан силжиб кетади. Бу эса уларнинг тутиб кетишини ҳамда пайванддўстнинг ўсишини қийинлаштиради.

Бунинг олдини олиш учун пайванддўст ва пайвандтакни қия кесиклари тилчали қилинади. Қия кесикда ўткир учининг ўз қисмида қия кесик ўрта қисмидан бир оз наридан пичоқда ёрма қилинади ва пайвандтагда ҳам худди шундай ёрма қилинади. Пайванддўст ва пайвандтакдаги қия кесикларни шундай жойлаштириш керакки, уларнинг тилчалари маҳкам бирлашсин ва мустаҳкам пайванд олиш мумкин бўлсин, бу вақтда

уларнинг жойидан силжиб кетиш ҳоллари деярли кузатилмайди

Қишги пайванд

Бу усул бинода бажарилади. Қишда пайванд қилиш учун пайвандтагларни кузда ердан ковлаб олинади, баҳорда эса пайванд қилинган ўсимликлар қайталан кўчатзорнинг биринчи даласига ўтказилади. Ана шу мақсад учун кўчатзорда ўсиб кетган эрма кўчатлардан фойдаланилади. Қаламчалар 3—4 куртакли ва янги кесилган бўлиши керак. Пайванд қилишгунча пайвандтагларда шира ҳаракати 10—15 кун олдин бошланиши учун улар $+10^{\circ}$ ли подвал ёки теплицага қўйилади. Булар яхшиланган қоплама пайванд усулида пайванд қилинади. Каллюс (бўқоқ) ҳосил бўлиши ва пайвандлар тутиб кетиши учун улар дарҳол 15° ҳароратли иссиқроқ бинога олинади. Сўнгра қаламчанинг ўсиб кетишини кечикгириш учун уларни 0° С ли ертўлага қўйилади. Улар бу ерда очиқ ерга ўтказилгунча, яъни феврал охири март ўрталаригача сақланади.

Қўндирма пайванд (оралиқ пайванд)

Бу усул паст бўйли сирень (настарин), олма, нок кўчаглари етиштириш учун қўлланилади. Баланд бўйли пайвандтагга паст бўйли 12—15 см узунликдаги олма қаламчаси (парадизка) яхшиланган қоплама пайванд усулида пайванд қилинади. Кузда бир йиллик кўчат керакли наф билан пайванд қилинади.

Ён кесикга пайванд қилиш

Бу усул кўпинча кўчатзорнинг иккинчи даласида куртаклари тутмаган пайвандтагларни пайвандлашда қўлланилади. Бунинг учун 15—20 см узунликда суянчиқ қолдириб пайвандтаг қисқартирилади. Сўнгра танада ердан 5—8 см баландликда 2,5—3 мм чуқурликда бўйламасига қия кесик қилинади. Қаламча икки томонлама қиялатиб кесилади, сўнгра уни танадаги кесикка пайвандтаг ва қаламчадаги камбий ҳалқалари бир-бирига тўғри келадиган қилиб қўйилади.

Яқинлаштириб пайванд қилиш (аблактировка)

Бу усул асосан шакл бериладиган ва манзарали гулчилик, боғдорчилик ер бағирлаб ўсадиган мевали дарахтларда ҳамда мустаҳкам яшил деворлар яра-

тиш учун қўлланилади. Пайванд қилишнинг бу усулини бугун ўсув (вегетация) даври давомида қўллаш мумкин.

Кўприкча пайванд

Бу усул пўстлоғи кемирувчилар ва ҳайвонлар томонидан ёки қуёшда зарарланган дарахтларни сақлаб қолиш учун қўлланилади. Шири ҳаракати бошлангунча зарарланган жойларни қуриб қолишдан сақлаш керак. Бунинг учун унга боғ замазкаси суркаш ёки полиэтилен плёнка ўраб қўйиш лозим. Шири ҳаракати бошланиши билан зарарланган жой 4 см гача кесик қилинади ва пайванд пичоқ суякчаси ёрдамида пўстлоқ ёғочликдан ажратилади.

Гайёрланган қаламчадан куртаклар олиб ташланади ва иккала учидан, шунингдек, худди пўстлоқ остига пайванд қилгандаги сингари қия кесиклар қилинади. Қаламчалар қўйиб бўлингандан кейин пайванд қилинган жойлар маҳкам боғланиб, замазка суркаб қўйилади.

Кактусларни пайванд қилиш усуллари (расм 6).

Кактусни пайванд қилишда пайванд қилинган кактус пайвандтаг шираси билан озиқланиб унинг кўриниши ўзгаради, тиканлари яхши ривожланади, сертуклиги ортади. Ўсимлик ўз пайвандтагида қоллинилгандагига қараганда гуллари ажойиб рангга киради. Пайванддўстнинг қолган кесиги (суянчиқ) ён гардишидан шохлайди ва шу тариқа она ўсимлик бўлиб қолади. Ўсимликни пастки қисми чирий бошлаши билан унинг юқори қисми кесиб олиниб, соғлом пайвандтакка пайванд қилинади.

Пайванд қилиб кўпайтириш бир кактус поясининг кесиб олинган қисмини бошқа кактуснинг кесилган жойига зич бириктиришдан иборат. Илдиз система и заиф бўлган кактусларга яхши ўсадиган кучли илдиз системасига эга бўлган пайвандтак берилади. Пайвандлар яхши тутиб кетиши учун пайвандтак ҳам, пайванддўст ҳам серсув, ўсув ҳолатида бўлиб, уларнинг диаметри ҳам бир хил бўлиши лозим. Пайвандтакни кесишда пичоқ бир хил ҳаракатлантирилиб, ердан ҳар қандай баландликда кесилади.

Диаметри катта бўлган пайвандтаглар қиясига ёки хошияли кесилади. Акс ҳолда поя эти ён веридан қат-

тиқ бўтқача қолиб, тортилиб қолади. Натижада пай-
ваванднинг туғиб кетишига халақит берувчи ҳаво бўш-
лиғи ҳосил бўлади. Шундан кейин бўлажак пайванд-
дўст ўрнида пичоқни шундай ҳаракатлантириб, юпқа,
силлиқ қават кесиб олинади, уни пайванддўст тайёр-
лангунча пайвандтагда қолдирилади. Ана шу тарзда
пайвандтагдан кесиб олинган юпқа бўлакча тезда олиб
қўйилиб, пайванддўст пайвандтакга уларнинг марказла-
ри бир-бирига тўғри келадиган қилиб қўйилади ва пай-
ванддўстнинг юз ораси пахта бўлакчаси билан ёпилади.

Резина ёки жун ипни иккала қўл билан чўзиб пай-
ванд юқорисига қўйилади. Гултувак асосигача бармоқ-
ларни ип бўйлаб сирнантириб келиб бир учини гулту-
вак остига қўйилади, ва ип учлари бир йўналишда боғ-
ланади, иккинчи резинали биринчисига перпендикуляр
жойлаштирилади ва худди шу тарзда боғланади.

Кўпинча босимни кўчайтириш ва боғламни мустаҳ-
камлаш учун яна кўндаланг ҳалқа қилинади. Пайванд-
ланганда тўғри қия, понасимон ва ёрма кесиклар қи-
линади. Пайвандлардан энг кўп тарқалганига мисол қи-
либ эпифилиумлар пайвандлашини кўрсатиш мумкин:
Пайвандтаглар учун ўсимликлар етарли бўлмаса, уруғ
кўчатлар, пайванднинг бир қисми, поя атрофидан чиқ-
қан ён новдаларга қилинади. Пайванд тутиб кетса пай-
вандни устки ўсимталари кесиб олиниб, илдиз ортिला-
ди. Иш қулай бўлиши учун, айниқса, узунлиги 20 см
бўлган ўткир пичоқдан ва асосга 10—15 мм оралиқда-
ги тешикли иккита тирговичдан иборат оддий мосла-
мадан фойдаланиш мумкин. Шу тариқа пичоқни керак
бўлган баландликда ўрнатиш мумкин. Орқа томонда
тирговучга палоска бириктирилади. Бу палоска пичоқ
учун таянч бўлади. Пичоқ тигини юқорига қилиб ўр-
натиб, пайвандтағни пичоқ бўйлаб равон суриб кеси-
лади.

Пайвандтагдаги кесик чеккалари скальпельда ёки
бошқа асбобла кесилади. Яъни битта юпқа қават ке-
сиб олиш мақсадида идиш тагига керак бўлган қалин-
ликдаги пластинка қўйилади ва иккинчиси кесилади.
Кесилган бўлакча пайвандтагда қолдирилади.

Пайванддўст тайёрлаш учун ҳам шу мосламалар-
дан фойдаланиш мумкин. Понасимон пайванд қилин-
ганда пайванддўстни пайвандтакга аниқ тўғри келти-
ришга имкон берадиган махсус пичоқдан фойдаланиш
мумкин.

Баланд пайвандтагларда катта пайванддўст ва кристат шаклларни пайванд қилган вақтда қўйидаги мустаҳкамлаш (бириктириб қўйиш) усули тавсия этилади. Бунинг учун йўгон алюмин ёки мис симни гулгувак шаклида ва пайвандтак бўйлаб 23 баландликда эгилади ва иккинчиси биринчисига перпендикуляр жойлаштирилади.

Уларнинг учлари илгак шаклида эгилади. Пайванд қилингандан кейин жун ип ёки резинанинг бир учи илгакга боғланади ва ҳар гал ип ёки резинани илгакдаги симга беркитиб ўрай бошланади. Пайванд қилинган ўсимликлар учун 20—26° ҳарорат қулайдир. Қуёш нури тарқоқ, ҳаво нам бўлиши керак.

Пайванд қилинган ўсимликларни хонада банка остига қўйиш мумкин. Пайванд қилингандан кейин дастлабки вақтда кесилган жой чириб кетмаслиги учун ўсимликга сув пуркаламайди.

Пайванд қилингандан кейин етти кун ўтгач боғлам эҳтиётлик билан очилади. Муваффақиятли пайванд қилиниб, пайванддўст ва пайвандтаг тўқималари қўшилиб кетгандан кейингина улар одатдагича ўса бошлайдилар.

Агар пайванд устида ўсиш анча вақт кузатилмаса—бу пайванд яхши қилинмаганлигини кўрсатади.

Бир йиллик гулларни экиш технологияси

Бир йиллик гуллар деб бир вегетатив давр давомида униб, ўсиб, гуллаб, уруғ берадиган ўсимликларга айтилади.

Аммо шунга қарамай, бир йиллик гуллар қаторига киритилган гуллар орасида кўп йилликлари ҳам мавжуд. Масалан: Вербена (Verbena), Петуния (Petunia), ажриқ гул (Portulaca), Лвиний зев (Antirrhium) шунга ўхшаш гулларни биз даладан қазиб олиб, иссиқ хоналарда асрай бошласак, улар бир неча йил гул бериши мумкин.

Тупроқларни тайёрлаш ва экиш

Гулчиликдаги гуллар ва манзарали ўсимликларнинг биологик хусусиятлари хилма-хилдир. Шунинг учун уларнинг тупроққа бўлган талаб ва эҳтиёжлари жуда мураккаб. Бундай тупроқларни тайёрлаш учун биз яхши майсазор ерларнинг устки қаватидан нозик қилиб чим қирқиб олиб, у ерга тўкилган япроқларни аралаштириб, улар орасига кўк ўтлар, чириндилардан аралаштириб (траншеяларга) солиб, уларни ҳар-замонда қўзғаб турамиз. Натижада ўсимлик учун зарур бўлган омихта тупроқ ҳосил бўлади.

Шуни таъкидлаш керакки, уларнинг таркибий қисмлари нисбати турлича бўлиши мумкин.

Ернинг устки унумдор қатламидан тупроқ тайёрлаш

Биз бу тупроқни тайёрлаш учун қўй қўтанларидан бўлган ерлардан, майсазорлардан, ўт зич ўсган ерлардан, кузда тўкилган япроқлар йиғиндисидан йиғиб олиб, эни 1,0–1,5 метр, узунлиги исталган ўлчовдаги ўраларда чириталиқ. Имконияти борича унга турли хил гўнглاردан қўшиб, сув солиб суюйирилган гўнгларни шарбат тариқасида унинг устига қўйиб йил давомида 2–3 марта яхшилаб ағдарилгандан, сўнгга тайёр чиринди ҳосил бўлади.

Куз фаслида бу чириндиларни тувакларга солишдан олдин маҳсус ғалвирлардан ўтказиб, майдаланмаган қисмларини яна бир бор яхшилаб майдалаб яна ғалвирдан ўтказамиз. Бундай майдаланган тупроқларни очиқ ерда сақлаш мумкин эмас, чунки улар таркибидан бўлган органик моддалар ўз хусусиятларини йўқотади ва тупроқ яроқсиз ҳолатга келади.

Чириндилардан тайёрланган тупроқлар

Бу тупроқлар Ўзбекистон шароитида асосан иссиқхона қолиқларидан олинади.

Бунинг учун куз пайтида пахта ва пахта заводларидан, варақалардан чиққан чириндилар сўнглар билан аралаштирилиб, баланд-баланд уюмлар шаклида тупланади. Сўнгга эса унга яхшилаб сув сепилади. 3—4 кун ўтгач, унинг ички томони қизий бошлайди ва ундан биологик иситгичлар ҳосил қилиниб, иссиқхона чуқурларига тўшалади.

Иккинчи йили эса у қазиб олиниб, маҳсус ғалвирлар ёрдамида эланади. Булардан тувакларга солиш ёки парникларга экилган уруғларни устига ёпқич сифатида фойдаланиш мумкин. Бу чириндилар гулхона тупроғига ҳам аралаштирилса, ер ниҳоятда юмшайди ва бойилади. Бу шубҳасиз, ўсимлик учун жуда фойдалидир.

Япроқлардан тайёрланган чиринди

Куз фаслида гулхоналарга яқин ерлардан эни 1,5—2 метр чуқурлиги 1—1,5 метр, узунлиги исталганча, чуқур (траншея) қазиб дарахтлардан тўкилган япроқлар, турли туман кераксиз хас-хашаклар йиғилиб, озроқ сўнг аралашмаси билан шу чуқурлар тўлдирилади ва устки томонига юпқа қилиб тупроқ, балиқ сирти шаклида тортилади ва имкони борича 1—2 марта шакароб сепилади.

Бу омехтани қиш ўтиши биланоқ яна 1—2 марта аралаштириш талаб этилади. Сўнг япроқ чириндиси ҳосил бўлади. Бундай чириндилардан гулчиликда фойдаланилса, яхши натижа беради.

Дарё қуми

Биз гулчиликни ривожлантиришда ерга иложи борича кўпроқ қум солишга ҳаракат қиламиз. Чунки қум ер тузилишини яхшилайдди.

Турли гуллардан қаламчалар тайёрлаб, уни кўкар-тириш ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Ердан қазиб олинган донатор қумлар у даражада фойда бермай ерни қотиради. Қум уюмларини очиқ ерда ҳам сақлаш мумкин, чунки унинг таркиб очиқ ҳавода бузилмайди.

Тупроқ аралашмаларини тайёрлаш

Гулчилик тажрибаларидан маълумки, гуллар ўсиш даврига қараб турли хил таркибга эга бўлган тупроқларни талаб қилади.

Уруғ экилаётган пайтда, илдизи тез ривожланмайдиган ўсимликлар экилганда, иссиқхоналардаги кўчатлар кўчириб ўтқазилаётганда, ерларга таркибий қисми бой бўлган тупроқлар солиш талаб қилинади. Ўсимликлар қанча улғайса ер шунчалик бойитишни талаб қилади. Гулчиликда тупроқ аралашмалари асосан уч типга бўлинади: енгил, ўрта ва оғир тупроқлар.

Тупроқ аралашмаларининг таркибий қисми

Тупроқ аралашмаси типлари	Аралашмалар таркиби			Қум
	япроқ чиринди	чим ва хазон	гўнг ва чиринди	
Енгил	1	—	—	1,5
Ўрта	—	2	1	1,5
Оғир	—	3	2	2,0

Тупроқ аралашмалари таркибига кирадиган айрим тупроқларни майдалаб, маҳсус майда кўзли ғалвирлардан ўтқазилади ва яхшилаб аралаштирилади.

Бундай аралашмалар қиш пайтида ва эрта баҳорда уруғларни экиш, кўчатларни кўчириб ўтқазиш пайтларида зарур бўлади. Бундай тупроқларни куз пайтида тайёрлаб музламайдиган хоналарда сақланади ва керакли вақтда олиб ишлатилади.

Уруғ экиш

Кўпинча бир йиллик гуллар уруғдан экилади.

Айрим бир йиллик гуллар ташқи муҳитга қараб, бир неча йил гуллаши мумкин, булардан қаламчалар ҳам тайёрланади.

Уруғларни экиш усуллари

Уруғлар асосан уч усулда қаторлаб, ёйма равишида ва уялаб экилади. Қай усулда экиш ер майдонининг кенглигига, уруғларнинг катта кичиклигига боғлиқ бўлади.

Қаторлаб экиш сўнгги бажариладиган ишларнинг бири чегина белгилаштирилади, яъни уларни ягоналаш, утайи, ерни юмшатиш ишларини тезда сифатли бажариш мумкин.

Уялаб экиш усули йирик уруғларни экишда қўйлаб экилади. Бу вақтда уруғларни 5×5 ёки 10×10 см қилиб, қатор орасини эса 0,5 ёки 0,6 см оралиғида экиш лозим. Уларнинг оралиқ масофалари бир-биридан 0,25 см 1 метргача бўлиши мумкин. Бу масофа ҳар бир ўсимликнинг ўсиши ва шохланишига боғлиқдир.

Сочма равишда экиш эса асосан иссиқхоналар ва яшиқларга майда уруғ экилаётган пайтда амалга оширилади. Бу вақтда албатта эланган тупроқ ёки қум билан аралаштирилиб $1/8$, $1/60$ миқдорида сепилади. Ниҳоллар иссиқхона ёки яшиқларда униб чиққандан сўнг, уларни қайта ўтқазиш зарур бўлади. Акс ҳолда ниҳоллар бироз улғайгандан сўнг ниғичка тортиб ўсиб кетади.

Бундай ниҳоллар заиф ва қайта ўтқазиш учун яроқсиз бўлади.

Уруғ экиш чуқурлиги

Уруғларни экишда албатта катта кичиклигига, уруғ пўстининг юпқа ёки қалинлигига ва экиш вақтига эътибор беришимиз шарт. Майда ва ниҳоятда майда уруғларни иссиқхона чуқурлари ёки яшиқларга экаётганда уруғларни сепиб устидан линейка ёки тахтачалар ёрдамида секин босиб қўйиш лозим. Ўртача ва катта ҳажмдаги уруғлар сепилганда эса уруғга нисбатан икки баробар қалинликда устидан нури ёки қум сепилади, аммо уруғ 0,5 см дан чуқур тушмаслигига эътибор бериш лозим.

Эрта баҳорда экиладиган уруғлар ёзги ёки кузги экиладиган уруғларга нисбатан саёзроқ экилади.

Уруғларни экиш нормалари

1 м^2 ер майдонига иссиқхоналарга экиладиган бўлса, майда уруғлардан 2—3 грамм, катта уруғлардан эса 7—10 граммдан 15 граммгача экилади. Яшиқларга эки-

ладиган бўлса, яшикларнинг ҳажми 30×60 см бўлса, майда уруғлардан ажриқгул (*Portulaca*), Петуня (*Petunia*), аждаргул (*Antirrhinum*), тамаки (*Nicotiana*), 0,3 дан 0,5 граммгача, катта уруғлардан эса цинния (*Zinnia*), астра (*Aster*), ўлмасўт (*Helichrusum*) ларни бир-икки граммгача экиш мумкин.

Экиш технологияси

Бир йиллик гуллар кўпинча тўғридан-тўғри ерга экилади. Бу энг оддий кўпайтириш усулларида бири-дир

Бу усулда энг чидамли, энг оддий гуллар экилади.

Тез ривожланувчи бир йиллик гуллардан Маланий ловия (*Phaseolus*), яхши ҳидли нўхат (*Yathyrus*) ва шунга ўхшашлар мана шундай ўсимликларга мансуб-дир.

Экиш муддатлари

Секин ўсувчи гулларнинг уруғлари эртароқ тез ўсувчи гулларнинг уруғлари эса кечроқ экилади. Иссиқхоналарда Шабо чинни гули (*Dianthus*) январ ойида, катта гуллайдиган петуня (*Petunia*), вербена (*Verbena*) Лобелия (*Yobelia*), аждар гул (*Antirrhinum*) лар февралда экилади.

Март ойи бошланиши билан Астра (*Aster*), Цинния (*Zinnia*), флокс (*Phlox*), бархатци (*Tagetes*), Левкой (*Matthiola*) ва бошқалар; март ойининг иккинчи ярмида эса Астра (*Aster*), Левкой (*Matthiola*), аждар гул (*Antirrhinum*), Шизантус (*Schizanthus*) бир йиллик хризантема (*Chrysanthemum*), петуня (*Petunia*), кўн гулли скабиоза (*Scabiosa*), гайлардия (*Wyailardia*) ва бошқалар экилади.

Очиқ ерларда экиладиган гуллар

Март ойининг охири апрель ойининг бошларида кларкия (*Clarkia*), ҳидли нўхат (*Yathyrus*), резеда (*Reseda*), тирноқгул (*Calendula*), кўкноргул (*Paraver*) экилади. Бир йиллик гуллар уруғини Ўзбекистон шароитида кузда экиш ҳам мумкин, яъни ноябрь ойининг ўрталарида униб чиқмаслик шарти билан экилиб, экилгандан сўнг устки томони яхши ёпилса, очиқ ерда уруғни „қишлатиш“ мумкин. Эрта баҳорда эса уруғлар бир текис униб чиқади. Албатта, кузда экилаётган уруғлар миқдоран баҳоргига нисбатан 2 баробар кўпроқ экила-

ди ва устки қисми 2—3 см қалинликда чиринди билан қопланади. Бу вақтда флокс, резеда, люпин, гайлардия, ҳидли, тамаки, картошка гул, — хризантема, ҳидли нўҳат, кларкия ва шунга ўхшашларни экиш мумкин.

Иссиқхона чуқурларига ва яшикларга уруғлар экиш

Айрим бир йиллик гуллар экилгандан сўнг гуллашга улгурмайдилар. Шунинг учун бундай гул уруғларини иссиқхоналарга экиб, маҳсус иситилган хоналарга киргизилса, улар ўз вақтида гуллашлари мумкин.

Апрел ойининг ўрталаридан май ойигача уруғлар очиқ ерга маҳсус маркерлар ёрдамида экилганда оралари 5—10 см қатор қилиб экилади ва тахтача билан секин босиб қўйилади. Сўнг сув сепгичлар ёрдамида секин-аста суғорилади. Суғориб бўлгач, устки рама ва чийлар билан то уруғлар униб чиққунга қадар ёпиб қўйилади. Аммо нам кўп бўлмаслиги зарур. Уруғлар униб чиққандан сўнг, ҳаво исиган пайтларда рамалар очилиб, ўсимликлар ташқи муҳит иқлимига мослаштирилиб борилади.

Кўчатларни пикировка қилиш

Гулларни пикировка қилишдан асосий мақсадимиз, яхши сифатли кўчат олиш. Пикировка даврида гул кўчатлари иссиқ парниклардан совуқ парникларга олиб ўтқазилади.

Кўчатлар олиб ўтқазилиш даврида уларнинг ўз илдизларини учки қисмлари чилпиб ташланади, чунки шундай қилинмаса, ён илдизларининг ривожланиши суст бўлади.

Ён илдизларнинг яхши ривожланиши ва кўп бўлиши эса гулларнинг озуқа ва намликдан фойдаланиш имкониятини оширади. Иссиқ иссиқхонадаги гул кўчатларни 2—3 чин барглари яхши ривожлангандан сўнг пикировка қилиш бошланади. Ўқ илдизларнинг учки томони қирқилишига чидамайдиган ўсимликлар гул тувакларига 2—3 донадан ўтқазилади. Яшикларда ўтқазилаётганда эса 2—3 см оралиғида ўтқазилади. Парник ёки очиқ ерларда қаторлар ораси 5 — 7 см қилиб ўтқазилади.

Иккинчи бор пикировка қилинганда эса бу масофа яна ҳам узайтирилади.

Пикировка қилишдан олдин парник ерлари бир оз зичланиб, намланади. Чап қўл билан кўчаг олиниб, ўнг қўлда эса ўтқазувчи ёғочдан қилинган таёқчалар билан тупроқ уяча қилиниб, унга кўчат қўйилади. Аммо илдизлар қатланмасликлари зарур. Шундан сўнг таёқча ёрдамида тупроқнинг илдиз томони зичланади.

Яшикларга пикировка қилинаётган кўчатлар сони 100—150 та бўлгандан сўнг майда сув сепгичлар ёрдамида суғорилиб турилади. Пикировкаларини имконияти борича соя ерда, шамолдан сақланган холда ўтқазиш лозим бўлади.

Ўғит

Ерда ўсимлик учун бўлган озиқ моддалар органик аралашмалар ва минерал тузлар аралашмаси ҳолида учрайди. Ўсимлик нормал ҳаёти ўсиши учун эса тупроқда азот, фосфор, калий ва бошқа элементлар етарли бўлиши зарур.

Сув уруғнинг ўниб чиқиши учун энг зарур омиллардан бири бўлиб, унинг кўпчилик қисми ўсимликнинг япроқлари орқали буғланиб кетади.

Сув тупроқдаги минерал тузлар ва бошқа моддаларни эритиб, ўсимлик қабул қиладиган даражага келтиради ва бутун танани озиқ моддалар билан таъмин эгади.

Ўғитлар асосан икки қисмга бўлинади, яъни органик ва минерал ўғитлар. Органик ўғитларга турли туман чириндилар, гўнг, гўнг шарбати, қон уни, турли компостлар, парранда гўнги ва бошқалар киради.

Гўнг ўзида ўсимлик учун зарурий озиқ моддаларни сақлайди, яъни азот, фосфор, калий, темир, магний ва бошқалар. Булардан ташқари микроорганизмларга ҳам бойдир. Тупроқнинг физик таркибини ҳар доим яхшилаб туради.

Гўнглار асосан кузги шудгор даврида берилиб, 20—30 см чуқурликка ағдарилади. Ҳар бир гектарига бир йиллик гуллар учун 40—50 тонна, кўп йиллик учун 60—70 тонна ҳисобида гўнг берилади.

Бу тавсия қилинган нормаларни тупроқнинг таркибига қараб кўпайтириш ёки камайтириш мумкин. Аммо серунум бой тупроқларга кўп гўнг бериш ҳам кўк массани кўпайтириб, ўсимликларни кўп гуллашдан тўхташи мумкин.

Илонгул ва барча пиёз илдизли гуллар астра левкой

экиладиган ерларга чиритилмаган гўнг бериш талабга мувофиқ эмас, у турли кассалликларга олиб келиши мумкин. Баҳорда гул экиладиган ерларга чиритилган (куйдирилган) гўнглари бериш талаб этилади (10—35 тонна гектар ҳисобига). Одам аҳлатини ҳам компост ҳисобида бериш яхши натижа беради. Қушлар гўнги энг кучли органик ўғитлардан бири ҳисобланади.

Асосий минерал ўғитлар

Асосий минерал ўғитлар фосфор, азот, калийдир. Азотли ўғитлардан аммиак селитраси, сульфат аммоний, натрийли ва калийли селитра кабилар ерга кўпроқ солинганда ўсимлик тез ўсади. Бундан ташқари уни қўшимча озуқа сифатида ҳам бериш мумкин. Аммиак селитрасини бериш нормалари 1 га ерга 20—30 кг.

Калийли селитра

Ҳамма турдаги гуллар ва барча ўсимликларга қўшимча озуқа сифатида бериш мумкин. Сувда тез эрийди. Бундан ҳам ҳар бир гектар ер ҳисобига 200—300 кг дан оширмаслик лозим.

Фосфорли ўғитлар

Гуллар учун энг яхшиси фосфарит уни ва суперфосфатдир.

Суперфосфат тупроқга тезда аралашиб, орак ерлар учун катта аҳамиятга эгадир ва уни барча турдаги тупроқларга берса бўлади (имконияти борича аммонийли селитра билан аралаштирилиб берилса, натижада мувофиқ бўларди). Бу 1 гектар ерга 450—500 кг ҳисобида берилиши мумкин.

Донадор суперфосфат майин суперфосфатга нисбатан секин эрувчан бўлиб, ўсимлик учун катта аҳамиятга эгадир.

Имконияти борича ҳар бир қаторга, яъни ҳар бир ўсимлик илдизи бўғзига алоҳида берилса, шунча яхши бўлади. Бундан ҳар бир м² га 15—20 грамм берилкифоя.

Фосфарит уни

Сувда яхши эрийди. Аммо ерга берилгандан сўнг тупроқ ва илдизларнинг ҳамда микроорганизмларнинг таъсири натижасида аста-секин эрийди ва ўсимлик

ўзига керакли бўлган миқдорни олади Бу бир неча йилга таъсир этиши мумкин. Фосфарит унини иложи борица ерга кузги шудгор пайтида ҳар бир m^2 га 80—100 грамм ҳисобидан берилса яхши бўлади. Аммо ўсимлик учун қўшимча озуқа сифатида бериш ярамайди.

Калий ўғитлари. Сульфат калий ва хлорли калийлар гулчиликда ишлатилади. Сульфат калий таркибида хлор бўлмаганлиги туфайли ҳамма гулларга бериш мумкин. Уларни қаторларга қўшимча озуқа сифатида ҳам бериш мумкин. Бу минерал ўғитни $1 m^2$ ерга 15—20 грамм дан бериш кифоядир

Хлорли калий. Хлорли калийнинг таркибида хлор бўлганлиги сабабли уни кузда ерларни шудгор қилиш пайтида берилса қишнинг қор-ёмғирлари натижасида хлор ювилиб кетади. Ёки эрта баҳорда намгарчилик кўп бўлган вақтда ҳам бериш мумкин. Бундан ҳар бир m^2 ерга 20—25 грамм бериш мумкин.

Гулчиликда энг яхши аралашма ва қўшимча озуқа сифатида органик ўғитлар аралашмасидан фойдаланилса яхши натижа беради: Яъни чиринди 20 кг, ер устки қисмидан олинган кучли тупроқ 20 кг, япроқдан тайёрланган тупроқ чириндиси 2 кг, суяк уни 5 кг, қора қум 5 кг, суперфосфат 10 кг, ёғоч кули 5—6 кг. Буларнинг ҳаммасини аралаштириб, ҳар бир чуқурчага шу аралашмадан 100 граммдан тортиб 1 кг гача берилса, ўсимлик учун жуда яхши бўлади.

Кўчатларни иссиқхоналардан чиқариб ерга утқазиш учун тайёргарлик ишлари

Кўчатларни энг яхши ишлов берилган ҳамда ўғитланган ерларга чиқариб, ўтқазишимиз зарурдир. Бунинг учун биз бу ерларнинг ҳар бир m^2 га 7—10 кг ҳисобидан гўнг бериб, ерни 25—30 см чуқурликда ағдариб, мола босмай қуямиз ва эрта баҳорда яхшилаб чизель қилиб сўнг мола босиб чиқамиз. Булардан ташқари эрта баҳорда ерни чизель қилишдан олдин қўшимча озуқа сифатида аммиакли селитра ёки натрийли селитра, сульфат аммоний, суперфосфат, калий тузи солинади.

Ерга минерал ўғитларни бериш даврида азотли ўғитларга суперфосфатни қўшиб бериш ярамайди. Уларни алоҳида берган маъкулдир. Ўрта ҳисобда ҳар $1 m^2$ га аммиак ёки натрийли селитрадан 25—30 грамм бериш кифоя. Шунингдек, ҳар бир m^2 ерга сульфат

аммонийдан 30—35 грамм, суперфосфатдан 40—45 грамм, калий тузидан 25—30 ҳамда ўтин кулидан 70—80 граммдан, бериш мақсадга мувофиқдир. Юқорида номлари кўрсатилган ўғитларни кўпайтириш ёки камайтириш ишлов берилаётган тупроқнинг тузилишига ҳам боғлиқдир.

Бу ишларнинг ҳаммаси бажарилгандан сўнг ер яхшилаб текисланиб, режамизда бўлган экинларни ўтқиза бошлаймиз.

Кўчат ўтқазиш

Кўчагларни ўтқазиш пайтида ҳар бир кўчатнинг 4—5 талдан япроқлари бўлиши шарт. Уларни иложи борича ҳаво булут бўлган вақтда ёки кечқурун ўтқазиш керак. Ковлаб олинган кўчатларнинг илдизларидан имконияти сорича тупроқлари тўкилмаслиги маъқулдир.

Ниҳоллар иссиқхона ва яшиқлардан ёки қатор оралиқдан олинса, тупроқли қилиб олинishi лозим. Шунинг учун кўчаглар олинishдан олдин яхшилаб суғорилиб, сўнг кўчатларни олиш талаб этилади, ҳамда кўчатларни доимий ерга ўтқазишдан олдин уларни ўтқазиш қаторларини ҳар бир ўсимликни орасини аниқлаб ҳар бир чуқурчага оз-оздан чиринди аралашмаларидан солиб ҳаво иссиқ бўлса оз миқдорда сув ҳам солинади.

Яхши ишлов берилган ва ўғитланган ерларга кўчат ўтқазиш олдидан кўшимча озуқа бермаса ҳам бўлади.

Ўнг қўл билан чуқурчалар ковланиб, чап қўл билан кўчат чуқурчаларга қўйилади. Илдизларнинг яхши жойлашишига катта эътибор бериш шартдир.

Яна шунга эътибор бериш керакки, олдинги олинган ерда қандай чуқурликда кўчат ўтирган бўлса, янги ерга ҳам шундай чуқурликда ўтқазилиши шартдир. Кўчатлар ўтқазилиб бўлгач, кўчат атрофи яхшилаб зичланади ва ларҳол суғорилиши лозим.

Ўтқазилган кўчатларга ишлов бериш

Ўтқазилган кўчатларга ишлов бериш қуйидагилардан иборатдир: ўз вақтида суғориб, юмшатиб, бегона ўтлардан тозалаб туриш ва кўшимча озуқалар бериш.

Суғориш

Ўсимликни сувга бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда иложи борича кечқурун сув қўйиш лозим. Жуда ҳам баланд бостириб сув қўйиш ярамайди, 10—15 см

чукурликгача суғориш кифоя. Сув қўйилгандан сўнг ёки ёғингарчилик бўлгандан сўнг чопиқ қилиб чиқиш, яъни ўсимлик атрофини юмшатиб чиқиш талаб қилинади, Бу нафақат нам қайтариб туриш учун, балки бунда ўсимлик илдизлари яхши нафас олади.

Қўшимча озуқа бериш

Қўшимча озуқа ўсимликни тез ўстиради ва тез гуллатади ёки аксинча баъзи гулларни тезроқ гуллашдан тўхтатиб туради. Қўшимча озуқлантиришда нурилardan ёки сувда тез эрийдиган минерал ўғитлардан фойдаланилади. Яъни аммиакли селитра ҳар бир м² ерга 8—10 грамдан, суперфосфат 25—30 грамдан, калий тузлари 10—15 грамдан берилади. Қўшимча озуқалар қуруқ ҳолда ёмғирдан ёки сув қўйилгандан сўнг берилади. Шарбатларни тайёрлаш қуйидаги тартибда бўлади: ўсимликларга шарбат беришдан икки кун олдин махсус бочкалар олиниб, шу бочкалар ичига қорамол нуриси, қўш гўнги, қон уни солиниб, шуларнинг ҳаммасини аралаштириб турилади ҳамда аралашма бочканинг яримигача солинади ва устидан бочка тўлгунга қадар сув солиниб, у икки кун яхшилаб аралаштирилиб ачитилади.

Сўнг сатилларга олиниб ҳар бир сатил аралашма шарбатга қўшимча равишда 200 грамм ўгин кули, 200—250 грамм суперфосфат солиниб, қайта сув билан аралаштирилади, яъни бир қисм қора мол нурисига беш қисм сув ҳисобидан шу тартибда қорамол нуриси 1 : 5, гўнг шарбати 1 : 4, қуш гўнги 1 : 10, қон уни 1 : 50—60 ҳисобида суюлтирилиб, сўнг берамиз.

Минерал ўғитлардан бериладиган қўшимча озуқа 2—2,5 грамм селитра, калий тузи 2—2,5 грамм 1 литр сувга шу юқоридагиларнинг ҳар биридан алоҳида солинади ёки уларни аралашма ҳолида 5 қисм селитра 2 қисм суперфосфат, 1 қисм калий тузи аралашмаларидан тайёрланган шарбатдан ўсимликни айни ўсиш даврида ва ундан олдин ҳар икки ҳафтада бир марта берилади. Ўсимликларни гуллаш олдидан бу нормалар кўпайтирилади, яъни икки қисм селитра, уч қисм суперфосфат, 1,5 қисм калий тузи.

Гуллаётган ўсимликларга ишлов бе, иш

Гулларни яхши манзаралигини чиройини сақлаб бориш учун ёз давомида қуриган япроқлари, новдалари-

ни қирқиб туриш зарур. Айрим картошкагуллар, чиннигуллар, атиргуллар шунга киради. Гулларни гулда кириши олдидан чиқарилган ғунчалар ёнидаги қўшимча ғунчаларни териб ташлаш ва якка гулдайдиган ғунчани новда учидан сақлаш. Ўсиб чиққан эгри кўримсиз новдаларни, гуллаб бўлган гулларни қирқиб туриш керак бўлади. Чунки ўз вақтида гуллар қирқиб олинса, қирқилган еридан пастки кўртаклар ўсиб янги новдалар ҳосил бера бошлайди. Турли касалликлар ва зараркунандалар келмасдан туриб олдини олиш зарур бўлади.

Бўйи баланд бўладиган гулларни (картошка гули) ҳар томонга ётиб қолмаслиги учун махсус рейка ёки арматуралардан тайёрланган тирсакларга боғлаб чиқиш зарур бўлади. Кузда эса бир йиллик гулларнинг қолган новдаларни улардан тозаланиб олиб чиқилади, яъни ер тозаланади ва ери кузда 25—30 см чуқурликда ағлариб чизель ёки мола қилинмайди.

Бир йиллик гуллар

1. Ёзги сувурпут (*Adonis aestivalis*) 20—30 см келадиган бир йиллик ўсимлик. Бу айниқтовондошлар (*Ranunculaceae*) оиласига мансуб бўлиб унинг икки нави манзарали ўсимлик сифатида экилади. Ёзги адонис гуллари қизил ёки лимонранг сариқ, тожбарглари қора ясси. Кузги адонис гуллари қизил, баъзан оч сариқ тожбарглари ботиқ (бўкик) ва асосида қора доғи бор, июлдан сентябргача гуллайди, гулларининг диаметри 1,5 см га етади. Сурня адониси аввалги турлардан бўйининг баландлиги (50 см) ва гулининг катталиги (диаметри 7 см) билан фарқ қилади.

Уруғлари кузда вақтли гулзорда ёки кўкламда иссиқхоналарда экилиб ўстирилади. Уруғлар етилган сари териб борилади, уруғларининг ўниш қобилияти 2 йилгача сақланади.

Сават гул (*Alyssum maritimum*) Карамдошлар (*Brassicaceae*) оиласига киради. Июндан то кузгача гуллайди. Гули оқ, асалеимон ҳушбуй ҳидли. Бунинг уруғи эрта кўкламда гулзорда экилади. Лекин кузда эҳсам бўлади. Уруғи етилган сари йиғиб борилади.

Бу ўсимлик ҳар қандай тўпроқли ерда ўса беради. Уруғининг ўниш қобилияти уч йилгача сақланади. (Расм 7).

Гултожихўроз (*Amaranthus caudatus*). Гултожихўроздошлар (*Amaranthaceae*) оиласига мансуб бўлиб,

кўпинча группалаб экилади. Уруғ март ойида яшикда экилиб, пикировка қилинади, сўнгра кўчатлари гулзорга ўтқазилади. Бу ўсимлик офтобли жойда яхши ўсади. Гултожихўроз етилган сари уруғлари йиғиштирилиб борилади. Тўпгулининг юқори қисмидаги уруғи пишганда ўша қисми кесиб олинади. Уруғининг ўниш қобилияти тўрт йилгача сақланади.

Хина (*Impatiens balsamina*). Бу ўсимлик хинадошлар (*Balsaminaceae*) оиласига кирувчи нозик ўсимлик. Бунинг қатмақат гули новдалари кўпроқ экилади. Гули оқ, тўқ қизил, мовий рангларда бўлади.

Хина уруғи ёки кўчати мартнинг биринчи ярмида далага ўтқазилади. Бу гул ёруғ, унумдор, юмшоқ ва етарли нам бўлган ерларда яхши ўсади.

Уруғи етилган сари йиғиштириб борилади. Уруғининг ўнувчанлиги 6 — 8 йилгача сақланади.

Капалак гул (*Viola odorata*) Бинафшадошлар (*Violaceae*) оиласига мансуб Капалак гуллар асосан уч рангли бўлади. Сариқ, мовий, пушти. Эрта кўкламда гуллайди. Уруғи июнь ойида совуқ иссиқхонада ёки бевосита гулзорда сепилади. Майсалари пикировка қилиниб, кўчати августнинг охири ва сентябрь ойининг бошида доний жойига кўчирилиб ўтқазилади ва шу ерда қишлайди. Капалакгул экиладиган тупроқ яхши ишланган, ўғитланган ва ўртача намли бўлиши керак. Капалакгул соя ва зах ерларни ёқтирмайди. Кўкламда ер сергиши билан унинг туби авайлаб юмшатилади ва йил бўйи бегона ўтлардан тозалаб турилади. Гуллаш пайтида бу ўсимликка хос бўлмаган белгили туплар олиб ташланади. Меваси етилган сари кетма-кет йиғиштириш зарур. Энг сара уруғлар дастлабки очилган гулларида хосил бўлади ва булар ўз вақтида терилиши керак. Акс ҳолда пишган меваси чатнаб, уруғи гўкилади. Капалакгулнинг ҳар бир нави алоҳида экилиши, бир нав билан иккинчи нави ўртасида узоқроқ масофа бўлиши зарур, акс ҳолда бу гул навлари ўзаро чагишиб нав тозалиги йўқолади. (Расм 8).

Бўтакўз (*Centaurea cyanus*). Астрадошлар (*Asteraceae*) (расм 9) оиласига кирувчи ўтчил ўсимлик. Унинг хушбўй Галли нави июндан то кеч кузгача гуллайди ва ундан гулдасталар тайёрлаш мумкин. Уруғи эрта кўкламда бевосита гулзорга сепилади. Меваси етилган сари йиғиштириб борилади ва икки-уч марта терилгандан сўнг ўсимлик тагидан кесиб олиниб, дасталаб боғ-

ланади. Қолган уруғлари ҳам тўлиқ пишиши учун боғламларни қуритиш хонасига киритиб осиб қўйилади.

Крестовник (*Senecio elegans*). Аспрадошлар (*Asteraceae*) оиласига киради. Нюндан то кеч кузгача гуллайдиган чи ойли ўсимлик. Уни гулзорларда аралаш қилиб ёки алоҳида жойга группалаб ҳамда кесиб гулдаста қилиш учун ўтқазиб тавсия этилади. Гуллари оқ, пушти, мовий, қизғиш, қизил ва бинафша рангда бўлган қатма-қат гулли навлари кўп экилади. Крестовникнинг уруғи март ойида илиқ иссиқхонада сепилади. Майсаси пикировка қилинади ва илиқ кунлар бошланиши билан кўчаг гулзорга ўтқазилади. Уруғни бево-сита гулзорда сепиш ҳам мумкин. Экиладиган ер офтоб тегадиган ва яхши ишланган бўлиши керак. Ме-валари пишиб сочила бошлаганда унинг уруғи йиғиш-тирилади.

Крестовник медицинада ҳам кенг қўлланилади. Ундан сийдик ҳайдовчи дори-дармонлар тайёрлашади ҳамда бронхит касаллигига ҳам даводир.

Хушбўй нўхат (*Lathyrus odoratus*). Бу ўсимлик капалакгулдошлар (*Fabaceae*) оиласига мансуб бўлиб, узоқ вақт гуллайдиган ўта хушбўй, тез ўсадиган ўсим-лик. У ортобли лекин шамолсизроқ, анча унумдор ва яхши ишланган ерларда тез ўсади.

Ўзбекистонда унинг уруғи куз ва кўкламда бево-сита гулзорга экилади. Ёш ўсимликлари қозиққа ёки сим биғизларга боғланади.

Уруғи августдан бошлаб йиғиштирилади. Бу ўсим-ликнинг дуккакларини уруғ тўла етилмасданоқ йиғиш-тириб олиш керак. Акс ҳолда чатнаб уруғи тўкилади. Уруғининг ўниш қобилияти уч-тўрт йил сақланади.

Кўкнор гул (*Paraver pavoninum*). Кўкноргулдош-лар (*Paraveraceae*) оиласига мансуб. Гулининг ранги оқдан то тўқ қизилгача бўладиган ўсимлик. Бундан ташқари гули икки хил рангда товланиб турадиган қатма-қат ва оддий гулли навлари ҳам бор. Кўкнор гулининг уруғи гулзорга март ойида сепилади. Ўниб чиққан майсалари ягоналаниб, туп оралиғини 25—30 см қилиб қўйилади. Бу ўсимлик ҳар қандай тупроқли ерда ҳам ўса беради, лекин офтобли жойда яхши ри-вожланади. Гуллаган пайтида мазкур навга ўхшамаган гулли ўсимлик туплари юлиб ташланади. Кўсаклари кулранг, қўнғир рангга кирганда ва қурий бошлаган-да йиғиштириб олинади. Чунки тешикларидан тўкила

бошлайди. Кўкноргул уруғининг униб чиқиш қобилияти 3—4 йил Медицинада унинг кўсагидан дорилар олишда, уруғилан эса кондитер маҳсулотлари тайёрлашда фойдаланилади. Гулчиликда кўкноргулдан манзарали гулзорлар барпо қилишда фойдаланиш тавсия этилади.

Шаббўй гул (*Matthiola incana*). Карамгулдошлар (*Brassicaceae*) оиласига киради. Гуллари қатма-қат оддий ва жуда нозик ҳидли. Ранглари жуда хилма-хилдир, яъни оқиш пуштидан тўқ мовий, сариқ ва қирмизи тусларда бўлади. Шаббўй гул экиш муддатига кўра, ёзги, кузги ва қишки гуруҳларга бўлинади. Ўзбекистонда тупи пирамида шаклида бўлган ва бўйи 50—60 см га келадиган ёзги нави кўпроқ экилади.

Шаббўй гулнинг уруғи феврал ойи охирида ёки март ойининг бошида қуттиларга экилиб, иссиқхонага қўйилади. Уруғи 6—10 кун ичида униб чиқади. Яшикдаги тупроқ 25—30 % қора қум аралашмаси ва чириндидан иборат бўлиши керак.

Яшикларда кўкариб чиққан майса бошқа қутига ёки иссиқхона тоқчаларига тайёрланган тупроққа пикировка қилинади. Уларни эрта кўкламда гулзорларнинг офтобли томонига экиш тавсия этилади. Чунки у заҳкаш ерда яхши ўсмайди. Шунинг учун уни уруғ ҳосил қилаётган вақтда кўп суғорилмайди. Аммо гуллаш пайтида тез-тез суғориб туриш зарур. Туп ва қатор ораларини ёз давомида тез-тез юмшатиб, бўйи чўзилган туплари қозиққа боғланиши керак.

Унинг меваси август — сентябрь ойларида пишади. Меваси етилган ўсимликлар юлиб олиниб, боғ-боғ қилиб боғланади ва қуригиш хонасига киритиб осиб қўйилади. Қуриган қўзоқларидан уруғи ажратилади.

Шаббўйнинг қатма-қат гулли навларини яхши чанглатиш учун офтобли, камсув ерга экиш ва у сўлий бошлагандагина суғориш керак бўлади. Шаббўй гули уруғининг униш қобилияти 5—6 йил сақланади.

Кунжўт гул ёки порлоқ гул (*Clarkia*). Кипрейдошлар (*Onagraceae*) оиласига мансуб бўлиб гуллари оқ, пушти, оч бинафша қирмизи ранглarda бўлади. Асосан группалаб экилиб, гулзорлар барпо этиш учун фойдаланилади. Июлдан то кузгача гуллайди.

Уруғи мартда совуқ иссиқхонада экилалади. Майсаси пикировка қилинади ва кўчат гулзорга кўкламда қора совуқлар ўтгандан кейин ўтқазилади. Бу гул ҳар қан-

дай тупроқда ҳам ўса олади, лекин юмшоқ, сернам, офтобли жойда яхши ўсади. Кўсаклари пишиб қуригандан сўнг териб олинади. Уругининг унувчанлиги 2—3 йил сақланади.

Номозшомгул (*Smirantilis odorata*). Номозшомгулдошлар (*Nictaginaceae*) оиласига киради. Уруғи билан осонгина кўпайтирилади. Бу ўсимликнинг картошкалари георгин картошкаси каби сақланади. Июлдан бошлаб то кеч кузгача кечаси гуллайди. Гули оқ пушти, сариқ, оч қизил ва бинафша рангларда бўлади. Бунинг уруғи илиқ иссиқхоналарда экилиб, майсаси пикировка қилинади. Картошкалари эса бўлиниб, илиқ иссиқхоналарда экиб ўстирилади.

Апрель ойида иссиқхонадаги тайёр кўчатлари гулзорга чиқариб ўтқазилади. Намозшомгул уруғи етилган сари йиғиштириб борилади. Уруғи анча йирик.

Ойгул, гиёҳқул (*Calendula officinalis*). Астрадошлар (*Asteraceae*) оиласига мансуб бўлиб, нўхатакгул деб ҳам аталади. Қизилсарғич шар, радио ва сенсация деб аталган навларининг гули анча йирик бўлади. Гулларини гулдасгалар тайёрлашда ишлатишади. Бу гулни яхлит майдонларга кўплаб экилганда жуда яхши манзара беради.

Уруғи кеч кузда ёки апрель бошида бевосита гулзорга экилади. Ойгул ўсимлиги ҳар қандай ерда ўса беради, лекин офтобли жойда яхшироқ ривожланади. Энг яхши етилган гулларидан уруғ олинади. Мевалари қўнғир тусга кирган сари уруғи йиғиштирилади. Уруғининг унувчанлиги тўрт йил сақланади.

Пакана гулойдша (*Tropeolum majus*). Манзарали бу ўсимлик гулойдшасимонлар (*Tropeolaceae*) оиласига киради. Унинг баланд бўйли, наст бўйли ва чирмашиб ўсадиган навлари мавжуд. Уруғи бевосита гулзорга экилади. Бунинг учун аввал уруғ сувда ивйтилади.

Бу ўсимлик офтобли, тупроғи яхши ишланган, юмшоқ ва нам жойларни хуш кўради. Уруғи тўкила бошлаганда териб олинади. Уруғ мағзи теварагида енгил қуруқ пўст пайдо бўлса, бундай уруғлар энг яхши ҳисобланади. Уруғининг кўкарувчанлиги уч-тўрт йил сақланади.

Оромгул, хушбўй гул (*Neseda odorata*). Резедагулдошлар (*Resedaceae*) оиласига киради. Хушбўй резеданинги гули унчалик манзарали эмас. Лекин резеда

жуда хушбўй. У кўчириб ўтқазишни ёқтирмайди. Шунинг учун уруғи бевосита гулзорга сепилади. Бу гул экиладиган ер куздан бошлаб тайёрланади. Октябрда ерда яхши ўсади. Уруғи мартда сепилади. Пишаётган уруғлари яхши етилиши учун поя учи чилиб ташланади. Уруғ кўсакчаси тупнинг пастки қисмидан бошлаб йиғиштирилади. Кесиб олинган кўсакли новда боғ-боғ қилиб боғланган ҳолда қуриштиш хонасига осиб, тагига пленка ёзилади.

Етилган уруғлари мана шу пленкага тўкилади. Уруғининг унувчанлиги тўрт-беш йил сақланади

Пакана тамакигул (Petunia). Итузумдошлар (Solonaseae) оиласига мансуб бўлиб, гули оддий ва қатма-қат бўлади. Қатма-қат гуллари эса тувакда ўстирилади. Тувакда ўстириладиган, иссиқхонада қишлаб чиқилган тупларидан кўкламда қаламчалар қилиниб экилади. Лекин уни уруғидан кўпайтириш ҳам мумкин. Пакана тамакигул узоқ вақт гуллаб туриши, гуллариининг рангбаранглиги, парвариш қилишнинг осонлиги, ҳар қандай тупроқли ерда ўса олиши туфайли анча кўп экилади.

Унинг баланд бўйли, паст бўйли, йирик гулли, майда гулли, тик ўсадиган навлари ҳам бор. Уруғи февралнинг охирида ёки мартнинг бошида яшиқда сепилади ва майсалари ўрға даражада ўғитлаб турилади. Акс ҳолда йирик гулли нави ғовлаб кетади.

Бу гулнинг барча йирик гулли навлари тувакда ўстирилади. Қатма қат гуллиларини кўпинча сунъий чанглаб туриш керак. Уруғ олиш учун ўстирилаётган ўсимликлар усти иссиқхона роми билан беркитилиб, ёғин-сочиндан сақланади. Қат-қат гулли навлари уруғ қилмайди. Шунинг учун унинг чанглари билан гули қат-қат бўлмаган назининг гуллари сунъий йўл билан чанглатилади. Кўсаклари етилган сари навбатма-навбат йиғиштириб олинади.

Уруғлари ғоят майда, аммо ўниб чиқиш қибилияти тўрт йил сақланади.

Карнай оғиз гул—(Salpiglossis variabilis). Итузумдошлар (solonaseae) оиласига киради. Июнь-сентябрь ойларида гуллайди. Кесиб олинган гуллари сувга солиб қўйилганда узоқ сақланади. Бу гулни ўстириш анча мураккаб бўлганидан гулзорларда кўп экилмайди. Уни шамолдан пана, октябр жойларда ўстириш маъқул. Уруғи февраль охири ёки мартда иссиқхонада яшиқларга сепилади. Майсаси икки марта пикировка қили-

нади. Етилган кўсаги йиғиштириб қуритилади ва уруғи тозалаб олинади. Уруғининг ўнувчанлиги тўрт-беш йил сақланади (Расм 10).

Рус гули (*Ninnia elegans*). Астрадошлар (*Asteraceae*) оиласига мансуб. Рус гули ёруғсевар ўсимлик бўлиб, уруғи иссиқхоналарда феврал охири ёки март бошларида сепилади. Майсалари иссиқхонада пикировка қилинади. Иссиқхона ичининг ортиқча сернам бўлиб кетиши бу ўсимликка зарар қилади. Баҳорда тупроқни ўғитлаб, гулзорга чиқариб экилади. Гуллаш пайтида мазкур нав хоссаларига эга бўлмаган туплари юлиб ташланади. (Расм 11).

Рус гулининг савагчасида уруғлар 3 хил бўлади:

1. Чег қиррали ва ўйиқчали қўнғир тусли уруғлар, булардан кўкарган ўсимликларнинг гули қат-қат эмас;
2. Чўзиқ шаклли, учи найзасимон қўнғир тусли уруғлар, булардан чиққан ўсимликнинг гули қат-қат ёки чала қатма-қат бўлади;
3. Уруғлари чўзиқроқ игнасимон кулранг бўлганлари. Гуллардан чиққан ўсимликнинг гули йирик ва қатма-қат бўлади. Бу хиллардаги уруғлари пишган саватчалар қуритилади, қўлда уруғлари тозаланиб, ғалвирда эланади. Уруғининг ўнувчанлиги икки йил сақланади.

Гултожихўроз (*Ce osia cristata*). Гултожихўроздошлар (*Amaranthaceae*) оиласига мансуб.

Тўп гули тўқ қизил, шакли хўроз тожига ёки қайчиланган бир тутам патга ўхшайди. Гулзорларда кўпинча унинг қизғиш ва жигарранг гулли хилларини учрагиш мумкин. Хитойдан келтирилган гултожихўрознинг навларини кўпайтириш тавсия этилади. Гултожихўроз гулзорларда, тувакларда ҳамда баъзан гуллийи кесиб олиш учун экиб ўстирилади.

Бу гул июндан кузгача гуллайди. Уруғлари яшикларда ва оранжереяларда экилади. Майсаси март ойида пикировка қилинади. Асосий гули йирикроқ бўлиши учун тупининг пастидан барг қўлтиқларидан чиқадиган новдаларини юлиб туриш лозим ҳамда тез-тез суғориб туриш керак. Уруғи етилган сари йиғиштириб олинади.

Эшольция (*Eschscholzia californica*). Кўкнордошлар (*Papaveraceae*) оиласига мансуб. Майдан октябргача гуллайди. Уруғи бевосита гулзорга сепилади, чунки майсаларини кўчат қилиб бўлмайди. Эшольция ер танламайди, лекин қумли жойни ёқтиради. Ёз бўйи маз-

кур навга хос бўлмаган белгили туклари юлиб турилади. Кўсаклари кумушсимон қўнғир тусга кирганда йиғиштириб олинади. Акс ҳолда чагнаб кетиб уруғи тўкилади. Уруғининг униш қобилияти фақат икки йил сақланади. (Расм 12).

Шероғизгул (*Antirrhinum majus*). Сигирқўйруқдошлар (*Scrophulariaceae*) оиласига мансуб.

Бу ўсимликнинг гул ранглари хилма-хилдир. Гуллаш даври анча узоққа чўзилади. Уруғи февралда ёки март бошида иссиқхонада экилади. Шероғизгул унчалик тупроқ танламайди, лекин офтобли жойда яхши ўсади. Ўсиш даврида навга хос белгилари бўлмаган ўсимликлар юлиб ташланади.

Кўсаги тўқ малла тусга кирганда улар йиғиб олинади. Уруғининг ўниш қобилияти уч-тўрт йил сақланади. (Расм 13).

Қўқангул (*Callistephus chinensis*). Астрагулдилар (*Asteraceae*) оиласига кириб, уруғи март ойида иссиқхонада экилади. Қўқангулнинг илдизи бақувват, уни гулзорларга кўчат қилиш жуда осон. Ҳатто гуллаш вақтида ҳам кўчат қилинса, тез кўкариб кетади. Шунинг учун ҳам баъзи гулзорларда гуллар очилиб татом бўлгач, гулзорни қўқангул билан қайта тўлдириш мумкин. Яхши пйшган уруғлари 50—80% гача ўниб чиқади. Лекин уруғларини қанча кўп сақласак, шунчалик ўнишни камайди. (Расм 14).

Ҳар хил муддатларда сақланган қўқангул (*Callistephus chinensis*) навлари уруғларининг ўнувчанлик қобилияти

Тартиб №№	Навларнинг номи	Ҳар хил муддатлардаги уруғларнинг ўнувчанлик қобилияти 100 та уруққа нисбатан)				
		1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил
1.	„Шарсимон“	61	33	29	22	3
2.	„Маргаритка“	72	65	4	0	0
3.	„Принцесса“	53	7	22	5	0
4.	„Виктория“	54	35	30	25	3
5.	„Комета“	72	35	30	4	0
6.	„Эдельвейс“	53	—	—	—	0

Қўқангулдилар навига қараб бўйи 20 см дан 100 см гача бўлади. Қўқангул ўғитланган, серқуёш жойларда яхши ўсади. Навига қараб июлдан бошлаб кеч кузгача гуллайверади. Бу ўсимлик гуллаётган вақтда унинг гулига қараб энг яхшилари танланади. Танланган ўсимликларга ёрлик боғлаб қўйилиб, мана шу ўсимликларнинг уруғи алоҳида йиғиштириб олинади. Бу ўсимликларнинг уруғи навига қараб сентябрдан октябргача, ҳатто қора совуқ тушгунча терилаверади. Энг яхши уруғлар тўп гулининг четида жойлашади.

Ҳозирги вақтда қўқангулнинг 450 дан ортиқроқ навлари чиқарилган. расм 10

Суглама гул (*Euphorbia lathyris*). Сутламагулдошлар (*Euphorbiaceae*) оиласига мансуб бўлиб, унинг ҳар хил баргли, нақш япроқли турлари бор. Гулчиликда яшил рангли кумуш баргли тури кўп экилади. Бўйи 80 см бўлиб, боғларда ва хиёбонлар гуруҳлаб манзарали ўсимликлар билан аралаштириб экилади. Пояси гулдаста қилиш учун жуда яхши материал бўлади. У тупроқ танламайди. Уруғи февралнинг охири ёки мартнинг бошида гулзорга сепилади.

Майсасини ягоналаб, туплар ораси 20—25 см қилиб қўйилади. (Расм 15).

Попукгул (*Dianthus chinensis*) Чиннингулдошлар (*Cariophyllaceae*) оиласига мансуб бўлиб, гули пушти, қизғиш, оч қизил, оқ ва мовий тусларда бўлади. Боннети навининг гули оч қирмизи рангда, япроқлари қизғиш товланиб туради.

Бу ўсимлик икки йиллик бўлиб, қиши юмшоқ бўладиган районларда гулзорда совуққдан зарарланмайди. Иқлими ўртача бўладиган районларда эса, бу бир йиллик ўсимлик тариқасида ўстирилади. Уруғи мартда сепилади. Майсаси совуқ иссиқхоналарга пикировка қилинади. Бу ўсимлик июндан октябргача гуллайди. Офтобли, қумлоқ тупроқли ерларни ёқтирмайди. Уруғи бир текис етилади. Уруғи пишганда бутун ўсимлик кесиб олиниб куритилади. (Расм 16).

Хушбўй тамакигул (*Nicotiana affinis*). Итузумгулдошлар (*Solanaceae*) оиласидан бўлиб, энг яхши нави табак „чудесный“ деб аталади. Гуллари оқ, кечқурун жуда хушбўй ҳид чиқаради. Бу ўсимлик ҳар қандай тупроқли ерда ўса олади. Уруғи февралда ёки март бошида иссиқхонада сепилади. Майсаси пикировка қилиниб, гулзорларга кўчириб ўтқазилади. Хушбўй тама-

ки июндан то кеч кузгача гуллай беради. Кўсакчалари тўқ малла тусга кириши билан териб олинади ва тоқчаларга қуритилади. Уруғининг ўниш қобилияти саккиз йилгача сақланади.

Губастик (*Mimulus hybridus*). Сигирқўйруқдошлар (*Scrophulariaceae*) oilасига мансуб бўлиб, бу гул кўп йиллик, аммо кўпинча бир йиллик гул сифатида ўстирилади. Гули оч қизил рангли, уруғи февралнинг охири ёки март бошида яшикка экилиб, майсаси баҳорда гулзорга чиқариб ўтқазилади.

Бу гул соя жойда яхши ўсади. Июлдан кузгача гуллайди, уруғи егилган сари йиғиштириб олинади. Ўнувчанлиги уч-тўрт йил сақланади.

Шалдиروق гул (*Xeranthemum annuum*). Астрагулдошлар (*Asteraceae*) oilасига мансуб бу гул бир йиллик бўлиб, гулгожибарглари қотган шаклда бўлади. Шу хусусияти билан у қишда ранги ва кўринишини бўзмайди. Гуллари кесиб олингандан сўнг даста-даста қилинган ҳолда боғлаб, салқин ерга осиб қўйилади ва турли қуритилган яшил ўтсимон ўсимликлар билан қўшиб гулдасталар тайёрланади. Бунинг учун шалдиروق гулларни янги очилган пайтида кесиб олинади. Уларни 10—15 донадан боғча қилиб боғланади ва гуллари бошини пастга қилиб осиб қўйилади. (Расм 17).

Акроклиниум (*Acroclinium roseum*). Астрагулдошлар (*Asteraceae*) oilасидан бўлиб, ватани Жанубий Австралия. Ниҳоягга чиройли ўсимлик бўлиб, бўйи 30—40 см. Гулларининг диаметри 3—4 см бўлиб, якка-якка очилади. Ранги пушти, оқ, сариқ, Акраклиниумнинг гуллаши июл ойидан октябрнинг охиригача давом этади. Гуллари кесилган сари барг қўлтиқларидан янгилари ўсади ва азвалгисига нисбатан анча майдароқ бўлади. Бу гул асосан уруғдан кўпаяди. Феврал ойининг охири—март ойининг боши билан уруғлари экилади. Гулзорда кўчатларнинг ораси 15×15 см қилиб ўтқазилади.

У қуёшсевар, кўп намликни ёқтирмайди. Ундан чиройли гулдасталар яшаш учун 1—2 кунлик очилган гуллари олинади. Агар кечиктириб кесилса, гуллардан ўртаси ўз чиройини йўқотади.

Улмасўт (*Helyschrisum bractarium*). Астрадошлар (*Asteraceae*) oilасига мансуб, ватани Австралия. Бўйи 80—100 см. Новлалари бақувват, сийракроқ ёки зич гуллари қат-қат бўлиб, умумий гул бандида 4—5 до-

надан ўрнашган, диаметри 5—6 см. мовий, сариқ, тўқ сариқ, қизил пушти, оқ ранглилари бор. Асосан уруғдан кўпаяди. Экилган кундан бошлаб 70—80 кун ўтгач гуллай бошлайди ва биринчи қировгача узлуксиз гуллаб туради. Кўчатларининг қатор орасини 35 см, кўчат орасини 25 см қилиб экиш маъқул. Бу гуллардан қишда чиройли гулдасталар тайёрланади. Уларнинг биринчи гули очилиши билан даста-даста қилиб боғлаб, гулини пасга қилиб осиб қўйиш лозим, акс ҳолда гул тез уруғ боғлаб, пишиб етилиб учиб кетади ва гул шаклини бузади.

Шарсимон гамфрена (*Gamphrena globosa*). Гултожихўроздошлар (*Amaranthaceae*) оиласига мансуб бўлиб, бу гулнинг ватани Шарқий Ҳиндистондир. Баландлиги 70—80 см ни ташкил этади. Гуллари лўнда бўлиб, диаметри 2—3 см. Ранглари оқ, пушти, мовий, қизил бўлиб, гулларини қуритиб олгандан сўнг, айниқса, оқ рангдагиларини исталган бошқа рангда бўяш мумкин.

Уруғдан экиб кўпайтирилиб, майсалари 20×15 см қилиб ўтқазилади. Серқуёш, сернам ҳамда юмшоқ ерни ёқтириди ва шундай жойларда ниҳоятда кўп ҳосил беради. (Расм 18).

Бахмал гул (*Gadetes tenuifolia*). Астрадашлар (*Asteraceae*) оиласига мансуб бўлиб, ватани Мексика, бўйи 20—120 см гача бўладиган ўткир ҳидли ўсимлик. Гуллари оддий, кам қат ва жуда ҳам зич қатма-қатлилари ҳам бўлади. Гулларининг ранги сариқ, қўнғир ва тўқ сариқ бўлиб, гулзорларда асосан учта турнининг навлари экилади. Улар сершоҳ шакли навлардир. Тик ўсувчи гулнинг шохлари унчалик кўп эмас, лекин жуда зич жойлашган. Танаси бақувват, гуллари йирик, жуда зич қат-қат, ранги сариқ ёки қўнғир бўлади.

Тик ўсувчи бахмалгул гулларининг шаклига қараб чиннигулсимон, хризантемасимон хилларга бўлинади. Чиннигулсимон „Голд доллар“ навининг гуллари йирик, ранги тўқ сариқ, қизғиш шарсимон шаклида бўлиб, ҳидсиз бўйи 90—120 см, кеч гуллайди. (Расм 19).

„Голд Лихт“ навининг гуллари тиллоранг ёки тўқ сариқ, ҳидли, бўйи 80—95 см бўлади. Кеч гуллайди. Хризантемасимон навларидан „Оранжерламме“ нинг бўйи 20—30 см, гуллари гўқ сариқ. Тўпгулнинг четки бир қатор гуллари қўнғир рангли бўлиб, жуда бар-

вақт гуллайди. Ингичка баргли бахмалгулнинг бўйи 20—50 см, новдалари ингичка, жуда серяпроқ. Гуллари май-июн ойларидан кеч кузгача гуллайди. Иссиқ ва кам сувликка чидамли, ярим соя ерларда ҳам яхши ўсади. Тупроқ танламайди, кўчириб ўтқазишни енгил ўтказиши мумкин. Уруғлари очиқ ерга экилиб, сўнг пикировка қилинади. Гулхонада кўчат оралари 20—40 см бўлиши kifоя.

Ўтқазилгандан сўнг 1,5—2 ой ўтгач гуллай бошлайди. Яхши навларини сақлаб қолиш учун гулзорда навлар оралиғидаги масофа 100 метрдан кам бўлмаслиги керак, акс ҳолда навлар ўзаро чангланиб нав сифати бузалади. Кесиби сувга қўйганда гуллари 2 ҳафтагача ўз шаклини йўқотмай, сўлимай сақланади. (Расм 19).

Тизим гул (*Verbena iberica*). Тизмагулдошлар (*Verbenaceae*) oilасига кириб, ватани Шимолий ва Жанубий Америка. Тизимгул кўп йиллик ўсимлик бўлсада, бир йиллик гул сифатида кўпайтирилади. Баъзи навлари баланд тик, айримлари эса ер бағирлаб ўсиб, новдаларининг учи соявонсимон тўп гуллар билан тугайди.

Ҳар бир тўпгулида 16—20 донадан гуллари бўлиб, барча гуллари бирданига очилади. Тизимгуллар баландлигига қараб гуруҳларга бўлинади. „Мамонт“ тизимгули бўйи 35—45 см бўлиб, лўнда бўлиб ўсади. Май ойидан то қор ёққунга қадар гуллайди. Асосан уруғдан кўпаяди. Экилгач 10—14 кунда майсалар егишади, улар икки марта пикировка қилинади.

Салқинликни сезувчан бўлганлиги сабабли уни чиқаришга тўғри келади. Кўчатларини 20×40 см оралиқда ўтқазиш керак. Тупроққа талабчан эмас, йил давомида икки марта минерал ўғит-бериб ишлов берилса гуллашдан тўхтамайди. Қуёшли, очиқ ерни севади. Ҳаво совуши ва ёмғир ёғиш даврида тизмагул ўз чиройини йўқотади. Бу гул гулхоналарни безашда ва кўчатларга қўйилган катта тувакларга ўтқазиш учун ишлатилади. Уруғининг ўниш қобилияти 3—4 йил сақланади. (Расм 20).

Юлдуз гул (*Cosmos bipinnatus*). Астродашлар (*Asteraceae*) oilасига киради. Ватани—Мексика, бўйи 0,8—1,2 м, гулларининг диаметри 6—10 см бўлади. Ранги оқ, пушти ёки оловранг бўлиб, серқат шаклдилари ҳам бор. Паст бўйли навларининг баландлиги 40 см га етади. Гуллаши июн ойидан қор ёққунча давом этади. Агар уни яшикларга экиб оранжереяларда ўстирилса,

муддатидан 15—20 кун олдин гуллайди. Асосан уруғдан кўпайтирилади.

Юлдузгул совуққа чидамли, ёруғсевар ўсимлик, 25—35 см ораликда ўтқазиш зарур, ҳатто гуллаш даврида ҳам бир ердан иккинчи ерга кўчириш мумкин. Уруғи етилган сари ҳар 2—3 кунда йиғиштириб олинади. Ўниш қобилияти икки-уч йил сақланади. (Расм 21).

Агератум (*Ageratum houstonianum*). Астрадошлар (*Asteraceae*) oilасига мансуб бўлиб, ватани Мексика ва Перу. Ўзи кўп йиллик бўлса ҳам бир йиллик ҳисобида экиб кўпайтирилади. Таналарининг баландлиги навларига боғлиқ бўлиб, 15—60 см гача етади. Гуллари майда —1,5 см бўлиб, новданинг учки томонларидан гуллай бошлайди. Ранги мовий, тўқ мовий пушти кўк ва оқ бўлади. Кўкаламзорлаштириш учун пакана яъни 15—20 см навлари олинади.

Гуллаши майнинг охиридан то кор ёққунча давом этади. Агератум уруғидан ёки қаламчалардан кўпайтирилади. Очиқ ерларга баланд бўйли навларини 20x25 см, пакана бўйлиларини эса 15x10 см қилиб ўтқазилади. Серқуёш ва яхши ўғитланган ерда яхши ўсади. Чилпишга чидамли. шунинг учун иккинчи, учинчи марта ҳам яхши гул беради.

Саватчасимон тўпгулидаги ўқпарлар сочила бошланганда уруғини йиғишга киришилади. Уруғининг ўниш қобилияти икки-уч йил сақланади. (Расм 22).

Чиройли гайлардия (*Waiiardia pulchella*). Астрадошлар (*Asteraceae*) oilасига кириб, Шимолий Американинг қуруқ, қумлоқ ерларида ўсувчи бир йиллик ўсимлик. Баландлиги 40—50 см бўлиб, барглари чўзиноч, гуллари йирик, узун бандли. Гайлардия сўзи француз олими Гайява де Бандуру номига қўйилган. Чиройли гайлардиянинг кўпчилиги шар шаклида қатма-қат шакллардан иборатдир. Лоренц шаклидаги Гайлардиянинг гули йирик. чиройли воронкасимон трубади ҳамда гулининг чети тишчали бўлиб, ранги сариқ ёки қизил найди, сариқ тишчали. Майнинг охиридан октябр ойининг охиригача гуллайди. Ёруғсевар ҳамда совуққа чидамли ўсимликдир. Юмшоқ, ағдарилган, серунум ерда яхши ўсади. Ерда намлик нормадан ортиқ бўлса ривожланиши қийин бўлади. Уруғи февралнинг охири мартнинг бошида иссиқхоналарда экилиб, сўнг пики-

ровка қилинади. Агар сийрак экилган бўлса, пикировканинг ҳожати йўқ, аммо кўчатларни чиниқтириш мақсадида ҳар замонда шамоллатиб туриш талаб этилади. Эрталаб салқинда суғориш лозим. Кўчатларни очик ерга апрел ойининг бошларида ўтқазилади. Ўтқазиш пайтида 20×25 см қилиб, кўп ҳосил олиш учун гунчалаш олдидан суперфосфатдан қўшимча озуқа сифатида бериш лозим. Уруғ экилган кундан бошлаб 3—3,5 ойда гуллайди. Уруғлари пишиши билан ҳар ҳафтада бир марта терилади.

Кесилган гули сувда узоқ ва яхши сақланади. (Расм 2).

Чинни гул (*Dianthus chinensis*). Чиннигулдошлар (*Caryophyllaceae*) оиласига мансуб. Ватани Ўрта ер денгизи бўйи мамлакатлари. Чиннигуллар бир неча гуруҳга бўлинади. Гулзорларда кўпинча „Шабо“ чинни гули ўстирилади. „Голландия“ чинни гули ҳамда чала бўта шаклидаги чиннигулларнинг чанглашгирилиши натижасида чиқарилган. Нав франциялик гулчи Шабо томонидан яратилган, навнинг саландлиги 30—60 см, гуллари 7 см гача бўлади, кам қатли ва серқатли шакллари бор. Ҳиди ниҳоятда ёқимли, ранглари турли-туман. „Шабо“ гуруҳи кўп навлардан иборатдир. Гулчиликда айниқса „Фойеркенинг“ оловранг қизил „Рубин“ жигарранг, „Неро“ қорамтир бахмал шаклида, „Микадо“ қизил гишсимон пушти, „Розакенинг“ тўқ пушти, „Рейн роз“ нави оч пушти, „Мари шабо“ оч сариқ, „Комелия“ тоза оқ, „Жанна дианис“ нозик тоза оқ рангдаги навлари кенг тарқалган.

Шабо чинни гуллари май ойидан то кеч кузгача узлуксиз гуллайди.

Тупроқ танламайди, аммо босириб суғоришга ва чирмаган гўнг билан ғитлашга чидамайди. Чиннигуллар совуққа чидамли бўлиб, уруғидан ва қаламчасидан кўпайтирилади. Уруғлари январ—феврал ойларида ҳарорати 15—20° дан кам бўлмаган махсус иссиқхоналарда экилади. Бунда тупроқ албатта серунум бўлиб, унда барг чириндилари, чиритилган гўнг, қум аралашмаси бўлиши шарт. Уруғ экилган кундан 7—10 кун ўтгач, майсалар ўниб чиқади. Улар биринчи чин барглар чиқиши биланоқ махсус яшикларга пикировка қилинади. Иккинчи пикировка эса иккинчи, учинчи ҳақиқий барглар пайдо бўлиши билан махсус яшиклар,

гултуваклар ёки совуқ иссиқхоналарга ўтказилади. Аммо шунга ҳам эътибор бериш керакки, гултуваклар ёки ўтқазилган яшиклар ёруғ ерда бўлиши, ҳарорати 10—12° дан кам бўлмаслиги лозим. Уларни ҳар замонда шамоллатиб чиниқтириб бориш талаб этилади.

Кўчатларни яхши чиниқтириш учун пояни бешинчи, олтинчи жуфт япроқлари устидан чилпиш лозим. Апрель ойида кўчат орасини 20—25 см қилиб очиқ ерга ўтказилади. Чиннигул ниҳоятда ерга тез-тез ишлов беришни, юмшатиб туришни талаб этади. Шу билан бирга бир—икки марта минерал ўғитлар билан озиқлантириш талаб этилади. Экилган кундан бошлаб 5,5—6 ойдан сўнг гуллай бошлайди. У четдан чангланади.

Нав бузилмаслиги ёки дурагайлашиб кетмаслиги учун, уларни имконияти борича ҳар бир навнинг 100 метрдан 300 метргача масофа оралигида ўтқазиниш керак. Уруғлари яхши бўлиши учун қўшимча равишда уларни сунъий чанглантириш ҳам мумкин. Гуллагандан сўнг 40—50 кунда уруғ пишиб очилади. Уруғ пишиб етилиши билан олдинма-кейин терилади. Уруғдан экилган чиннигулларда қатма-қатлик, чангланиш натижасида камайиб боради. Шунинг учун яхши навларни қаламчалар йўли билан кўпайтириш мақсадга мувофиқдир. Қаламчалаш январ—феврал ойларида ўтказилади. Ўсимликларининг ён томонларидаги ярим ёғочланган новдаларидан 6—7 см узунликда қаламча кесиб олиб қум ёки перлитда экилади.

Яхши иллиз берган ўсимликлар яшик ёки тувакларга ўтқазилиб, иссиқхоналарда сақланади ва май ойининг бошларида далага ўтказилади. Чиннигулларни очиқ ерга асосан гулини кесиб олиш учун ўтказилади. Кесиб олинган гуллар сувда 10—15 кун туради. (Расм 24).

Хитой чинни гули. Ватани Хитой. Унинг „Геддевича“ нави йирик гулли бўлиб, 1857 йилда Петербург боғбони Гедевич томонидан яратилган. Бўйи 20—40 см, танаси сершоҳ, япроқлари узунчоқ ланцетниксимон бўлиб, гуллари оддий ёки серқат бўлиб диаметри 5—6 см Ранги қизил, оқ пушти, баъзан ола-була бўлиб, ҳидсиз. Июн ойидан қора совуқ тушганга қадар гуллайди. Энг яхши навларидан „Шенебаль“, ранги оқ, серқат, „Фойербаль“ қизил, „Везувий“ нави гули серқат, оловранг қизил, „Бриллиант“ нави серқат тўқ жигарранг.

„Шварцер принц“ гуллари серқат тўқ жигарранг, гулларининг учки томонлари оқ ва тишлидир. Очиқ ерларда эса серунум, қумли ва серқуёшли ерларни севади. Хитой чиннигули кўп намликни ёқтирмайди, чиримаган гўнг берилса замбуруғ касаллиги билан кўп касалланади. Уруғлари иссиқхоналарда экилгандан сўнг 6—7 кунда ўниб чиқади. Майсаларини бошқа иссиқхоналарда 4×4 см га пикировка қилинади. Сугориш эрталабки соатларда бўлса яхши натижа беради.

Сув миқдоридан кўп берилса қорасон касаллигига дучор бўлиб, қирилиб кетиши мумкин. Очиқ ерга май ойининг бошларида кўчат орасини 20×25 см қилиб ўтқазилади. Уруғларини эрта баҳорда очиқ ерга сепиш ҳам мумкин.

Бу ўсимлик минерал ўғитларни ҳам ёқтиради. Очиқ ерга сепилган уруғлар 2—2,5 ойдан сўнг гуллаши мумкин. У четдан тез чангланади ва натижада нав бузилиши мумкин. Буни олдини олиш учун гулзорларда навлар орасидаги масофа 100 метрдан кам бўлмаслиги керак. Уруғлар пишиб етилиши билан олдинма-кетин териб олинади.

Бу гуллар тувакларда ҳам яхши ўсади. Кесиб олинган гули 10—12 кун сувда туриб сўлимайди. (Расм 25).

Шалфей, мармарак (*Salvia splendens*). Лабгулдошлар (*Jabiateae*) oilасига мансуб. Бу oilага бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўтлар киради. Пояси тўрт қиррали, гуллари найсимон икки лабли, пастки лаблари қизил. Уруғидан тез кўпайганлиги туфайли бир йиллик ҳисобида экилади. Ватани Жанубий Америка. Яқин кунларгача шалфей фақат қаламчалари ёрдамида кўпайтирилар эди. Ҳозирги вақтда уруғдан кўпайтирилиб, ундан яхши кўчатлар олинмоқда.

Шалфей гули оч қизил рангда, бўйи 60 см бўлиб, июн ойидан то қор ёққунча гуллайди. Уларни январ ойларида иссиқхоналарга экиб икки марта пикировка қилинса ва кейин ўтқазилса май ойининг иккинчи ярмида гуллай бошлайди. Майсаларини дастлаб яшикларга, иккинчи маротаба эса қоғоздан қилинган стаканчаларга битта-битта қилиб қайта ўтқазилади. Гулзорларга эса шу стаканчалари билан ўтқазилса маъқул бўлади. Қаламчага нисбатан уруғдан экилгани серҳосил ва тез гулловчи бўлиб ҳисобланади.

Шалфейлар қисқа кун ўсимлиги бўлганидан, экилган иссиқхоналарни қамиш чийлари билан ёпилса у тез

гуллайдиган бўлади. Одатда иссиқхона ромларининг усти кеч соат 6 дан эрталаб соат 8 гача ёпиб қўйилади. Уруғлари пишган сари олдинма кейин териб олинади. Ўсиш қобилияти 2-3 йил сақланади. (Расм 26).

Шизантус (*Schizanthus pinnatus*) Итузумдошлар (*Solanaceae*) оиласига мансуб бўлиб, ватани Жанубий Америка. Бўйи 45 см, гули оқ, қизил, ола-була рангларда бўлади. Ниҳоятда чиройли гул бўлиб, гулзорларга зеб беради. Шизантусларнинг бинафша гулларарида оқ кўзчали холлар бўлиб, гулни ниҳоятда чиройли кўрсатади. Гуллари ичида бир рангдагилари жуда кам учрайди. Визетон Шизантусининг баландлиги 40 см ча новдалар ва гуллари анча тигиз. Гуллари оқ, қизил, жигарранг, пушти, қирмизи, бинафша рангларда бўлади. Гултувакларда ҳам ўстириш мумкин. Шизантус серунум, серқуёш, серсув ерларни ёқтиради. Уруғлари март ойида совуқ иссиқхоналарга экилиб, икки марта пикировка қилинади. Очиқ ерга ҳам уруғини сепиб, ягоналаб, кўчатлар ораллигини 20—30 см қилиб қолдириш ва тез-тез юмшатиб туриш зарур. Очиқ ерда экилган Шизантус май, июн, июл ойидан бошлаб то кеч кузгача гуллайди. Гулларида чиройли гулдасталар яшаш мумкин. Уруғи пишган сари олдинма-кейин йиғиштириб олинади.

Уруғининг ўниб чиқиши 2—3 йилгача сақланади.

Дельфиниум испарак (*Delphinium ajacis*). Айқта-вондошлар (*Ranunculaceae*) оиласига мансуб. Ниҳоятда навлари кўп, гулининг ранги хилма-хил. Дельфиниумларнинг бир йиллик ва кўп йиллик навлари бор.

Гуллари оддий ёки қат-қат. Оқ, пушти, бинафша, қизил рангли гуллари шингил ёки рўвак тўпгулда жойлашади. Май ойидан кеч кузгача гуллайди. Ватани Европа. Дельфиниумларнинг уруғини очиқ ерга ҳам сепиш мумкин. У қанчалик вақтли экилса, шунчалик тез гуллайди. Дельфиниумлардан гулдасталар қилиш учун ҳам фойдаланилади.

Гулларини 0,5 см дан 1 метргача узунликда кесиш олиш мумкин. Юмшоқ, сернам, кучли, серқуёш ерларни талаб этади. Уруғлари пишган сари йиғиштириб олинади. Уруғларининг ўниш қобилияти 2—3 йил сақланади. (Расм 27).

Кумуш баргли кунгабоқар (*Helianthus annuus*). Астрадашлар оиласига мансуб бўлиб, ватани Шимолий Америка. Июн ойидан то август ойигача гуллайди.

Тупгулларининг диаметри 30—35 см гача бўлади. Гулчиликда Калифорния кунгабоқари кўпроқ экилади. Унинг бўйи 3,5 метргача етади. Иссиқсевар, гулларининг ранги олтин сариқ, қизил бўлиб, жуда ҳам қатмақатдир. Хризантема гулларининг шаклига ўхшайди. Кўпроқ гулхоналарнинг четларига ўтқозиш керак. Ўғитларга бой, серқуёш, сернам ва юмшоқ ерларни кўпроқ талаб этади.

Уруғлари яхши пишгандан сўнг териб олиниб, соя ерда қуригилади ва имконияти борича юпқа материаллардан (докадан) тикилган халталарда сақланади. Ўрни муддати 4—5 йил сақланади (расм 28).

Годетия (*Wodetia amoena*), Кипрейдошлар (*Onagraceae*) оиласига мансуб ўсимлик, ватани Калифорния. Годетия гулининг навлари ниҳоятда кўп.

Ранглари оқ, пушти ва ялтироқ атлас рангда бўлиб, сер қатмақатдир. Июнь ойидан сентябргача гуллайди. Гулзорга баланд ўрта ва паст бўйли навлари алоҳида-алоҳида 20—30 ва 40 см оралиқда ўтқозилади.

Уруғларини тўғридан-тўғри тупроққа экиш мумкин, ammo баъзан ер бургалари уруғини еб қўйишлари мумкин. Яхшиси уруғларини махсус яшиқларда ва иссиқхоналарда экилиб, қоғоздан тайёрланган стаканчаларда пикировка қилиш маъқул. Апрель ойида очиқ ерга чиқариб ўтқозилади.

Кўчатлар қайтариб ўтқозишни ёки пикировкани ёқтирмайди. Экилган уруғлар 10—15 кунда ўниб чиқади. Ўниб чиқиш қобилияти икки-уч йил сақланади.

Годетия кўп иссиққа тоқати кам, ёруғсевар, юмшоқ ерга талабчандир. Лейка билан устидан кўп суғорилса қуриб қолиши мумкин. Годетиянинг совуққа чидамли, паст бўйли навларини гулхоналарнинг четларига, гул тувакларга ўтқозиш учун, ўрта бўйлилари эса гулдас-талар тайёрлаш учун экилади. Баланд бўлиб ўсувчиларини эса бинолар олдида гулзорларга зеб бериш мақсадида ўтқозиш мақсадга мувофиқдир. (Расм 29).

Буралма карнайгул (*Convolvulus tricolor*), Ерга ейилиб ўсадиган бу ўсимлик чирмовуқдошлар (*Convolvulaceae*) оиласига киради. Ватани Бразилия. Уруғлари март ойлариининг охирлари билан гул пушталарига, гулхоналарнинг четларига зичлаб экилиб, сўнгра қўшимча равишда ягона қилинади. Кўчатларнинг ораси 15—20 см қолдирилиб, қолганларини бошқа ерларга ўтқозилади ёки олиб ташланади.

Бу гул гулхоналарни, гул пушталарини, гулхона четларини безашда ишлатилади. Бу гул кўп гўнгли ёхуд бошқа ерларни танламай ҳар қандай ерларда ҳам ўсаверади. Унинг уруғини иссиқхоналарда сепиб ўстириш шарт эмас, уни тўғридан-тўғри гулзорга сепилиб, ўша ерни ўзида кўчат қилиш мумкин. Кўчати ёшлик вақтида кўчириб ўтқазилади. Уруғ кўчатларининг кўпи сарғиш тусга кириб етила бошлаганда уруғлар йиғиштирилади.

Бунинг учун уруғ кўсакли поялари тагидан кесиб олиниб қуригилади, сўнгра янчилиб, уруғи тозалаб олинади. Уруғи салқин, қоронғи, намлик бўлмаган ер-тўлаларда махсус матодан тайёрланган халталарда сақланади. Бу уруғларнинг кўқариш қобилиятлари уч-тўрт йил сақланади. (Расм 30).

Гули алвон. Бу ўсимликнинг ватани Ўрта ер денгизи бўлиб, ранглари турли-тумандир.

Гулхоналарга ўтқозишдан асосий мақсад улардан чиройли гулдасталар қилишдир. Гулхоналарда эрта баҳордан қора совуқлар тушганга қадар очилиб зеб бериб туради. Бу гулнинг уруғи эрта кўкламда тўғридан-тўғри ерга экилади. Иссиқхонада экиб пикировка қилиш шарт эмас. Бу ўсимлик қуёшли барча ерларда ўсаверади. Уруғлари пишиб етилган сари олдинма-кетин йиғиштириб, соя ерда қуригилади ва қишда махсус иссиқ омборларда сақланиб эрта баҳорда қайта экилади. Уруғларининг кўқариб чиқиш қобилияти уч-тўрт йил (расм 31).

Ажриқ гул (*Portulaca grandiflora*). Семизўтдошлар (*Portulacaceae*) oilасига мансуб бўлиб, ватани Жанубий Америка. Буйлари 15–20 см гача келади, барглари этли, серсв. Гуллари қатма-қат ёки оддий, ранглари турли-туман ўсимликдир. Кўпинча ер бағирлаб ўсади. қаламчаларидан кўнайтириш мумкин. Гуллари қуёш ёруғида тез ва кўп очилиб туради. Кечкурун ва ҳаво булут бўлган вақтларда гули юмилади. Гуллари май ойининг охиридан то кеч куз кириб тушганга қадар узлуксиз гуллаб туради.

Ажриқ гуллар гулхоналарнинг четларига, гул пушталарига, йўл ёқаларига гул гилам шаклида ўтқазилади. Буларни махсус иссиқхоналарга экиш шарт эмас. Ажриқ гулларнинг уруғлари пишиб етилиши билан олдинма-кейин териб олинаверади. Ўниш муддати уч-тўрт йил сақланади.

Манзарали ўсимликлардан гул гиламлар ҳосил қилиш

Истироҳат боғлари хиёбонлар, аҳоли дам оладиган оромгоҳларда гулзорларга зеб бериш мақсадида паст бўйли турли рангдаги оддий алтернант ва седум ўсимликларидан усталик билан фойдаланиб, турли нақш ва расмларни ерда барпо қилиш мумкин.

Бу гилам ҳосил этувчи ўсимликларни турли нисбатларда экиб, партерлар, гул нақшлари, гилам нақшлари ҳосил қилинади. Гилам ўсимликлари, гуллари ва япроқлари рангига кўра тўрт гуруҳга бўлинади: 1. Оддий алтернант ва седум ўсимликлари. Буларнинг қаламчаси дастлаб парникка ёки кўчат яшигига экилади, сўнгра гулзорга чиқариб ўтқазилади; 2. Ўстирилиши қийинроқ бўлган ўсимликлар. Буларнинг қаламчаси илдиз олдирилиб, гулзорга экишда уларни илдизи албатта тупроғи билан кўчирилиши керак.

Бу гуруҳ ўсимликлар жумласига ахирантис ирезина, гнафалиум, олча барг гули, санталина, фуксия каби ўсимликлар киради; 3. Анча қимматлироқ гул ўсимликлар. Булар жумласига ҳазорон гул, анжирбар гул, қизлар гули каби ўсимликлар киради; 4. Сўнгги гуруҳга кирадиганлар клейция, эхиверия ва фестука ўсимликларидир. Улар энг аввал иссиқхонада экилиб, сўнгра гулзорга кўчирилади.

Гулгилам ўсимликларни кўпайтириш учун дастлаб уларнинг она ўсимликларини етиштириш зарур. Бу ўсимликлар август-сентябр ойларида тайёрланади. Гулгилам ўсимлигининг ёш қаламчалари кўчат яшигига ёки иссиқхоналарда жойланади. Қаламча олинздиган ўсимликларни қиш даврида ўғитлаб ва суғориб туриш зарурдир.

Гулгиламлар тузишда фойдаланиладиган бу гуллар пакана бўйли, майда баргли ҳамда турли ранглардадир. Бу гиламлар яшашда асосан баланд жигари Ирезина Линдена, ахирантас Верша форельти, альтернантера Ювель, олтин рангли альтернантера, олтин фуксия, пиретрум, кумуш рангли ва кул ранглилардан кипарис кўринишидаги тарбаргли гнафалиум ва бошқалардан фойдаланилади. Буларнинг ҳаммаси асосан қаламчалардан кўпайтирилади. Баҳор яқинлашуви билан иссиқхоналар ҳарорати кўтарилали ва шунда она ўсимликлардан қаламчалар тайёрланади.

Қаламчалар иссиқхоналарда яхши чиниқтирилгандан сўнг апрел ойининг иккинчи ярмида гулзорларга чиқариб ўтқазилади. Қаламчаларни зич ўтқазиб, уларнинг ўсишига қараб йил давомида 4—5 марта калта қилиб кесилиб, улардан яна қаламчалар тайёрланади.

Альтернантера (Alternanthera). Гулгожихўроздо илар (Amaranthaceae) oilасига киради. Ватани Бразилия. У жуда сершоҳ ва япроқлари ҳамда танаси жуда серсувдир. Бўйи 8—10 см бўлиб, майда ва калта барг бандларидан иборатдир. Барглариининг ранги яшил ҳамда қизил ҳоллардан ва атрофи қизил пайлардан иборатдир. Мана шу навдан бир неча турдаги формалари келиб чиққан. Япроқлари сариқ, қизил ва япроқлари пушти ранглардагилар. Улар асосан қаламчалар ёрдамида кўпайтирилади. Қаламчалар март-апрел ойларида ўтқазилади ва 5—6 кунда тўлиқ илдиз беради. Албатта, бу ишларни иссиқхоналарда бажариш шартдир. Май ойида эса далага чиқариб кўчат оралигини 5×5 см қилиб ўтқазилади. Тез кун орасида булар ўсиб, шохланиб, чиройли гиламни ташкил қилади. Қуёш нури таъсирида бу ўсимлик яна ҳам чиройли бўлади.

Санталина, кипарис ўги (Santolina incana). Астрадoшлар (Asteraceae) oilасига кириб, ватани Жанубий Европа. Ярим бута шаклидаги ўсимлик бўлиб, жуда ҳам сер япроқли ўсимлик бўйи 50—60 см. Япроқлари майда 1—3 см ни ташкил этиб узунчоқдир. Ранги кумуш, кулранг. Март ойида иссиқхона, апрел ойида эса парникларда қаламчалар йули билан кўпайтирилади.

Очиқ ерларга апрел ойининг охирилари билан чиқариб ўтқазилади. Очиқ ерга гилам шаклида ўтқазилаётганда кўчат оралари 5×6 см бўлиши лозим.

Ўтқазилган кўчатлар яхши ўниб кўкариб кетгандан сўнг уни тана қисми олдимишга қўйилган мақсадга мувофиқ кесилади. Яъни баландлигини 5 см дан то 20 см гача қўйиб кесиш мумкин. Бу ўсимлик қумлоқ, сернам, серқуёш ерни жуда ёқтиради. Қаламча олинадиган кўчатлар кузда очиқ ерлардан иссиқхоналарга олиб киргизилади. Албатта, иссиқхоналарнинг ҳарорати 5—8° С дан кам бўлмаслиги лозим.

Қизлар гули. (Begonia) Бегониядoшлар (Begoniaceae) oilасига мансуб, навлари жуда хилма-хилдир. Уларни бир-бирлари билан чатиштириш натижасида янгидан-янги навлари келиб чиқмоқда. Булар гулзорларнинг атрофига, гулзорлар ўртасига, турли нақшлар

чиқаришда катта аҳамиятга эгадир. Гилам гулзорларга бу ўсимликнинг доним гуллаб турадиган „оқ жемчужина“—гули оқ япроғи яшил, „розеа“—гули пушти рангда, „Кармен—гули“ пушти япроғи тўқ қўнғир, „Примадона“ япроғи қизғиш пушти „Индианка“ япроғи ялтироқ қизғиш пушти, гули пуштинсимон қизил навларидан фойдаланилади. Бегонияларнинг бундай навлари қаламчалаш ва уруғини экиш йўли билан кўпайтирилади. Уруғи махсус яшиқларда сепилиб, оранжереяларда сақланади ва апрел май ойларида кўчириб гулзорларда экилади. Далага чиқариб ўтқазишдан бир ой олдин бу ўсимлик паст ҳароратда чиниқтирилади ($12-13^{\circ}$), кейин эса далага чиқариб ўтқазилади. Улар паст бўйли бўлиб ўсади.

Уруғдан кўкартирилган бегония, икки мартаба пикировка қилинади ва тегишли даражада суғорилиб турилади. Биринчи марта пикировка қилинган пайтда ҳар бир яшиқга 850—900 туп, иккинчи пикировка қилинган вақтда эса 250—300 дона ўсимлик ўтқазилади. Бегония ўсимлиги ўстирилаётган иссиқхона ичи жуда сернам бўлиб кетмаслиги учун рамалар кўтарилиб аста-секин шамоллатиб, ўсимлик чиниқтирилади.

Далага чиқарилган вақтда эса гул пушталарининг серқуёш ерларига ўтқазилса талабга мувофиқ бўлади. Гулзорларда гурли шакллар барпо этишда бегонияларнинг роли каттадир.

Эхеверия (Echeveria). Бу ўсимлик семизўтлошлар (Portulacaceae) oilасига киради. Ватани Жанубий Африка бўлиб, япроқлари гўштли, серсув, пояда тўп-тўп бўлиб жойлашади. Япроқларининг ранглари оч яшил. Энг кўп тарқалган эхевериялар мовий, яшил рангда бўлиб, ён қўлтиқларидан ниҳоятда кўплаб бачкилар беради. Шу бачкилар ёрдамида уларни тез фурсатда кўпайтириш мумкин. Уларнинг баландлиги 10—12 см ни ташкил қилади. Досметрина эхеверияси (*E. desmetiana*) оқ кумуш ва мовий сачратқи рангларида иборат бўлиб, энг чиройли турларидан ҳисобланади. Эхеверия металика (*E. metallica*) нави ниҳоятда чиройли бўлиб, оловранг қизил ёки мовий яшил рангларга бўлади. Кўпчилик эхевериялар ён қўлтиқ новдаларини кам берганлиги сабабли уларни уруғдан кўпайтиришга ҳаракат қиладилар.

Баъзан улар япроқларини сўлдириб, сўнг қаламча қилинса яхши натижа беради. Қаламча учун кузда

олиб қўйилган оналик кўчатлар махсус оранжереяларнинг иссиқроқ, ҳарорати 7—8° ли жойларда кўп сув бермаслик шарти билан қиш бўйи сақланади.

Цинерария (Cineraria). Астрадошлар (Asteraceae) оиласига киради. Ватани Жанубий Америка ҳисобланади. Ниҳоятда чиройли, япроқлари тўқли, патсимон, кумушранг, япроқларининг четлари арра тишли. Бу навнинг оқ тўсли кумушсимон хили кўзга яққол ташланиб туради. Бу ўсимлик уруғи махсус иссиқхоналарда январнинг охири-феврал ойларида сепилади. Ўниб чиққан майсалари эса, махсус яшикларга пикировка қилиниб, сўнгра очик ерларга апрел ойларининг иккинчи ярмида чиқариб ўтқазилади.

Ўсимликнинг баландлиги 35—40 см ни ташкил этади. Қўнғир япроқли ўсимликлар билан ўтқазилганда гулхонага чирой беради.

Пиретрум (Pyrethrum). Бу ўсимлик астрадошлар (Asteraceae) оиласига киради. Ватани Кавказ ва Қримдир. Ниҳоятда серяпроқ бўлиб, гуллари очик тилларанг. Ўсимликнинг баландлиги 15—20 см, япроқлари майда, қирғали, тишли. Гуллари унча чиройли бўлмаган майда ромашкаларни эслатади. У асосан уруғдан кўпаяди. Уруғлари феврал, март ойларида иссиқхоналарга экилиб, биринчи япроқлар пайдо бўлиши билан 2х3 см қилиб яшикларга экилади. Иккинчи пикировка эса иссиқхоналарда 4х5 см ўтқазилади, сўнгра эса май ойининг биринчи ярмида очик ерларга чиқариб ўтқазилади.

Ўтқозиш даврида кўчат оралари 10х18 см бўлиши шарт. Серқуёш ерларга ўтқазилган бўлса, уларнинг олтинранг япроқлари гулхоналар ҳуснини очади. Усти томонини қанчалик кўп қийиб турсак, шунчалик чиройли бўлиб ён новлалари тез ўса бошлайди. Бу ўсимликка ҳар қандай гилам шаклини бериш имкониятига эгамиз.

Гнафалиум (Wnaphalium). Астрадошлар (Asteraceae) оиласига киради, кўп йиллик ўсимлик бўлиб, ватани Жанубий Европа ҳисобланади. Бу ўсимликнинг баландлиги 40—50 см ни ташкил этади. Асосан қаламчалари орқали кўпайтирилали. Феврал ойларида қаламчалаш бошланади. Махсус яшикларга қаламчалар қилиниб, устки томони ойналар билан беркитилади. Зарур бўлганда вақти-вақти билан суғорилади. Кўп суғориш натижасида унинг япроқлари чириб кетиши мумкин. Яхши

илдиз олган барча қаламчалар қоғозлардан тайёрланган махсус стаканчаларга ўтқазилади. Она ўсимликларини, яъни қаламчалар олинадиган ўсимликларни, кузда иссиқхоналарнинг ҳарорати 7—8° ли бўлган жойларига кўчириб қўйилади. Ҳарорат 0° дан паст бўлса, бу ўсимликни совуқ ибод қилиши муқаррардир. Гулзорларга ўтқазилаётган пайтда яхши илдизли ва яхши шох берган новдалари кўчат қилинади.

Гнафниумлар қорамтир рангга эга бўлган ўсимликлар билан биргаликда ўтқазилса жуда ҳам яхши зеб беради.

Гнафилумларни 10—15 см баландликда қолдириб бир текисда кесиш натижасида гулхоналарнинг четларини ниҳоятда чиройли қилиш мумкин. Ёки кўп қаватли иморатларнинг балконларига турли яшикларни ясаб, шу яшикларга турли туман гулларни ўтқазиб, яшик чекаларини айлантириб гнафилумларни ўтқазиб яшик ёнидан осилтириб қўйилса, балконларга жуда ажойиб манзара бериб туради.

Фукси (Fuchsia). Бу ўсимлик кипрейдошлар (*Onagraceae*) оиласига киради. Ватани Америка ҳисобланади. Бу ўсимликни махсус иссиқхоналар ичида яшикларда қаламча қилиниб, устки томони ойналар билан ёпилади. Тайёрланган кўчатлар қоғоздан ясалган 7—10 см ли стаканчаларга якка-якка ўтқазилиб қайта парвариш қилинади. Ҳаволар қизиши билан шу стаканчаларнинг (бузмай стакани билан) орасини 10—12 см қилиб, ерга ўтқазилиб чиқилади.

Чинор япроқли бу фуксия серкўёш офтобли жойларда чиройлр тусга кириб, гулзорларни ниҳоятда безатади. Балконлардаги яшикларга ҳам ўтқазилиб осилтириб қўйилса, яшик четларини қоплаб чиройли кўринади ёки кўчаларда қўйиладиган катта гул тувакларнинг четларига ҳам зеб бериб туради.

Икки йиллик манзарали гуллар

Икки йиллик манзарали гуллар гуруҳига уруғи экилгач икки йил гуллаб, уруғ ҳосил қилиб ўз ҳаётини тугатадиган ўсимликлар киради. Капалак гуллар, чинни гуллар, баъзи гулхайрилар, қўнғироқ гуллар шулар жумласидандир.

Жанубий районларда улар икки йилдан кўпроқ умр кўрса ҳам учинчи йили расмона чиройли гул бермасликлари мумкин. Шунинг учун гулчиликда улардан икки йиллик гул сифатида фойдаланилади ва фақат уруғдан кўпайтирилди. Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон иқлими шароитида қишни бемалол ўтқаза олади. Аммо қиш нихоятда совуқ келганда баъзилари нобуд бўлиши мумкин. Қиш нлиқроқ келганда эса бемалол кўкариб туриши, ҳатто гуллаши ҳам мумкин. Ўрта Осиёда икки йиллик гуллардан капалак гул, турк чинни гули, дастагул, қўнғироқ гул, кечки шамчироқ, Маргаритка, гулхайри ва бошқалар кўпроқ ўстирилади.

Капалак гул (*Viola tricolor*). Бинафшагулдошлар (*Violaceae*) оиласига киради. Ватани Европa. Капалак гул деганда унинг жуда кўп навлари тушинилади. Улар борасида уч рангли, сарғич гулли бўйилари 15 см дан 30 см гача бўлган, гуллари якка, гул япроқлари бешта, бир рангда ва кўзчалик бўлган ҳамда икки уч ранглилари бўлиши билан ажралиб туради. Улар гулларининг диаметри 7—8 см гача бўлиши, бир ранглилиги, катта-кичиклигига қараб улар катта гуллар ва ола-була кичик гулларга бўлинади. Уларнинг кўпчилиги март, сентябр ойларида гуллайди. Гуллаш муддати экилган вақтига боғлиқдир. Барвақт гуллаши учун уруғлар иссиқхоналарда экилиб, кейин пикировка қилинади ёки май ойида далага экилади. Экилган уруғлар 8—14 кунда ўниб чиқади. Икки ёки тўрт баргли бўлганда улар пикировка қилинади. Кузнинг совуқ кунлари бошланиши билан уларнинг устига хазон барглардан ёпиб қўйилади ва келгуси йил эрта баҳор-

да устидаги ҳазонлар йиғиштириб олиниб, кўчатлар доимий ерга 15x20 см қилиб ўтқазилади.

Бу ўсимлик серқуёш ерларни жуда ёқтиради. Агар сояроқ ерга ўтқазилса гул ранги унчалик чиройли бўлмайди. Гул экиладиган тўпроқ юмшоқ ва кучли бўлса, гул шунчалик чиройли, йирик ва кўп очиладиган бўлади. Капалак гулдан газонлардаги сунъий гиламлар ўртасида турли нақшлар яшада, катта клумбаларда, балконларга чирой беришда, гул тувакларга ўтқазиб йўл ёқаларига қўйишда фойдаланилади (Расм 20).

Туркия чинни гули (*Dianthus barbatus*). Чиннигулдошлар oilаси (*Caryophyllaceae*). Ватани Жанубий Европа. Уруғи 13—14 кунда ўниб чиқади. Кўчатларни совуқ иссиқхоналар ва очиқ ерларга пикировка қилинади. Баҳорда эса улар 20x25 см қалинликда доимий ерига кўчат қилинади.

Ўсимлиkning бўйи 25—60 см. Тик ўсувчи, барглари чўзиқ наштартсимон, гуллари соявонсимон, тўп гул ҳосил қилади. Гули 1,5—2,5 см бўлиб, бир гул баннида 20—30 дона гул жойлашиб, улар бирдан очилади. Улар оқ, пушти, оч қизил, жигарранг, ола ва бошқа рангларда бўлади. Гуллари оддий, бир қатли ёки серқатли бўлади. Уларнинг уруғларини алоҳида териб олиш лозим. (Расм 32).

Голландия чиннигули (*D. caryophyllus*). Чиннигулдошлар (*Caryophyllaceae*) oilасига мансуб. Ватани Жанубий Европадир. Бу ўсимлик кўп йиллик ҳисоблансада, гулчиликда икки йиллик ҳисобида кўпайтирилади. Бўйи 50 см бўлиб, жуда сершоҳ. Гулларининг ранги сариқ, оқ, пушти, қизил, мовий, серқат ва якка ўрамли, ҳидлари жуда ёқимли. Қишда совуққа ва қурғоқчиликка чидамли. Ўртача намлик ва ёруғ шароитида ўстириш маъқул. Уруғлари март-апрел ойларида махсус қутти ёки иссиқхоналарда экилади. Уруғлари 8—10 кунда ўниб чиқади. Биринчи барглари ҳосил бўлиши билан улар пикировка қилинади. Пикировка орасини 8—10 см қилиб, қатор ораси эса 10—15 см қилиб экилади. Августда ёки эрта баҳорда кўчатлар доимий гуллайдиган ерга 20x25 см ораликда ўтқазилади. Бу гулдан манзарали гулхоналар тузишда ва гулдасталар тайёрлашда фойдаланилади.

Дастагул (*Bellis perennis*) Астродашлар (*Asteraceae*) oilасига кириб, ватани Қрим ва Кавказ ортидир. Кўп йиллик бўлсада икки йиллик гуллар сифатида кўпай-

тирилади. Баландлиги 15—20 см, барглари оч яшил, гул бандлари 15—20 см тик турувчи ва саватча билан тугайди. Тўп гули новдаларига қараб 4—6 см гача, ранлари оқ, пушти, қизил бўлади. Ҳар бир туп гулда 30 донагача гул бўлади. Март-июл ойларида гуллайди. Бу ўсимлик уруғи ва тупини бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Уруғлари июн ойида иссиқхоналарга экилади ва улар 10—12 кунда ўниб чиқади. Майсалар совуқ иссиқхоналарда қайта пикировка қилинади. Август ойида доимий ерларга орасини 15х20 см қилиб ўтқазилади ва кеч кузда устини хазон барглари билан ёпилади. Чиройли серқат навларини август ойларида уруғдан эмас, балки тупларини бўлиш йўли билан кўпайтирилади. Ҳар бир туп она дастаргулдан 8—10 донагача янги кўчат ажратиб олиш мумкин. Бу ўсимлик қуёшли, серунум тупроқларда яхши ўсади ва гуллари шунча чиройли бўлиб, узоқ муддат сақланади.

Бу гуллар катта гул тувакларга, балқонларга сунъий гилам бўлган гулхоналарга экилади.

Зотчакўз (*Liyosotis alpestris*) Кампирчапондошлар (*boraginaceae*) онласига мансуб бўлиб бўйи 20—25 см. Гуллари ҳавоғанг, мовий тусда бўлиб, март—май ойлари гача гуллайди. Соядан чидамли уруғдан кўпайтирилади. Дастаргул сингари балқон ва гулхоналарнинг соя ерларида туп оралиги 20х25 см қилиб ўтқазилади.

Шамчироқгул (*Oenothera*). Кипрейдошлар (*onagraceae*) онласига мансуб. Баландлиги 1,5 метргача бўлиб, гуллари сариқ. Кеч кириши билан очилади, уруғдан кўпаяди. Уруғлари август ойида иссиқхоналарда экилади, октябрь ойида эса очик ерларга ўтқазилади. Июн ойидан қиров тушганга қадар гуллайди. У гулхоналарга алоҳида гуруҳ шаклида ўтқазилади. Сояга чидамли, уруғларининг ўнувчанлиги 3 йилгача сақланади.

Боршевик (*Herac leum*) Соявонгулдошлар (*Umbelliferae*) онласига мансуб. Ватани Кавказ. Поялари 2—3 метр келадиган, барги йирик—кенг шапалоқ бўлакли, гули майда. Соявонлари жуда йирик, унумдор тупроқда ўсади. Сояга чидамли, уруғи кузда экилади ёки баҳорда тупини бўлиш йўли билан ҳам кўпайтириш мумкин. Майсалари бошқа ерга сийраклаб ўтқазилади. Доимий ерга сентябр ойида кўчирилади. Гулзор четларига, газонларга шунингдек сув ҳавзалари четига ҳамда бино олдидаги панжара ўринга гуруҳ-

лаб ёки якка-якка ўтқазишга мўлжалланган. Манзарали боғдорчиликда бу ўсимликнинг бир неча турлари ўтқазилади. Гуллари ниҳоятда чиройли.

Ўрта қунғироқ гул (*Campanula media*). Қунғироқ-гулдошлар (*Campanulaceae*) оиласига мансуб. Ватани Жанубий Европа, ниҳоллари пирамида шаклида бўлиб, бўйи 90 см гача етади. Илдиз олди барглари йирик, овал шаклида. Поядаги барглари эса чўзиқ наشتарсимон. Гуллари йирик, қунғироқсимон, ранглари оқ, пушти кўк, мовий, қирмизий бўлади. Гулчиликда ўрта, катта, йирик қўнғироқли, гули серкатли, тожбарглари бир қатор бўлган навлари экилади. Июнь—август ойларида гуллайди. Серқуёш ерларда яхши ўсади, аммо сояга анча чидамли серунум тупроқни талаб этади. Ҳўллагиб суғоришга чидамсиз. Намлик етишмаса гуллар майдалашади, чиройини йўқотади ва тезда гулладан тўхтади. Асосан уруғдан ҳамда илдизларни бўлиш йўли билан кўпайтириш мумкин. Бу ўсимликнинг уруғлари май ойида совуқ парникларда экилиб, уруғлари 10—12 кунда ўниб чиқади. Майсалари 8х8 см пикировка қилинади. Август ойининг иккинчи ярмида эса доимий гуллайдиган ерига туп оралиғи 30х40 см қилиб кўчириб ўтқазилади ва совуқ уриб кетмаслиги учун ноябрь-декабрь ойларида хазон билан ёпилади. Эрга баҳорда хазондан тозалаб, кўчат атрофи юмшатилади ва минерал ўғитлар билан озиқлантирилади, яъни кўчатлар ўйғониш даврида дастлаб суюқлантирилган минерал ўғитлар берилса яхши натижа беради. Иккинчи озиқлантириш эса 2—3 ҳафтадан сўнг ўтқазилади. Ғунчалаш олдидан ости юмшатилади ва илдиз бўғзига тупроқ уюлади, акс ҳолда гуллари оғирлик қилиб кўчатлар ётиб қолади. Гуллаш олдидан ҳар бир гулга алоҳида қозиқ, қоқиб, шу қозиққа гул боғлаб қўйилади. Суғориш ариқлар орқали бўлгани маъқул. Баргларига сув тегмаслигига эътибор бериш керак.

Бу гулнинг уруғлари августнинг охирлари, сентябрь бошларида териб олинади. Қўнғироқгул гулхоналар ҳосил қилиш ва гулдасталар ясашда ишлатилади. (Расм 33).

Гулхайри (*Althaea rosea*). Гулхайридошлар (*Malvaceae*) оиласига мансуб. Ватани кичик Осиё. Бу ўсимлик кўп йиллик бўлса-да, икки йиллик гул сифатида кўпайтирилиб гулзорларга ўтқазилади. Гулхайри тик ўсувчи, пояси 2 метрга етадиган ўсимлик. Бирг қўл-

тиқларида жуда кўп гул гунчалари ҳосил бўлади. Гул-лари ниҳоятда чиройли ва ранги турли-тумандир.

Олдий гулхайрининг гули қора ялтироқ, бахмал рангли хиллари бор. Кўп қаватли гулхайрилар тузили-ши, гулларининг чиройлилиги, рангларининг турли-ту-манлиги билан бошқалардан фарқ қилади. Улар тож баргларининг зичлигига қараб икки гуруҳга бўлинади. Боғларда маданий гулхайриларнинг сариқ, пушти, жи-гари, қорамтир, тўқ жигари, оқ қизил, оқ пушти гул-ли навлари экилади. Улар уруғлар экилгандан сўнг икки йилда гуллай бошлайди ва бутун ёз давомида очилиб туради. Учинчи йил гуллашлари учун гулхай-рини камдан-кам қолдирилади. Бу ўсимлик қурғоқчи-ликка чидамли ва тупроққа унчалик талабчан эмас. Аммо ери юмшоқ, серунум, сувли бўлса, гуллари анча йирик, серқат ҳамда кўп гуллайдиган бўлади. Кам унум, қаттиқ зах ерларда яхши ўсмайди. Очиқ ва сер-қуёш ерларда жуда яхши ривожланади. Гулхайрилар уруғидан кўпайтирилади. Уруғлари очиқ иссиқхона-ларда май ойларида 2—2.5 см чуқурликка экилади. Уруғини экишдан олдин ерни яхшилаб суғориш зарур ва шунда уруғ 10—15 кунда ўйиб чиқади. Майсалари 10х10 см қилиб пикировка қилинади ёки доимий гул-лайдиган ерларга август ойида кўчат орасини 50 см, қатор орасини 70 см қилиб бир йўла ўтқазиб чиқиш ҳам мумкин.

Кўчатлар ўтқазишдан олдин чуқурлар тозаланиб, уларни чириндилар билан тўлдирилади ва кўчат қў-йилиб яхшилаб суғорилади. Кўчатлар ҳавонинг булут-ли вақтида, кечқурун ёки эрталаб барвақт салқинда ўтқазилгани маъқулдир. Ҳавонинг иссиқ вақтларида экиладиган кўчатларни илдизлари гўнг аралаштирилган тупроқли шарбатга ботириб олиними керак.

Кўчатлар ўтқазилиб бўлгач яхшилаб суғорилади. Шундай қилиб ўтқазилганда кўчатлар яхши ривожла-ниб, қиш уйқусига ўтади. Қишда совуқ уриб кетмас-лиги мақсадида уларнинг устини турли хас-хашак би-лан ёпиш мумкин.

Эрта баҳорда ости юмшатилиб, бир йўла мине-рал ўғитлар бериш тавсия этилади. Шамол таъсирида синиб кетмаслиги учун уларнинг остига қозик қоқиб қўйиш лозим. Гулхайрилар четдан чангланади. Шунинг учун навнинг тозалигини сақлаш мақсадида навлар

бир-биридан 200—250 метр оралиғидаги масофага ўтказиш талаб этилади.

Уруғлари гуллашдан сўнг бир ой мобайнида пишиб етилади. Косабарглари сарғайгандан сўнг уруғлари терибли олинади. Уруғларни теришда албатта пастки қисмлардан териш лозим бўлади. Бу ўсимликни алоҳида, гуруҳ-гуруҳ қилиб, йўл ёқаларига, гулхоналарнинг четларига ўтқазилса, кўзга тез ташланади. (Расм 34).

Ангишвона гул (*Digitalis*) Сигирқуйруқдошлар (*Sorophulariaceae*) oilасига мансуб бўлиб, ватани Европа. Бу ўсимлик манзарали гул, ҳамда доривор ўсимлик сифатида кўпайтирилади. Биринчи йил давомида фақат илдиз бўйи баргларигина ҳосил бўлади. Иккинчи йилда эса 1,2—1,5 метрни ташкил этиб, поя ва туп гулларини чиқаради. Туп гулларни узунлиги 40—50 см. Гуллари пастга эгилиб туради. Ташқи кўринишидан ниҳоятда чиройли, уймоқни эслатади. Бу гулларнинг ранги пушти, қирмизи, сарғич қизил бўлади. Июлдан сентябргача бўйдовсиз гуллайди, уруғдан кўпаяди. Уруғлари апрел ойида совуқ иссиқхоналарда экилиб, сўнг пикировка қилинади. Уруғлари ниҳоятда майда бўлганлиги сабабли улар чуқур экилмайди.

Уруғ сепилгандан сўнг устки томонидан озгина тупроқ элаб сепилади ва усти соя қилинади. Сув ёмғир тариқасида сепилади. Август ойида совуқ иссиқхоналар ёки гуллайдиган доимий ерига пикировка қилинади (30x40 см). Доимий ерга ўтқозишдан олдин ер 25—30 см чуқурликда ағдарилиб, гўнг аралашмаси солинади ва қишда совуқ уриб кетмаслиги учун ўсимлиكنинг устига хазон ёки бошқа нарсалар ёпилади. Бу ўсимлик ярим соя ерни ёқтиради, дарахтлар остида ҳам жуда чиройли бўлиб гуллайверади.

Очилган гулларини кесиб олгандан сўнг барг қўлтиқларидан янги гул новдалари ўсиб чиқиб яна гуллай бошлайди. Бу гулларни якка-якка ўтқозиш ёки гуруҳ-гуруҳ қилиб ўтқозиш мумкин. Кесиб олинган гуллари сувда 8—10 кун сўлимай яхши сақланади. Булардан ташқари бу ўсимликдан тиббиётда қон томирлари фаолиятини, марказий асаб системаси буйрак, ичаклар ва асосан юрак иш фаолиятини яхшилашда ишлатиладиган дорилар олинади. (Расм 35).

Желтушник (*Erysimum canescens*). Эризимум крестгулдошлар (*Cruciferae*) oilасига мансуб, икки йиллик ўсимлик. Ватани Шимолий Европа, Ўрта Осиё, Қрим,

Кавказ орти. Гуллари ниҳоятда чиройли ва ҳиди ёқимли, олтинранг, сариқ ва қизғиш сариқ рангларда бўлади. У бир йиллик ва икки йиллик гул ҳисобида кўпайтирилади. Гулининг катталиги 2—2,5 см келади. Бу ўсимлик совуққа чидамли, очиқ серқуёш ерларда яхши ўсади. Уруғдан кўпайтирилади. Уруғлари 8—10 кунда ўниб чиқади. У 4x4 см қилиб пикировка қилинади. Очиқ гуллайдиган ерга кўчат қилинганда эса 25x30 см ораликда ўтқазилади. Июнь ойидан август ойигача гуллайди. Гулхоналарга группалаб ўтқазилганда ниҳоятда чиройли кўринади. Йирик гулли навларини эса гул тувакларга ўтқазиб уйларга киритилса, уй ҳавосини яхши тозалайди ва хушбўй ҳид таратади.

Кўп йиллик гулли ўсимликларни кўпайтириш агротехникаси ва биологияси

Кўп йиллик гуллар асосан уруғдан ва вегетатив йўл билан кўпайтирилади. Вегетатив кўпайтириш поя, илдиз, пиезлари, картошкалари, барглари, қаламчалар пархиш қилиш, пайвандлаш орқали амалга оширилади. Кўп йиллик гулларни асосан очик ерларда йил давомида кўпайтириш мумкин.

Уруғдан кўпайтириш усуллари

Кўп йиллик гулларнинг агротехникаси биринчи йили бир йиллик гуллар агротехникасидан деярли фарқ қилмайди. Аммо кўп йиллик гулларнинг уруғини ҳам эрта баҳорда, ҳам кеч кузда экиш мумкин. Муҳими шуки, Ўзбекистон шароитида кўп йиллик гулларнинг кўпчилиги экилгандан сўнг биринчи йилнинг ўзидаёқ гуллайди Флокос, пиретрум, компонулла каби гулларни август ойида экиш мақсадга мувофиқдир. Кўпинча кўп йилликлар бир йилликлар қатори эрта баҳорда экилади ва у ўз вақтида пикировка қилиниб, кузгача тарбия қилинади. Кузда эса доимий гуллайдиган ерига кўчирилади.

Август ойида уруғлар асосан доимий гуллайдиган ерларни мўлжаллаб ўсув ерларга экилади. Август ойида экилган уруғлар асосан келгуси йил апрел ойида кўчат қилиш учун тайёр бўлади. Шу вақтнинг ўзида бир йиллик ва кўп йиллик гулларнинг кўчат қиладиган вақти бўлади. Август ойида экиладиган уруғлар махсус тайёрланган серўғит, юмшоқ ерларга қатор қилиб экилиб, усти гўнг ва хазон билан ёпилади Кейинчалик суғориб бегона ўтлардан тозаланиб турилади ва кўчат апрел ойида тайёр бўлади. Апрель ойи эса бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик гулларни кўчат қилиш ойи ҳисобланади Кўп йиллик гулларнинг нав хусусиятларини сақлаб қолиш мақсадида уларни илдиз қаламчалари ёрдамида вегетатив йўл билан кў-

пайтириш маъқулдир. Бу иш эрта баҳорда ёки август—сентябрь ойларида бажарилади.

Кўп йиллик гулларни вегетатив кўпайтириш анча қулай ва фойдалидир. Чунки бу ҳолда кўпайтирилаётган навнинг хусусиятлари деярли ўзгармайди. Бу билан биз гулзорларимизга адашмай, истаган гулларимизнинг айнан ўзини ўтказган бўламиз.

Она ўсимлик поя ва илдизлари тўғри бўлаклаш, новдаларни нормал қолдириш ва кесилган ерларни кўмир кукуни билан чанглатишдан олдин марганцовка эритмасига ботириб олиш каби тадбирларни ўтказишни унутмаслик лозим. Бўлиб кўпайтиришдан асосий мақсадимиз, биринчидан бир ўсимликдан бир неча ўсимлик олиш бўлса, иккинчидан қайси ерга қандай навдаги ўсимликни ўтказганимиз аниқ бўлади. Бу билан навнинг софлигини сақлаган бўламиз. Бу ишларни қуйидагича бажаришимиз мумкин: гул кўчатларини қазиб олиб уларни куз куртакларига қараб кесиб чиқиш, пиёзларни куртакларига қараб бўлиб чиқиш, картошка гулларни гул бандидаги ўсиб чиқаётган кўзларига қараб бўлиб чиқиш, қаламчалар йўли билан кўпайтириш, пайванд қилиш йўллари билан кўпайтириш ва қоказо.

Махсус органлари орқали кўпайтириш

Ўсимликларни морфобиологик махсус органларига илдиз, илдиз мева, пиёзли илдизлари киради. Булар шакли ўзгарган ер ости новдалари бўлиб ҳисобланади. Яъни кўп йиллик гулли ўсимликларни қишда ер остида шаклни сақловчи органларидир. Агар биз эътибор бериб қараганимизда ёз давомида гуллаб, қишда устини совуқ олиб қолган тақдирда шу ўсимликни қовлаб илдиз бугъзига қаралса, ундан янги куртаклар ўниб чиқаётганлигининг гувоҳи бўламиз. Айниқса чиройли савсар гуллар, флокс, фуксия, саллагул, канна ҳамда илдиз меваги гуллардан картошкагул, илдиз пиёзли гуллардан илонгул, нарцисс, лола, гиацинтларга бу хусусият хосдир.

Савсаргуллар ниҳоятда чидамли ва тез ўсувчи бўлиб, уларни йил давомида бўлиб кўпайтириш мумкин. Имконияти борича савсаргулларни кузда ёки эрта баҳорда март ойларида бўлиб ўтказган маъқулдир. Шу вақтларнинг ўзида флокс, ромашка, фуксия гулларини ҳам бўлиб ўтказиш мумкин. Бўлиб ўтказиш учун ёш ниҳоллар ярамайди, эски уч-тўрт йиллик кўчатлар—

нинг ички томони емирилиб, атроф томони соғ қолади. Қазиб олишимиз билан булар ўз-ўзидан бўлиб кетиши ҳам мумкин. Ана шундай кўчатларни биз бўлиб бошқа ерларга кўчирсак, уларни қайта ёш қилган бўламиз.

Биз бундай қариган ўсимликларни қандай билишимиз мумкин? Ўсимлик ўсиб бир-бирини қиса бошлайди, гуллари сийрак, кам япроқли кам гуллайдиган бўлиб, гуллари майдалашиб, новдалари эса камайиб боради. Мана шундай ўсимликлар қазиб олиниб, майдаланиб қайта ўтқазилади. Ўсимлик қанчалик қариган бўлса, уни шунчалик кўп майда бўлақларга бўлганимиз яхши натижа беради.

Гулхоналарга турли-туман саллагуллар (пион) ўтқазилган бўлса, уларнинг афзаллиги шундан иборатки, лола, нарцисс, сымбулла шунга ўхшаш барвақт очилиб тугайдиган вақтларда саллагуллар (пион) очилиб, ундан сўнг эса атиргуллар очила бошлайди.

Шу тариқа эрта баҳордан кеч кузгача гулхонамиз гулларга тўлиб туради. Қанча ҳаволар иссиқ бўлса, саллагуллар (пион) шунчалик тез гуллаб, ўзининг ҳусусиятини йўқота бошлайди.

Ўзбекистон шаронтида картошка гуллар (георгина) қишда ерда музлаб ўлиб кетиши мумкин. Шунинг учун уларни чуқурлардан олиб иссиқхоналарга киртизиб устига озгина сув сепиб сал-пал ўсгандан сўнг эрта баҳорда куртакларига қараб бўлиб чиқамиз. Картошкасининг ўзидан қуртак бермайди, картошкаси фақат запас озуқа сақловчи орган бўлиб хизмат қилади. Эски новдадан олдирилган илдиз бўғзида куртаклаб майда бўлади, шунга қараб бўлиб чиқамиз. Бу иш албатта фақат эрта баҳорда бажарилади.

Саллагуллар Хризантема. Асградошлар оиласига мансуб. Ватани Хитой, Монголия ва Япониядир.

Ҳозирги маданий саллагуллар навларининг турли-туманлиги бу ўсимлик янги навларини келтириб чиқариш устида селекция ишлари жуда қадим замонлардан олиб борилганлигидан далолатдир. Ҳозирги вақтнинг ўзида биргина Хитойда 3.000 дан ортиқ навларининг мавжудлиги аниқланган. Саллагуллар тўпгулларининг тузилишига кўра бир неча хилларга бўлинади.

Саллагулсимон ёки черепица шаклидаги навлар. Уларнинг гуллари тилсимон, тожбарглари тўғри черепица шаклида юқорига қайрилган ва тўпгуллари серқат бўлади.

Анемонасимон (айиқ товоисимон) хризантема. Ўртадаги гуллари найсимон. четларидагиси тилсимон, тўпгуллари ниҳоятда серқат бўлади. (Расм 36).

Хитой хризантемаси. Ҳамма гуллари тилсимон, тожбарглари ясси ва пастга қайрилган, тўпгуллари серқат ва чиройли бўлади. (Расм 37).

Попуксимон хризантема. Ҳамма гуллари тилсимон, найсимон, тожбарглари калта, тўпгуллари ширшаклида, новдалари сершоҳ бўлади. (Расм 38).

Найсимон ёки нур сочувчи хризантема. Барча гуллари найсимон, тўпгуллари серқат бўлади. (Расм 39).

Япон хризантемаси. Ҳамма гуллари тилсимон, чўзиқ винтга ўхшаш бурама, гултожбарглари уchlари юқорига қараб қайрилган, тўпгуллари серқат бўлади.

Юқорида кўрсатилган гуруҳларнинг ҳар бири ўзига хос биологик хусусиятларга эгадир:

1. Икки рангли Екколенге. Гуллари икки рангли: қизил оловранг ва кумушранг мовий. Гулларининг диаметри 14—15,5 см дан иборат бўлиб, шакл тузилиши ярим шар шаклидан иборатдир. Ўсимликнинг баландлиги 50—60 см ни ташкил қилади. Ўсимлик диаметри эса 30—35 см ни ташкил этиб, япроқлари кўп катта эмас. Япроқларининг ранги тўқ яшил, гуллаш даври сентябр ва ноябр ойларидир. Бу нав гуллари кесиб сотиш ҳамда гул тувакларига ўтказиб гуллашти учун мўлжаллангандир.

2. Гуллари икки рангли: қизил ва оч сарғич. Гулларининг диаметри 15,0—16,0 см, шакллари тилсимон бўлиб, гул танасининг баландлиги 40—50 см ни ташкил этади. Гул бандлари бақувват, барглари унчалик йирик эмас. Бу гуллар асосан тувакларда ўстириш учун мўлжаллангандир. Гуллаш даври сентябр ойидан бошлаб ноябрь ойининг охиригача. (Расм 40).

Идолина. Гуллари асосан икки рангли: қизил ва сарғич. Гулларининг диаметри 14—15 см ни ташкил қилади. Гул шакллари жингалакли, ўсимликнинг баландлиги 55—60 см бўлади. Япроқлари унчалик катта эмас, гуллари кесиб олиш учун ҳамда гул тувакларда ўстириш учун мўлжаллангандир. (Расм 41).

Орегон. Гуллари ярим шарсимон, тоза оқ, гулларининг диаметри 14—15 см ни ташкил қилади. Баландлиги 60—70 см бўлиб, япроқлари йирик, тўқ зағор, гулбандларига зич жойлашган. Бошқа гуллардан ўзи-

нинг чиройлилиги билан фарқ қилади, ҳамда бошқа турли оқ очиладиган гулларнинг талабига нисбатан унчалик талабчан эмас. Гулхоналарни безашда, гулларни кесиб олишда, шунинг билан бир қаторда гултувакларда ўстириш учун мўлжаллангандир. Гуллаш даври октябр—ноябр ойлари.

Фред Шоусмит. Гулларининг ранги оқ, сариқ ва пушти. Янгидан чиқарилган нави эса сариқ рангда бўлиб, олдинги навларга нисбатан гуллари анча йирикдир. Гунчалаш даври ўн бир ҳафта давом этади. Гуллаш даври октябр—ноябр ойлари. Асосан, гулини кесиб олиш ва гултувакларда ўстириш учун мўлжалланган.

Саллагул гуллари ўзларининг ўсиш даврларига қараб турли категорияларга бўлинади; масалан, тез ўсувчилар биринчи категория, ўртача ўсувчилар иккинчи категория, секин ўсувчилар эса учинчи катгориялардир. Биз, албатта, ўзимизнинг эҳтиёжимизга қараб иссиқхоналарда ўтқазиладиган гулларнинг гулааш муддатларини, қайси вақтда шу гулларни кесиш зарурлигини билган ҳолда ўтқазимиз ва унга ишлов беришимиз зарурдир.

Шу нуқтаи назардан биз қуйидаги талабларни бажаришимиз керак бўлади: (Расм 42).

1. Қачон гуллашни белгилашимиз;
2. Гулдаста яшаш ёки гултувакларга олиш, ҳамда гунчалар бирдан очилишини ҳисобга олиш;
3. Гунчалаш даври давомийлигини ҳисобга олган ҳолда ҳароратнинг 15—16° дан кам бўлмаслигини;
4. Гулларнинг ўсиш даврини ҳисоблаб чиқиб, кун ёруғлигини ва узун қисқалигини ҳисоблаган ҳолда, ҳавонинг ҳарорати 17—18° дан кам бўлмаслигини;
5. Гулларни ўтқазган кунимиздан бошлаб 20—28 кун ўтгач, улар устки томонларини чилпиб чиқишимиз зарурлигини унутмаслигимиз шарт, албатта.

Уларнинг навига эътибор берган ҳолда, биз кўчатлар ўтқазган вақтини ҳисобга олишимиз шарт. Чунки Ўзбекистоннинг ҳавоси асосан март ойидан бошлаб қизий бошлайди, октябр—ноябр ойида совий бошлайди. Ҳаво совиғанда айтилган иссиқлик даражасини етказиб бера олмасак, гулларимиз айтилган муддатдан олдин ёки кейин гуллаши мумкин. Эрта ўтқазилгани муддатидан олдин гуллайди, чунки бизда ҳаво ҳаро-

рати ва кунларнинг узунлиги етарли даражададир. Аммо кеч ўтказилганларига гунчалаш даврида етарли иссиқлик бўлмаслиги мумкин, бу албатта очиқ ерларни назарда тутганда.

Озодагул Синюха гулдилар оиласига киради. Ватани Шимолий ва Шарқий Америкадир. Табиатда бу гулнинг 60 тури мавжуд бўлиб, шундан бир туригинанинг тоғли районларида, тоғ ён бағирларида, текисликларда, ўрмонларда ҳамда қуруқ қумлоқ ерларда паст бўйли, ётиб ўсувчи, кўп йиллик озодагул (флокс) гилам қосил қилиб, ёввойи ҳолда ўсади ва эрта баҳорда гуллайди. Яна бошқа бир тури борки, ёзда гулловчи ҳисобланади. Бунинг аввалгидан фарқи шундаки, бўйи баланд, тик ўсувчидир. Серунум тупроқли ва сернам, яхши ёруғликка эга бўлган ерларда ўсади.

Бундан маълум бўладики, уларнинг илдизлари попук илдизли бўлиб, ер юзида ўрнашгандир. Флокс деган сўз грекча бўлиб, „аланга“ маъносини беради. Чунки энг биринчи пайдо бўлган флокслар гули қизил аланга рангида бўлган

Биринчи марогаба флокслар XIX аср бошларида маданийлаштирилгандир. Флокслар гуллашларига қараб уч қисмга бўлинади: эрта гуллайдиган, ўрта гулловчи ва кеч гулловчилар. Гуллаш даври май ойининг иккинчи яримидан сентябрь ойининг охиригача давом этади. Гулларининг ранги: оқ, қизил, жигар, пушти, оловранг, мовий, кўк ёки ранглар аралашмасидан ҳосил бўлган ола ранглари ҳам мавжуд. Гулларининг шакл тузилишлари ҳар хил бўлиб, бир гул бандида бир неча дона гуллар соябон ёки шар кўриниши шаклида бир бирига зич жойлашган. Ўсимликнинг баландлиги 40 см дан 150 см гача бўлиши ҳам мумкин. Албатта, бу ўсимлик гулларининг чиройлилиги, нафислиги, ҳидининг хушбўйлиги, гуллаш даврининг давомийлигини ҳисобга олиб, унга Озодагул номи берилган. Бу гуллардан чиройли манзарали гулзорлар ташкил этиш, ўзини якка-якка ўтқазиш ҳамда кесиб ундан чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади. (Расм 43).

Кўпайтириш усуллари. Бўлиш йўли билан кўпайтириш энг қулай усуллардан бири бўлиб, бунинг учун она ўсимлик ердаи қазиб олиниб, яхшилаб илдиз ювилиб лойдан ва тупроқдан тозаланади. Ўткир пичоқ ёки ток қайчи ёрдамида 3—4 куртак ажратилиб бўлинади

Уруғлардан кўпайтириш

Уруғлардан кўпайтириш асосан янги новлар чиқариш мақсадида амалга оширилади. Чунки флоксларнинг уруғлари тезда ўзининг ўниб чиқиш қобилиятини йўқотади.

Кузда териб олинган уруғлар дарҳол яшикларда ёки парникларда экилиб, устига 1 см қалинликда гўнг ёки чиринди ташагич (мульчировка) солинади. Агар бу иш ўз вақтида бажарилмаса 3—4 ой мобайнида уруғлар кўкариш қобилиятини йўқотадиган ва сўнг кўкармай қолади. Ўз вақтида экилмай қолган уруғларни кеч кузда яшикларга экиб далага қолдириш талаб этилади. Устига қор ёғиб уруғларга канчалик совуқ таъсир этса, шунча эрта баҳоргача уруғлар етилиб, кўп ниҳол ўсиб чиқади. Эрта баҳорда эса яшиклардан олинган майсалар бошқа яшикларга якка—якка қилиб пикировка қилинади. Кузда эса уруғдан ўниб чиққан кўчатларни 35—40 см оралиғида очиқ ерларга қатор қилиб ўтқазилади. Флокслар бой, унумдор ерларни кўпроқ ёқтиради. Шунинг билан бир қаторда ер сернам бўлиши шарт.

Ўз вақтида суғорилмаслик натижасида гуллаши сусаяди ва пастки япроқлари қурий бошлайди. Куёш нурига бўлган талаби эса фақат эрталабки соатларда холос.

Ўзбекистон шаронтида асосан қуёшнинг иссиқлигидан флоксларнинг кўп барглари куйиб, ўзининг манзарали чиройини йўқотадиган. Флокслар минерал ўғитларга талабчан бўлади. Минерал ўғитларни ер музлаши олтидан ва май ойларида бериш тавсия қилинади, яъни фосфор, азот, калий аралашмаларини.

Озодагул асосан замбуруғ касалликларидан жароҳатланади. Замбуруғ касаллиги теккан гулларнинг япроқлари оқ доғли бўлиб, кейинчалик япроқларининг агрофи қизариб замбуруғлар споралари ҳосил бўлади. Бу касаллик асосан барглarda пайдо бўлиб, кейинчалик тананинг ҳамма ерига тарқалади.

Замбуруғлар асосан тўкилган япроқларда қишлаб, эрта баҳорда эса ён новдаларга ёпишади. Бунинг олдини олиш учун кеч кузда новдалар кесиб олиниб остида қолган барглари йиғиштирилади, ерга олтингугурт сепилиб 5—10 см чуқурликда ағдариб, илдиз бўғзига ҳам озроқ олтингугурт сепиб устидан тупроқ тор-

тиб қўйиш талаб этилади. Барглarning муддатидан олдин қуриши замбуруғ касаллигига чалинганлигидан далолат беради. Баъзан ҳаво иссиқлиги, ўз вақтида суғорилмаслик натижасида ҳам барглр қуриб кетиши мумкин. Шунинг учун ўз вақтида суғориб туриш зарур деб ҳисоблаймиз.

Баъзан иссиқ кунларда минерал ўғитларни беришдан ҳам япроқлар қуриши мумкин. Шунинг учун қўшимча озиқаларни эрталаб барвақт ёки кечқурун салқинда бериб, дарҳол суғорилади. Замбуруғ касалликлари ер остида қолган бўлса, илдишларни чирита бошлайди. Касалланган флоксларда япроқларда сариқ яшил доғлар юзага келиши, япроқларнинг бурмайиши, майдалашиб бориши кузатилади. Булардан ташқари новдаларнинг юқори қисмидаги барглarning бир ерга тўпланиши, гулларининг ола-була бўлиши навнинг бузилишидан далолат беради. Мана шу юқорида айтилган касалликлар олдини олиш мақсадида қуйидаги ишларни бажариш талаб қилинади

1. Флоксларни юқори агротехника усулида тарбия қилиб ўстириш.
2. Олтингургурт эритмаси ёрдамида уч маротаба ишлов бериш, яъни ўсимлик 10 см бўлгандан кейин ҳар 10—15 кунда бир маротабадан.
3. Касалланган ўсимликларни олиб ташлаб, касалланган ўсимлик ерини 0,6% ли гранозин суспензияси билан ишлов бериш.
4. Кузда ниҳоллар баландлигини 5—6 см қолдириб, устки томонни кесиб ташлаб, кўчат остларини яхшилаб тозалаб, бошқа тоза чиринди солиш.
5. Касалликка чидамли навларни саралашини ҳам унутмаслик керак.

Нашагул. Астрагуллилар оиласига киради. Ватани Шимолий Америка ҳамда Мексикадир. Бу ўсимлик учун шу номнинг олиниши Карл Линней ўзининг устози, швед ботаниги Рудак номига қўйилганлигидир. Бу навнинг ёввойи ҳолда ўсувчи 30 тури маълумдир. Яъни, бу авлод бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик гуллардан иборат. Ўсимлиkning баландлиги 80 см гача. Барглarning пастки қисмлари тишли, тухумсимон узунчоқ катта япроқли бўлиб, устки қисмидаги барглари эса майда. Гуллари ниҳоятла катта бўлиб, диаметри 10 см ни ташкил этади. Гулларининг ранги пушти, қизил, тўқ сариқ, айрим навлари „Лейхтен-

штерн", „Гранатштерн“ июл ойидан бошлаб гуллайди. Гуллаш даври 60—70 кунди ташкил этади. Кўпайтириш усуллари уларни бўлиш ва уруғдан кўпайтириш йўлларидир. Уруғлари асосан селекция мақсадларида экилади. 1 грамм уруғида 250—255 донагача уруғ санаш мумкин, аммо уруғларининг ҳаммаси ёппасига кўкариб чиқмайди. Уруғлар экилган кундан бошлаб шароит яхши бўлса, 5—6 кунда ўнгиб чиқади. Имконияти борича уруғлар феврал ойида теплицаларга, яшикларга экилиб, кейинчалик пикировка қилинса, май ойининг иккинчи ўн кунлигида очик ерда чиқариб ўтқазиш тавсия қилинади. Бу гуллар гулхоналарнинг чиройини очиш учун ҳамда гулдасталар тайёрлаш мақсадларида ўтқазилади.

Мармарак. Бу ўсимликни бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўсимликларга қўшиш мумкин. Лабгулликлар оиласига киради. Ватани Жанубий Америкадир. Ялтироқ сальвиянинг барглари чўзиқ тухумсимон шаклида, гуллари йирик, қўнғир қизил рангда бўлиб, тўп гулда жойлашган. Июнь ойининг бошларидан бошлаб гуллайди ва бир қор ёғиб қиров уриши билан гуллаши тугайди. Агар қазиб пессикхоналарга, теплицаларга киритилса, у ҳолда қиш давомида узлуксиз гуллаши давом этади. Шунинг учун қора совуқ тушганга қадар гул тувакларига олиб хоналарга киргизиш тавсия қилинади.

Мармарак гули сояликка яхши чидайдди. Бу гулни гулзорларда, работкалар, бино олди-орига, гулзор пушталарига гуруҳ—гуруҳ қилиб экилади. Бу гул гулдаста учун, тувакларга ўтқазиш учун экилади.

Бу гул уруғини январ ойларида экиб, сўнг яшикларга пикировка қилинганч, тез-тез суғорилиб турилади. Кўчаглар тўрт аргли бўлганч, махсус яшикларга пикировка қилинади ва апрел ойида очик ерларга яшиклардан чиқариб ўтқазилади. Ўтқазиш олдида ерни яхши ўғитлантириб, суғориб, текислаб, жўяклар олинади. Аммо ер жуда кўп ўғитлантирилган бўлса, бу ўсимлик ниҳоятда ғовлаб кетади ва кам гуллайдиган бўлади. Шунинг учун ўтқазишдан олдин ерни камроқ ўғитлашга тўғри келади. Аммо кўмлоқ, сернам, серҳаво, ёруғлик кўп тушадиган ерларда гулларининг сифати анча яхши бўлади. (Расм 32).

Аччиқ ловия. Дуккакликлар оиласига мансуб бўлиб, ватани Шимолий Америка ва Ўрта ер денгизи атроф-

ларидир. Бу оиланинг 200 дан ортиқ тури бор. Люпин деган сўз лотин тилидан олинган бўлиб, „бўри“ маъно иши беради. Чунки бу ўсимлик ердан маҳаллий ва минерал ўғитларни ниҳоят кўп миқдорда тортиши билан бўри номини ол ан. Шунинг билан бир қаторда ёввойи ҳолида ўсувчилари қишлоқ хўжалик ҳайвонлари учун озуқабоп ўсимлик бўлиб ҳам ҳисобланади. Ёввойи ҳолида ўсувчиларидан сунъий танлаш йўллари билан ажратиб олинган навларидан бири кўп япроқли аччиқ ловиядир (люпин). Унинг ватани Шимолий Америка бўлиб, баландлиги 1 м гача бўлади. Танаси яғоччилдир. Барглари узун барг бандларидан иборатдир.

Баргларининг банди тўкли, гуллари эса кўп гулли. Бир гул бандида бир неча гуллар бирлашгандир. Гулларининг ранги мовий, тўқ мовий, пушти, қизил, оқ баланд жигар ранг бўлиб, гуллаш даври июн ойидан август ойининг охиригача. Бу ўсимлик чиритилмаган гўнгни ёқтирмайди. Асосан уруғдан кўгайтирилади. Уруғлар май ёки август ойларида очиқ ерларга экилади ва сўнг пикировка қилинади. Ёруғлик севувчи ўсимлик ҳисобланиб, ниҳоятда манзарали, чиройли гуллайди. Бу ўсимликлар кўринарли ерларда, турли чиройли газонларда группалаб ўтқазишда ишлагилади, ҳамда улар чиройли гулдасталар яшашда жуда қўл келади. Аччиқ ловия гулининг энг яхши навларидан „Принцесса“, „Юлиана“ нави оч пушти, Абендглут нави тўқ жигарий, Карминсус—Мовий „Априко“, жигарранг сариқ рангларда бўлади. Ажабланарли ери шундаки, уларнинг гуллари қуёш ботиши билан ёки ҳаво булут бўлиши билан япроқлари сўлиган сингари пастга осилади ёки кечқурунлари япроқлар пастга қаратилган бўлади. Эрталаб тонг отиши билан япроқлар яна юқорига қараб тикка туради.

Соқолгул. Бу ўсимликнинг соқолгул дейилишига сабаб шундан иборатки, гуллари икки лабли бўлиб, пастки лаблари тукчалар билан қоплангандир. Шунинг учун ҳам ушбу ном берилган. Бу гул сигирқуйруқдошлар оиласига киради, ватани Шимолий Америка ва Шимолий Мексикадир. 100 дан ортиқ тури мавжуд. Ниҳоятда гули чиройли бўлиб, бўйи 80 см гача, поялари тик турувчи сершоҳли, барглари зич жойлашган. Гуллари пушти ёки оч сариқ рангли, гуллари қисқа гулбандларидан иборат бўлиб, даста-даста бўлиб очилади.

Бу ўсимлик май ойининг иккинчи яримидан то кеч кузгача узлуксиз гуллайди. Асосан, уруғидан ва бўлиш йуллари билан кўпайтирилади. Уруғлари ниҳоятда майла, шунинг учун эрта баҳорда экилиши маъқулдир. Яшиқларга экилиб кейинчалик майсалар пикировка қилинса, талабга мувофиқ бўлади. Ўтқозиш даврида кўчат ораси 30 см қилиб ўтқозилади. Қишда унга совуқ таъсир этмайди.

Соқолгуллар кўринишига қараб 6 қисмга бўлинади: 1. Пентесмона соқолли; 2. Пентесмона яланғоч; 3. Пентесмона қўнғироқли; 4. Пентесмона ушоқланган; 5. Пентесмона тухум шаклли; 6. Пентесмона гортвегадир.

Буларнинг ҳар бири ўзларининг баланд-пастлиги, гулларининг катта-кичиклиги, уларнинг тузилиши, ранги, барвақт ва кеч гуллашлари билан бир-биридан фарқ қилади. Бу гуллар ўзининг чиройлиги билан ва гулзорларга ҳусн бериши билан бошқа гуллардан фарқ қилади. Бу гул гулзорларга ўтқозиш ҳамда гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилди.

Дастагул. Астрагулдилар оиласига киради. Ватани Шимолий Кавказдир. Гулларининг чиройлиги билан, бир гул бандида бир неча гуллар очилиши билан дастагул номини олгандир. Кўп йиллик гуллар орасида айниқса пушти рангдаги дастагуллар ва уларнинг турли чапиштирилган навлари ажралиб туради. Булар яқка баргли ва серқат гуллардан иборатдир. Гуллари оқ, пушти, тўқ жигари ва қизил ранглардан иборатдир. Ўсимликнинг бўйи 60—70 см ни ташкил қилади. Тўпгули саватча шаклида бўлиб, 20—25 донагача гул тўпланган бўлади. Ҳар бир тўпгулининг диаметри 6—7 см ни ташкил қилади.

Гуллаш даври май ойининг охиридан то ерлар музлагунга қадар давом этади. Қўп йиллик ўсимлик бўлиб, асосан бўлиниш йўли билан кўпайтирилади. Уруғдан эса селекция мақсадларида кўпайтирилади. Уруғлари ниҳоятда майда, 1 грамм уруғида 1650—1700 донагача уруғ бўлади. Уруғ экилган кундан бошлаб 3—4 кунда ўниб чиқади. Уруғларни парникларга, теплица-ларга экиб пикировка қилиш шарти билан экилади. Тайёр бўлган кўчатлар ораси 25 см қалинликда доимий ерга кўчирилади. Дюмий ерга кўчириладиган ер қумли, серунум бўлиши лозим.

Шунинг билан бир қаторда серқуёш, ёруғ ерни ёқтиради. Агар шундай ерлар танлаб олиниб бу ўсим-

лик ўтқазилса, бир ерда 3—4 йил яхши ҳосил бериб узлуксиз гуллайди. 3—4 йилдан сўнг эса ковлаб, бир неча бўлакларга бўлиб қайта ўтқозиш тавсия қилинади. Гуллар орасида айниқса оч пушти, сариқ, қизил, оқ зич япроқли навлари алоҳида ажралиб туради. Бу гуллар ўзининг манзаралилиги, чиройлилиги билан бошқа гуллардан анча фарқ қилади. Кесиб олинган гулларидан ниҳоятда чиройли гулдастalar қилиш мумкин. Кесиб олинган гуллари сувда 15—20 кун сўлимай ўзини кўз-кўзлаб тура олади.

Барра гул. Наврузгулдошлар оиласига мансуб бўлиб, ўзининг чиройлилиги билан бошқа гуллардан фарқ қилади. Ҳозирги вақтда бу гулнинг 600 нави маълум бўлиб, фақатгина мамлакатимизнинг ўзида 67 нави ўсади. Бу гулнинг баррагул деб ном олишига сабаб гуллариининг атрофи жингалаклиги ва оқ рангларнинг қат-қат бўлиб турганлигидир. Янги туғилган қўзиларнинг жунларига ўхшаб кетганлиги сабабли баррагул деб ном олган.

Сариқ гуллари тўда-тўда бўлиб жойлашиб эрта баҳорда қорлар эриши биланоқ очила бошлайди. Ниҳолларининг баландлиги 20—25 см бўлиб, гуллариининг диаметри 2—2,5 см ни ташкил қилади. Бир гул бандлида бир неча гуллар бирдан очилиб соябонни эслатади. Гул бандлари 20 см гача бўлиб, оқ қизил, сариқ, мовий ола ранглардан иборатдир. Энг олдин гуллайдиган гуллардан бири ҳисобланади. Буларнинг гуллари-дан эртабаҳорги гулдастalar тайёрлаш, гул тувакларга ўтқозиш, хоналарни эртанги гуллар билан безаш мақсадларида ўстирилади.

Бу гулдан сил касаллигини даволаш мақсадида ҳам фойдаланилади.

Маржон гул. Бу гул айиқтовондилар оиласига киради. Маржонгул деб аталишига сабаб гуллари пастдан юқорига қараб очилиб, қўнғироқчалари қизларнинг бўйнига тақадиган маржонларни эслатади. Аммо бу гулга ҳар қаерда турли ном берилгандир.

Дельфиниум деган номи Грециядан олинган собиқ СССР да „шпорник“, Германияда „Рикар шпори“, Англияда „забавние шпори“, Францияда „Қуш оёғи“, Ўрта Осиёда „Маржонгул“ номи берилган бўлиб, бу ўсимликни бир йиллик ва кўп йиллик турлари бор. Гуллари бир қатли ва кўп қатли ранглари тоза оқдан тортиб баланд кўкгача бўлади. Булардан ташқари пуш

ти ва мовий рангдагиларининг кўплиги хонатласни эслатувчи турли-туман ола ранглاردан иборатдир. Гуллари пастдан юқорига қараб ингичкалашиб бориб найзани эслатади. Ниҳоятда чиройли гуллайди. Унигул пушгларига тўп-тўп қилиб ўтқазилади ҳамда чиройли гул дасталар тайёрлаш мақсадларида кўплаб экилади. Июнк гуллилири 70—80 см баландликкача ўсади. Гуллари мовий тусда бўлиб, қатма-қат гуллари ҳам кўп учрайди. Бу ўсимликнинг афзаллиги шундаки, ҳатто ёзнинг иссиқ кунларида ҳам бир ёрдан иккинчи ерга олиб кўчириш мумкин. Бу ўсимлик ўсишига қараб уч гуруҳга бўлинади: паст бўйли, ўрта бўйли ва баланд бўйли. Баланд бўйли бўлиб ўсадиган нави 150—160 см гача бўлади.

Бу гулнинг парвариш қилиш ва экиш агротехникаси бошқа кўп йиллик гуллар агротехникасидан ҳеч қандай фарқ қилмайди. (Расм 41).

Дурагайлаштирилган Хитой атиргули (Гибискус)

Бу ўсимлик гулхайридошлар оиласига кириб, 250 турдан кўпроқни ташкил қилади. Бу асосан бута ҳисобланиб, ўтчил ва дарахт сингари ўсувчилари ҳам бор. Ватани Жанубий Хитой. Кўп йиллик гул бўлиб, гулларининг диаметри 15—20 см гача бўлади. Ўсимликнинг баландлиги 1,5—2 метргача бўлиши мумкин. Гулларининг ранги оқ, пушти, қизил. оч пушти, тўқ қизил бўлиб, бир-бири билан тез чаңланади. Июн ойининг охиридан то қор тушгунга қадар гуллайди.

Уруғидан экилган кўчатлар иккинчи йилидаёқ гуллайди, қаламчалар, илдизларни бўлиш пўллари билан кўпайтирилади. Бир ерда 4—5 йил сақлаб гуллатиш ва ундан сўнг бошқа ерга бўлиб ўтқазиш тавсия қилинади. Гулхоналарга группалаб ёки якка-якка ўтқазилса ниҳоятда чиройли кўринади. (Расм 45).

Бўйи модарон. Манзарали кўп йиллик ўсимлик бўлиб, астрагуллилар оиласига киради. Ватани Монголия. Ўсимликнинг баландлиги 60—80 см гача бўлади. Гуллари оқ, қизил, пушти рангларда бўлиб, гулхоналарни безашда фойдаланилади. Жуда ҳам чиройли гуллайди.

Июн ойидан қора совуқ тушганга қадар тўхтовсиз гуллайди. Бу гулни гул пушталарига, работкаларга,

бино олдидаги гулхоналарга тўп-тўп қилиб кўп йиллик гуллар билан биргаликда ҳар 3—4 йилда бўлиб туриш шarti билан ўтқазилади. Манзарали боғларда экилади-ган хилларнинг гуллари гул бўлиб, жуда кўп майда гуллардан иборат.

Гуллари қатма-қат. Гулхоналарни безашдан ташқари кесиб гулдаста қилинса ҳам чиройли кўринади. Гулхоналарга бўлиб ўтқазилаётганда орасини 50—60 см қилиб ўтқазилади. Ниҳоятда серқуёш ерларни ёқтиради. Агротехникаси бошқа кўп йилликларга ўхшашдир.

Ширачгул асосан тоғларда ўсувчи бу ажойиб ўсимлик кўп йиллик бўлиб уруғидан кўпаяди. Кўпчилик тоғли аҳолилар ширач ёш баргларида турли сомсалар қилиб истеъмол қиладилар. Этикдўзлар эса ширач ўсимлиги илдизидан клей тайёрлаб, этик такчармларини ёпиштиришда ишлатадилар. Бу ўсимлик лолагулдошлар оиласига киради. Ватани Ўрта Осиёнинг тоғли районларидир. Бу ўсимликнинг гул пояси 1 метр ва ундан ҳам баландроқ бўлади. Япроғи қиррали бўлиб чўзиқдир. Япроқларининг бўйи 70—75 см оч яшил тусда бўлиб, илдиз бўғзида тўп бўлиб жойлашади. Гуллари қуңғироқ симон, оқиш-қирмизи ёки оқиш пушти тусда. Гул банди учига гул жойлашади. Ўрта Осиё тоғли районларида Альберт, Бойсун, Сарик, Загорелий, Зеленоцветный, Коровинал, Каролькова, Молочноцветной, Машний, Нуратинский, Обманивающий, Пушистин, Суворова, Тонколистный, Эчинсона турлари кўплаб учрайди. Бу ўсимликнинг гуллари ниҳоятда кўркем бўлиб, гули сумбўл (геоцинт) ўсимлигининг йирик гулларига ўхшайди. Шаҳар боғлари ва гулзорларида Альберт, Молочноцветковый (сутранглилари), Нуратинский, Химолай, Олтой деб аталган турлари учрайди. Ширач гуллари май-июн ойларида очила бошлайди.

Уруғидан кўпайтирмакчи бўлсак, гуллашини бир неча йил кутишимизга тўғри келади. Шунинг учун уни илдизларини бўлиш йўли билан кўпайтириш осонроқ бўлади. Аммо уруғдан кўпайтириш селекция ёки янги навларни келтириб чиқариш учун катта аҳамиятга эгадир. Чунки экилган уруғлар 4—5 йил ўтгандан сўнг гуллай бошлайди. Шаҳар ва ноҳия гулзорларини безашда Эчинсон, Молочноцветковой, Загорелий турлари тавсия этилади. Чунки бу гулларнинг гул поялари 70 см дан 120 см гача бўлади. Гуллари оқиш пушти рангда бўлиб, ниҳоятда чиройли. Катта широч гуллар

сервум ерларга ўтқазилиб, яхши ишлов берилган тақдирда уларнинг бўйлари икки метргача чўзилиши мумкин. Гуллари кирмизи, пушти гусларда товланади. Агар широч гулларни бир неча навларини аралаштириб ўтқазилса, улар бир-бири билан табиий ҳолда чангланиб янги навлари чиқиб туради. Широч гулларни шаҳар гулзорларининг ўрталарига ёки четларининг турли ерига тўп-тўп қилиб бир неча донаси орасини 20—25 см қолдириб ўтқазилса, ниҳоятда чиройли кўринишга эга бўлади.

Аммо широчлар гуллаб бўлгандан сўнг улар турган ерни суғормасдан қуруқ сақлашга тўғри келади. Чунки гуллаб бўлгандан сўнг яна суғорилса илдизларнинг чириши бошланиши мумкин. Широч гуллардан асосан гулзорларни безашда ва якка-якка гулдасталар тайёрлашда фойдаланиш мақсадларида кўпайтирилади.

Гулсавсар. Бу ўсимлик кўп йиллик ўсимлик бўлиб, савсардошлар оиласига киради. Ватанимизнинг кўпгина вилоят ўлкаларида ёввойий ҳолда тарқалгандир. Бу гул ранг-баранглиги билан бошқа гуллардан фарқ қилади. Шунинг учун унга тиркамон номи ҳам берилган. Чунки бу гулда оқ рангдан тортиб бинафшагача, бинафшадан тортиб тим қорагача ёки бир гулда бир неча рангларни учратиш мумкин. Ҳа, бу гулга тиркамон гули деб ном берилиши бежиз эмасдир. Бу гулларнинг қайта чатиштирилган навлари ва хиллари ҳозирги вақтда 1800 дан зиёдроқни ташкил қилади. Баъзи навлари эрта баҳорда гулласа, баъзилари йилнинг ўрталарида, айримлари эса кузда гуллай бошлайди. Бу гулларнинг ёввойий ҳолда яшовчилари ЎзФА ботаника боғида, Тожикистон ФА ботаника боғларида ўстирилиб, улардан янги навлар келтириб чиқарилмоқда.

Бу гул илдизмевали ҳисобланиб, илдизларини бўлиш йўли билан кўпайтирилади. Уруғидан эса асосан селекция мақсадларида экилади ва кўпайтирилади. Бу гулларни гулхоналарга экишдан олдин қайси нави қайси вақтда гуллашини билган ҳолда ўтқазилса, эрта баҳордан тортиб кеч кузгача гулхоналаримиз узлуксиз гул билан таъминланади. Агарда гладиолуслар билан аралаштирилиб ўтқазилса, ундан ҳам яхши натижа беради. Чунки оралиқда гладиолуслар гуллаб гулсавсарларни ўртага ёки кечки гуллашларини билинтирмайди. Аммо япроқлари қишин ёзин бизнинг шароитда яшил-лигини йўқотмайди. Савсаргулларнинг айрим навлари-

нинг биологик хусусиятлари устида тўхталиб ўтамиз. Асосан савсаргулларни 6 та кагга синфларга бўлишди: 1. Тукли савсаргуллар; 2. Сибир савсаргуллар; 3. Спурна гуллари; 4. Япон гуллари; 5. Луизион гуллари; 6. Гигрофитлар. Охириси асосий савсаргулларни кўп хиллигини ташкил этувчи тукли гулсавсанлардир. Классификацияда у бир неча гуруҳларни ташкил этади. Жумладан паст бўйли гулсавсарлар, булар жуда барвақт гуллайди. Баландлиги 25—30 см ни ташкил қилиб, 1 дона, 2 дона гул очати, баъзилари эса баландлиги 25—37 см бўлиб, 2—3 донадан гуллайди.

Ўрта бўйли гулсавсарлар баландлиги 37—70 см гача бўлиб, улар уч гурппага бўлинади: барвақт гулловчилар, булар гулининг катталиги диаметри 7,5 см дан 12,5 см гача бўлади. Майда гулдилари эса 5 см дан 7,5 см гача бўлади ва энг кеч гулловчиларининг гул диаметри 7,5—12,5 см ни ташкил қилади. Баланд бўлиб ўсувчи, гул бандлари 70 см ва ундан ҳам ортиқ бўлган барча гулсавсарлар тукли гулсавсанлар гуруҳига киради.

Гулсавсарлар асосан гулзорларга илонгуллар билан қўшилиб аралаштирилиб ўтказилса шунчалик яхши бўлади, чунки илонгулларнинг япроқлари гул савсарларнинг япроқларига ўхшаш бўлиб, гулзорга ниҳоятда чирой беради. Айниқса, гулзорларнинг чеккаларига тўп-тўп қилиб ўтказилганда қишин ёзин яшил туради. Гулсавсарлардач чиройли гулдасталар ясаш мумкин, айримларининг ҳиди ниҳоятда яхши бўлиб, қесилган гуллари сувда бир неча кун сўлимай яхши туради ҳамда гунчалари ҳам сувда очилади.

Кўп йиллик қўқан гули. Кўп йиллик қўқангул Астрагулдилар оиласига киради. Бу гулларнинг ёввой ҳолда ўсувчилари ниҳоятда хилма-хил бўлиб, 250 дан ортиқроқ тури маълум. Ватани Осиё, Шимолий Америка, Европа бўлиб, шундан 26 тури собиқ Иттифоқда ўсади.

Биз кўп йиллик қўқан гулларни гуллаш муддатларига асосан уч қисмга бўламиз: эрта гулловчилар, ўрта гулловчилар ва кеч гулловчилар. Жумладан барвақт эрта баҳорда гулловчилардан Альп қўқан гуллари дидир.

Бу гулларнинг ёввой ҳолда ўсувчиларининг ватани Ўрта Осиё, Сибир, узоқ Шарқ, Шимолий Америка бўлиб, ўсимликларнинг баландлиги 25—30 см ни ташкил

қилади. Илдиз олди япроқлари кураксимон бўлиб, узунчоқдир. Новдалари силлиқ, гуллари якка-якка жойлашиб, диаметри 3–4 см ни ташкил этади. Гулларининг ранги кўк, мовий, оқ, сариқ бўлиб, июнь ойида гуллай бошлайди. Кўпайтириш йўллари асосан илдизларни бўлиш йўли биландир.

Уруғлардан кўпайтирмоқчи бўлсак, уруғлар териб олиниши биланоқ уларни экишга тўғри келади. Экилган уруғлардан майсалар кўкариб чиқиши биланоқ, улар дарҳол доимий ерига кўчат қилинади. Келгуси йили эса гуллай бошлайди. Бир ерда ўсиб 4–5 йил гул бериши мумкин, ундан сўнг эса яна бўлиб бошқа ерларга кўчат қилинади. Қиш совуқлагига чидамли. Имконияти борица кўпайтириш (илдизларни бўлиб ўтқазиб) куз ойларида бажарилса шунчалик ўсимлик учун яхши бўлади ва касалланмайди.

Италия қўқан гули бу ҳам Астрагулдилар оиласига мансуб бўлиб, ватани Фар ий Сибир, Осиё. Ўсимликнинг бўйи 60 см ни ташкил қилади, япроқлари узунчоқ, ланцетниксимон. Гуллари пушти жигари, сарғич, кулранг, мовий бўлиб, асосан июль, август ойларида гуллай бошлайди.

Кузги гуллайдиган қўқангулларнинг ватани Шимолий Америка. Ўсимликнинг баландлиги 50 см дан 150 см гача бўлади. Япроқлари узунчоқ, ланцетниксимон, гулларининг ранги турли-туман бўлиб: оқ, қизил, кўк, мовий ранглардан иборат бўлиб, кўпчилиги тигис япроқли яъни гуллари серқатдир.

Кеч гуллайдиган қўқангулларнинг ватани Шимолий Америка. Ўсимликнинг баландлиги 2 метргача бўлиши мумкин. Япроқлари узунчоқ ланцетниксимон. Гуллари қизил ёки тўқ кўк, сариқ, оқ рангларда бўлиб, тўп гуллардан иборатдир, сентябрь-октябрь ойларида гуллайди. (Расм 46).

Бугсимон қўқангуллар. Ватани Шимолий Америка, новдалари тик турувчи, гуж бўлиб ўсувчи баландлиги 25 см дан 70 см гача бўлади, япроқлари ланцетниксимон, узунчоқ тўқ зангори, гуллари даста-даста бўлиб гулбандларига тўпланган. Гулларининг ранги мовий, кўк, қизил, оч кўк, пушти, оқ. Гуллари ниҳоятда қатма-қат бўлиб гулзорларни безашда алоҳида ўрин тутди. Кесиби олинган гуллари бир неча кун давомида сувда сақланади, ҳатто бу гуллар новдаларидан ҳам қаламчалар тайёрлаш мумкин.

Эрта баҳорда илдиэлар қовланиб, ҳеч қандай кесунчи асбобларсиз ҳам қўл ёрдамида улар бир бири билан ниҳоятда тез ва осон ажралади. Эрта баҳорда ажрати-либ ўтказилган кўчаглар мўлжалланган вақтда гуллаш бошлайди. Агар уруғлари билан кўпайтирмоқчи бўлсан, уруғлар теришни биланок дарҳол экилиш лозим, чунки уруғлар қанчалик кўп турса шунча ўсиш қобилиятини йўқолади.

Ўзбекистон шароитида экилган уруғлар 9—10 кунда униб чиқади. Ўниб чиққан кўчатларни кузда пикировка қилиб чиқсак айримлари келгуси йили гуллашлари ҳам мумкин. Ўтказилган кўчаглар бир ерда 5—6 йил ўсиб туриши ва гул бериши мумкин. Бу гулларнинг баландлигидан фойдаланиб тирик деворлар учун, гулхоналарнинг атрофларига, уй олди деворлари тагига экиш ҳамда кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади. (Расм 47).

Юкка. Бу ажойиб ўсимликнинг асосий хусусияти кишини ёзини яшил туришидир. Бўйи 30—70 см бўлиб, Чўчқомалошлар оиласига мансуб ўсимлик.

Гуллари оқ шадда шипиротки сингари узун бўлиб асосий ўққа жойлашади, июнь ойидан август ойларигача гуллайди. Гулхоналарнинг ўртасига ва чегларига ўтказилса жуда ҳам шиннам бўлади. Барглари узунчоқ, баргларининг атрофларида ипсимон майда туклар жойлашган. Баргларининг учки томони майда ипчалар сингари ўткир. Бу ўсимлик уруғидан ва бўлиш йўли билан кўпайтирилади ҳамда новдаларининг учки томонидан олинган қаламчалари ёрдамида ҳам кўпайтириш мумкин.

Бинафша, гунафша. Гунаф шадолар оиласига мансуб бўлиб, ер юзининг кўпгина китъаларида тарқалган. Бунинг тури 50 дан ортиқроқдир. Бинафша қадим-қадим замонлардан халқ оғзаки ижоди орқали авлоддан авлодларга ўтиб, бу гул ҳақида шърлар, ашулалар тўқилиб келинган.

Бинафша тар қадимдан ҳовлиларда, гулзорларда кўп-лаб экилиб келинган. Улар оқ, қизил, кўк, мовий рангларда бўлиб, ёввойий ҳолда ўсувчилари лалаларда, ўрмонзорларда ўсади. Бинафша кўп йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб, уруғи ҳамда илдиэларни бўлиш йўли билан кўпайтирилади. Апрель ойларида гуллаш бошлайди. Иккунияти борида кузда қовланиб илдиэлар бўлиниб ўтказилса, келгуси йили эрта баҳордан бошлаб гуллаш-

ди. Ери қанчалик юмшоқ ва серунум бўлса шунчалик тез ривожланади. Олтой ўлкаси бинафшаси ранги сариқ, гулларининг катталиги 4 см, баландлиги 10—15 см келади. Гулхоналарга тўп-тўп қилиб ўтқазилса, ер юзини гилам тўшалган сингари яшил япроқлари билан қоплаб олади.

Марварид гул. Кўп йиллик ўсимлик бўлиб. Лола-гулдошлар оиласига киради. Гуллари майда оқ рангдаги қўнғироқчалардан иборат бўлиб, нафис, ҳушбуй, жуда эрта гуллайди. Гулзорларга ажойиб манзара бахш этади. Марваридгулни гулзорларга ва тувакларга ҳам ўтқазиш мумкин. Тувакда ўтқазилган марваридгуллар йил давомида гул бериши мумкин.

Бу ўсимлик кўп йиллик ўтчил гуллардан бўлиб, тупроқ ичида илдиз пояли қисми ҳам бўлади. Кузда ер ости илдиз пояларидан чиқадиган ўсимтасини кўчириб ўтқазиш йўли билан кўпайтирилади.

Сернам ерга майда-майда ариқчалар олиниб, сўнг бу ўсимта ўтқазилади. Бир ўсимлик билан иккинчисининг ораси 20—25 см бўлса кифоя. Бу ўсимликнинг афзаллиги шундаки, соя ерларда яхши ривожланади. Ёзнинг иссиқ кунларида бегона ўтлардан тозалаб, ерини юмшатиб тез-тез суғориб туриш зарур. Имконияти борича еридан нам узилмасин.

Гербера. Астрагуллилар оиласига мансуб бўлиб, ватани Жанубий Африкадир. Бу ўсимликнинг 40 дан зиёд тури мавжуд бўлиб, кўн йиллик ўтчил пояга эга. Гуллари гулбандининг учларида якка-якка жойлашиб, катталиги 7—8 см ни ташкил қилади.

Гул бандлари узун, 50—60 см гача бўлади. Гулларининг ранглари турли-тумандир: оқ, қизил, сариқ, мовий ва ҳоказо. Ўзбекистонда очик ерларга, гулхоналарни безашда, уйларнинг олдиларига, серқуёш ерларга экилади. Эрта баҳордан кеч кузгача узлуксиз гуллайди. Қиров тушиши билан гербералар ковлаб олиниб, картошкагулларнинг картошкалари сингари траншеяларда эрта баҳоргача сақланиб, баҳорда яна ковлаб олиб пүстлоқларидан тозалаб қайта экилади.

Гербераларнинг ўсиш даврида узлуксиз равишда нури шарбатлари бериб туриш талаб этилади. Ўтқазиш даврида ҳар бир М2 ерга 15—20 донадан ўтқазиш лозим, остидан нам узилмай туриши талаб этилади.

Бу гулларни бир ерга 8—10 йил ўтқазиш мумкин.

Бир ўсимликдан бир йилда 10—12 дона гул олиш мумкин.

Гербералар асосан уруғидан ва бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Чангланган уруғлари 4—6 ҳафтадан сўнг пишиб етилади. Уруғлари ўнвучанлигини асосан 3 ой сақлайди. Агар —5° ли салқин ерларда сақламоқчи бўлсак, у ҳолда 1 йилгача уруғ айнимай тура олади. Уруғлар териб олинishi биланоқ яшикларга дарҳол экилса шунчалик яхши бўлади. Экилган уруғли яшикларда ҳар доим нам сақланиб турилиши лозим. Ҳарорати 18—10° ли иссиқ хоналарда ўстирмоқчи бўлсак, экилган кундан бошлаб 10—12 кунда уруғ ўниб чиқади. Униб чиққан кўчатларни бошқа яшикларга 150 доналан қилиб пикировка қилинади. Кўчатлар 5—6 япроқли бўлгандан сўнг доимий гуллайдиган ерига кўчат қилиш тавсия қилинади.

Ўзбекистон шароитида гербера биринчи йилнинг ўзидаёқ гуллаши мумкин. Уруғидан кўпайтирилган гербералар жуда серкуртак бўлиб, гул парчаланиш хусусиятига эга Шунинг учун энг яхши навларининг 3—4 йиллик ниҳолларини 7—8 қисмга бўлиб, ҳар бир қисмига 2—3 тадан куртак қолдирилиши шартдир.

Кесилган ерларга ёғоч кўмири кўкунли сепилиб сунг ўтқазилади. Илдизидан олинган қаламчалари ёрдамида ҳам кўпайтириш мумкин. Бу ҳолда 4—5 ёшли ўсимликни иссиқ хоналарга киргизиб, ўса бошлаши билан 30—40 бўлакка бўлиб, ҳар бир бўлаги 1—2 япроқли қилиб бўлинади ва ўтқазилади. Япроқларининг тенг ярми кесилиши керак. Иссиқхоналарнинг ҳарорати 18—20° бўлса бир ойлардан сўнг яхши илдиз беради ва эрта баҳорда кўчатларни доимий ерига ўтқазамиз. Шу ўтқазган кўчатларимиз биринчи йилнинг ўзида гуллай бошлайди.

Гайлардия. Асграгулдошлар оиласига мўнсуб бўлиб, ватани Жанубий ва Шимолий Америкадир. Бу гул туркумига 20 дан зиёд тур киради. Бу гул бир йиллик ва кўп йилликдир. Япроқлари кенг ва кураксимондир, гул тожибарглари трубкасимон ва тилсимон шаклларда бўлиб, қуёшли ерларни хоҳлайди, қуруқликка чидамли, яхши гўнгли, кучли ерларда яхши ўсади. Ниҳоятда кўп гуллайди, аммо чиримаган гўнгни ёқтирмайди. Гулзорларда ниҳоятда кўп тарқалган гайлардиялардан бири икки рангли гайлардиядир.

Ўсимликнинг баландлиги 60–70 см бўлиб, сершоҳ ва гуллари катта-катта саватчага йиғилгандир. Тўп гуллари 8–10 см ни ташкил қилиб, ранглари сариқ, тишқоли, олтин сариқ. Икки ранглиси гулларнинг чети қизил бўлиб, ўртаси сариқ рангдадир.

Япроқларининг усти майда тукчалар билан қопланган. Асосан уруғдан кўпайтирилади.

Уруғлар парникларга эрта баҳорда экилиб пикировка қилинади. Ўзбекистонда гайлардиянинг Бургундер, Кобальд, Гольдкобальд, Токайер, Регалис навлари кўп-лаб экилади. Май ойининг охирларидан то кузда қиров тушгунга қадар узлуксиз гуллайди. Гулларининг гул бандлари узун бўлиб, гулзорларга ниҳоятда чиройли ҳусн беради. Кесиб олинган гулларидан чиройли гулдасталар қилинади ва сувда сўлимасдан 5–6 кун туради. (Расм 48).

Ромашка, мойчечак. Кўп йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб, баландлиги 70–100 см. Астрагуллилар оиласига мансуб ўсимлик. Япроқлари чўзиқ бўлиб, илдиз атрофида жойлашгандир. Гул бандлари узун, гулларининг ўрта қисми сариқ бўлиб, четларига оқ барглар бир қатор баъзи навларида икки қатор жойлашган. Айрим навларининг гули ниҳоятда катта бўлиб, 16–18 см гача бўлади.

Уруғдан кўпайтирганда кўпинча гули унчалик катта бўлмайди. Шунинг учун энг яхши, катта бўлиб гуллайдиган навлари баҳорда бўлиш йўли билан кўпайтирилади. Яъни ўсимликни бутунлай қазиб олмасдан турган еридан белкурак ёки теша ёрдамида кесиб олиб бошқа ерга кўчирилади. Уруғларини эса кузда очик ерларга ҳам экиш мумкин. Асосан мойчечаклар куруқликка чидамли бўлиб, гулзорларни безашда жуда ҳам қўл келади. Кесиб олинган гуллари сувда 10–15 кун туради. Чиройли гулдасталар қилиш мумкин.

Астільба. Бу ўсимлик кўп йиллик бўлиб, Қорақотдошлар оиласига киради. Ватани Осиё, Шимолий Америка. Ер устки қисми сершоҳ шаъбали бўлади. Япроқлари ниҳоятда чиройли бўлиб, икки-уч чиройли бўлакчалардан таркиб топгандир. Гуллари узунчоқ, шипиртки сингари турли-туман рангларда бўлади. яъни оқ, қизил, пушти, мовий ва ҳоказо. Июль ойидан бошлаб август ойининг охирларигача узлуксиз гуллайди. Сернам, соярок ерларни ёктиради. Очик ерларда ҳам жуда яхши ўсади, аммо сернам бўлиши шартдир.

Ерларини япроқ ва юмшоқ чириган гўнглар билан мульчировка қилиш талаб қилинади. Бу ерда 3—4 йил гулларини олиш мумкин. Кўпайтириш йўллари асосан тўплари қозиблиб, уларни бўлиш йўллари биландир. Уруғлари ниҳоятда майда бўлиб, улар олдин махсус яшиқларга экилиб сўнг пикировка қилинади.

Ҳозирги астильбалар асосан дурагайлаштириш йўллари билан келтириб чиқарилгандир. Асосан астильба Давид тури орқали кўпайтирилгандир. Астильба Тупберга, Рубин, Апар, Роза Перл, Аметист, Диамат навлари айниқса дарахт ва буталарнинг илдиз атрофини кўкаламзорлаштиришда, кесиб гулдасталар ясаш мақсадларида, гулзорларни чиройли қилишда катта аҳамиятга эгадир.

Бўтакўз Бўтакўз Астрагулдилар оиласига киради. Буни 500 дан ортиқроқ тури бор, жумладан бир йиллик ва кўп йилликлари мавжуддир. Гулчиликда кўпинча бир йилликларидан кўпроқ фойдаланилади. Бу ўсимлик тик ўсувчи, баландлиги 40—60 см. Гуллари якка-якка, гулбандларининг учки томонларида саватча сингари жойлашгандир. Гултожибарглари найсимон шаклда бўлиб тўп гули бир жинсли ва икки жинсли гуллардан таркиб топган. Гуллари оқ, пушти, мовий, кўк, баланд кўк рангларда бўлиб, июн ойидан август ойигача гуллайди. Кейинги вақтларда бўтакўзларни чатишгириш, чанглатиш натижаларида янги навлари келтириб чиқарилган. Бу нав ўсимлигининг баландлиги 80 см ни ташкил қилади. Тўп гулларининг катталиги 7—8 см бўлиб, ҳидлари ниҳоятда хушбўйдир. Гуллари пушти, сарик, қизил ва бошқа ранглардан иборатдир. Июнь ойидан то кеч куз қириб тушганга қадар гуллайди.

Бу гул совуққа чидамлилиги туфайли унинг уруғини кузда ё қишда очик ерларга секиб, ўниб чиққач, кўчатлар орасини 20—30 см қолдирилиб ягона қилинади. Бўтакўз серкуёш, кучли юмшоқ ерларни ёқтиради. Кўп йиллик бўтакўзлар серкуёш, серунум ерларни ёқтиради. Улар серилдиз бўлиб, минерал ва органик ўғитларга талабчан бўлади. Кесиб олинган гуллари сувда жуда ҳам кўп вақт туради. Кўп йиллик бўтакўзлардан айниқса сарик, пушти, мовий, оч сарик ранглари гулчиликда кўпроқ экилади.

Шойигул. Шойигулдилар оиласига киради. Ботаник Шарқий Ҳиндистон, Марказий ва Жанубий Америка

дир. Бу гул ўз ватанида доимий яшил ўсимлик ҳисобланади. Бизнинг иқлим шароитимизда эса очик ерда қишлай олмайди. Баргларининг ранги жиҳатидан бир неча турга бўлинади. Яшил баргли, қизил баргли, баргларда чизиклар ўрнашган навлари ҳам бор. Гуллари йирик, гулдасталарга ўрнашган. Ранглари жигар-ранг, пушти, сарик, чинор, оч қизил бўлади. Шойигуллар ўзларининг ўсишларига қараб уч қисмга бўлинадилар: паст бўйли-баландлиги 50—60 см ни ташкил қилади, ўрта бўйли 90—100 см гача ва баланд бўйлилари 150—160 см ни ташкил қиладилар. Шойигуллар асосан илдиз пояларини бўлиш йўли билан кўпайтирилади. Чунки агар биз уларни уруғидан кўпайтирмоқчи бўлсак чангланиш йўли билан олинган уруғлар кўпинча сер япроқли ва катта япроқли бўлиб, баландлиги баъзан 2 метрга етади, ҳамда юқори қисмида ниҳоятда майда гулчалар ҳосил қилиб манзарасиз бўлади.

Шунинг учун кузда қиров тушиши билан шойигулларни пояларидан 15—20 см қолдириб юқори қисми ток қайчи ёрдамида кесиб ташланади. Остидаги илдизи тупроғи билан қазиб олиниб аввайлаб қишни сақлаш жойига келтирилади. Уларни тахлаб қўйиш олдиндан иложи борица тупроқларини тўкиб 15—20 см қалинликда қуруқ қора қум солиб сўнг илдизлар яхшилаб тахланиб терилгди ва устидан яна қуруқ қора қум солиниб сув босмаслигидан эҳтиёт қилиш лозим. Эрта баҳорда парник ёки оранжереяларга киргизиб ўстира бошлаймиз. Қуртаклар яхши япроқ очгандан сўнг уларни бўлиб, нам ва иссиқларда озроқ сақлагандан сўнг ҳаволар қизиши билан очик гулзорларга чиқариб ўтказилади.

Шойигуллар гулзорларга жуда яхши ҳусн беради. Уларни группалаб, клумба ёки гулзорлар орасига якка-якка ўтказилса ёки бошқа гуллар атрофига ўтказилса ниҳоятда чиройли кўринади. Гулларига қараб уларга турли номлар берилгандир. Масалан, сарик гулларига Гольден, Феликс—рагу, Зарғолдоқ ранглариغا Гольден Освобождение, Қизил ранглиларига „Президент“. Барглари тўқ қизил навлардан Гумбрт, Алангасимон, Чародей навлари жуда ҳам кўплаб ўтказилади. Агар шойигуллардан янги навлар ва янги хиллар олиш мақсадида уларни махсус чанглатиб уруғларини олган бўлсак, у ҳолда уруғлар олиниб тахмин бирга ун, яъни бир кг уруғга 10 кг ҳўл қум ҳисоби-

дан аралаштирилади ва стратификация қилинади ёки икки соат қорга аралаштириб босиб қўйилади. Сўнг эса қайноқ сувга ботириб олинади ва қайта қумга аралаштирилиб қўйилади. Феврал ойида яшикларга экилади. Экилган уруғ 25—30 кунда ўниб чиқади. Ўниб чиққан кўчатлар ўн кун ўтгач пикировка қилинади. Март ойининг охирлари ёки апрель ойининг бошларида гулзорларга чиқариб ўтқазилади. Улар шу ерда июн ойининг биринчи ўн кунлигидан бошлаб қиров тушганга қадар гуллаб туради.

Ана шунда гулларини кўриб танлаш, саралаш натижасида яхшилари олиб ёмонлари ташланади. Шойигуллар серунум, сернам, қуёшли ерларни ёқтиради.

Гулзорларни бегона ўтлардан тозалаб туриш, ўз вақтида ўнгит бериш, ҳар 4—5 кунда суғориб туриш, атрофини юмшатиб туриш ишлари талаб этилади. Кўчатлари кўп катта бўлмаган яхши шойигулларни ердан тупроғи билан қазиб олиб тувакларга ўтқазган бўлсак, тувакларни иссиқ хоналарга яъни уйнинг ҳарорати 17—18° бўлса кифоя, улар узоқ муддатларгача уйларда ёки теплицаларда гуллашлари тажрибада кўрилган.

Намозшомгул. Бу гул Кипрейдошлар оиласига киради. Ватани Шимолий Америкадир. Бу ажойиб ўсимликнинг баландлиги то 1,5—2 метргача бўлиб, кун бўйи очилмай туради. Кеч бўлиб қуёш ботиб қоронғи тушибди билан олдинма кейин гуллари 10—15 минут оралиғида очилиб, бугун тана гул билан қопланади.

Асосан икки йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб, япроқлари узунчоқ овал шаклидадир. Гуллари йирик, сариқ лимон рангида. Гуллари бошоқ шаклидаги тўп гулга йиғилган. Гуллари тўрт баргдан иборат бўлиб, ҳушбуй ҳид таркатади. Қараб турилган вақтда товуш чиқариб гуллар ёзилиб очилади. Июн ойидан то кеч кўзгача гуллайди. Бу гул ёруғ ерларни, серунум, сернам тупроқларни ёқтиради. Асосан уруғдан кўпайтирилади. Август ойида уруғлар териб олиниб дарҳол экилса тез фурсатда кўкариб чиқади.

Кўпинча тўкилган уруғлардан ўзлари ҳам кўкаради. Кўкариб чиққан кўчатларнинг орасини 20—25 см қолдириб кўчат қилишса кифоя. Асосан бу гуллар гулхоналар, газонлар, работкаларга, уйларини олдиларига ўтқазишга мўлжалланганлир. Кесиб олинган гуллари гулдасталар тайёрлашга ёки кесиб олиб гул вазаларига солиб уйларга киргизишга ярамайди.

Чирмашиб илашиб тирик девор ҳосил қилувчи ўтчил ўсимликлар

Илашиб чирмашиб ўсувчи ўсимликлар унчалик кўп ер майдонини талаб этмайди. Аммо уларни тик чиқиб кетишлари учунгина имконият яратиб берилса kifоя. Экинлар экилиб бўлгандан сўнг уларга турли ип, снм, ёғочдан ўралиб чиқишлари учун махсус мосламалар тайёрланса kifоя. Улардан ниҳоятда чиройли аркалар, уй деворлари, сунъий яшил гиламлар ҳосил қилиш мумкин. Кўп қаватли уйлар балконларини кўкаламзорлаш ишларида бу гул жуда қўл келади.

Чирмашиб ўсувчилар учун махсус тупроклар тайёрлаш шарт эмасдир. Уларнинг ўсиш даврларида гўнг шарбати, минерал ўғитлар аралашмасидан шарбат тайёрлаб вақти-вақти билан бериб турилса, улар ниҳоятда тез ўсиб, тез гуллашга киришади ва ўз уруғларини ўз вақтида пишириб етказишади. Гуллаб уруғ боғлашга кирган вақтида сувни кўпроқ талаб қилади. Чунки уруғлар яхши етилиш учун шундай вақтларда сув зарурдир. Аммо шунинг ҳам унутмаслик керакки, чирмашиб ёки илашиб ўсувчиларни ўтказиш пайтида шимолий, жанубий, ғарбий, шарқий томонларни ҳам ҳисобга олиш лозимдир. Чунки айримлари шимолий томонда яхши ўсса, айримлари жанубий томонга яхши ўсади, айримлари серқуёш ерни хоҳласа, айримлари камқуёш ерларни хоҳлайди. Шунинг учун ҳар бир ўсимликларни талабига қараб ўтказиш шарт.

Вертикал кўкаламзорлаштириш

Ўзбекистоннинг шаҳар ва қишлоқларида кўп қаватли иморатларнинг қурилиши кун сайин ўсиб бормоқда. Ўзбекистоннинг иссиқ иқлим шароити бу қурилган биноларнинг дераза балконларининг олд томонларига турли-туман лианлар, ўралувчи, чирмашувчи ёки бошқа ёпишиб ўсувчи манзарали ўсимликларни экиб ўстиришга эҳтиёж туғдирмоқда.

Бундай ўсимликлардан ёввойи узум, хмель, климатис, актинидия, обвойник, каприфоль каби баъзи лианларни кўпайтириш ва улардан шаҳарларни вертикал кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланиш мумкин. Вертикал кўкаламзорлаштириш иссиқ ҳавонинг ҳароратини пасайтириб, намликни ва салқинликни кўпайтириб туради. Жумхуриятимизда кўкаламзорлаштиришнинг бу

турига ҳалигача эътиборсизлик билан қараб келинмоқда.

Ўзбекистонда кўкаламзорлаштиришнинг бу турига талаб кундан кунга ўсиб бормоқда. Вертикал кўкаламзорлаштириш учун мўлжалланган ўсимликларни ўтчил ва ёғоччил хиллари ниҳоятда турли-тумандир. Аммо унинг кўпчилиги ҳаваскор гулчилар ва кўкаламзорлаштириш комбинатларидадир. Бу ўсимликлар Ўзбекистон шароитида ниҳоятда ўзларини яхши ҳис қилади ва қишги совуқлар ҳам уларнинг кўпчилигига таъсир этмайди.

Вертикал кўкаламзорлаштириш кўп ерни эгалламасдан баланд-баланд қурилган иморатларга эстетик ҳусн бериши ва микроклим ҳосил қилишда катта аҳамиятга эгадир. Вертикал кўкаламзорлаштириш фақатгина айрим шахсларнинг иши бўлибгина қолмасдан, балки шаҳарларни кўкаламзорлаштириш комбинатлари, архитекторлар, қурувчилар, шаҳар ободонлаштириш бўлиmlари фаолиятининг муҳим соҳаси бўлиши зарур.

Вертикал кўкаламзорлаштиришнинг энг катта аҳамияти шундан иборатки, у шаҳарлардаги чанг, турли-туман газларни, товушларни қайтариб туради яъни ихота вазифасини бажаради. Вертикал кўкаламзорлаштириш фасадларни безаш ёки айрим иморатларнинг олд томонларини тўлиб туриш, шаҳарларни ёрйиб, турувчи чироқларнинг паски томонларини безатиш, балконлар олдин кўкаламзорлаштириш, турли табиий чайлалар (бе елкалар) ясаш, исталган шаклда аллеялар ясаш мақсадида ишлатилиши лозим. Аммо бахт а қарши, жумҳуриятимиз вилоятларида вертикал ўсувчи ўсимликлардан атиги 10—15 тури қўлланилади, холос. Айниқса, узум ва айрим лианалар қўлланилади. Ниҳоятда чиройли илашиб, чирмашиб ўсувчи турли-туман атиргуллар, климатис, хмел, ёввойи узум, актинидия, обвойник, каприфоль каби лианалар камдан-кам қўлланилади.

Лианаларнинг ўралиши, чирмашиб ўсиши ёки гажаклари ёрдамида баландга қараб кўтарилишларини бир неча гуруҳларга бўлиб чиқамиз:

1. Қўйилган хола ёки тортилган ипларга махсус гажаклар ёрдамида ўсиб чиқувчилар: ёввойи ва маданий тоқлар.

2. Махсус япроқларнинг ёки меваларнинг гажаклари ёрдамида илашиб ўсувчи ўсимликлар.

3. Махсус тиканак гажаклари ёрдамида илашувчилар.

4. Тортилган ип ёки шохларга таналарни шимилиб ёпишиб, ўсувчи илашувчилар.

5. Тортилган ип, сим ёки қўйилган хода ёки шохларга ўралиб ўсувчи ўсимликлар.

Ўзбекистон шароитида ўсувчи айрим ёғоччил чирмашиб, ўралиб, илашиб ўсувчи ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши ҳақида қисқача маълумот

Чирмашувчи атиргуллар: Красний Маяк. Гуллари-нинг рагги оловранг қизил бўлиб, ўрта катталиқда гуллайди, ёзда ниҳоятда кўп гуллаб, япроқлари тўқ зангори, ялтироқ, кам тиканакли, 5—8 м баландликгача ўсади. Деразалар балконлар олдида, чайлалар ясашга мослашгандир. (Расм 42).

2. **Кримсон Ромблер.** Бу нав бошқа навларга нисбатан ниҳоятда баланд ўсувчи бўлиб, кўпгина чирмашувчи атиргулларнинг асосчисидир.

Кримсон Ромблернинг новдалари ниҳоятда узун бўлиб, 10—12 м баландликка кўтарилади. Май ойларининг охирларида новдаларнинг учки томонида ниҳоятда кўп шода-шода бўлиб оч қизил рангда гуллайди. Гуллари тикис япроқли бўлиб, жуда кўп гулловчи ва ёз давомида ҳосил қилади. Камчилиги йил давомида бир маротаба гуллашидир, холос. Гуллаб бўлгач, эски новдалари ўз вақтида кесилиб турилса, ўсимлик тез қармайди. Бу нав Ўзбекистон шароитига ниҳоятда мослашгандир, уни қишда кўмиш ёки ўраб қўйиш шарт эмас, чунки бизнинг совуқларга бардош берадиган навдир. (Расм 43).

3. **Нью Даун.** Бу нав ниҳоятда сершоҳ-шабболидир. Новдалари узун, сим ёки ходага боғлаб кўтаришни талаб қилади. Ишком—войишларда кўтаришни талаб қилади, гуллари катта, ёқимли ҳид тарқатади. Гулларининг ранги оч пушти, баъзан оққа айланиб кетади, узлуксиз равишда кеч кузгача гуллайди. Аммо бу нав штамб ҳосил қилиб юқори қисмига турли бошқа турдаги атиргуллар пайванд қилинса, бир тўпдан 8—10 турли гул олиш учун яроқлидир.

4. **Поп Скерлег.** Клаймбер. Гуллари оловранг қизил, унчалик катта эмас, 6—6,5 см диаметрда бўлади.

Гуллари серкат, 30—35 барглардан иборат, ҳар бир гул тўпида 3 тадан 13 тагача гул бўлади. Новдалар 2—2,5 м баландликкача ўсали. Ун шудринг касаллигига бардош беради. Бу нав тирик деворлар ҳосил қилишга мослашгандир.

5. Эксцельза. Бу нав баланд кўтаришга мўлжаллангандир, гуллари қизил, япроқлари, ялтироқ гуллари майда 4—5 см диаметрда, гулларининг япроғи зич жойлашган. Япроқлари 50 та дан 95 донагача бўлади. Гуллари бир-бирига яқин жойлашиб, калта гул бандларига эгадир, бир дастасида 40—45 донагача гуллари бўлади. Бир йил давомида 3,5—4 м ўсади.

6. Миннегага. Бу нав энг қадимий навлардан ҳисобланиб, гуллари сарғич пушти, майда гуллидир. Гулларининг диаметри 4—5 см бўлади, аммо япроқлари зич жойлашган. 35—46 тагача гул бўлиб, ниҳоятда кўп гуллайди. Ўсимлик 4—5 м баландликкача кўтарилади. Бу нав махсус вертикал кўкаламзорлаштиришга мўлжаллангандир.

Бундай илашиб-чирмашиб ўсувчи, тирик девор ҳосил қилувчи атиргуллар 100—150 хилни ташкил қиладди.

Лианалар деворларнинг олди томонларини безатиш, турли чайлалар, треляжлар ҳосил қилиш, балконларнинг олд томонларини ёзда қуёшлан қишда эса турли қорли шамоллардан сақлаш мақсадида ҳамда биноларда микроклим ҳосил қилишда аҳамияти катта.

Баҳор вақтида ўзининг гуллари, ҳиди билан, ёзда эса япроқларининг яшиллиги билан, кузда эса япроқларининг сарғичлиги, таналарининг қизиллиги ва меваларининг оловранг қизиллиги ёки қорамтирлиги билан кўркемдир. Вертикал кўкаламзорлаштиришда катта аҳамиятга эгадир.

Лайонос ёки климатис (clematis)

Бу ўсимлик вертикал кўкаламзорлаштиришда 15—20 м баландликкача кўтарилади, ўзининг гажаклари ёрдамида юқорига қараб кўтарилади. Қишда айрим навлари япроқларини тўкади, япроқлари мураккаб, йирик баргли, гуллари турлича катталиқда бўлиб гуллайдилар. Гулларининг диаметри 2—6 см гача бўлиши мумкин. Гулларининг ранги турли-туман бўлади. Айримларининг ҳиди ниҳоятда хушбўй. Июнь ойидан то сентябрь ойининг охиригача гуллайди. Қишда эса ўсимлик нав-

ларида пахта сингари оқ момиқлар ҳосил бўлади. Бу уларнинг турли шаклдаги уруғларидир.

Бу ўсимлик бошқа лианаларга нисбатан ўзининг тез ўсиши ва гулларининг турли туманлиги, чиройлилиги билан қишнинг совуғига чидамлилиги, кўп сув талаб қилмаслиги, турли-туман касалликларга бардош бериши билан ажралиб туради ҳамда ҳашаротлар кўп тушмайди. Шаҳарлардаги турли-туман чанг ва газларни кайгариб туради ва тупроқ танламайди.

Лайонос ёки климатислар уруғи, қаламчаси, пархиш йўли билан ҳамда пайванд улаш билан кўпайтирилади.

Бинафша рангли лайонос ёки климатис

Буларнинг баландлиги 5—6 м бўлиб, таналари тўксиз, япроқлари мураккаб, гуллари битта ёки учтадан бўлиб, кенг очилади. Гул бандлари узунчоқ гуллари тўқ жигари, мовий, бинафша, тўқ, кўк ёки оқ, қизил рангларда. Июнь ойидан то кеч кузгача узлуксиз равишда гуллаб туради. Мева уруғларини 3-йилда бера бошлайди. (Расм 44).

Йирик гулли климатис.

Жакмана

Бу лиана ҳам қишда ўз япроқларини тўкиб, март ойидан бошлаб япроқ чиқара бошлайди. Май ойидан то кеч кузгача гуллайди. Гулларининг диаметри 12—15 см гача бўлади, ранглари эса турли-тумандир. Яъни оқдан бошлаб тўқ жигаригача, мовий ва тўқ кўккача. Мустақил табиий равишда уруғ бермайди, сунъий чаптиштириш натижасида олинган уруғлар 19 ойда униб чиқади, аммо шу даврларда шамолдан йироқда бўлиб, гумусли тупроқларда сернам бўлишини талаб этади. Булар қаламчалар, пархиш қилиш ва илдизларини бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Бу ўсимликлар 5—6 м баланд бўлган ерларни вертикал кўкаламзорлаштириш мақсадида ўтқазилади. Ўзбекистон шароитида уларни қишда кўмиш ёки ўраб қўйиш талаб этилмайди. (Расм 45).

Рўвак гулли климатис

Бу ўсимлик ҳам қишда ўз япроқларини тўкади. Баландлиги 12—15 м гача бўлиши мумкин. Япроқлари зич жойлашиб ялтироқ бўлади.

Булар баланд-баланд иморатларнинг фасадларини кўкаламзорлаштиришга мўлжаллангандир. Гулларининг ҳар бирининг диаметри 3—4 см ни ташкил этади. Гуллари асосан оқ рангда бўлиб, ниҳоятда хушбўй ҳид таратади. Июнь ойидан то кеч кузгача гуллаб туради. Бир вегетация даврида 3,5—4 м гача ўсади ва серновдали бўлади.

Совуққа чидамли, серқуёш ерларни жуда ёқтиради, булар қаламчалар, пархиш қилиш, илдизларни бўлиш йўллари билан кўпайтирилади.

Лимонник (*Schizandra chinensis*). Хитой лимонниги магнолиядошлар (*Magnoliaceae*) oilасига мансуб бўлиб, чирмашиб ўсадиган бута, Узоқ Шарқнинг жанубий районларидаги аралаш ўрмонларда ёввойи ҳолда ўсади.

Ўзбекистон шаронгида 4—5 баъзан 7 м гача баландликка ўсади Новлалари тўқ қизғиш рангларга бўлиб, 2—2,5 см қалинликда бўлади. Япроқлари ўткир элпстик шаклдадир. Оқ яшил рангда бўлиб, танада 3—4 донадан жойлашали. Гуллари майда, оқ рангда. Мевалари лўнда, қизил

Лимонникларни вертикал кўкаламзорлаштиришда фойдаланишдан ташқари, уларни дориворлик томонлари ҳам бордир. Лимонникнинг илдизи, япроғи, танаси, меваси ва уруғидан олинадиган дориворлар одамнинг чарчасини енгиллаштиради, уйқусини нормаллаштиради ва кишига қувват бағишлайди ҳамда иштаҳасини очади.

Лимонник ниҳоятда хушманзара бўлиб, ўзининг гули ҳамда мевалари билан фасадни безатиб туради.

Лимонник уруғидан, қаламчаларидан пархиш қилиш ва илдизларни остидан чиққан бачкилари ёрдамида кўпайтирилади. Лимонниклар намликни ва серунум тупроқларни жуда ёқтиради, аммо серқуёш ерларни ёқтирмайди. Шунинг учун уларни имконияти борича қуёш озроқ тушадиган томонларга ва сернам, сер гумусли жойларга ўтқозиш маъқулдир.

Плюш (*Hedera*)

Бу ўсимлик аралиядошлар (*Araliaceae*) oilасига мансуб тез ўсадиган, доимий яшил ўсимлик бўлиб, ватани жанубий шарқий Осиё, Ўрта ер денгизидаги тоғли ҳамда қалин кенг япроқли ўрмонлардир. Ўрмонларда ўсадиган плюшлар дарахтларга ёпишган ҳолда 20—25 м гача баланд кўтарилиб ўсади.

Тоғли районларда ўсадиганлари эса турли-туман тошларга ёпишган ҳолда ниҳоятда қалин гиламлар ҳосил қилади. Япроқлари думалоқ ёки ланцетниксимон, гуллари даста-даста ёки шар шаклида бўлиб, икки жинслидир. Уруғлари шар шаклида лўнда, уруғлар қора рангда бўлиб, 3—5 мм дан иборат, Улардан уйларнинг олдилари, парклар, хиёбонларни кўкаламзорлаштиришда қадим замонлардан фойдаланиб келинган.

Плюш соя ерларда ўзини яхши ҳис этади. Қиш совуқларига чидамсиз ҳисобланади. Қаламчалар, пархиш қилиш ёки илдизларни бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Ўзбекистон шароитида бу ўсимлик ўзини жуда яхши ҳис этади.

Пуэрария (*Pueraria hirsuta*). Дуккакдошлар (*Ueg-minosae*) оиласига мансуб бўлиб, йирик ўрмалаб ўсувчи ўсимлик ҳисобланади. Экиб парвариш қилинганда 25—30 м гача боради. Барглари йирик уч бўлакли, 16—18 см гача бўлади. Гуллари қизил, савсар рангларда бўлиб, гулларининг узунлиги 18—20 см ли түпгул ҳосил қилади. Ватани Приморье ўлкасининг жанубий қисми ва Хитой.

Ўзбекистон шароитида июндан кеч кузгача гуллайди. Яшил деворлар ҳосил қилиш учун жуда мос келади. Чунки биринчи йилнинг ўзидаёқ 20—22 м гача ўсади. Бу ўсимлик қаламчалардан, пархиш қилиш йўллари билан ҳамда уруғларидан кўпайтирилади. Аммо Ўзбекистон иқлимининг қиш фаслларига унчалик бардош бера олмайди. Лекин эрта баҳордан кеч кузгача ўсган новдалари 20—22 м бўлади.

Ўзбекистон шароитида уруғ бермайди. Тавсия эгилган лианалар орасида энг тез ўсувчи нав ҳисобланади. Имконияти борича серқуёш ерларда ўтқазилса, талабга мувофиқ бўлади. Тез кўпайтириш учун уларни 100 м² ерга икки-уч донаси ўтқазилиб, ер сатҳини қоплаб олгандан сўнг улар пархиш қилинса, бир йилнинг ўзидаёқ бир неча юзлаб тайёр ниҳоллар олиш мумкин. Шу йўсинда тез фурсатда керакли миқдорда кўчат олишимиз мумкин.

Шилви, учқат (*Uonicera*). Шилвидошлар (*Caprifoliaceae*) оиласига мансуб буталар туркуми. Барглари оддий, қарама-қарши жойлашган, гули икки жинсли нотўғри шаклда оқ, кейинчалик сариқ рангга айлана-

ди. Ватани Кавказ ва Кавказ орти. Ўсимлик 8—10 м баландликкача ўсади. Япроқлари 4—10 см бўлиб, кенглиги 4—6 см ни ташкил этади. Манзарали ўсимлик ҳисобланиб, мевалари сарғич қизилдир.

Асосан қаламчалар, пархиш қилиш, илдиэларини бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Урувдан ҳам кўпайтириш мумкин. Асосан апрель ойидан июнь ойининг иккинчи ярмигача гуллайди.

Вертикал кўкаламзорлаштиришда катта аҳамиятга эгадир. Чунки совуқда, қурғоқчиликка чидамли. Очиқ, серқуёш ерларда яхши гуллайди. Бу навга ярувчи, яъни шилвиларнинг тури ҳаваскор гулчиларда жавжуддир. (Расм 46).

Обвойник греческий, ипак новда (*Periploca graeca*). Печакдошлар (*Gonvolvulaceae*) oilасига мансуб бўлиб, чирмашиб ўсадиган бута ўсимлик. Ватани Кавказ ва жанубий Европадир. Қишда япроқлари тўқилиб қоти диган таналардан ҳисобланади. 10—15 м баландликкача кўтариледи. Япроқлари узунчоқ ланцетник шаклида, тўқ яшил, узунлиги 10—12 см, эни 2—3 см, гуллари майда 2—3 см, даста-даста бўлиб гуллайди. Гулларининг гулгожибарглари тўқ кўк рангдадир. Мевалари оч яшил, май ойидан июнь ойининг охиригача гуллайди. Қаламчалар, пархиш, илдиэларини бўлиш ҳамда уруғларидан кўпайтирилади. Очиқ ерларда ниҳоятда тез ўсади, вертикал кўкаламзорлаштириш учун ниҳоятда яхши ўсимлик бўлиб ҳисобланади. Атрофида учраган ҳамма нарсаларга ўралиб ўсади.

Бу ўсимликдан паркларда, дам оладиган жойларни, арқа (дарвоза)ларни безашда, уйларнинг олдиларига яшил деворлар ҳосил қилишда фойдаланилади. Баланд дарахтлар танасига ўраши чиройли манзара нар ҳосил қилишда ишлатилади.

Маймунжон (*Rubus caesius*). Раъногулдошлар (*Rosaceae*) oilасига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган майда мевали чала пушти ўсимлик. Ватани Қрим, Кавказ. Ўрта Осиё ҳисобланади. Меваси мураккаб, донакли резавор, қора юмшоқ этли бўлиб, таркибида қанд. лимон кислотаси, темир ва фосфор тузлари, витаминлардан эса „А“, „С“ бор. Булар қиём ва жем пишириш учун ишлатилади. Маймунжон вертикал кўкаламзорлаштириш ҳамда дарахтлар ҳосил қилишда катта аҳамиятга эгадир.

Бу ўсимликни гажаклари бўлмаса ҳам, гажак шаклида эгилган тиканаклари ёрдамида тортилган сим ёки арқонларга яхши илашиб тезда юқорига кўтарилади. Июнь, июль ойларида гуллаб, август ойларида мевалари пишиб етилади.

Маймунжонлар юқорига қараб 5—7 м гача кўтарилади. Маймунжоннинг 6 хил нави вертикал кўкаламзорлаштириш учун ишлатилади

Актинидия аргуга

Вертикал кўкаламзорлаштиришда ишлатиладиган барча ўсимликлар орасида энг баланд ўсадиган ўсимликлардан бири ҳисобланади. Ватани Узоқ Шарқ. Ёғоччил таналари кулранг бўлиб, ёш новдалари эса яшилдир. Япроқлари думалоқ, тухумсимон, узунлиги 6—12 см, эни эса 3—8 см дан иборат. Гуллари оқ 1,5—2 см диаметрда бўлади, ҳиди хушбўй, нафис. Мевалари узунчоқ шарсимондир. Ён томонларидан бир оз пачақланган, озроқ хушбўй ҳид таратади. меваларини истеъмол қилиш мумкин. Биринчи йиллари ўсиши унчалик кўп бўлмаса ҳам, орадан 3—4 йиллар ўтгач, бир йил давомида 2—3 м юқорига ўсаверади.

Асосан уруғидан, қаламчаларидан ҳамда пархиш йўллари билан кўпайтирилади. Май ойида гуллаб, мевалари сентябрь, октябрь ойларида пишиб етилади. Очик ва сернам ерларда, республикамизнинг барча вилоятларида жуда ўзини яхши ҳис этади.

Ток (*Vitis*). Токларнинг навлари ниҳоятда кўп тарқалгандир. Булар япроқларини қишда тўкиши ва эрта баҳорда яна яшил либос кийиши Ўзбекистон аҳолиси учун сир эмас, албатта. Аммо шунга қарамай, айрим ёввойи навлари борки улар қишда ҳам ўзининг яшил либосини ўзгартирмайди. Бундай навлар вертикал кўкаламзорлаштириш учун жуда қўл келади. Ёввойи ҳолда яшовчи бундай токларнинг асосий ватани Шимолий Америка, Шарқий Осиё, Узоқ Шарқ ва Хитойдир.

Токлар 15—20 м баландликда махсус тортилган симлар ёки балконлардан балконларга новдаларнинг узилиши натижасида тезда ўсиб ривожланади. Новдалари қиррали бўлиб, ҳар тарафга тарқалган бўлади. Япроқлари кенг 18—25 см узунликда бўлиб, кенглиги ҳам 18—20 см ни ташкил қилади. Бу токлар қаламчалари, пархиш

йўли билан ҳамда уруғлари орқали кўпайтирилади. Вертикал кўкаламзорлаштириш мақсадида ишлатиладиган тоқларнинг 70 — 80 нави аниқлангандир. Шўлардан Ўзбекистон республикасида 10 — 15 тури ўтқазилади, аммо кўпчилик ерларда эса маданийлаштирилган, истеъмол қилиш учун яроқли бўлган навлари кўпдан кўп ўтқазилмоқда.

Жумҳуриятимизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида фақатгина маданий нави ўтқазилиб, вертикал кўкаламзорлаштириш учун ўтқазиладиган навларига эътибор берилмайди. Шунинг учун шаҳарларимиздаги кўп қаватли биноларнинг майдонлари, балконлар олди очиқ. Ёзнинг жазирама иссиқ кунларида уйларнинг деразалари пардалар ёрдамида тўсилади, холос.

Тукли Калистегия (*Calistegia pubescens*). Гуллари серкат, йирик гулининг катталиги 8 — 10 см бўлиб, ранглари пушти, тўқ пушти ва қизилдир. Печакдошлар (*Convolvulaceae*) оиласига мансуб. Таналари ингичка, сер япроқли бўлиб, япроқлари унчалик узун эмас. Июнь ойида кеч кузгача гуллайди. Илдизларини қаламча қилиш йуллари билан кўпайтирилади, яъни илдизлари йўғонлашган оқ рандаги илдизпоядан иборат бўлиб, кузда ёки баҳорда қазиб олинади ва 8 — 10 см узунликда кесилиб сўнг яхшилаб юмшатиш ва кўплаб гўнг берилган кучли ерларга горизонтал ҳолда 5 см чуқурликда ўтқазилади ва тез-тез суғориб турилади. Ҳар бир кесилган илдизпояларнинг кургакларидан мустақил поялар ҳосил бўлади.

Бу кўчатлар тупроқларга талабчан бўладилар. Қанчалик енгил тупроқ бўлса, шунчалик яхши ўсади. Ер қанчалик бой тупроқли бўлса ва қанчалик намгарчилик кўп бўлса, шунчалик тез ўсиб, тез ривожланади. Аммо бошқа ўсимликларга яқин ўтқазмаслик тавсия қилинади, чунки калистегиянинг илдизлари унчалик чуқур кетмаган бўлса ҳам ёнга қараб ўсади. Оқибатда бошқа экинларнинг илдизларини бўғиб қўйиши мумкин. Улар атрофини юмшатаётган пайтда чуқур юмшатиш ҳам мумкин эмас. Ўзбекистон шароитида уларнинг устки томонини совуқ уриб қуритади. Шунинг учун кеч кузда ердан устки қисми кесиб ташланади ва устига гўнг, япроқ, арра қириндисида тушагич солинади.

Калистегия асосан сунъий девор сифатида иморатларнинг деворларини, балконлар олдини кўкаламзор-

лаштириш, аркалар ясаш мақсадида ўтқазилади. Жойи сернам, унумли ерлар бўлса, бир йил давомида 10—12 метр юқорига қараб чўзилиши мумкин.

Балжувон грачихаси (*Polugonum baldschuanicum*). Бу ўсимлик торонгулдошлар (*Polugonaceae*) oilасига мансуб бўлиб, ватани Бухородир. Кўп йиллик чирмашиб ўсувчи ўсимлик ҳисобланади. Бир йилнинг ўзида 6—8 метр баландликкача чиқиши мумкин. Ўзбекистонимиз шаронтида қишнинг совуқ кунларида ўсимликнинг устки томонини совуқ уриб кетади. Ўсимликнинг япроқлари тирсимон, гуллари оқ пушти рангда майда-майда бўлиб, даста гулларга йиғилгандир.

Бу ўсимликни кўпайтириш асосан уруғдан ва илдизларни бўлиш йўли билан амалга оширилади. Ўсимлик соя-салқин ерларда яхши ўсиб ривожланади. Қуёшли ерларга ўтқазилган тақдирда гуллари тез очилиб тўкилади ва япроқлари сўлиб қурий бошлайди, ҳамда ўсимликнинг ҳеч қандай кўриниши қолмайди. Ҳар 5—6 кунда суғориб туришни талаб этади. Ургимчак кана ва ширинча зиён келтириши мумкин.

Мовий Ипомея (*Ipomoea rubrocoerulea*). Бир йиллик ўсимлик бўлиб, печакгулдошлар (*Convolvulaceae*) oilасига киради. Ватани тропик районлардир. Тури 400 дан ортиқроқдир. Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ишлатилади. Ҳаворанг карнайгул, Қоҳира карнайгул, аргувон рангли карнайгул ва бошқалар кўплаб экилади. Ҳаворанг карнайгул жуда чиройли ўсимлик бўлиб, гуллари воронкасимон шаклда ярқироқ ҳаворанг ёки оқ рангларда бўлади. Булар асосан уруғидан кўпайтирилади. Қоҳира карнайгулининг гуллари насторинсимон пушти рангда бўлиб, июндан гуллай бошлайди. Бу бошқа карнайгуллардан фарқли равишда гуллари кундуз соат 4 гача очилади.

Аргувон рангли карнайгулнинг гуллари эса йирик воронкасимон бўлиб, пушти, оқ, бинафша, тўқ қизил ва савсар рангларда бўлади. Гуллари қуёш чиқиши билан очила бошлайди. Кун қаттиқ исиганда эса беркилиб қолади. Карнайгулларнинг уруғини қоғоздан стаканчалар қсаб шунинг ичига февраль ойининг ўрталарида экилса, 6 кун деганда кўкариб чиқади ва ҳаво қизиши биланоқ ташқарига, белгиланган ерларга чиқариб ўтқазилади. Эски чириндили бой тупроқли ерларга ўтқазилса, кўп гуллайди ва гуллари йирик бўлади, чи-

ритилмаган гўнглар берилган тақдирда ниҳоятда гов-
лаб кетади, баландлиги 7 — 8 метр гача бўлиб, япроқ-
лари ниҳоятда катта-катта бўлиб гулламай қолиши
ҳам мумкин. Шунинг учун карнайгулларга имко-
нияти борица чиримаган гўнг бермаслик лозим. Очиқ
ерларга экилган карнайгулларнинг уруғи тўкилган бўл-
са, келгуси йилда шу ерлардан ўзи кўкариб чиқади.

Оддий қулмоқ (*Humulus lupulus*). (Расм 47). Тутдош-
лар (Могасеае) оиласига мансуб бўлиб, Россия, Украина,
Чехословакия, Польша, Австралия ва АҚШ ўрмонлари-
да ёввойи ва маданий ҳолда ўсади. Икки уйли кўп йил-
лик ўсимликдир. Чирмашиб ўсадиган пояси қишда қу-
риб қолади. Уруғланмаган оналик тўп гуллари куча-
ласимон юмалоқ ғуддалар ҳосил қилиб, улар пиво-
тайёрлашда, пивони хушбўй ва хуштаъм қилиш учун,
нон маҳсулотлари учун ачитқи сифатида ишлатилади.
Булардан ташқари илмий медицинада доривор ўсимлик
сифатида ҳам ишлатилади. Оддий қулмоқ Ўрта Осиё-
нинг барча жумҳуриятларида манзарали ўсимлик сифа-
тида экилади. У кўпинча деворларни, балкон, шийпон
ҳамда айвонлар олдини печакгул каби тўсиш учун
экилади.

Оддий қулмоқ жуда тез ўсадиган ўсимлик бўлиб, бир
вегетация даврида сернам ерларда 10 — 12 метргача ба-
ландликка қараб ўсади. Кузда ёки эрта баҳорда илдизла-
рини бўлиш йўли билан кўпайтиради. Оддий қулмоқ
ниҳоятда кучли ерни талаб қилади ва камқуёшли ер-
ларда яхши ўсади. Серқуёш ерларда ўтқазилган қул-
моқ айниқса ун шудринг касаллигидан ёмон зарар-
ланади. Шунинг учун имконияти борица бинонинг ши-
молий томонига ўтқазилгани маъқулдир. Қулмоқларнинг
пояси ўнгдан чапга қараб ўралади. Қулмоқларга веге-
тация даври бошланиши билан нури шарбати берилса
ва тез-тез суғориб турилса, ниҳоятда тез ўсиб, анча-
гина баландликка кўтарилади.

Япон қулмоқи (*H. japonicus*). Тутдошлар (Могасеае)
оиласига мансуб чирмашиб ўсадиган манзарали бир
йиллик ўсимликдир. Бунда ғуддалар ҳосил бўлмайди.
Асосан Хитой ва Японияда Узоқ Шарқда кенг тарқал-
ган. Манзарали ўсимлик сифатида бинолар олдида ўт-
қазилади. Булар илдизларини бўлиш, пархиш қилиш
йўллари билан кўпайтиради.

Қвамоклит (*Quamoklit*). Печакгулдошлар (Convul-
vulaceae) оиласига мансуб бир йиллик ўсимликдир. У

бир вегетация даврида 6—7 метр баландликка кўтарилади. Ниҳоятда иссиқсевар бўлиб, ватани тропик Америка. Ўзбекистон шароитида ҳамма турлари бир йиллик ўсимлик сифатида уруғдан кўпайтирилади. Февраль ойининг охирларида қоғоздан майда-майда стаканчалар ясаб унинг ичига чириндилар солиб уруғ экилади, 9—7 кун деганда уруғлар кўкариб чиқади ва шу қоғоз стаканчалар билан далага—доимий ерига ўтказилади.

Бевосита очиқ ерларга ўтқазмоқчи бўлсак, у ҳолда гуллаши бир ойга кечикади. Майсалар ердан униб чиқиши билан каношлар тортилади ва шу тортилган каношларга чирманиб тез ўсади. Улар қизил, пушти, тўқ сариқ ёки оқ рангли юлдузсимон гуллар билан безалган девор-парда ҳосил қилади. Клавмоклит барглари турли-туман шаклларда бўлиб, жуда чиройли бўлади, аммо ўргимчак канадан зарарланади.

Диоскорея, ямс (Dioscorea) Дискореядошлар (Dioscoreaceae) oilасига мансуб бўлиб, бир паллали чирманиб ўсадиган ўтсимон ўсимликдир. Ямсининг баландлиги 26—27 метргача бўлиб, ниҳоятда кучли ёрларни талаб қилади. Баъзан ямсни батат билан ҳам алмашлаб қўядилар. Аммо у батат эмасдир. Ямсининг кўп турлари ер остида йирик тугунак ҳосил қилади. Бу туганаклар крахмалга бой бўлганлиги учун улар айрим давлатларда махсус экилади.

Ямсининг таналари чирмашувчи ингичка бўлиб, ниҳоятда тез ўсувчидир. Бўғим оралари кенг бўлиб, биринчи йилнинг ўзидаёқ 27 метргача ўсади. Кейинги йиллари эса 6—7 метрдан бўлади. Япон ямси икки уйли айрим жинсли бўлиб, урғочиларининг гуллашлари эркекларининг гуллашлари билан бир вақтга тўғри келади. Урғочи ўсимликларининг гуллари оддий бўлиб, эркек ўсимликларининг гуллари шипирткисимон бўлади.

Ямсининг асосий ватани Шимолий Хитой ва Япониядир. Ямслар уруғидан ва қўлтиқ туганаклари ёрдамида кўпайтирилади. Ямслар ўтқазилган йилнинг иккинчи йилида гуллай бошлайди. Ямслар асосан эрта баҳорда кўпайтирилади. Қанчалик кўп ўғит берилса шунчалик япроқлари кенг ва кўп бўлиб, гуллашлари ҳам тезлашади. Ғунчалаш давлари асосан июнда, гуллашлари июлда бўлади. Уруғларнинг пишиб етилиши сентябрда.

Ямсининг уруғлари март ойида сепилади ва 20 — 25 кунда униб чиқади.

Гладианта (*Ihladiantha*). Бу ўсимлик ковоқдошлар (*Cucurbitaceae*) oilасига мансуб бўлиб, Ватани Узоқ Шарқ, Приморье ўлкаси ва Шимолий Хитойдир. У чирмашувчи ўтчил ўсимликдир. Танаси қаттиқ ғажаклари ёрдамида илашиб кўтарилади ёки сим тортилган бўлса, ғажаклари ёрдамида 4 — 5 метр баландликкача кўтарилади. Япроқлари кенг овал шаклида бўлиб, унинг асоси тишли қирралардан иборат. Гуллари йирик, айрим жинсли ҳар бир гулда эркак жинслари кенг қўнғироқли бўлиб гуллайди. Гуллари беш аъзоли бўлиб, гултожи барглари орқага букилган олтин ранг сариқ тусда. Гуллари даста-даста, урғочи жинсдагиларининг гули якка-якка жойлашган. Июнь ойидан сентябрь ойининг охиригача гуллайди. Оч қизил рангда бўлиб, устида яшил чизиқлардан бўлган мевалари бўлади. Илдизларида тугунаклари бўлиб, шу тугунакларини бўлиш йули билан кўпайтирилади. Бу ўсимлик ниҳоятда кучли, сергўнг, сернам ва серқуёш, ёруғ ерларни талаб қилади. Қишда устини кесиб ташлаб, илдизларни хаспўш қилишни талаб этади. Ёз давомида ниҳоятда кўп суғориб туриш, ердан юқори бўлган новдаларини ювиб туришни талаб этади. Агар ўз вақтида ювиб турмасак, ўргимчакхона япроқларнинг тескари томонидан ўралиб ўсимликка катта зарар келтириши мумкин.

Бу ўсимлик сунъий арklar ясаш, балконлар олдини тўсиш, деворларни безашда жуда аҳамияти каттадир.

Каракала ловияси. Бу ўсимлик дуккакдошлар (*Dik-kbitaceae*) oilасига мансуб бўлиб, ватани Жанубий Америкадир. Ниҳоятда чиройли ўсимлик бўлиб, айниқса, гуллаган пайтда ҳамманинг диққатини ўзига жалб этади. Гуллари спирал шаклида буралган бўлиб, пушти, оқ сариқ рангда нафис ҳид тарқатувчидир. Сентябрь ойининг охирларидан то қора совуқ тушганга қадар гуллайди. Имконияти борича кузда илдизи ковланиб олиб, оранжереяларга киритилади ва эрта баҳорда бўлиб доимий ўтқазиладиган ерларга ўтқазилади.

Бизнинг шароитда каракала уруғ бермайди. Каракаланинг уруғи оранжереяларга майда-майда қоғоздан стаканчалар ясаб, шуларни ичига экиб, вақтли кўкартириб далага чиқариб ўтқазилса, биринчи йилнинг ўзидаёқ гуллаши мумкин. Аммо кўп гул бермайди. Иккинчи-учинчи йилларда эса ниҳоятда кўп гуллай бош-

лайди. Каракала ловияси ниҳоятда чиройли бўлиб, баландлиги 3—4 метрни ташкил қилади. Албатта, кўчатлар чиқариб ўтқазилгандан сўнг, уларни ўралиб чирмашиб юқорига кўтаришлари учун имконият яратилиши талаб қилинади. Бунинг учун турли кандир иплар, сим, симтўр, ёғочдан қилинган тиркагичлар ўрнатиш зарур.

Каракала ловияси балконлар, айвонлар олди, турли арklar, уй деворлари, ҳовли атрофларда сунъий девор ҳосил қилишда ниҳоятда катта аҳамиятга эгадир. Шунинг учун уни кўпайтиришимиз шарт.

Ой гули — Лүноцвет (*Calonction*). Бу ажойиб ўсимликнинг ватани Американинг тропик ерлари бўлиб, печакдошлар (*Convolvulaceae*) oilасига мансуб ўсимликдир. Бу ўсимлик ажойиб хусусияти шундан иборатки, у қуёш ботиши билан эрта тонг отгунча гуллайди, холос. Гуллари ниҳоятда хушбўй ва чиройли. Гулларининг катталиги 12—15 см ни ташкил қилади. Гуллари оқ рангда бўлиб, гуллар устида беш қиррали яшил чизиқлар гулчаларда жойлашади. Гуллари гуллаб бўлгач, 2 см ва ундан каттароқ кўзачалар пайдо бўлади. Кўзачалар ичида эса 3—4 тадан катта-катта уруғлар ҳосил бўлади. Ушбу ўсимлик уруғдан кўпайтирилади. Эрта баҳорда яъни, март ойининг иккинчи яримида ерлар қизиши биланоқ ерни яхши юмшатиб, ўғитлаб, агатлар тортилади. Уруғларни муртаклари пўстлоғи сал тилиниб сўнг экилади. Тилинмаган уруғлар тезликда кўкариб чиқмаслиги мумкин, чунки уруғнинг пўстлоғи ниҳоятда қаттиқлиги тўфайли уни тезда ёриб чиқа олмайди. Шунинг учун имконияти борича қоғоздан майда-майда стаканчалар ясаб, унинг ичига уруғлар экилиб оранжереяларга киргизиб қўйилса, у 5—6 кунда униб чиқади. Шу стаканчалар билан униб чиққан ниҳолларни далага чиқариб ўтқазамиз. Ўтқазилган кўчатлар атрофини ҳар замонда юмшатиб, қўшимча озукасифатида ўғит шарбатлари бериб, тез-тез суғориб турилади ва бегона ўтлардан тозаланади. Ана шундагина айтганча юқорига кўтарилиб ўсади.

Трубкацвет, камписис, текома (*Campsis*). Бигнониядошлар (*Begoniaceae*) oilасига мансуб, ватани Шимолий Америка. Ўралиб чирмашиб ўсадиган дарахтсимон йирик ўсимлик, гуллари йирик, қўнғироқсимон, ярқироқ арғувон қизил рангларда бўлиб, шингилсимон тўпгул ҳосил қилади. Май ойининг ўрталаридан то кеч кузгача гуллайди.

Уруғдан, пархиш ҳамда қаламча қилиш йўли билан кўпайтирилади. Шийпон, айвон ҳамда кўп қаватли биноларнинг балконларини соя қилиб туриш мақсадида ҳамда гулларининг чиройлиги балкон айвонларга зеб бериш мақсадида ўтқазилади. Буларнинг баландлиги 15—20 м баландликгача кўтарилади. Қаламча қилиш қуйидаги тартибда ўтқазилади:

Март ойининг ўрталаридан ҳамда гуллаш даврида қаламчалар 3 — 4 куртакли қилиб куртак остидан кесилади, яъни бир йиллик новдалардан кесилган қаламчаларни парникдан олинган тупрокқа, тоза қора қум (2 : 1 : 2) аралашмаси тайёрлаб қаламчалар ўтқазилиб, унинг устидан 2,5 см қалинликда қора қум ётқизилади ва ҳар куни гул сатиллар (лейкалар) ёрдамида икки маротаба суғорилади. Шунда 35 — 40 кун ичида яхши илдиз беради. Яхши илдиз берган қаламчалар ҳар 10 кун мобайнида гулқ минерал ўғитлар билан озиқлантирилади. Яъни 40 г минерал ўғитни 10 л сувга аралаштириб берилади ва кузгача тарбиялаб, кузда очик ерга чиқариб ўтқазилади. Шу тариқа тарбия қилинса, учинчи йилда ўсимликнинг баландлиги 3 — 4 м чўзилиб гуллай бошлайди. Бу ўсимликнинг совуққа чидамлилиги 20 — 25°C. ўзини яхши ҳис этиб совуққа берилмайди.

Уруғдан кўпайтирмоқчи бўлсак буларни уруғи кеч кузда пишиб экишга тайёр бўлади. Териб олинган уруғ келгуси йил март ойида очик ерга экилади. Экилган уруғлар 3 — 4 ҳафтада кўкариб чиқади. Биринчи йили майсалар 1 м гача ўсади. Доимий ерга кўчирилгандан сўнг 3 — 4 йилдаёқ гуллай бошлайди. Текомаларни нафақат вертикал кўкаламзорлаштириш учун, ҳатто яшил деворлар, бардюрлар учун ҳам яхши манзара беради.

Баъзи манзарали дарахт ва буталарнинг биологик хусусиятлари

Атиргуллар

Атиргуллар баъзи морфологик хусусиятлари ҳамда ташқи белгиларига қараб учта катта гуруҳга бўлинади:

1. Парникларда ўстириладиган, совуққа чидамли ҳамда кўпинча бир марта гуллайдиган атиргуллар. Бу гуруҳга кирадиган атиргулнинг икки йиллик навлари гул очади. Улар кўпроқ хиёбонларда ўстириш учун мўлжалланган. Шу туфайли уларни „Мавлонбойилар“ деб ҳам юритадилар.

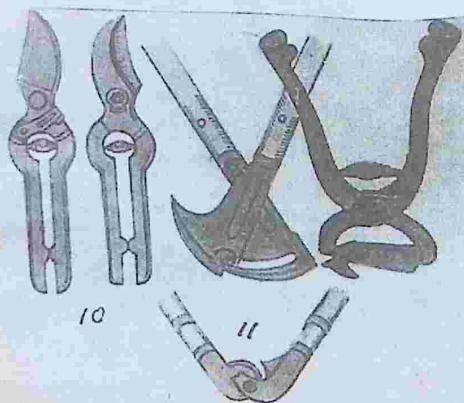
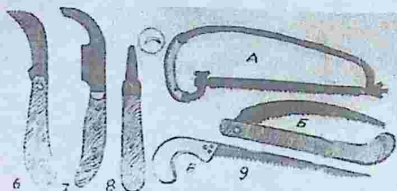
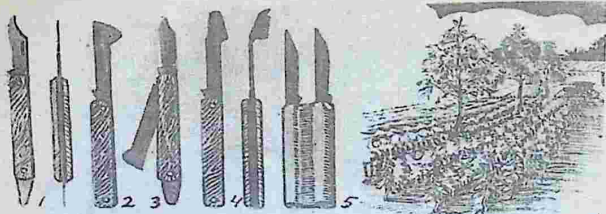
II. Маданий атиргуллар. Буларга бир йиллик ва шу йили ўсиб чиқиб ёз бўйи бир неча марта гуллайдиган атиргуллар киради. Улар совуққа чидамсиз бўлиб, ҳавонинг ҳарорати 20 даражадан пасайганда атиргулларнинг ер устидаги қисми музлаб қолади. Шунинг учун уларнинг кўпчилиги қишқи чопиқ қилинади ва кўмилади.

III Чирмовуққа ўхшаб ўсадиган узун новдали атиргуллар. Новдалари бўйи ўсиб 3 — 5 метргача етади. Гуллари майда, жуда чиройли ва кўп бўлиб, тўп-тўп бўлиб очилади. Бу атиргул бир марта гуллайди. Лекин гуллари узоқ вақт (30 — 35 кун) очилиб туриши билан у бошқа гуруҳ атиргулларидан афзал ҳисобланади.

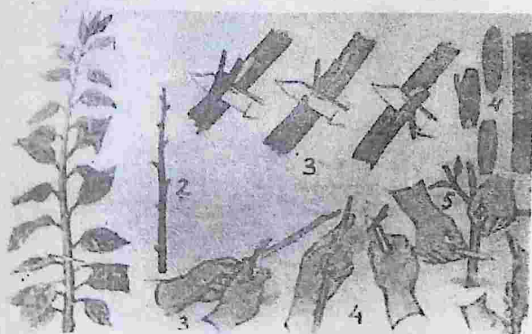
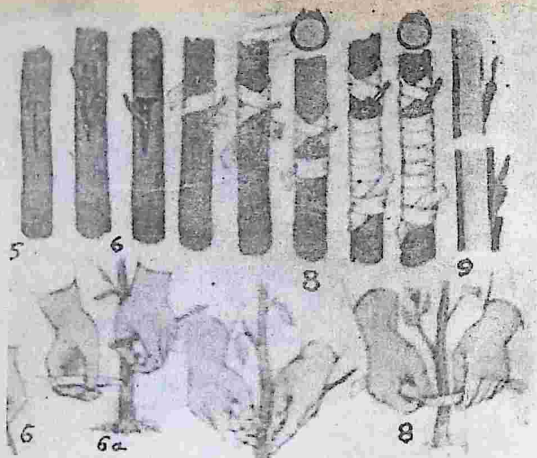
Илдиз бўйнидан чиққан новдалари биринчи йили шохламай фақат бўйига ўсади. Иккинчи ва учинчи йили эса гуллай бошлайди.

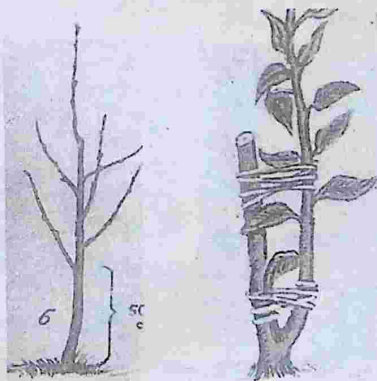
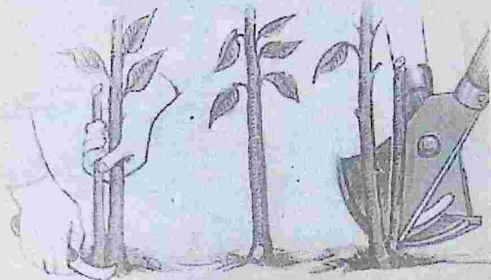
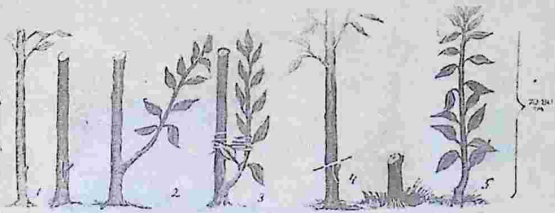
Манзарали наъматаклар ва хиёбонларда ўстириладиган атиргуллар

Бунга наматакнинг Ўзбекистондаги ва Европадаги навлари, уларнинг боғларга экишга ярайдиган дурагайлари киради. Улар совуққа чидамли бўлиб, кўмилмасдан очиқ ерда қишлаб чиқади. Тез ривожланиб, шохлаб, манзарали бугалар ҳосил қилади. Кўп гуллайди.

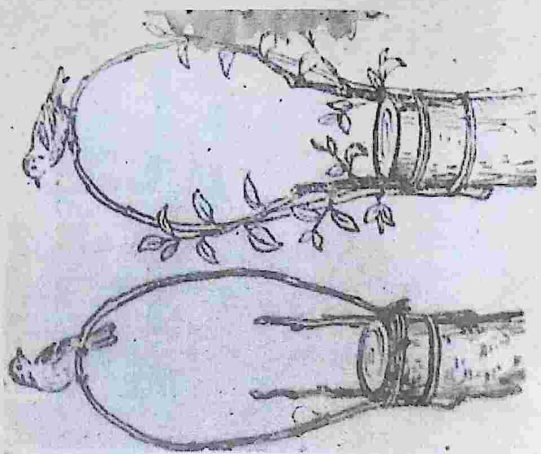
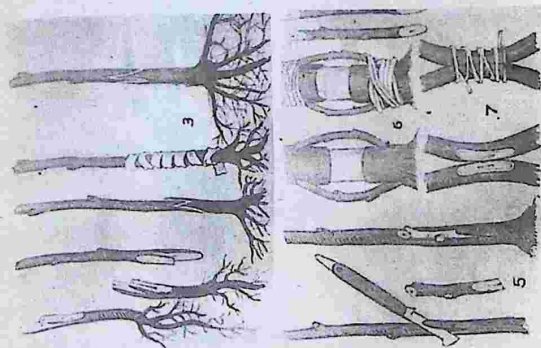

PACM 1.

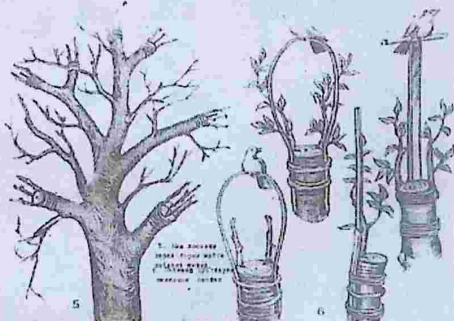
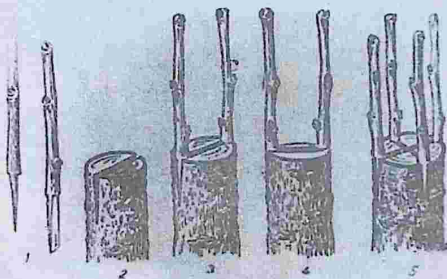
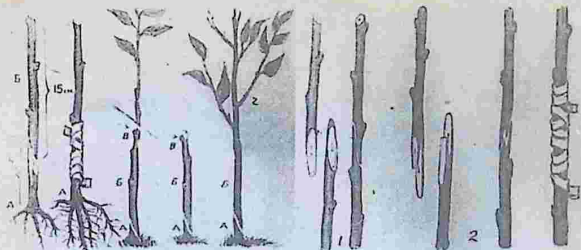

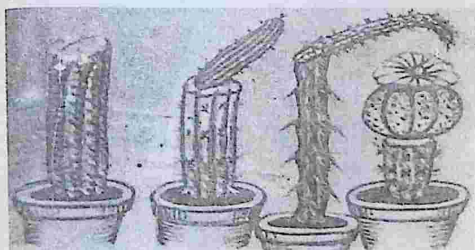
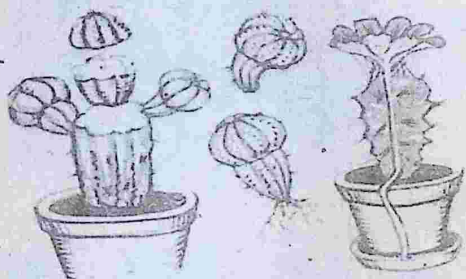
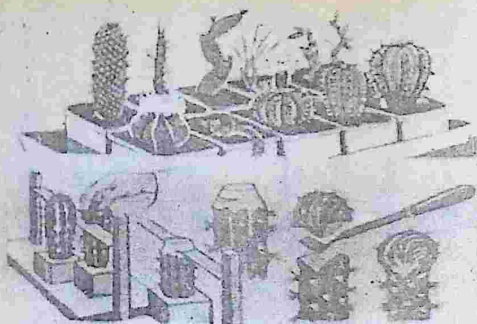
РАСМ 3. Пайвандларни парвариш қилиш.

PACM 4.

PACM 5.

РАСМ 6. Кактусларни пайванд қилиш.

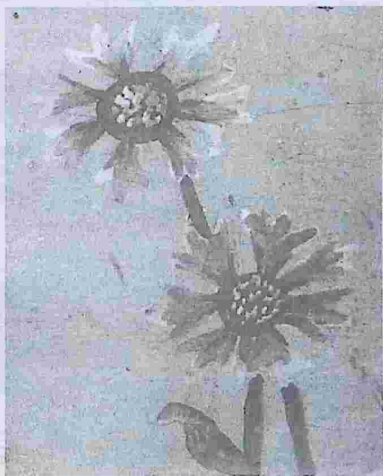
РАСМ 7. Саваттун

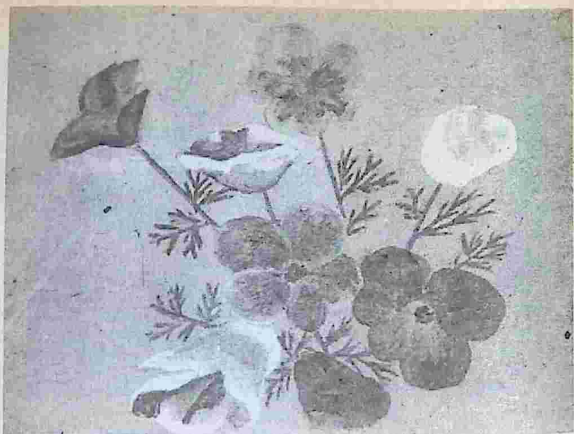
РАСМ 8. Капалак гул

РАСМ 8. *Капалак гул*

РАСМ 9. *Бутакуз*

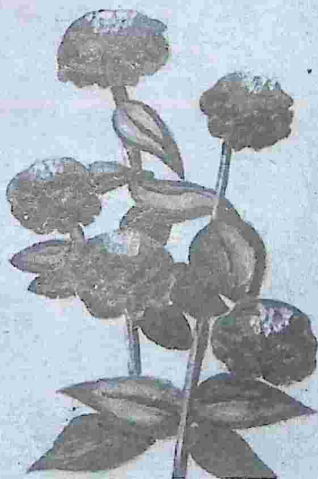
РАСМ 10. Карнай огиз гул.

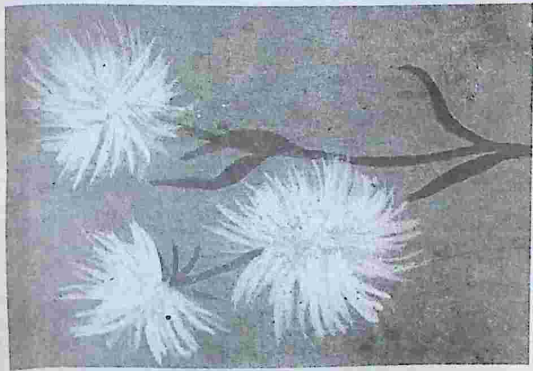
РАСМ 11. Пакана були рус гули.

РАСМ 11. *Баланд буйли.*

РАСМ 11. *Майда гули.*

РАСМ 12. Эшольдия.

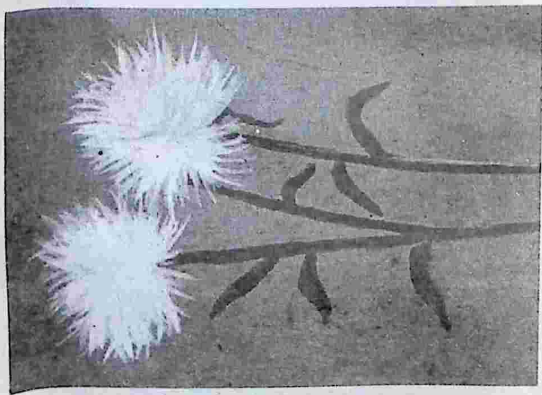
РАСМ 13. Шерогиз.

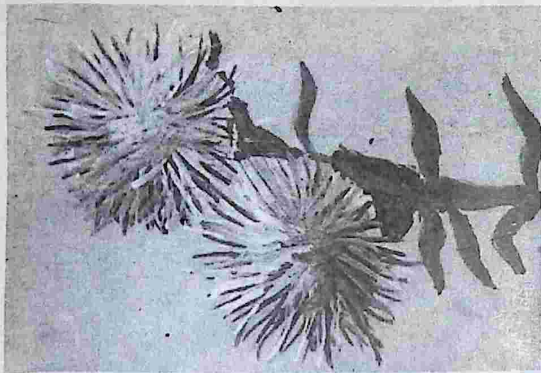
РАСМ 14. Манзаралин Хүжонгул.

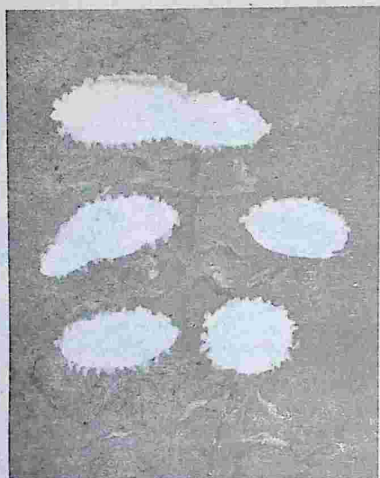
РАСМ 14. Хүжонгул.

РАСМ 14. Құңғуғул.

РАСМ 14. Құңғуғул ("Тұлқуш пати").

РАСМ 14. Құқонгул ("Фантазия").

РАСМ 14. Саллагул шаклдаги құқонгул.

РАСМ 15: *Игна баргли сутлама гул.*

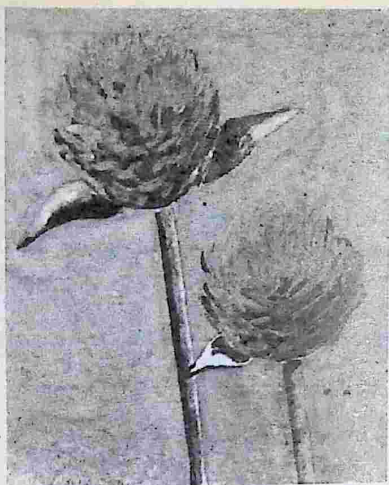
РАСМ 16. *Попук гул.*

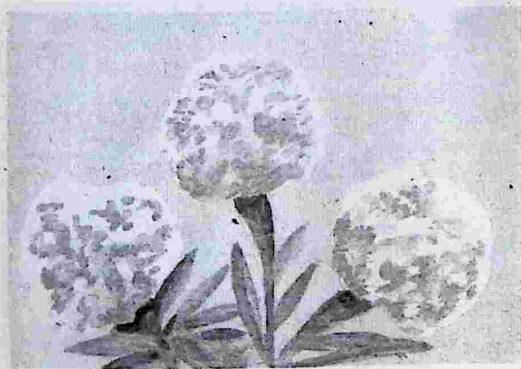
· РАСМ 16. Попук гүл.

РАСМ 17. Шалдиروق гүл.

РАСМ 18. Шалди­роқ гул.

РАСМ 19. Бах­мал гул.

РАСМ 20. Тизим гул.

РАСМ 21. Юлдуз гул.

РАСМ 22. Агератум.

РАСМ 23. Чиройли гайлардия.

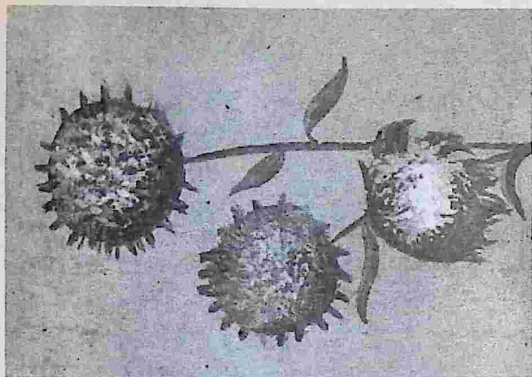
РАСМ 24. Чинни гули.

РАСМ 25. Хитой чинни гули.

РАСМ 26. Мармарак.

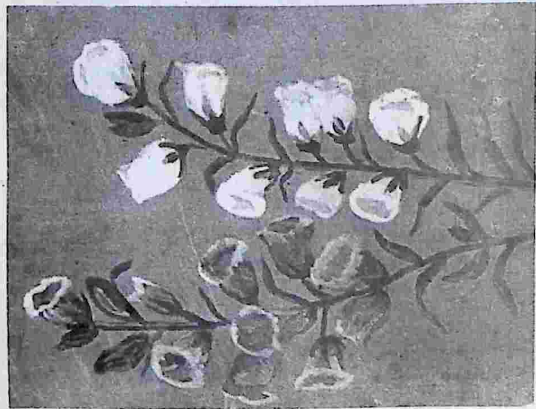
РАСМ 27. Шизантус.

РАСМ 28. Кумуш баргли кунга боҳар.

РАСМ 29. Годечия.

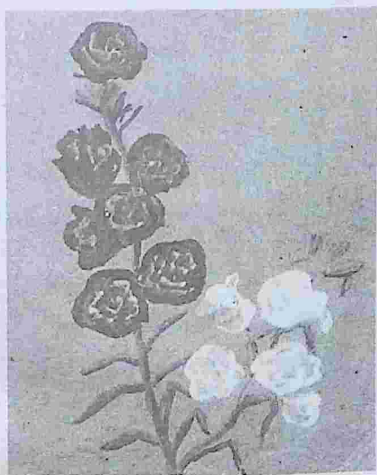
РАСМ 30. Карнай гул.

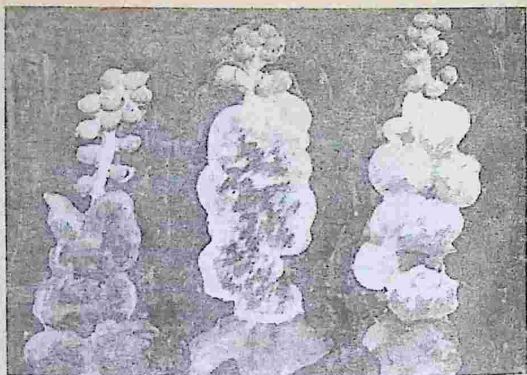
РАСМ 31. Гули алвон.

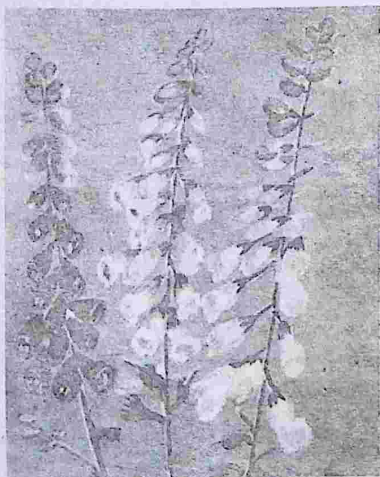
РАСМ 32. Турк чиннигули.

РАСМ 33. Қунгиروق гул.

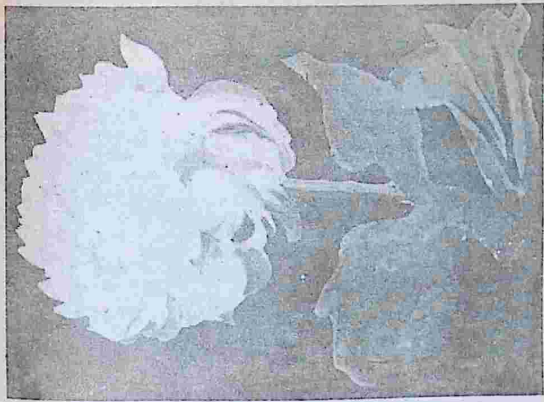
РАСМ 34. Гул Хийди (Мальва).

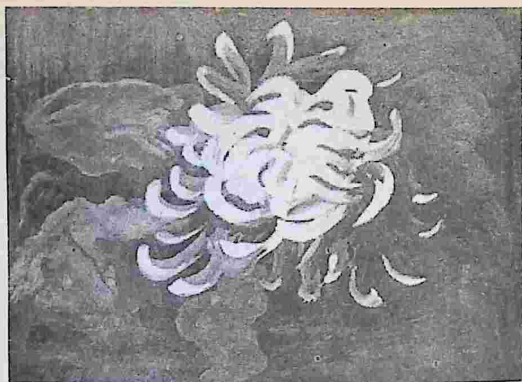
РАСМ 35. Антипуана гул.

РАСМ 36. Анемонсимон саллагул.

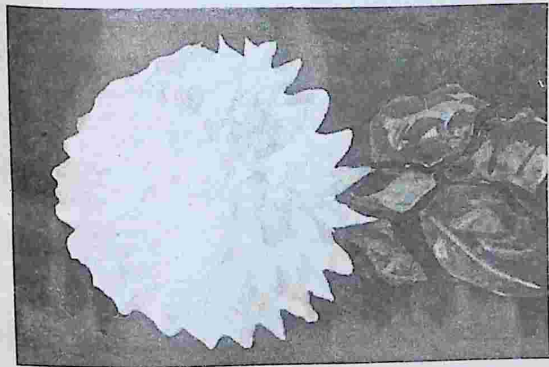
РАСМ 37. Хитой Саллагули.

РАСМ 38. Попуксимон саллагул.

РАСМ 39. Найсимон ёки нур сочувчи саллагул.

РАСМ 40. Ялон салыгули.

РАСМ 41. Идолна салыгули.

РАСМ 42. Фред Шоусмит саллагули.

РАСМ 48. Кдимсан ромблер.

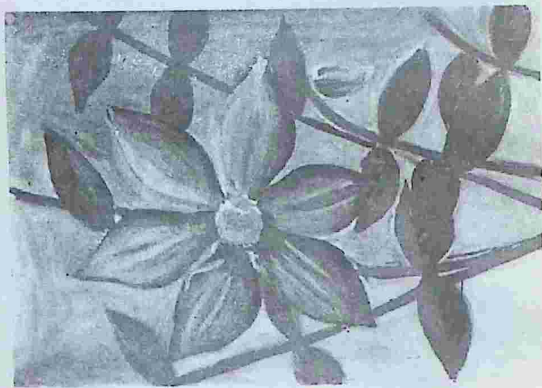
РАСМ 48. Озоја гул.

РАСМ 44. Магнола гул.

РАСМ 45. Климатис.

РАСМ 44. Климатис.

Ўсимлик тупи ажратилиб, пархиш, қаламча қилиб кўпайтирилади. Баъзи турар жойлар олдиға ўтқазилиб гулларида „яшил парда“ ҳосил қилинади.

Хиёбонларда ўстиришга мўлжалланган атиргул буталари, яъни Мавлонбойлар тўп-тўп ва якка-якка ўтқазилш учун ҳамда яшил ихота учун тавсия этилади. Уларнинг баъзиларидан гулдаста учун фойдаланиш мумкин.

Бу нав атиргулларнинг икки-уч йиллик шохларидаги бир йиллик новдалари гуллайди. Баҳорда шохлари кесиб қисқартирилмайди, фақат қуриб қолган ва ожиз новдаларини қирқиб ташлаш билан чекланилади. Кўчатга тўғри симметрик шакл бериш учун сершоҳ буталар кесиб ташланади. Совуқ тушиши олдидан ғовлаб кетган новдаларининг учи юлиб ташланади. Гуллаб бўлган новдаларнинг учлари қирқилади, шундай қилинса уйғонмаган кўчатларнинг ўсиши ва ёш новдалар чиқиши учун шароит яратилган бўлади.

Ўзи ўсиб чиқадиган ёввойи атиргулларнинг Самарқандда учрайдиган турлари қуйидагилар: кўп гуллайдиган атиргул, БЭГК, Хитой ёввойи атиргули хушбўй, Дамашқ атиргули, Оқ атиргул, Беггера майда гулли атиргул, Ведченка атиргули, Ҳисор атиргули, Қўқон атиргули, Самарқанд атиргули, ўткир ҳидли атиргул ва ҳоказо. (Расм 48).

Маданий атиргул

Ҳинд атиргулини Европа атиргули билан частиштириш натижасида вужудга келган дурагай навдир. Ҳинд гуруҳига мансуб атиргуллар кўп гуллайди, шакли жуда чиройли бўлади. Бу атиргуллар Ҳиндистонда йил бўйи ўсиб, гуллаб туради. Самарқанд шароитида уларни ривожланиши учун зарур иссиқлик, нам ва ёруғлик етарли миқдорда бўлган тақдирдагина уларнинг гуллаши давом этади. Бу атиргуллар собиқ Иттифоқнинг Европа қисмига қараганда, бизда узоқроқ вақт гуллаб туради. Улар ерга кўмилмасдан, очиқ жойда қишлаб чиқади. Маданий атиргуллар бир неча гуруҳга бўлинади: дурагай-чой, полиант, дурагай-полиант, Флорибунда Ремонтант, майда гулли атиргул, чирмовуқ атиргул, ярим чирмовуқ атиргул, чой атиргули, пернециан, гулзор атиргули. Гулзор атиргуллари ўз навбатида дурагай ругода атиргул, дурагай лютеа атиргули, дурагай альба атиргули, дурагай рубигиноза атиргуллари, ду-

рагай бедряцеволист атиргуллари, прован атиргули, центроль атиргули ва центрольмех атиргул навларига бўлинади.

Бу гуруҳчаларга мансуб ва хиёбонбоп атиргуллар жуда қадимги навлар бўлиб, республикамиз шароитида ерга кўмилмасдан қишлаб чиқади. Ҳозирги вақтда атиргулларнинг жуда кўп янги турлари яратилдики, улар гулининг йириклиги, гул япроқларининг қатма-қатлиги, ранг-баранг бўлиши, хушбўйлиги, такрор гуллаши, қишки совуқларга чидамлилиги, узишга, ўстиришга ва гулзор ҳосил қилишга қулайлиги билан ажралиб туради.

Генрих Мюнх (розовая душка).

Кўп очилади, кўчати бақувват, гули жуда йирик, серқат, хушбўй, ранги нафис пушти, бироз сариқроқ тусда товланади. Мавсум бошида кўп, ёзда озроқ очилади. Бу нав уншудринг касаллигига чидамли.

Олтин Офелия (Голден Офелия) (Расм 49).

Кўп очилади, гўж бўлиб ўсади, ўсимлигининг бўйи ўртача, тиканлари қаттиқ, йирик ва сийрак. Барглари яшил, ялтироқ, гунчалари бакалсимон. Гуллари йирик эмас, гул япроқларининг қатма-қатлиги ўртача, ҳиди чой атиргулларники каби хушбўй. Гулининг ўртаси тилларанг-сариқ, узун, тўғри, ингичка ва новдаси эгилувчан. Гунчалари одатда якка-якка, баъзан тўп-тўп очилади. Гулининг чеккалари оқиш рангда.

Буюк Британия атиргулчилари миллий жамияти бу навни олтин медаль билан тақдирлаган.

Кўп ва узлуксиз очилиб гуллаб туриши билан биринчи даражали нав ҳисобланади. Уншудринг касаллигига чидамлидир. Гуруҳлаб узиш ва якка-якка ўтказиш, пайванд қилиш, қишда ва эрта баҳорда ёпиқ жойда ўстириш учун ишлатилади. (Расм 50).

Дама Эдит Хелен. Кўп гуллайди, гўж бўлиб ўсади. Тупининг баландлиги ўртача. Барглари қалин, зангори тусда. Гунчалари узунчоқ, гуллари жуда йирик ниҳоятда серқат. Шакли косасимон, жуда ҳам муаттар, ранги новвот ранг пушти, кўпинча узун, тўғри, бақувваг новдаларда якка-якка очилади. 1926 йилда Буюк Британия атиргулчиларининг миллий жамияти бу навни олтин медаль билан тақдирлаган. Бу нав кўп гуллайди, ҳатто ҳавонинг ҳарорати 4° даража бўлганда ҳам унинг хушбўй ҳиди ранги ва шакли беш кунгача ўзгармайди. Уншудринг касаллигига нисбатан

чидамли, лекин ўргимчак кана унга катта зарар етказди. Бу нав узиб гулдаста қилиш, қишда ва эрта баҳорда ёпиқ майдончада ўстириб кўпайтириш учун яроқлидир. (Расм 51).

Мистрисс Генри Виннет. Кўп гуллайди, гуж бўлиб ўсади, тупнинг баландлиги ўртача. Тиканлари ўткир ва кўп. Барглари йирик, қалин дағал. Фунчалари тўғри, учли узунчоқ шаклда гуллари йирик, қатма-қат, гулининг ўртаси чизик, ранги тўқ қизил, деярли қорамтир-қизил, ҳиди нафис хушбўй, кўпинча узун, тўғри эгилувчан новдаларда якка-якка очилади. Ёзги иссиқ ҳавода сўлимайди, рангини ва чиройли шаклини ўзгартирмайди. Бу нав уншудринг касаллигига чидамлидир. Бу атиргул группа қилиб ўтқазиш, гулдастага узиш, қишда ва эрта баҳорда ёпиқ жойда ўстириб кўпайтириш учун яроқли ҳисобланади. (Расм 52).

Маркизо де Уркихо. Ўсимлик тупи жуда баланд бўйли, тиканаклари майда, ингичка, катгароқ ва жуда кўп. Барглари узунчоқ, тўқ яшил рангда. Фунчалари чиройли узунчоқ шаклида. Гуллари йирик, зарғалдоқ ранг-сарғиш, шакли бакалсимон, серқат, заиф хушли бўйли. Гул банди мустаҳкам, узун, одатда учиди битта гунчаси бўлади. Бу навга уншудринг касаллиги деярли юқмайди. Узиш, группа қилиш ва якка-якка ўтқазиш учун мўлжалланган (Расм 53).

Нагалия Боттнер. Кўп очилади, тик баланд бўйли, тиканаклари йирик, сийрак, ўткир. Барглари тўқ яшил рангда, қалин дағал. Фунчалари чиройли учли-узунчоқ шаклида. Гуллари йирик, қатма-қат. Гулининг ўртаси чиқик, нафис, мева ҳиди келади, сариқ ўрикранг. Кўпинча узун, тўғри, қаттиқ новдаларда якка очилади. Бу навга уншудринг касаллиги катта зарар етказди. Группа қилиб ўтқазиш, қишда ва эрта баҳорда ёпиқ жойда ўстириш, узиб гулдасталар қилиш мумкин. (Расм 54).

Пуансетция. Кўп гуллайди, тик ўсади, баланд бўйли тиканаклари ўткир ва йирик. Барглари тўқ яшил рангда, юққа ялтироқ. Фунчалари узунчоқ учли, чиройли. Гуллари йирик, қатма-қат, тўла очилади. Ҳиди хушбўй, оч ранг, ранги айнимайди, оч қизил, нафис, узун, тўғри эгилувчан новдаларда тўп-тўп ва якка очилади. Бу нав Портланддаги кўргазмада олтин медаль билан тақдирланган. Уншудринг касаллигига чидамсиз. Бу атиргул группа қилиб ўтқазиш, узиб

гулдаста қилиш, қишда ва эрта баҳорда ёпиқ жойда ўстириш учун тавсия этилади.

Пернециан атиргуллари. Чой дурагай атиргулларига жуда ўхшайди. Ҳозирги вақтда пернециан атиргуллар билан шунчалик аралаш-қуралаш бўлиб кетганки, баъзан у ёки бу навнинг қайси гурппага мансублигини аниқлашга жуда қийналасиз. Кўп гуллилик, гулларининг сариқ-тиллоранглиги, баргларининг ялтироқлиги ва қаттиқлиги, туганакларининг йирик ва қизғиш ранглиги пернециан атиргулларига хос белгилардир. Бу атиргул узлуксиз очилаверади. Кўчатининг ва гулининг шакли чиройлидир. Бу хусусиятлар унга дурагай-чой атиртулидан ўтган бўлиб, иккала гурппага хосдир. Пернециан гуруҳига мансуб атиргулларнинг Самарқанд учун тавсия этиладиган исгиқболи порлоқ навлари қуйидагилардир.

Глория Дей (Слава Миру). Кўп очилади, ўсимлик тупи бақувват, бўйи баланд. Тиканаклари йирик ва сийрак жойлашган. Барглари йирик, қалин, қорамтир, ялтироқ. Фунчалари узунчоқ шаклида сиртки гул япроқлари қизил, ички япроқлари оч сариқ, четлари қизил. Гуллари йирик, қатма-қат, шакли чиройли. Гулининг ўртаси бўртиб чиқиб туради. Гули тўла очилганида косасимон шаклга киради, сариқ тилларанг. Гул япроқларининг четлари оч ранг, қизил чизиги ва хош-яси бор.

Чой атиргулидек нафис, хушбўй ҳидли Кесиб олиб гулдондаги сувда сақланса, узоқ вақтгача сўлимайди. Узун, тўғри эгилувчан новдаларда якка ёки тўп-тўп очилади. Бу нав Америка ва Англиядаги кўрғазмаларда олтин медал билан тақдирланган. Самарқанд шароитида бу нав атиргул узиш, кўплаб ва группалаб ўтқазиш учун яроқли ҳисобланади. (Расм 55).

Президент Герберт Гувер. Кўп очилади, ўсимлик тупи бақувват, тик ва баланд ўсади. Тиканаклари кўп, йирик, ўткир, учи биров эгилган. Фунчалари учли-узунчоқ шаклида, ялтироқ, қизил мис ранг бўлиб, қизғиш сариқ тусда товланиб туради. Гуллари йирик, серқат, тўла очилиди, хушбўй, заргалдоқ ранг-пушти, қизил мис рангда ва қизғиш-сариқ тусда товланади, узун тўғри ва бақувват новдаларда тўп тўп, баъзан якка очилади. Американинг атиргулчилар жамияти бу навни олтин медал билан тақдирлади. Атиргулнинг бу навига ўргимчак кана ва уншудринг касаллиги кат-

та зарар етказади. Бу гулни узиш, якка ва группа қилиб ўтқазиш учун тавсия этиш мумкин.

Сувенир де Кладиус Пернет. Кўп очилади, ўсимлик тупи бакувват, баландлиги ўртача. Тиканаклари йирик, сийрак. Барглари тўқ яшил рангда, тўғри шаклда. Гуллари йирик серкат, сариқ-тиллаланг, ўртаси қорамтир, чой атиргулидек нафис хушбўй ҳидли, узун, нозик, қаттиқ новдаларда асосан якка-якка очилади. Бу нав атиргул Багателледаги кўргазмада олтин медаль билан тақдирланди. Унга уншудринг касаллиги катта зарар етказади. Бу навни узиш, группа қилиб ўтқазиш, қишда ва эрта баҳорда ёпиқ майдончаларда ўстириб, кўпайтириш учун тавсия этиш мумкин.

Голден Рапчур. Кўп очилади. Бўйи ўртача, тик ўсади. Новдаларини пушти ранг, гултожибарг қоплаган, тиканаклари йирик қалин, ялтироқ. Фунчалари жуда чиройли, чўзиқ шаклида бакалсимон, гуллари йирик, сариқ, серкат, тўла очилади, чой атиргулидек нарис, хушбўй, ҳидли, узун-тўғри, эгилувчан новдаларда туп-тўп баъзан якка-якка очилади. Гул япроқларининг юқори чети кўпинча оқ бўлади. Бу нав уншудринг касаллигига чидамли, кўплаб группа қилиб ўтқазиш ва узиб гулдаста қилиш тавсия этилади. (Расм 56).

Полиант атиргуллар Совуққа чидамлилиги, бўйи паст ёки ўртача бўлиши, сершохлиги новдаларининг нозиклиги, тиканакларининг бир хилдалиги, ҳар томонга шохлаб очилиши, ҳар шохидаги гулнинг узоқ вақт очилиб турилиши билан ажралиб туради. Гулнинг ранг-баранглиги, гул ҳажмининг катталиги, аранг сезиладиган хушбўй ҳидли бўлиши билан характерланади.

Самарқанд шароитида полиант атиргуллар май ойидан бошлаб то совуқ тушгунча очилаверади. Қишда улар кўмилмайди. Қишги совуқда новдалар нобуд бўлгандан кейингина ўсимлик тупи ўсишдан тўхтайтиди. Полиант атиргуллар гулларининг катта-кичиклигига қараб икки гуруҳга бўлинади: майда гуллар ва йирик гуллар. Полиант атиргулларининг майда гулли навлари қуйидагилардир:

Дени Робин. Бўйи унча баланд эмас, ғуж бўлиб ўсади, тиканаклари ўткир, сийрак. Барглари майдароқ, ҳар иккала томони бироз антоциан рангда. Фунчалари кичикроқ, узунчоқ қизғиш пушти ранг, гуллари на-

фис пушти ранг, майин, майдароқ, қатма қатлиги ўртача, гулнинг ўртаси бир оз чўзиқроқдир. Мустаҳкам гул бандларида бир неча гунча бўлади, Уншудринг касаллигидан озгина зарарланади. Бу нав группа қилиб ўтқозиш учун ярайди.

Идеал. Кўп очилади, бўйи 50 см га етади. Барглари қалин дағал, қорамтир яшил ялтироқ. Гуллари тўқ қизил, деярли қорамтир қизил, майда-майда тўплаб ҳосил қилади. Гул япроқлари кам қатли, тўла очилади, шарсимон думалоқ шаклида, хушбўй ҳиди аранг сезилади. Ёзнинг жуда иссиқ кунларида гулнинг ранги айнийди, шундай бўлсада, бу атиргул ўзининг хушманзарадорлигини йўқотмайди. Уншудринг касаллиги бу навга зарар етказмайди. Бу атиргулни кўплаб группа қилиб ўтқазиб ҳамда йўл ёқаларига экиш мумкин. Полиант атиргулларининг йирик гулли навларига қуйидагиларни киритиш мумкин. (Расм 57).

Фрау Астрид Шпет. Кўп очилади, шарсимон, бўйи ўртача. Барглари тўқ яшил, ялтироқ. Гулларининг ранги қирмизи-пушти, ялтироқ. Гули қатма-қат, шарсимон, ҳиди аранг сезилади. Ёзнинг иссиқ кунларида гулнинг ранги айнийди, шунга қарамай унинг манзарадорлиги йўқолмайди. Бу нав уншудринг касаллигига жуда чидамли. Уни кўплаб группа қилиб йўл ёқаларига ўтқозиш мумкин.

Жозеф Ги Кўп гуллайди, бўйи баланд. Барглари йирик, қалин. Гуллари ялтироқ, қизил, йирик, қатма-қат, узун гулбандларида гуж бўлиб очилади. Бу нав уншудринг касаллигига чидамли. Уни группа қилиб ўтқозиш ва тувакда ўстириш мумкин.

Флорибунда атиргуллари

Бу атиргулларнинг кўп гулли оралиқ гуруҳи бўлиб, полиант атиргулларига ўхшаб узлуксиз очилаверади. Бироқ улардан шаклининг хилма-хиллиги ва рангининг турли-туманлиги билан ажралиб турди. Флорибунда атиргуллари группалаб экиб кўпайтириш учун жуда кулайдир. Улар совуққа дурагай чой атиргулларидан кўра чидамлироқдир.

Ред Пинокцио. Ўсимлик тупи унча катта бўлмай, гуж бўлиб ўсади. Баргларининг катталиги ўртача, ранги оч яшил. Гуллари қирмизи-қизил, қатма-қат, шарсимон, ҳидсиз, йирик туп шаклида, оч қизил гул-

лар ўсимлик тўпига ҳусн бериб туради. Ёзги иссиқда ранги айнимайди. Гул гуллари хусусан баҳорда ва кузда рангининг равшанлиги билан кўзни қамаштиради. Бу нав уншудринг касаллигига чидамли. Уни якка, группа қилиб девор бўйларига, йўл ёқаларига ўтқазиш, кесиб гулдасталар ясаш ва пайванд қилиш, қаламчалар тайёрлаш учун тавсия этиш мумкин.

Кордес Зондер Мельдунг. Ўсимлик паст бўйли бўлиб, ейилиб ўсади, кўп ва узлуксиз очилаверади. Тиканаклари ўткир, барглари йирик, қалин, ялтироқ. Гунчаларининг йириклиги ўртача. Гуллари оловранг-қизил, унча катта эмас. Қатма-қат, қосасимон, узун нозик, эгилувчан новдаларда тўп бўлиб очилади, сўлимай, тўкилмай узоқ вақт сақланади ва оч қизилдан пушги рангга кириб, ям-яшил тўпларга чирой бериб туради. Атиргулларнинг бу навида парнецион атиргулларига хос бўлган ва унинг вужудга келишида иштирок этган ажойиб хусисиятлар бор. Бу нав медаллар билан тақдирланган. Уншудринг касаллигига жуда чидамли. Гуруҳ-гуруҳ қилиб йўл ёқаларига, девор бўйларига ўтқазиш, узиб гулдаста ясаш ҳамда пайванд қилиш учун тавсия этилади.

Чирмовуқ атиргуллар. Чирмовуққа ўхшаб чирмашиб ўсадиган атиргулларнинг ўзи табиятда йўқ. Бироқ новдалари узун ва ўрмалаб ўсадиган атиргуллар бор. Уларнинг новдаларини ёғоч ёки сим бўйлаб маълум томонга йўналтириб анча баланд кўтариш мумкин.

Чирмовуқ атиргуллар майда ёки йирик гулли, гул япроқларининг қатлами оз ёки серкак, қўш гуллари йирик бўлади. Гул бандлари қисқароқ бўлиб, бир йиллик новдаларининг ўрта ва юқори қисмидан ўсиб чиқади. Гулининг ранги ҳар хил: сариқ, оч сариқ. Кўпчилик новдаларида гулининг ҳиди аранг сезилади. Чирмовуқ атиргул баҳордагина гуллайди. Лекин кўп ва узоқ вақт очилиб туради.

Дастлаб ўрталаги гунчалари, кейин ён новдаларидаги гунчалар бирин-кетин очилади. Кейинги вақтларда чирмовуқ атиргулларнинг узлуксиз очилиб турадиган навлари яратилди. Чирмовуқ атиргуллар очилиб турганида ниҳоят даражада чиройли манзара ҳосил қилиши билан бошқа гуллардан ажралиб туради. Бу гуллардан турар жойлар олдида безак парда ҳосил қилиш, ажойиб гулчамбарлар ясаш, шийпонлар, айвонлар атрофини безаш мумкин. Самарқанд шаронтида

чирмовуқ атиргулларни қишда совуқ урмайди, шунинг учун уларни иссиқ ўраб қўйишнинг ҳожати йўқ. Бу атиргуллар хусусан, уларнинг тўқ яшил, ялтироқ, қалин зич баргли навлари замбуруғ касаллигига чидам-лидир. Чирмовуқ атиргуллар кўпинча бир йиллик қаламчаларидан ва пархиш йўли билан кўпайтиради. Бу атиргулларнинг энг кўп тарқалган навлари Глен Даль, Ева, Кримсон Ромблер, Нью Даун ва бошқалардир.

Самарқандда чирмовуқ атиргулларнинг кўпинча чет элдан селекция йўли билан олинган навлари энг кўп тарқалган бўлиб, бу ердаги табиий шароит мазкур навларнинг биологик талабларига мос келмайди. Ёзги иссиқ ҳаво ва қишки совуқлар бу навларга салбий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, чет эллардан келтирилган чирмовуқ атиргул навларининг ҳаммаси уншудринг касаллигидан жўда зарарланади.

Атиргул навларини ўрганганимизда дурагай атиргуллардан олинган уруғ ўсимта ва кўчатларнинг униш-ўсиш биологиясига алоҳида эътибор бердик.

Самарқанд шароитида май ёки июнь ойида очилган гулнинг уруғи яхши униб чиқади. Атиргулларнинг совуқ тушган пайтда тугган мевасининг уруғи ҳамма вақт ҳам пишиб етилавермайди.

Бундан ташқари, атиргулларнинг баъзи навлари умуман мева тугмайди, яъни уруғ бермайди. Масалан, Санкист, Гольден Рапгор, Гольден Офелия, Палре, Президент Герберт Гувер, навлари кўплаб мева тугади. Глория Дей, Лариса, Наталия Беттнер, Данна Эдит Хелен навлари эса кам тугади. Мераув, Хинрих Геде навлари эса умуман мева тугмайди.

Дурагай чой-атиргуллари ва пернециан атиргулларини группасига мансуб 27 навнинг меваларини ўрганиш, текшириш мақсадида октябрь ойининг иккинчи ярмида йиғиб олдик. Экиш пайтида, яъни декабрь ойининг биринчи ўн кунлигида меваларнинг ичидан уруғлари олинади.

Уруғлар кўп қиррали шаклда бўлиб, учи, уруғи чоқлари унчалик билиниб турмайди. Яшикларга тўртдан уч қисмига боғ тупроғи, тўртдан бир қисмига дарё қуми солиб, ана шу тупроққа уруғлар икки сантиметр чуқурликда кўмилади. Уруғлар экилган пайтдан то ҳаво исай бошлагунча яшиклар оранжереяларда, сўкичакларда турди. Оранжереяда ўртача сутка-

лик ҳарорат +18 даража бўлиб, яшиқларга суткаси-га бир марта гулчелақда бўлмаса ҳам униб чиқди, лекин баъзи нав уруғлари кўкармади (1-жадвал). расм 34.

Майда агиргулларнинг баъзи навларидан олиған уруғларнинг ўциб чиқиш муддатлари

№. №	Атиргул навлари	экиган уруғлар миқдори	майса пайдо бўлган вақт	майсалар со ни (дона ҳисобида)	майсаларнинг пайдо бўлиш муддати (кун ҳисобида)	ўнувчан-лиги (%)
1.	Гейша	50	15 1	1	58	20
2.	Колумбия	160	18 1	1	106	17
3.	Санкист	50	24 1	1	77	26
4.	Гольден Офелия	90	24 1	2	70	32
5.	Талисман	12	22 1	1	15	16
6.	Лариса	185	18 1	1	106	28
7.	Глория Дей	230	18 1	3	13	53

Дастлаб Гейша, Колумбия, Гольден Офелия, Санкист, талисман, Лариса, Глория дей навларининг уруғлари униб чиқди. Мадам Каролина, Тесту, Екатерина Кордес, Сувенир де Кладивс, Перне навлари уруғларининг униб чиқиши 10—16 кунга кечикди.

Майсаларнинг пайдо бўлиши муддати ҳам ҳар хил бўлди. Этеауль де Франс, Кордес Зондрмельдунг, Гейша навларининг майсалари нисбатан қисқа муддатда — 32—43—48 кунда пайдо бўлиб, анча тез навларда антоциан бўлмаслиги мумкин. Дастлабки кунлари уруғ барглари қалин бўлади, чин барглар чиқа бошлаган пайтда улар юққалашади. Уруғ пусти тушиб кетган биринчи кун уруғбарг оч яшил рангда бўлади, 3—4 кундан кейингига тўқ яшил тусга киради.

Биз текшираётган ўсимликларда уч хил ўсимта бўлишини аниқладик:

Биринчи хил ўсимтанинг уруғ барги чўзиқ, узунлиги бир ярим сангиметр, эни ярим миллиметр, учи салгина ўйилган, устки томони ялтироқ, тўқ яшил, остки томони оч зангори-яшил рангда, бандининг узунлиги уч мм келади. Бандини, уруғбаргининг четларини ва гипокатилни безли тукчалар қоплаган Гийокотилнинг базаль қисми бир оз йўғонлаган. Бу хилдаги ўсимта Падре, Гейша навларига хосдир.

Президент Герберт Гувер навига мансуб ўсимтанинг уруғ барги юмалоқ шаклда, қалин, бўйи бир миллиметрча, эни 0,8 миллиметрча, юқориги учи қарийиб айлана шаклида, устки томони тўқ яшил рангда, бандининг узунлиги икки миллиметрча. Уруғбаргининг четлари, банди ва гипокотилни безли тукчалар қоплаган. Гипокотилнинг базал қисми жуда йўғон.

Учинчи хил ўсимталарнинг уруғ барги катта эмас, юмалоқ шаклда, бўйи 0,8 миллиметрча, эни ярим миллиметрча, учи айлана шаклда, устки томони тўқ яшил рангда, бандининг узунлиги бир ярим сантиметрча етади. Уруғбаргининг четлари, банди ва гипокотилни безли тукчалар қоплаган. Гипокотиль бошидан охиргача теп-текис. Бундай ўсимта кўпинча кўпчилик навларга хосдир. Бироқ ўсимталари бир хилда бўлган навлар кейинчалик турлича ўсиб ривожланади.

Сувенир де Клаудис Перне, Глория Дей, Лидочка Кох навларининг ўсимталарида биринчи чин барглари жуда тез пайдо бўлса, Президент Герберт Гувер, Санкист Пристцилла, Фрейбург 11 навларининг ўсимталарида узоққа чўзилади (2-жадвал).

Маданий атиргулларнинг биринчи чинбарги текис пат шаклида ўсди. Лидочка Кох, Санкист, Принц де, Болгария навлари майсаларининг пайдо бўлиши ва ўсиши 113--116 кун давом этди.

Текширалаётган уруғларнинг униб чикувчанлиги ҳам ҳар хил бўлди. Падре энг унувчан нав бўлиб чиқди.

Уруғларнинг кўкариш жараёни ҳам турлича бўлиб, бунда маданий атиргулларнинг дурагайлиги яққол кўриниб турди. Кўпчилик навларга хос хусусият-уруғларнинг ер усти кўкара бошлашидир. Уруғнинг кўкариши мана бундай бошланади: буккан уруғнинг қаттиқ пўстлогидан қорамтир жигар ранг пўстчаси осонгина шилинади. Уруғнинг орқа томонида уруғ кемтиги, пастки томонида эса уруғ чоки ва икки ўйиқча кўзга ташланиб туради. Кўкара бошлаганида уруғ учидан бошлаб чоки ва кемтиги бўйлаб ёрилади, ана шу ёриқдан илдизча чиқади. Илдизча ўсган сари ўсимтанинг гипокотил қисми ҳам ўсади, уруғ барглари катгалашади ва яшил тусга киради. Гипокотил қисмининг уруғ баргига бириккан жойи жуда нозик ва тирсаксимон букилган бўлади. Гипокотил ўсган сари уруғ

барги тагидаги тиркасимон эгилган жой ҳам тўғрила-
наверади. Ўсимталар ер бетига тўла чиқиб олгач, уруғ
пўстидан холос бўлади. Гипокотил тўғрилади. Уруғ
пўсти одагда ўсимта чиққан бириччи кунгек тушиб
кетади, лекин баъзи ўсимликларда у уруғ баргидан
икки-уч кунгача тушмайди.

Бироқ Кордес Зондермельдунг, Глория Дей навла-
рида гипокотиль билан уруғ барги ер бетида уруғ
пўстисиз чиқадиган ўсимталари ҳам учраб туради, чун-
ки уруғ пўсти ер тагида қолиб кетади.

Текширилаётган навларнинг ҳаммасида гипокотили
бир оз йўғонроқ бўлиб, уруғдаги озиқ моддаларининг
бир қисми унинг базаль қисмига ўтади. Дастлабки
уч-тўрт кунда гипокотиль ўсимтанинг илдизчасига
нисбатан тезроқ ўсади. Илдизча оч жигарранг бўлиб,
антоциан рангли гипокотилдан фарқ қилади.

Антоциан дастлаб қизил ранг навларда пайдо бўла-
ди. Оч рангли икки томони оч яшил рангда, остки то-
мони баъзан антоциан рангда бўлиб, сариқ губор қоп-
лаган. Четларида безли тукчалари бор. Иккинчи чин
барг чиқарадиган пайтда биринчи чин барг пластинка-
си учга бўлиниб, уч қиррали бўлади.

Кўпчилик кўчатларда биринчи барглар бутунлиги-
ча қолди. Баъзан иккинчи чин барг пластинкалари ҳам
бутунлигича қолиб, фақат битта барг ажралиб чиқади.
Лекин текширалаётган ҳамма навларнинг кўчатлари-
даги учинчи ва тўртинчи чин барглар учтали мурак-

(2- жалвал)

Маданий атиргул кўчатларида баргларнинг пайдо
бўлиши

	Навлар	Чин баргларнинг пайдо бўлиш вақти (кун)		
		1-барг	2-барг	3-барг
1.	Гейша	3	7	12
2.	Колумбия	6	11	16
3.	Санкист	3	13	20
4.	Гольден Офелия	11	18	30
5.	Лариса	6	12	31
6.	Талисман	11	19	25
7.	Глория Дей	10	15	29

(Расм 58).

каб, олтинчи ва еттинчи барглар эса тоқ патсимон мураккаб бўлади.

Кагта ёшдаги ўсимликларнинг барглари худди шундай бўлади. Маданий атиргулларнинг кўчатларида ёш баргларнинг биринчи жуфти, уруғбарглар сингари пояда карама-қарши жойлашади. Учинчи чин баргдан бошлаб ҳамма барглар навбатма-навбат жойлашади.

Баргларнинг четлари поя барг бандлари, безли тукчалар билан қопланган бўлади. Кўчат бўйи чўзган сари тукчалар дағаллашиб, тиканакка айланади. Шу билан бирвақтда кўчатнинг поясидаги баргларнинг антоциан ранги узгаради. Ҳатто қизил гулли навларнинг, масалан, Кордес Зондермельдунгни ҳам пояси яшил тусга киради.

Текширилаётган ҳамма навларнинг илдиз системаси бир хил, улар тез-секин ўсиши билангина бир-биридан фарқ қилали. Кўпчилик кўчатларнинг илдиз системаси биринчи чин барг пайдо бўлгач, зўр бериб ўса бошлайди. Кўчат иккинчи чин барг чиқарган пайтда асосий илдизнинг ҳамма юзини дастлабки ён илдизлар қоплаб олади ва дастлабки ўқ илдиз универсал илдизга айланади.

Кўчатда еттинчи ва саккизинчи барглар чиққач, яъни майса 3—3,5 ойлик бўлгач кўчат шоналайди, уруғбарглар эса бу вақтда қуриб тушиб кетади. Маданий атиргул кўчатлари шоналагач ва бундан кейин ҳам уларда ўсув шохлари чиқади. Текширилаётган атиргул навларининг биринчи гунчалари майда бўлиб, бўйи 1,5—3 см келади. Гуллари унчалик йирик эмас, қатма қатлиги турлича, шакли ноаниқ рангги оч. Янги пайдо бўлаётган гунчаларнинг очилишига йўл қўймай, улар мунтазам равишда узиб турилса, ўсимлик биринчи йили сентябрь ойигача яхши ривожланиб, бақувват бўлади. Кўчатлар гуллай бошласа сентябрь ойидаёқ уларни гулларининг рангига, ҳидига, қатма-қатлигига ва барг пластинкасига қараб, дурагайлиги, қайси навга маисублиги аниқланади. Икки ва уч йиллик кўчатларнигина гунчасига, гулининг шаклига, қатма-қатлигига, совуққа, қишлоқ хўжалик зараркундалари ва касалликларига чидамлилига баҳо бериш мумкин.

Атиргулларни кўпайтириш усуллари

Самарқанд шаҳрининг табиий-иқлимий шароитларини ҳисобга олиб, атиргулларни пайванд қилиш тажрибаларини қишда ўтказдик. Бизнинг мақсадимиз атиргулларни тезроқ кўпайтириш имкониятларини ўрганиш эди. Ҳозирги вақтда атиргулларнинг ҳар хил навларини кенг ёйишга ҳаракат қилинмоқда. Шунга кўра атиргулларнинг турларини, навларини ҳамда уларни ўстириш агротехикасини ўрганиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан бири ҳисобланади.

Атиргул ўстириш тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун биз Самарқандда ўстирилаётган атиргул навларининг миқдорини, уларнинг қандай ҳолатдалигини, хўжалик нуқтаи назаридан ва манзарадорлиги жиҳатдан қандай қийматга эга эканлигини аниқладик. Шу билан бир вақтда, атиргулларни кўпайтириш усуллари ўстириш агротехикасини ҳамда атиргулларга зарар етказадиган ҳашарот ва касалликларни ўргандик. Атиргулларнинг турларини ўрганишда асосий тадқиқот объекти бўлган кўчаг етиштириш хўжалиги комбинати, Самарқанд ўрмон хўжалиги ва қисман ҳаваскор гулчиларнинг гулзорлари билан чекландик.

Атиргуллар уруғдан, бачки новдадан, ўсимлик тўпини ажратиб ўтқазиб, пархиш қилиб, илдизининг бир қисмини кўчириб ўтқазиб, қаламча ўтқазиб ва пайванд қилиб кўпайтирилади. Мавлонбойи атиргуллари кўпинча ўсимлик тупини ажратиб олиб, бачки издизлар ва қаламчаларни ўтқазиб кўпайтирилади. Энг қимматли навлари наъматакка пайванд қилиниб, ўз илдизида ўсадиган атиргуллар эса қаламчадан кўпайтирилади. Дурагай чой атиргулли пернеция атиргул ва ремонтант атиргуллар шаҳар шароитида кўпинча наъматакка пайванд қилиб кўпайтирилади, чунки наъмагак, совуққа чидамли ва илдиз системаси яхши ривожланган бўлади. Наматакка пайванд қилинган атиргуллар тез ўсади, кўп очилади, ўз илдизида ўсадиган атиргулларга қараганда совуққа чидамлироқ бўлади.

Подлиант атиргуллар, уларнинг дурагайлари ва чирмовуқ атиргуллар кўпинча пайванд қилинганда ҳам ўз илдизида яхши ўсади. Ўстириш муддатини қисқартириш ва меҳнатни тежаш учун уларни қаламчадан кўпайтириш яъни ўз илдизида ўстирган маъқул.

Уруғдан кўпайтириш

Пайвандтаг сифатида фойдаланиладиган наъматак Мавлонбойлар ва ўзи ўсиб чиқадагиган ёввойи атиргуллар уруғини экиб кўпайтирилади. Маданий атиргуллар янги нав яратиш мақсадидагина уруғдан экилади. Наъматак меваси қўнғир тусга кириши билан пишиб етилишидан олдин уруғи йиғиб олиниб, дарҳол экилади ёки қумга кўмиб қўйилади, қум кузгача сув сепиб ҳўллаб турилади. Уруғлар яхшилаб тайёрланган тупроққа кузда ёки баҳорда экилади. Қаторлар ораси 0,6—0,7 метр бўлиши лозим. Пушталар ва эгатлар шимолдан жанубга йўналган бўлса, кўчатларга бир текисда ёруғлик тушади. Уруғни қўш қаторлаб экишда қаторлар оралиғи 15—20сантиметр бўлиши шарт.

Афсуски, республикамизда атиргул селекцияси билан кам шуғулланилади, шунинг учун ҳам атиргулни уруғдан кўпайтириш кенг қўлланилмайди.

Пайвандтаг ўстириш

Наъматак уруғи кузда териб олиниб, йирик қумга аралаштирилиб, 1 ҳисса уруғ ва 2—3 ҳисса қум олинади ва устига сув сепиб янги йилнинг баҳоригача хандакда 3—5 градус температурада сақланили. Уруғлар ҳар ўн кунда аралаштирилиб ва зарур бўлганида ҳўллаб турилади. Уруғларни қўлда қаторлаб ёки тасма шаклда сепиш мумкин. Ҳар гектарга 30—40 кг уруғ сарфланади. Уруғлар устига 1—2 сантиметр қалинликда чиринди ёки қум аралаштирилган 1:1 нисбатда парник тупроғи солинади. Уруғ экилгач, жуякларга 3—4 сантиметр қалинликда чириган гўнг ёки майда қипиқ солинади. Ниҳол иккинчи ва учинчи чин барг чиқаргач, кўчатлар кенгроқ жойга кўчириб ўтказилади, бунда илдизчанинг учдан бир қисми кесиб ташланади. Қаторлардаги кўчатлар ораси 8—10 сантиметр, қаторлар ораси 20—70 сантиметр бўлиши лозим. Кўчатлар кўчириб ўтказилгач суғорилади ва жуякларга қўшимча равишда чиринди солинади. Ёзда кўчатлар ўтоқ қилинади. Об ҳавога қараб бир неча марта суғорилади, сўнгга тупроғи юмшатилади.

Август ойида кўчатларга кальций полисульфат, тиавит, ТМТД ёки уншудринг касаллигига қарши ишлатиладиган бошқа дорилар икки уч-марта пуркаланади,

сентябрь, октябрь ойларида кўчатлар пайвандтаккўчатзорига кўчириб ўтқазилади, баъзи яхшироқ ривожланганлари пайванд қилиш учун тайёр ҳисобланади.

Кўчатзорда улар учун тайёрланган далага ҳар гектарига 60—120 минг дона ҳисобидан ўтқазилади. Илдиз системаси яхши ривожланган ва илдиз бўйи йўғонлиги 0,5—0,8 сантиметр бўлган кўчатлар биринчи сортга чиқарилади, иккинчи сортга илдиз системаси унча яхши ривожланмаган, илдиз бўйни тўғри бўлган кўчатлар киритилади. Илдиз системаси ёмон ривожланган, илдиз бўйни қийшиқ кўчатларнинг ҳаммаси бракка чиқарилади. Кўчатлар илдизлари бўйинини 2 см қолдириб, боғ қайчида қирқиб ташланади. Ўтқазилар учун шу тарзда тайёрланган кўчатлар 50—100 донадан боғ қилиб боғлаб, кўчатзорга тошилади. Бу ерда улар бир озгача кўмиб қўйилади. Кўчатлар кетмонда ўтқазиларди.

Авалло кетмонда чуқурлигини 20—25 сантиметр қилиб эгат олинадил сўнгра кўчатлар шу эгатга бирибидан 8—10 сантиметр ораликда териб чиқиларди. Бунда уларнинг илдиз бўйинлари тупроққа 1,5—2 сантиметр кириб туриши лозим. Шундан кейин кўчатларнинг тағи кўмиларди. Кейинчалик кўчатлар парварил қилиб туриларди, яъни ўтоқ қилиларди. Қаторлар тупроғи юмшағиларди, суғориларди, зараркунанда ва касалликларга қарши чоралар кўриларди. Августда кўчаг пайванд қилиш учун тайёр ҳисобланади (Расм 59).

Пайвандўст танлаш ва тайёрлаш

Пайвандўст қаламчалари мутлақо соғлом, шу навга мансуб бўлган атиргулларнинг яхши ривожланган, етилган куртаклари ўсабошлаган бир йиллик новдалардан олинади. Пайвандўст учун олинган новданинг қаламчасидағи барглр банди қолдирилиб, япроқлари кесиб ташланади. Қаламчалар 15—30 донадан даста қилиб боғланади, ҳар дастага унинг нави ва қачон тайёрланганлиғи ёзилган чўпхат осиларди.

Улар пайванд қилишга тайёр ҳисобланади, шунинг учун улардан дарҳол фойдаланиш керак. Пайванд қилиш иши май ойидан август охиригача ўтқазиларди. Наъматакка куртак пайванд қилиш усуллари жуда кўп, лекин қишда совуқ урмайдиган ўсимлик тупи ҳосил қилиш учун, энг яхшиси қаламчани пайвандтакни илдиз бўғзига пайванд қилиш керак. Пайвандўст

пайвандтак пўстлогини „Т“ ҳарфи шаклида қирқиб хохлаган баландликда ўрнатилади, Кўчатзор катта бўлган тақдирда пайванд қилиш ишини уч кишидан иборат звено бошқаради. Звенонинг бир аъзоси, яъни пайвандчининг биринчи ёрдамчиси пайвандтакни очади, илдиз ўйинини тупроқдан тозалайди ва илдизчаларни олиб ташлайди тоза латта билан яхшилаб артади, пайвандчи яъни звенонинг иккинчи аъзоси пайвандтаг пўстлогини „Т“ ҳарфи шаклида қирқиб, қаламчадан кесиб олинган куртакни шу жойга ўрнатади, звенонинг учинчи аъзоси эса пайванд қилинган жойни боғлайди ва гул тагини чопиб юмшатади.

Икки-уч ҳафтадан кейин куртакларнинг кўкарган кўкармаганлиги текшириб чиқилади. Куртак кўкармаган бўлса, бошқатдан куртак пайванд қилинади, кўкарган пайванднинг боғлаб қўйилган жойи салгина бўшатилади, ақс ҳолда модда алмашиши тўхтаб, куртак қуриб қолиши мумкин. Баҳорда туплар таги чопиб юмшатилгандан кейин бўй чўзабошлаган кўчатнинг пайванд куртакдан юқори қисми кесиб ташланади. Пайванд учта барг чиқаргач, ўсиб чиққан бачки новдаларни юлиб ташлаш керак. Шундай қилинса, пайванд гуллар яхши ўсади ва тармоқланади, кейин чопиқ қилинади. Шунда туп тик ўсади. Баъзи навларнинг бачки новдалари икки марта юлиб ташланади. Бундан кейинги парваришлаш уларни ўсув даврида ўгоқ қилиш, тупроғини юмшатиш, ўғитлаш ва суғоришдан иборат бўлади. Июлда пайвандлар гуллайди, агротехника қоидалари пухта бажариб турилганда, биринчи йилдаёқ улардан гул узиб, гулдасталар қилиш ёки пайвандлаш учун қаламчалар олиш мумкин. Бундай ўсимликнинг ҳар тупидан мавсум охиригача 10—15 тадан гул узиш мумкин. Кузда ўсимлик туплари гулзорга-доний ўсиб турадиган жойга кўчириб ўтқазилади ёки сотишга тайёрланади.

Оранжереяларда атиргул ўстириш (Расм 60).

Бизнинг шароитимизда қишла атиргулларни оранжереяларда пайвандлаш мумкин, бу эса ишчи кучидан бир текисда фойдаланиш имконини беради. Олдиндан тайёрлаб қўйилган кўчатлар ер тўла ёки парникда чуқурчага кўмиб қўйилади ва пайвандлаш олдидан бир-икки ҳафта бурун октябрь охирида, ноябрь ўрталарида температураси 12—15 градус бўлган теп-

лицага ташилади. Пайвандлаш декабр ойининг охирида бошланиб, феврал ойигача давом эттирилади. Тўғри пайвандланган қаламчаларнинг 90—95 проценти кўкаради

Пайванд қилиш пайтида пайвандтагнинг илдиз бўйни яхшилаб артилади, юқориги қисми учи кесиб ташланади, пўстлоғи ўткир пичоқ билан бўйига 2 сантиметр узунликда тилинади ва шу жойга бир-иккита куртакли қаламча тиқиб қўйилади. Бундан олдин қаламчанинг куртак таги киясига ва куртак тепаси 1 см тепароқдан тўғри кесилади, куртакнинг қия кесилган учи пайвандтагга жипс ёпишиб турмоғи лозим.

Пайванд яхши кўкариши учун теплицадаги ҳарорат 20—23 градус атрофида бўлиши керак. Бу билан ишлатиладиган теплица ёки оранжереяда бундай режимни сақлаш қийин эмас. 10—15 кундан кейин қаламча пайвандтагга қўшилиб ўсиб, куртак бўйи чўза бошлайди.

Шундан кейин кўчатни тувакка ўтқазиб, секин-ас-та чиниқтириш мумкин. Ўсимлик тўпи тез ўсиб, шоналайди, лекин гунчаларнинг дарҳол гуллашига йўл қўймаслик керак, акс ҳолда ўсимлик яхши ривожлана олмайди. Уч-тўртта чин барг ўсиб чиққандан кейин атиргулнинг учини юлиб ташлаш керак.

Атиргуллар март-апрел ойларида тупроққа ўтқазилади. Атиргулларни эрта гуллатмоқ учун улар маҳсус оранжереяларга ўтқазилади, шунда улар апрелдаёқ очилади. Тувакда ўстирилган атиргуллар феврал март бошларида очилади. Шунинг назрада тутиш керакки, атиргуллар ёруғлиқ ва соф ҳавога жуда талабчандир. Ҳавоси яхши алмашиб турмайдиган хоналарда атиргуллар касаликка тез-тез чалинади. Фикримизча, атиргул ўстириладиган оранжереяларнинг бўйи 25—40 метр, эни 8—12 метр ва ён деворларнинг баландлиги 1,5—1,176 метр бўлгани маъқул. Расм 61

Оранжереяларда атиргул қаламчаларини илдиз олдириш

Полиант атиргуллардан эртанги қаламчаларни олиш муддати июлнинг охири август ойининг бошларидир. Қаламчаларни очиқ майдонда ўсиб турган гупдан кесиб олиш керак. Лекин оранжереядаги атиргулдан олса ҳам бўлади. Илдиз ёйдириш учун қаламчалар теплица, оранжерея ёки иссиқ парникларга олиб кири-

лади. Атиргул учун йирик қум, чиринди аралаштирилган парник тупроғи солинади. Бу тупроққа қум ва чиринди баробар миқдорда аралаштирилади. Қаламчалар учун жуда ёш новдалар олинади. Бундай қаламчаларнинг ҳаммаси 100 % илдиз ёяди. Пўстлоғи қотган, қаттиқ ёғочга айланган новдаларнинг илдиз ёйиши унчалик яхши бўлмайди.

Қаламчалар тоза, ўтқир пичоқда кесилиб, шу заҳоти ҳўл латтага ўраб қўйилади. Бу ишни соя жойда бажариш керак. Қаламчани пастки бўғими тағидан куртакдан пастроқдан қиясиги, куртакдан юқориги қисмини эса куртакдан бир сантиметр қочириб тўғри кесиб керак. Пастки барг юлиниб ташланади. Қаламчада битта, иккита ёки учта куртак қолдириш мумкин. Жуда узун қаламчанинг илдиз ёйиши қийин бўлади. Қаламча учун новданинг ўрта қисми ёки учи олинади. Қаламчани ўтказишда аввало, қум қозиқ билан үйилади, ана шу чуқурчага қаламча ўтқазилиб, атрофи қум билан кўмилиб, қум қўлда босиб-босиб зичланади. Қаламчалар ҳар м жойга 1000 донга сифадиган қилиб сал қийшайтириброк ўтқазилади. Қаламчалар зич ўтқазилганда тупроқнинг нами яхши сақланади, қаламчалар маҳкам ўрнашади ва тезроқ илдиз ёяди.

Парникнинг тепаси ойнавон рама билан бекитилади. Офтобли кунларда қаламчаларга ҳар 5—6 соатда гулчелакда сув пуркаб турилади, булутли кунларда эса кунга икки марта сув пуркаланади. Шундай қилинса қаламчалар тўрг-олти ҳафтадаёқ, яъни сув пуркалмайдиган усулдагидан 1—1,5 ҳафта олдинроқ илдиз ёяди. Илдиз ёя бошлаган қаламчалар шамоллатиб чиниқтирилади. Дастлаб об-ҳавонинг иссиқ-совуқлигига қараб, парникнинг рамаси қисқа вақтга, сўнгга кун бўйи очиқ туради, кейинчалик эса уни кечаси ҳам очиқ қўйиш мумкин.

Илдиз ёйган атиргуллар 7—10 сантиметрлик тувакларга кўчириб ўтқазилади, тувакка баробар қисмида аралаштирилган парник тупроғи билан қум солинади. Ўсимлик бўйи 25—30 сантиметр чуқурликда ўтқазилади ва сугорилиб, туваклар парникка териб қўйилади. Парникнинг 1 м² жойига тахминан 120—150 та тувак сифади, кейин парникнинг рамалари маҳкам бекитилади. Офтобли кунларда парник тепасига соявон қилиш керак. Атиргуллар кун очиқ пайтларда кунга

икки марта сўғорилади, сув ҳар тупнинг чанқаш даражасига қараб ўртача миқдорда берилади. Икки-уч ҳафтадан кейин парниклар шамоллагилади, сўнгра рамалар олиб қўйилади. Совуқ тушгач рамалар яна бекитилади. Қишда парникнинг ён атрофига хазон, тепасига эса чипта бостирилади. Кун исиганда хазон йиғиштириб олиниб, парник шамоллатилади, кечаси яна хазон босилади.

Баҳорда, кун обдон исигач, рамалар олиб ташланиб атиргуллар очиқ парникда қолдирилади. Кенг майдонларга ўтказиладиган ва кўпайтириладиган навлар 12—15 сантиметрлик тувакларга, қолганлари эа доимо ўсиб туриши учун мўлжалланган очиқ майдонларга кўчириб ўтказилади. Ўз илдизидан ўсадиган атиргуллар диққатга сазовордир, чунки уларнинг ер устидаги қисми қуриб қолган тақдирда ҳам ўсимлик нобуд бўлмай, балки запас куртагидан яна ўсиб чиқаверади. Бундан ташқари, пайванд атиргулларга қараганда бундай атиргуллар кўчати анча тезроқ етиштирилади. Бироқ бундай атиргулларни илдиз ёйдирилган қаламчалардан кўпайтириш усули камроқ қўлланилади, чунки уларнинг баъзи навларидан олинган қаламчаларнинг илдиз ейиши жуда қийин, қаламчалари илдиз ёядиган навлари эса ҳали аниқланмаган. Ўз илдизидан ўсадиган атиргулларнинг агротехникаси, ўсишдаги биологик хусусиятлари, ривожланиш шароитлари кам ўрганилган, яхши маълум эмас.

Биз ўз илдизидан ўсадиган атиргулларнинг Самарқанд шаронтида ўстиришга яроқли навларни яратиш, улардан олинган қаламчаларни илдиз ёйдириш, сақлаш, қишлатиш шароитларини аниқлаш, уларнинг очиқ майдончада ўсиши ва ривожланишини кузатиб боришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз. Шунинг учун дурагай чой атиргул, ремонтант атиргул, чирмовуқ атиргул, полиант, дурагай полиант, атиргуллар ва мавлонбойиларни ўргандик, синаб кўрдик, натижада ёғочга айланиб-қотиб улгурмаган, кўк баргли қаламчалари осонликча илдиз ёядиган 38 нав атиргулни ажратдик. Аввал бошда бу навлардан олинган қаламчалар иссиқ парникларда илдиз ёйдирилди, кейин ишни осонлаштириш мақсадида, шу нав қаламчалари совуқ парникларда илдиз ёйдирилди. Нью Доун, Экепельзе, Дорроти, Перкете, Маркиза, Денис Косегрен, Мисс Эдит Кейвел, роте Тшендорф, Доктор Катер, Крпети-

ен Паульсен, Аве Марта, Просперинат, Дафне, Даная Эуген Фюрст каби навлар ҳатто совуқ парникларда ҳам илдиз ёйиб, кейинчалик жуда яхши ўсар ва ривожланар экан. Қаламча тайёрлаш муддати муҳим аҳамиятга эга. Новдалар жадал ўсабошлаган пайтда кесиб олинган қаламчалар ҳаммадан яхшироқ илдиз ёяди.

Афсуски, бу даврда ўсимлик тўпида, вегетатив массалар жуда кам бўлади. Шунга кўра атиргуллардан қаламча олинадиган энг қулай муддат дастлабки гунчаларнинг очилиб бўлиш пайтидир. Иккинчигалдаги гунчалар очилиши олдиндан, новдалар бўй чўзаётган пайтда июл ойининг бошларида кесиб олинган қаламчалар ҳам яхши илдиз ёяди.

Қаламча кесиб олинган ўсимлик тўпининг ёши, қаламча новданинг қайси еридан кесиб олинганлиги, қаламчанинг узунлиги ва ундаги пишиб етилган куртаклар сони, қаламчанинг илдиз ёйишига таъсир этади.

Икки беш йиллик гул тўпидан олинган қаламчалар илдиз ёйишга жуда қобил бўлади. Новданинг ўрта қисмидан кесиб олинган қаламча физиологик жиҳатидан етилган ва илдиз ёйдириш учун яроқли ҳисоблади. Бундай қаламчаларнинг 70—95 %, новданинг пастки қисмидан кесиб олинган қаламчаларнинг 45—58 %, новданинг учидан кесиб олинганларнинг эса 60—70 % илдиз ёйди.

Битта куртак қолдириб кесилган қаламчалар икки-уч куртак қолдирилган қаламчаларга қараганда тезроқ илдиз ёйди. Бироқ улардан ўсиб чиққан атиргул анча нимжон бўлиб, биринчи йилиёқ қуриб қолади.

Атиргулларнинг қўшимча илдиз чиқариш тезлиги турли нав ва группаларда турличадир. Полиант, дурагай полиант ва чирмовуқ атиргулларининг илдиз ёйиши даражаси анча юксак бўлиб, уларда калиус унча катта бўлмайди, қаламчанинг фақат кесилган учининг чегларидагина бўлади, илдиз патаги эса тез ривожланади. Калиус жуда катта бўлган тақдирдагина илдизлар кам ва секин пайдо бўлади, мавлонбойи атиргуллар, дурагай-чой атиргули, пернециан атиргуллар, Талисман, Маргерит Мак Греди, Мадам Эдуард Эррио, ремонтант атиргуллар Принцесса Биарн, Фрау Карл Друшки, Жорж Диксонда худди шундай-дир.

Парникдаги иссиқлик режими ҳам атиргулларнинг илдиз ёйишига таъсир этади. Субстрат ҳарорати 30°C дан, теварак атрофидаги ҳарорат $18\text{--}25^{\circ}$ дан ошмаса бу илдиз ёйиш учун энг қулай шароит ҳисобланади. Масалан, 1991—1993 йилларда атиргул қаламчаларининг илдиз ёйиши ёзнинг энг иссиқ пайтида тўғри келиб қолди, шунда совуқ парниклардаги ҳарорат 30° гача, субстратники 35° гача кўтарилди, иссиқ парниклардаги ҳаво 40° гача, субстратда 35° гача қизийди. Хатто энг яхши илдиз ёйдиган навлар ҳам бундай шароитда яхши илдиз ёя олмайди. 1992 йилда парниклардаги ҳарорат $18\text{--}25^{\circ}\text{C}$ атрофида, субстратники 30°C гача сақланди, бундай режимда атиргуллар яхши илдиз ёйди.

Баъзи агротехник йўллар билан қаламчаларнинг илдиз ёйиш жараёнини оширса бўлади. Агар қаламча олинадиган атиргул тупи қаламча олишдан икки уч кун олдин суғорилса, бундай қаламчалар яхши илдиз ёйди. Қаламчалар зич ўтқазилса ҳам яхши кўкаради.

Биз илгари айтилган $5\times 7\times 9$ сантиметрлик схема ўрнига 3×3 ва 3×5 сантиметрлик схемани тавсия этамиз. Битта рама остига 1,3—1,5 минг қаламча жойлаштирилса 80—95 фоз қаламча кўкаради. Илгарилари атиргуллар илдиз ёйдирилгач, 9—11 сантиметрли тувакларга ўтқазилиб, ноябр-декабр ойларида ва январнинг биринчи ярмида ҳарорати 0°C дан 5° гача, ҳавонинг намлик даражаси 80—85 % бўлган совуқ парникларда сўкичаклар устида ва остида сақланар эди.

Бундай сақлашда қаламчаларнинг атиги 30—35 % қишлаб чиқиб, қолгиларини совуқ урар эди. Эндilikда уларни сақлаш шароити ўзгаради. Парникдаги ҳарорат $6\text{--}10^{\circ}$ га етказилди. Сақлаш даврида атиргуллар жуда секин бўлсада ҳар ҳолда ўсади, шуни ҳисобга олиб улар 10 литр сувга 12 грамм аммиакли селитра эритиб тайёрланган минерал ўғит билан озиқлантирилиб турилади. Биз уларни илгаригидек декабрдан эмас, балки феврал ойидан бошлаб озиқлантирдик. Туваклардаги тупроқни мутлақо юмшатмадик. Шундай шароитда атиргулларнинг 72—91 % эсон-омон қишлаб чиқади. Уч йил қаторасига шундай натижа олинди.

Бу нав атиргулларнинг илдиз ёйган қаламчаларини қишда сақлашнинг бошқа усуллари ҳам қидирилди. Шу мақсадда тувакдаги қаламчалар ҳавонинг ҳа-

рорати 2 нисбат, намлиги 85—90 % бўлган ер тўлада қўш рама билан беркитилган, устига чипта қопланган ва ён деворларига гўнг босилган парникларда ҳавосининг ҳарорати 18—25° С, нисбий намлиги 90—95% бўлган теплицаларда сақланади. Шунда парникларда 15—20 % ва ертўлада атиги 1—2 % атиргул қишлаб чиқди, қолганларини совуқ урди.

Теплицаларда атиргулларнинг баъзи навлари яхши қишлади. Нью Доун, Вортбург, Проспиринт—60 %, лекин. Дапач нави деярли бутунлай нобуд бўлди. 1990 йилда илдиз ейдирилган атиргулларнинг ҳаммаси ерга очиқ майдонга ўтказилди, ҳозирги вақтда уларнинг ярмидан кўпи ўз илдизидида ўсаятти ва одатдаги-ча парвариш қилинмоқда.

Бир йиллик кўчатлар ўтказилгандан кейин ёзнинг биринчи ярмида секин ўсади ва кам очилади. Лекин июлнинг охирида ўсиши жадаллашади ва август ойига бориб иккита-учта бақувват новда ўсиб чиқади ва илдизлари яхши ривожланади, Ўз илдизидида ўсадиган атиргул навларининг асосий қисми ўтказилгандан кейинги биринчи қишдан чиқолмай нобуд бўлади. Илдизи ер тагида чуқур жойлашган атиргуллар 70 % ва кўпроғи қишги совуқларга чидамлидир.

Нью Доун, Маркиза, Просперинт, Денис Косерген, Даноч Дафне, навлари шулар жумласидандир. Илдизлари юза жойлашган атиргуллардан Варкбург, Эксцельза, Доротти Перкинс, Президент Мадна, Фрейбург II, Эгуен Фрюст, Мевр, Коп Страген, Ван Нес, Миссис Эдит Кейвел, Фортиритт Хис Меджести, Глен Дейл, Поль Скарлит Клаймбер, Фрау Карл Друшки, Таузендшен, Уайг Таузендшен совуққа чидамсиз ҳисобланади, 35—60 % тигина қишлаб чиқиб, қолгани нобуд бўлади. Расм 62

Ўз илдизидида ўсадиган атиргуллар очиқ майдончада қишлаб чиққанларидан кейин баҳорда кўчириб ўтказилса, 80 % нобуд бўлади. Шунинг учун баҳорда уларга тегмасдан, энг яхшиси сентябр ойида кўчириб ўтказиш керак, шунда улар жуда яхши ривожланади. Иккинчи йили бу нав атиргулларнинг навда чиқариши, гунчалаши ва гуллаши пайванд атиргулларникидай ёмон бўлмади, баъзи навларники эса—Маркиза, Просирет Дофне уларникидан ҳам яхшироқ бўлди. Шундай қилиб, Самарқанд вилоятида ўз илдизидан

ўсадиган атиргулларни қаламчадан бемалол кўпайтириш мумкин. Бир туп атиргулнинг таннари 9.4 тийин бўлади. Атиргулларнинг турли группа ва навларини яшил қаламчадан кўпайтириш устида бир неча йиллар мобайнида тажриба ишлари олчи бориб, ўз илди-зида ўсадиган атиргулларнинг очиқ майдончага ўтқа-зилганда турли об-ҳаво шароитларига чидамлилиги ўрганилди. Боғларга экиладиган 15 группага мансуб атиргулларнинг 100 тадан кўпроқ нави синаб кўрилди.

Вихуроян, Мультифлар, Ломберт атиргуллари мус-кус атиргул, бенгалия атиргули, майда гулли атиргул-лар, чой атиргуллари каби навлардан олинган қалам-чаларнинг ҳаммаси 100% илдиз ёйди.

Дурагай полиант, полиант флорибунда, дурагай чой атиргуллари, дурагай ремонтант атиргуллар, цен-тифоль ругозе ва альба атиргулларнинг ҳам баъзи навлари яхши (60—100 %) илдиз ёйди. Дурагай лю-теа центрофоль-мохпровент атиргуллар, галика атир-гули ва бошқа баъзи атиргуллар қийинлик билан (20—50 %) илдиз ёйдиганлардандир.

Юқорида айтганимиздек ўз илди-зида ўсадиган навларнинг илдиз ёйиш даражаси ва кўкарган кўчатлар-нинг ёш сифати қаламчаларнинг тайёрланиш муддатига боғлиқ. 20—25 июнда кесиб олинган қаламчалар жуда яхши кўчат беради. Қаламча учун танлайган навлар-нинг етилмиш даражасига дағаллашиб улгурмаган, ғун-чалай бошлаган новдалардан яхши қаламча чиқади ҳамда илдиз ёйдирилган қаламчаларнинг қишда қан-дай сақланганлигига боғлиқ. Кичикроқ тувакларга ўт-қазилган кўчатларни оранжерея ёки ер тўлада илиқ жойда сақлаган маъқул, баҳорда эса уларнинг сал улғайишини кутиш керак. Агар парниклардан қор-ём-ғир сувлари яхши оқиб чиқиб кетадиган бўлса, бун-дай парникларда қаламчаларни қишлатиш ҳам мум-кин. Энг яхши илдиз ёйган атиргул навлари очиқ майдончаларга ўтқазил-иш учун яроқли ва совуққа чи-дамли бўлиб чиқди. Улар тез ва яхши ўсиши, гулла-ши жиҳатидан пайванд атиргуллардан қолишмайди. Синаб кўрилган чирмовуқ ва қисман чирмовуқ атир-гулларнинг ҳаммаси, дурагай полиант, полиант атир-гулларнинг майда гулли атиргуллар ва ремонтант атир-гулларнинг кўпчилиги навлари, шунингдек баъзи дура-гай—чой атиргуллари шулар жумласидандир.

Илдизли қаламчалардан осон кўпайтириладиган чой

атиргуллари бундан мустасно, аммо очиқ майдончаларда уларни қишда совуқ уради, Дурагай чой атиргулларнинг кўпчилигида ва полиант ҳамда дурагай полиант атиргулларнинг баъзи навларида ўсимликнинг илдизи ҳам, ер устидаги қисми ҳам пайванд атиргулларниқига қараганда сустроқ ривожланади. Шунинг учун уларни пайванд қилиб кўпайтирган маъқул. Ругоза ва центифоль атиргул группалари ён ва бачки, илдизлардан, ўсимлик тупини ажратиш йўли билан кўпайтирилади. Фрау Карл Друшки атиргул нави илдизининг узунлиги уч йилда 1,5 м га етади. Чирмовуқ атиргулларининг илдизи бундан ҳам узунроқ, бақувватроқ бўлади. Ўз илдизиди ўсадиган атиргулларга тупроқ таркибининг, тупроқни юмшатиш чуқурлигининг, аэрация ва тупроқ намлигининг ўзгариши катта таъсир кўрсатади. Оғир согтупроқли тажриба участкасида ерга 25 см чуқурликда ўтқазилган полиант, дурагай полиант, ремонтант, дурагай чойатиргулларининг илдиз системаси юза жойлашиб, яхши тармоқланади. Шу сабабдан ўсимликларнинг кўп қисмини қишда совуқ урди. Баҳорги ва кузги ёғингарчилик пайтда тупроқнинг намлиги ниҳоят даражада ошиб кетганидан илдизлар чирийди. Сув қочирилиб, 50 см чуқурликда ҳайдалган ва жуда кўп миқдорда чиринди ҳамда қум аралаштирилган участкада ўз илдизиди ўсадиган атиргул навлари яхши ривожланиб, пайванд атиргуллардан қолишмади, баъзи навлар эса—Хис Меджести, Фрау Карл Друшки, Кордес, Зондермельдунг улардан яхшироқ ўсиб ривожланади.

Ўсимликларнинг илдизлари жуда кўп тармоқ ёйиб, чуқур жойлашади. Актив сўрувчи илдизчалари жуда кўп бўлади. Енгил тупроқли майдонларда ўз илдизиди ўсган атиргул навлари табиий равишда ўз-ўзидан кўкаришга қобилиятли бўлиб чиқди. Улғайган сари атиргул тупларида янги новдалар купая берди. Янги новдалар илдиз бўйнидаги қўшимча куртаклардан ёки бўғиз куртакларидан Қристан Паульсон ва Берди Блай нави ўсиб чиқди. Новдалар қуриб қолган тақдирда ўсимликнинг тагидан яна новдалар ўсиб чиқаверади. Пайванд атиргуллар, хусусан, чирмовуқ ва полиант атиргулларнинг новдалари йил сайин кўпаявериби, бири-бирини сиқиб қўяди. Пайванд қилинган жой атрофидаги ва ундан юқори оқдаги новдалар такрор кесиб таш-

ланаверса пўстлоқ тўқимаси ва ёғочлик секин-аси қурий бошлайди.

Қуриган тўқималар эса замбуруғ касалликлари манбаи бўлиб ҳисобланади. Натижада атиргул туши қарийди. Ўсимлик йилдан-йилга сўсайиб, пироварида ўсимликнинг пайванд қилинган қисми қуриб қолади (3-жадвал).

Энг манзарали, ўз илдизиди ўстиришга яроқли атиргул навлари қуйидагилардир: полиант атиргуллар—Денис Касерген, Эвлалия, Бкраун, Моде Гладетон, Миссис Эдит Кейвел, Раймон Прива, Роте Пешендрор, Шнескопф, Ориндт Триумф, дурагай-полиант атиргуллар—Пина Паульсон, Эльза Паульсон, Крисен Паульсон, Группенштейц, Фолькстон, Фаршпригт, Жон Мурур, Мевр ван Стратен, ван Нес, Грусс ан Ахен, Фларибунда группасига мансуб атиргуллар—розенмерхен, Олейин Фонла, Дшишни, Крикет, Кордес зондермельдунг. Майда гулли атиргуллар—Перль, Дажаконде Калибери Беби Карнавал, Тимкер белл, Гренадин, дурагай чой атиргули—Утро, Москва, Хис Меджестри, Мадам Боттер фляй, Офелия, Мадам Жюль Буше, Кайзерин Аугуста, Виктория, Луна Гранат, Парфем дела Нет, Баккара, Романтан атиргуллар—Фрау Карл Друшки, Эйтен Фюрст, Георг Аренус.

Чирмовуқ атиргуллар—Нью Доун, Эксцельза, Дорроти Перкинс, Казимир мулла, Гурек ан Цеберн, Вартбург, Американ Пиллар, Поль Скарит Клаймбер Эрато, Амегист, Таудецшен, Фрагецейган, Дротти Денисон, Американ Бьюти, Мари Лере, Женераль Тетар, Эрист Дешен, Мозель Арликин

Ярим чирмовуқ атиргуллар—Аве Мара, Берди Блай, Проперити.

Мавлонбойи атиргуллари—Жорж Кэн, Ханза, Мадам Плантъя (расм 36).

Атиргул зараркунандалари, касалликлари ва уларга қарши кураш чоралари

Ўзбекистонда, шу жумладан Самарқандда, кўпайтириш учун тавсия этилган мавлонбойилар, зараркунандалар ва касалликлар билан зарарланади. Биз бу ерда зараркунанда ва касалликларнинг энг кўп тарқалган турлари устидагина тўхталиб ўтамиз.

Замбуруғ касалликларидан бири бель ёки сохта уншудринг касаллигидир. Бу замбуруғ ёғингарчилик

билан ўтиб, баҳорда ва ҳавонинг суткалик ҳарорати-
ни кескин ўзгариб турганда тез кўпаяди. Зарарлан-
ган барг ва гунчаларни оқ ғубор қоплаб олади. Барг-
лар буралиб, товланиб ожизланади.

3. жадвал

Пайванд атиргул ва ўз илдиздан ўсган атиргул
тупларининг ривожланиши

№	Навлар	Ўз илдиздан ўс- ган атиргуллар					Пайванд атиргуллар				
		туپнинг бўйи (см)	шох-шабобнинг диаметри (см)	умумий гул- лари сони (дона)	илдизларнинг чуқурлиги (см)	қишда совуқ уриши %	туپнинг бўйи (см)	шох-шабобси- нинг диаметри (см)	умумий туплари сонини (дона)	илдизларнинг чуқурлиги (см)	қишда совуқ уриши %
1.	Эльза Паулсен	60	45	200	100	—	63	45	183	109	—
2.	Хис Межести	120	62	29	110	2	125	60	30	108	—
3.	Ориндж Триумф	37	45	130	93	2	42	40	185	88	2
4.	Кордес Зондер- мельдунг	35	44	20	80	—	43	38	11	73	—
5.	Глория Дей	30	19,5	4	52	26	40	27	7	74	10
6.	Фрау Карл Друшки	140	65	25	150	—	145	60	25	146	—

Ҳосил танаси шаклидаги замбуруғ клейсткарп ил-
дизда, навда ёки куртакларда, купроқ хазонда қиш-
хазонда қишлаб чиқади. Атиргулларнинг зич, ялти-
роқ баргли, пернециан, полиант ва чирмовуқ атиргул-
лар группасига мансуб навлари уншудринг касалли-
гига анча чидамли бўлади.

Бу замбуруғни йўқотишнинг энг яхши йўли—гул-
зорларни кул, кўча тупроғи, чанг ва олтингугуртг
билан чанглашдир. Ҳавонинг ҳарорати 22° С бўлган
вақтда гулзорни бу аралашма билан ёз давомида икки
марта чанглаш зарур. Эрта баҳорда атиргул туплари-
га бордос суюқлигининг 5% эритмасини, барглар чиқ-
қандан кейин эса тиавит пуркаган маъқул. Энг кўп
тарқалган зараркунанда — атиргул битидир.

Бу зараркунанда атиргул баргларида қишлаб чиқ-
қан уруғларидан пайдо бўлади. Атиргул бити даст-

лабки пайтларда жуда майда, яшил ёки қўнғир тўсда бўлиб, кўзга аранг чалинади. Кўп ўтмай улардан қанотсиз йирик урғочи битлар ўсиб чиқади. Жинссиз бу битлар кўп миқдорда уруғ қўяди, уруғдан чиққан битчалар тезда улғаяди.

Агар атиргул битларига қарши ўз вақтида чора кўрилмаса, улар жуда тез кўпайиб, барглар, яшил новдаларнинг нафис—тўқималарини, ширасини сўриб, ўсимликка зарар етказади унинг зарарланган қисмлари буралиб-буралиб курийди.

Бундай атиргул нормал ўсолмайди. Унинг ғунча ва гуллари яхши ривожланмайди. Атиргулларда чумолилар пайдо бўлиши, унга ўсимлик бити тушганлигидан дарақ беради. Бу зараркунандага қарши кураш чораларидан энг яхшиси—ўсимликка 1 литр сувга 0,5 грамм ҳисобида эртилган рагар, БИ—58 пуркашдир. Уншуднинг касаллигига қарши мунтазам равишда олтинсугурт ёки тиавит билан дорилаб турилган атиргулга жуда серёмғир йиллардагина атиргул билан тушади.

Ёз жуда иссиқ ва қуруқ келганида атиргулларнинг баъзи навларига ургимчак кана тушади. Бунда ўсимлик барглари саргайиб тўкилади. Атиргул битига қарши қандай курашилса, бу зараркунандага қарши ҳам шу дорилар шу миқдорда ва шу муддатда ишлатиладди.

Баъзи йиллари атиргулларнинг ғунча ва гуллари тилла қўнғизлар ёмон шикастлайди, Агар уларга қарши ўз вақтида чора кўрилмаса атиргулларни бутунлай nobуд қилади. Тилла қўнғизга қарши чора—уларни эрта тонгда ва кечқурун кун ботгандан кейин те-риб олиб эзиб ташлашдир.

Атиргул занг касаллиги

Маданий атиргуллар ва наъматакка бу касаллик катта зарар етказади. Касаллик замбуруғлари ўсимликнинг барглари, новдалари, поялари ва илдиз бўйинини жароҳатлайди.

Бу касалликка қарши пиёз ёки саримсок шираси ишлатилади. Жароҳатга шу ширадан саккиз марта суртилгач, жароҳат битиб кетади. Бироқ бу усул сермеҳнат бўлиши билан бирга қимматга тушади. Колхоз, совхозларда ўсимликдаги жароҳатга автол ёки миснинг автолдаги 20 % нафтенатини суртиш тавсия этилади. Автол ҳар гал етти кун оралатиб, жами уч мар-

та суритилади, мис нафтенатини, эса 7 — 10 кун ора-латиб жами икки марта суркаш кифоя.

Шундан кейин замбуруғ йўқ бўлиб кетади ва ўсим-лик ўзини ўнглаб олади. Оқ қанотли сўрувчи ҳаша-рот (белокрилка роз) Самарқанд шаронтида очикъ май-дончаларга экилган атиргулларга катта зарар етказа-ди. Бу бўйи 1—2 мм келадиган майда ҳашарот бўлиб, қалқон дорилар капоти ҳар хил, харгумли ҳашарот-лар гуруҳига мансубдир. Бу зараркунанданинг катта ёшлаг и ноқобдори одаг да атиргуллар тагидаги хазон-да қишлаб чиқади.

Май ойининг бошларида, яъни гуллар барг чиқара-ёган даврда ҳашарот вояга етади. Унинг умри 4—6 кун. Шу муддатда урғочи ҳашарот асосан остки барг-ларга биттадан, жами 7—12 та уруғ қўяди. Бизнинг шароитимизда ёз давомида бу ҳашаротнинг икки ав-лоди етилади. Атиргулларга ниқобдорлар ва етилган ҳашаротлар зарар етказади, улар эпидермис тўқима-ларини тешиб, баргнинг ширасини сўради. Бундан ташқари барглар ёпишқоқ суюқлик билан касаллана-ди, бу эса кора замбуруғнинг кўпайиши учун яхши шароит ҳисобланади.

Мазкур зараркунандани йўқотиш учун кузда ха-зонни гулзордан супуриб, йиғиштириб олиб қўйдириш керак. Май ойининг бошларида ва ёзда БИ — 58 фос-фамид, роғар каби дориларнинг 0,2 процентли эрит-масини мунтазам равишда пуркаш ҳам яхши натижа беради. (Расм 63) юқумли куйдурги касаллиги

Шаҳарларда гулзорлар ҳар хил тупроқли ерларда ташкил эгилади. Шунинг учун атиргул ўтқазиладиган ерни тегишлича тайёрлаш диққатга сазовордир.

Тажрибадан маълумки, атиргул учун энг маъқули структурали, енгил, органик ўғит аралаштирилган қу-моқ тупроқли типик ва қўнғир бўз тупроқли ерлар-дир. Хуллас, участкадаги тупроқ унумдор ва струк-турали бўлиши лозим. Қумли тупроқлар ва соз туп-роқларга жуда кўп миқдорда органик ўғит солингандан кейингина атиргул экиш учун яроқли ҳисобланади.

Настарин сирень (*Suringa*). Зайгундошлар (*Oleaceae*) оиласига мансуб чиройли гуллайдиган бутда ўсимликлари туркуми. Настарин кенг тарқалган манзарали ўсимликлардан биридир. Оддий настарин ҳамда Эрон настарин деб аталадиган турлар кўпроқ ўстирилади. Ҳозирги вақтда сиреннинг 350 дан ортиқ нави бор. Улар бирбиридан гулларининг ранглари, қатма-қатлиги ва хушбўйлиги билан фарқ қилади.

Настарин уруғидан, илдиз бачкиларидан пайванд қилиш йўли билан кўпайтирилади. Настарин манзарали бута сифатида боғларга, хиёбонларга, йўл бўйларига, ҳамда яшил девор тарзида экилади. Настариннинг барглари текис қирғоқли, бир-бирига қарама-қарши жойлашган. Гуллари гул бандига руж жойлашган, апрел ойининг охирларидан июнгача гуллайди. Меваси қўштавақа қутгичага ўхшайди, ичидаги уруғи қанотчали, тез ўсади.

Ёруғ ерларда кўпроқ гуллайди, сергўнг, унумдор тупроқларни ҳамда қўшимча озиқаларни талаб қилади. Ҳовлилар, боғлар, хиёбонлар, ўйларнинг олдиларини настарин бутаси билан безатиш жуда ҳам чиройли кўринади. Улардан кесиб гулдасталар тайёрлаш ҳамда сувга солиб хоналарга қўйилса хона ҳавосини хушбўй қилади.

Барча турдаги сиренлар гуллаб бўлгандан сўнг аввало гуллари кесиб олиниши шарт, акс ҳолда гуллари кесилмаган ўсимликнинг кўринишини бузади ва келгуси йил янги новдаларнинг ўсишига халақит беради, ҳамда новдалар деярли авж қилмаслиги мумкин.

Настаринларни биз айрим турлари билан танишиб чиқамиз.

Оддий настарин. (*S. vulgaris*). Барглари учли, банд томони юраксимон. Гуллари турли рангда, рўваклардан иборат тўпи 5,5—7 метрдан ортиқ баландликгача ўсади. Бу сирень ниҳоятда кўп ўтқазилиб, юздан ортиқ навлари бор. Барглари кенг тухумсимон Ўзбекистонда бу турга кирувчи сирень навлари ниҳоятда кўп ўтқазилади, айниқса хиёбонларда, уйларнинг олд томонларида болалар боғчаларида ва ҳоказо. Расм 64.

Эрон настарини сирени *S. iranisa*). Бу сиреннинг асл вагани Жанубий Хитойдир, буйининг баландлиги 1,5—2 м бўлиб, бута ҳосил қилади. Барглари узун-

чоқ-ланцетсимон, ҳар иккала юзи ҳам силлиқдир. Гуллари сершоҳ, майда-майда рўваклардан иборат, оч бинафша рангда, ҳиди унча ўткир эмас, гуллари диаметри 1,5 см, рўваклари 12 — 15 см гача бўлади. Группалаз, якка-якка ўтқазил, кесиб гулдасталар ясашга жуда ҳам мослашгандир.

Нахмоқ настарин сирень (расм 65). Ватани Шимолий Хитойдир. Ўсимликнинг баландлиги 2 — 2,5 м бўлиб, барглари йирик ва ҳамма вақт осилган ҳолатда туради. Баргларининг катталиги 4 — 7 см ни ташкил қилиб, тўқ яшил рангдадир.

Баргларининг ҳар иккала томони ниҳоятда силлиқ. Гуллариининг ранги кўпинча пушти, бинафша рангдадир. ҳиди жуда ёқимли, гуллари рўвакларда зич жойлашган бўлиб, рўваклари 10 — 15 см ни ташкил қилади. Барвақт очилиши, гуллариининг чиройилиги ҳамда хушбўйлиги жиҳатидан қимматли ҳисобланади. Май ойининг биринчи ўн кунлигидан бошлаб гуллайди. Гуллашди ўртача 14 — 15 кун давом этади.

Химолай настарин сирени (расм 66). Ватани Шимолий Фарбий Ҳимолайдан тортиб Кашмиргача боради. Бутанинг баландлиги 5 метргача бўлади, новдалари тик йўғон, япроқлари тухумси он эллиптик шаклда бўлиб, 5 см дан 20 см гача, эни 2,5 — 12 см гачадир. Япроқларининг устки томони тўқ яшил рангда бўлиб, пастки томонлари оч яшил рангдадир. Гуллариининг диаметри 1 — 1,5 см ни ташкил қилади, гул рўваклари 20 — 25 см бўлади (Расм 67).

Венгер настарини сирени (*S. josikaea*). Ватани — Венгрия, Югославия. Бутанинг баландлиги 4,5 — 5 метрни ташкил қилади. Япроқлари кенг эллиптик шаклда бўлиб, узунлиги 10 — 15 см. Япроқлари зич жойлашган бўлиб, тўқ яшил ялтироқ рангдадир (расм 38).

Гуллари ниҳоятда хушбуй, ранглари турли-туман. Ҳар бир гулининг диаметри 1 см ни ташкил қилади, рўвакларининг катталиги 20 — 25 см бўлиб, кесилган гуллариининг чиройли гулдасталар қилиш мумкин.

Амур Настарини сирени (*S. amurensis*). Ватани Узоқ Шарқ бўлиб, бўта ўсимлик. Баландлиги 6 — 7 метргача бўлиши мумкин. Май-июн ойларида гуллайди, гуллари хушбуй, оқ катта-катта рўваклардан иборатдир.

Тез ўсади, ҳар қандай тупроқларда ҳам яхши ўсбери, аммо кўп сояли ерларни ёқтирмайди. Бу турга

киручи сиренларни пайванд қилмасдан тўғридан-тўғри уруғидан экса ҳам яхши гул берадиган ўсимлик бўлиб ўсади. Уруғлар териб олингандан сўнг 1—1,5 ойда қўмда саклаб баҳорда экилса тезда ўниб чиқади. Пар-хиш ёки илдизларни бўлиш йўли билан ҳам кўпайти-риш мумкин. (Расм 68).

Настаринларни кўпайтириш усуллари

Сиренларнинг асосий кўпчилик қисми уруғидан кўпайтирилиб, сўнг пайванд қилинади. Уруғлар яхши пишиб етилгач териб олинади ҳамда 1—1,5 ой страти-фикация қилинади, яъни қора қумда намланиб қўйи-лади. Ҳаволар қизиши биланоқ улар очиқ ерларга эки-лади. Майсалар ердан яхши ўниб чиқиши билан бегона ўтлардан тозаланиб турилади ва вақт-вақти билан суғорилиб турилади.

Иккинчи йили бошқа ерга кўчат қилиниб, илдиз бўғзи қалам йўғонлигида бўлганда август ойида куртак пайванд қилинади. Уруғидан экиб кўпайтириш асосан селекция мақсадларида қўлланилади.

Илдизларни танаси билан бўлиш ёки тупларни бўлиш йўллари билан кўпайтириш

Бунда биз ўсиб турган 20—25 ёшли сиренларни қазиб олиб уларни бир печа бўлакларга бўлиб, ҳар бирини алоҳида ўтқазиб чиқамиз. Тўплар бўлингандан сўнг кесилган яраларига боғ замаскаси ёки кул куку-ни сеппиб чиқамиз.

Илдиз бачкиларни бўлиш йўли билан кўпайтириш

Сиренларнинг остидан кўкариб чиққан бачкиларни алоҳида қазиб олиб бошқа ерларга қатор қилиб ўтқа-зиб чиқамиз ва буларни парвариш қилиш натижасида яхши сиренлар оламиз.

Сунъий яшил деворлар яратиш мақсадида кўпайти-риладиган лигустриумларни қаламчаларидан кўпайти-риб уларга сирень пайванд қилинса, ниҳоятда яхши натижа ва сиренларни тез кўпайишига мувоффақ бўла-миз.

Лигустриум қаламчаси ниҳоятда тез илдиз берали ва сирень пайвандини яхши қабул қилади. Лигустриум-га пайванд улаш оддий куртак пайванди йўли билан бажарилади.

Япон беҳиси (*Cydonia japonica*). Япон баҳиси кўп йиллик манзарали чиройли гуллайдиган бута ўсимлиги бўлиб, ниҳоятда эрта гуллайди. Бу ўсимлик атиргулликлар (*Rosaceae*) оиласига кириб, ватани Шарқий Осиёдир. Ўсимликнинг барглари тўқ яшил ҳамда терисимон қалиндир. Новдаларининг учки томонлари тиканакли, гуллари пушти ва қизил бўлиб, феврал ойининг охирилари ва март ойларида очила бошлайди. Меваси сарғиш яшил рангли, жуда хушбўй бўлиб, ундан мураббо пишириш мумкин.

Гулзорларда ва уй ичида ҳам ўстириш мумкин. Бу ўсимлик ёруғликсевар бўлиб, ҳар қандай тупроқда ҳам ўсиши мумкин. Япон беҳисини уруғидан, илдиз бўлаклари, парҳиш қилиш йўли билан ва бир йиллик яхши етилган қаламчаларни экиш йўли билан ҳам кўпайтириш мумкин.

Ўсимликнинг уруғи асосан кузда ноябр-декабр ойларида экилади. Ўсимликнинг бўйи 1,5—2 м гача бўлади. Хиёбонлар, гулзорлар ва ҳовли ичидаги гулхоналарга якка-якка қилиб ёки группалаб ўтқазилади. Новдаларни гуллари билан кесиб олиб сувга кўйилса, бир неча вақт ўлимасдан туради, ҳатто очилмаган гунчалари ҳам очилади. Шу хусусияти билан бошқа барча бўталардан фарқ қилади, шунинг учун уни кўплаб кўпайтириш тавсия қилинади.

Бересклет, нормушук (*Euonymus*). Бересклетдошлар (*Celastraceae*) оиласига мансуб бута ўсимлиги. Уруғи, новдаси ва илдизи орқали кўпайтирилади. Секин ўсади, сояга чидамли, хинабаргли ва кенгбаргли дарахтзорларда ва тоғ ўрмонларининг соя жойларида ўсади. Нормушуклар кўкаламзор ва яшил деворлар ҳосил қилишда ишлатилади.

Ўзбекистонда ёввойи ҳолда икки тур нормушук ўсади. Япон нормушукнинг баландлиги 1—2 метр бўлиб, барглари ялтироқ қалин ва қиш вақтида тўкилмайди. Қишин-ёзин девор ҳосил қилиш мумкин ва уйларда тувакларда ҳам ўстириш мумкин.

Уруғларини кузда экиш лозим ҳамда қаламчалардан тез илдиз олади.

Жасмин, ясмин (*Jasminum*). Зайтундошлар (*Oleaceae*) оиласига мансуб тропик ва субтропик ўсимликлар туркуми. Бу ўсимликлар асосан икки хилдан иборатдир, яъни уйда тувакларда етиштириладиган ясмин ва боғ-

ларда очик ерда бўта шаклида ўстириладиган ясмин. Унинг гултожи ниҳоятда хушбўй, барглари оқ, сариқ ва қизил рангларда бўлади, гули ниҳоятда хушбўй бўлиб, йирик гуллилири ва серкатлари ҳам бўлади. Гулларидан эфир мой олиш учун катта-катта майдонларда ўтказилади. (Расм 69).

Ҳинд ясмини (*J. indica*). Хоналарни безаш учун ўтказилади. Қорақотдошлар (*Saxifragaceae*) оиласига мансуб. Гули хушбўй, манзарали бута сохта ясмин ер юзида кенг тарқалган. Булар тупроқ танламайди. Сояга чидамли бўлиб ясмин уруғидан, қаламчасидан, тупларни бўлиш йўллари билан кўпайтирилади.

Будлея (*Buddlea*). Бу бута ўсимлигининг баландлиги 1,5—2 м. Новдаларнинг учки томонларида руваклардан иборат оқ, пушти, бинафша ранглардаги гуллари майда. Сиренга ўхшаган шингилсимон тўпгул ҳосил қилиши сабабли уни кузги сирен ҳам деб айтадилар.

Будлея логангуллилиар (*Yoganiaceae*) оиласига кириб, ватани Хитой ва Япония, ёввойи ҳолда ўсади. Бизда асосан якка-якка ўтказилади ва тўплаб ўтқазиниш ҳам мумкин. У май ойидан кеч кузгача гуллайди. Ўзбекистоннинг кўп районлари учун истиқболли бўлиб, уруғидан, қаламчаларидан ҳамда буталарининг бўлиш, пархиш қилиш йўллари билан кўпайтирилади. Гулдасталар орасига кўйилганда ниҳоятда чиройли кўринад.

Бульденеж (*Viburnum*) Шилвидошлар (*Caprifoliaceae*) оиласига мансуб ўсимлик. Бадрезак ўсимлигининг боғларда, хиёбонларда экиладиган манзарали тури оддий бадрезакдир. Тўп гулининг фақат четки гулларигина ҳосилсиз бўлади. Бульденежнинг эса тўпгулдаги ҳамма гуллари ҳосилсиз бўлади. Бульденежнинг тўпгуллари шарсимон юмалоқ оқ рангда бўлиб, апрел-май ойларида гуллайди. Бульденеж новда, қаламча ва бачкиларидан кўпайтирилади. (Расм 70).

Дейция (*Deutzia*). Қорақатлошлар (*Saxifragaceae*) оиласига мансуб бўлиб, ватани Узоқ Шарқ, Хитой, Япониядир. Ушбу бутанинг баландлиги 2,5—3 метргача бўлади. Япроқлари кўк яшил бўлиб, кузда тўкилади. Барги оддий, четлари майда тишли. Гуллари майда, оқ ва пушти рангда бўлиб, узунчоқ шингилсимон тўпгул ҳосил қилади. Уруғи ҳамда қаламчалардан кўпаяди. Қаламчаларини кузда иссиқхоналарда, баҳорда эса парникларда кўкартириш мумкин. Ниҳоятда хуш

манзара бута ҳисобланиб, уйларнинг олди, гулзорларни четларига ўтказилса жуда шинам зийнат беради.

Гибискус (Hibiscus). Гибискуслар гулхайридошлар (Malvaceae) oilасига мансуб бўлиб, бир йиллик ва кўп йиллик бута ўсимлиги ҳисобланади. Уларни очик ерларда ўтказиладиган ва ёпиқ ерларда ўстириладиган навлари бўлади. Бўйлари 2,5—5 м гача бўлишлари мумкиндир.

Ватани Хитой бўлиб, уларнинг кўпчилик навлари кузда ўз япроғини таштайди. Ўзбекистон ФАнинг профессори Ф. Н. Русанов томонидан бир неча маданий навлари етиштирилган. Айниқса эрта баҳорда кўкариб, кеч кузда новдаларини совуққа олдириб келгуси йили яна илдизларидан кўкариб чиқувчи гибискусларнинг гулларини олган вақтимизда гулларининг ранглари турли-туман бўлиб, оқ, пушти, оч пушти, тўқ пушти, қизил ва жигарранглардан иборатдир. Буларнинг баландлиги 2—2,5 м бўлиб, гулларининг диаметри 18—28 см гача бўлиши мумкин. Булардан ташқари бута шаклида ўсувчи турлари борки, уларнинг баландлиги 2,5 дан 3—4 м гача бўлиши мумкин, булар ҳам кузда япроқларини ташлаб, унча-мунча совуққа бардош берувчандир. Гулларининг ранги оқ, пушти, кўк, мовий рангларда бўлиб, июн ойидан бошлаб гуллаб, то кеч кузгача олдинма кетин узлуксиз гуллайберилади. Яна бир тури борки улар асосан иссиқхоналарда кўпайтирилиб, қишин ёзин ҳарорат яхши бўса узлуксиз гуллайди. Гулларининг ранги оқ, пушти ва қизил рангларда бўлади.

Гибискусларни кўпайтириш асосан уруғдан селекция мақсадида ҳамда айрим навларини тезроқ кўпайтириш мақсадларида экилади. Қаламчалар йўли билан, пархиш қилиш йўллари билан, илдизларни бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Уларни фақатгина гулзорларга, кўчаларнинг четларига, уйларнинг олдида чиройли зеб бериши мақсадида кўпайтирилади. Аммо улар кесиб гулдасталар тайёрлаш ёки сувга қўйиб хоналарда сақлаш учун яроқсиздир.

Облепиха, жирғаноқ чаканда (Hippophae rhamnoides) Жийдадошлар (Elaeagnaceae) oilасига мансуб бўлиб, ватани Ўрта Осиё, Кичик Осиё, Кавказ ва Жанубий Европадир.

Кичик ларахт ёки бута бўли 3—5 м гача бўлади. Одатда жирғаноқ чаканда тўқайларда ўсиб, май ойида

гуллаб август-сентябрь ойларида мева тўғди. Меваси майда, сариқ ва тўқ сариқ бўлиб, таркибида витамин С, В, А ларга бой бўлади.

Ундан турли мураббolar гайёрланади. Ундан олина-
лиган мойлар турли касалликларга ёрдам беради. Мева-
ларини пишмай истеъмол қилиш мумкин эмас. Уларни
кўпайтириш йўллари асосан қалмчалардан пархиш йўл-
лари билан ҳамда уруғидан. Бу ўсимлик гулзорлар
атрофига манзарали буталар сифатида ёки яшил девор
сифатида ҳам ишлатилади. Йўл бўйларини мустақкам-
лаш учун ихота сифатида ҳам ўтқозиш мумкиндир.

Шамшот (Viburnum). Шамшотдошлар (Viburnaceae) оила-
сига мансуб бўлиб, доимий яшил баргли бута ёки
дарaxтча. Шарқий Кавказ орти ўрмонларида табиий
ҳолда, ёввойи равишда ўсади. Бу ўсимлик яшил девор-
лар сифатида кўпроқ ишлатилади. Соя ерларда ҳам
яхши ўсаверади. Улар ҳар йили кесиб туришга бардош
беради, шу сабабли манзарали ўсимлик сифатида жуда
қиммагли ҳисобланади.

Снежная ягода белая, оқ қор меваси (Symphoricar-
pus albus). Шилвидoшлар (Caprifoliaceae) оиласига ман-
суб бўлиб, баландлиги 1,5—2 метргача бўладиган ман-
зарали ўсимликдир. Новдалари ингичка, эгилувчан
бўлиб, вагани Шимолий Америкадир. У асосан тоғли,
тошли ерларда эркин ҳолда ўсади. Бизда эса манзарали
ўсимлик сифатида экилади. Мевалари айниқса қиш
фаслида лўнда, оқ рангда бўлиб, мевасининг диаметри
1 см ни ташкил қилади. Мевалари ўзларининг чиройли-
лигини йўқотмай қиш давомида новдаларнинг учки
қисмларида осилиб туради. Шаҳар ерларидаги турли-
туман дуд ва газларга ҳамда чангларга бардош бера-
ди. Унчалик шўр тупроқларга ҳам чидайди, ҳатто қури-
лиш ахлаглари бўлган ерларда ҳам бемалол ўсаверади.

Ўтқазилгандан сўнг иккинчи йилда ҳосил бера бош-
лайди. Уч-тўрт йилда баландлиги 1,5—2 метргача
етади. Соя ерларда ҳам яхши ўсаверади. Ўз вақтида
кесилиб, парвариш қилиш, ўғитланиб турилса 35—40
йил гача ҳосил бераверади. Уруғларини экиш, пархиш
қилиш, қаламчалардан кўпайтирилади.

Бу ўсимлик асосан гулзорларга якка-якка ёки тўп-
тўп қилиб чиройли манзара бериш мақсадида ўтқози-
лади. Новдаларини меваси билан кесиб олиб турли
экибаналар ташкил қилинади.

Форзиция пониклая (Forsythia). Зайтунгулдошлар

(Oleaceae) оиласига мансуб бўлиб, ватани Шимолий Европа ва Шарқий Осиёдир. Фарзициянинг бўйи 3—4 метргача етадиган бута бўлиб, бизда асосан манзарали буталар сифатида гулзорлар атрофига ўтказилади. У қишда наштарсимон ёки тухумсимон баргларини ташлаб, эрта баҳорда барг чиқаришдан олдин таналарини олтинсимон сариқ гуллар қоплайди. Иссиқсевар, қўрғоқчиликка ниҳоятда бардош беради. Фарзиция пархиш қилиш йўли билан ҳамда қаламчалардан кўпайтирилади. Бизда, яъни Самарқандда, кўпайтириладиган фарзициялар Европа фарзицияси бўлиб, ватани Жанубий Европадир. Эгик фарзиция ватани Хитойдир. Фарзицияларни гулзорларнинг ўрта қисмига тўп-тўп ўтказилса, ниҳоятда чиройли манзара ҳосил қилади. Уларни кесиб бошқа гуллар билан қўшиб чиройли экибаналар ҳосил қилиш мумкин

Юлғун (Jamaix). Қўп катта бўлмаган бута бўлиб, баландлиги 4—5 метргача бўладн. Юлғундошлар (Jamaicaceae) оиласига мансуб бўлиб, ватани Ўрта Осиё. Бу ўсимликни айниқса, серсув ерларда жирғаноқ чакандалар (облепихалар) билан биргаликда ёвзойи ҳолда ниҳоятда кўп учратиш мумкин. Япроқларининг ингичкалиги, нозиклиги ва тузилиши жиҳатидан игнабарглиларга кўпроқ ўхшаб кетади

Гуллари бошоқ сифатида новдаларнинг учки қисмларида жойлашган бўлиб, пушти рангларда. Эрта баҳорда гуллай бошлайди, шўр тупроқларни ёқтириши билан бир қаторда тоза қумлоқ ёки тошли ерларда ҳам бемалол ўсаверади.

Булар асосан пархиш, қаламчалар ва уруғларидан кўпайтирилади. Бу ўсимлик ёзда меҳнаткашлар чўмилдиган пляжлар атрофига, сув ҳавзалари атрофига ўтказиш учун мўлжаллангандир.

Оддий тут. (Morus) Тутлар тутдошлар (Moraceae) оиласига мансуб дарахтлар туркуми. Тут дарахтининг барги билан ипак қурти боқилади.

Мажнун тут эса гулзорлар атрофи, хиёбонлар да ўтказилиб, мажнунтол сингари новдалари пастга қараб осилиб ўсади. Бу тутларни асосан пайвандлаш йўллари билан кўпайтирилади. Тутларнинг навлари ниҳоятда хилма-хилдир.

Гули Салим (Paeonia). Саллагулайиқтовондошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ёки чала бута ўсимликлар туркуми. Саллагуллар (айниқса, ўтсимон

саллагуллар) чиройли манзарали ўсимлик ҳисобланади.

Бу хил саллагулларнинг гулчиликда экиладиган навларининг гуллари оқдан тортиб тўқ кизилгача хилма-хил рангларда бўлади. Улар гулларининг ҳиди атиргул, марваридгул, бинафша каби гулларнинг ҳидига ўхшаш бўлади. Улар боғ ва гулзорларни безатиш, гудасталар яшаш учун экилади. Кўчириб ўтқазишда август, сентябр ойларида тупларининг бўлиниши орқали кўпаяди. Кўчат қилинган саллагуллар 2—3 йилдан кейин нормал гуллай бошлайди. Дарахтсимон саллагул бўйи 2 метргача борадиган ярим бута ҳолида бўлади. Улар асосан Хитой ва Японияда ўсади.

Бизда, асосан, манзарали ўсимлик сифатида экилади. Бу ўсимлик киш совуғига чидайди. Саллагулларнинг ёввойи турларини чатиштириш натижасида уларнинг кўпгина серқат гулли тур ва навлари етиштирилган. Танаси шохсиз ёки бир оз шохлиқли. Япроғи кергикли. Саллагул навларига қараб май охиридан ёки июн бошларидан июл ойигача гуллаб туради. Гуллари йирик, пушти, қизил, бинафша, олгинсимон сариқ рангларда бўлади. Бу гул яшил баргларининг кўркемлиги, гулининг қатма-қаглиги ва хушбўйлиги, шунингдек, кўк-сифатида кўплаб экилади. Салла гуллар гулзорларга, гулбоғларга ва хиёбонларга зийнат учун, шунингдек гулини кесиб олиш учун ҳам экилади. Улар йўлақлар ёқалаб ҳар ер-ҳар ерга тўда-тўда қилиб ёки газонларга группалаб экилганда ғоят чиройли манзара беради.

Навлари тўғри танлаб экилганда, улар май охиридан бошлаб июл охиригача гуллаб туради. Саллагуллар гуллаб бўлгандан кейин ҳам уларнинг кўм кўк бағллари гулзорга зийнат бериб туради. (Расм 71)

Саллагул билан картошкагулни бирга экиш жуда Бунда биринчи қаторга саллагул, иккинчи қаторга картошкагул экилади. Картошкагул июл, август ва сентябр билан гуллаб бўлган саллагулдан асосийлари қуйидагилар.

Дарахтсимон салла Гули

тожбарглари қорсимон, оқ ва бор. Гули кўриниши би-
яй, июнда гуллайди.

Хитой Салла Гули. Бу ўсимликнинг битта поясида оқ, оқиш пушти, зумрабранг пушти ва тўқ қизил тусларда қатма-қат гуллар ҳосил бўлади. (Расм 72).

Оддий Салла Гули. Бу ўсимликнинг гуллари қизил ва оч қизил қатма-қат бўлади. (Расм 73).

Торбарг Салла Гули. Бунинг япроқлари патсимон шаклда бўлиб, жуда манзарали. Гуллари оддий ва қатма-қат, ранги қизил, эрта кўкламда гуллайди. (Расм 74).

Дарахтсимон Салла Гули. Бу ўсимлик ярим бута шаклида ўсади, гуллари хушбўй. Саллагулнинг тегишили навларини танлаб экиш йўли билан гулининг очилиш даврини 50 кун ва кўпроққа чўзиш мумкин. Бу гулларнинг бирқисмини сояроқ жойга экиш керак. Соя жойда ўстирилган гуллар кечроқ очилади. Саллагуллар очик жойларга ёки сал соя тушадиган жойларга экилади. Лекин бу жойлар эрта кўкламги қора совуқдан пана бўлиши керак. Бу гуллар ҳар қандай унумдор ерларда яхши ўсади. Саллагул экилган ер шира нам, яхши ўғитланган ва сув билан таъминланган бўлиши керак. Саллагул кузда экилади, фақат баъзи ҳоллардагина баҳорда экиш мумкин. Экиш учун олдин 75×75 см чуқурликда ва кенгликда чуқур қазилади. Бу чуқурлар бир-биридан 80—100 см оралигида қилинади. Чуқурларга яримигача ўтин кули, оз-моз оҳак аралаштирилган чиргани гўнг солинади. Илдиз устига солинадиган тупроқ боғ еридан олинади, унга 1 кг ёғоч қуми, 100 г суяк уни ва 6—8 кг чиринди қўшиб аралаштирилади. Агар ўсимлик кўчириб олинган участканинг ўзига ёки унга ёндош ерга экиладиган бўлса, уларни мумкин қадар ўз тупроғи билан бирга қовлаб олиш керак. Аммо ўсимлик бу жойда кўпдан буён ўстириладиган бўлса, у ҳолда эски тупроқни силкитиб тушуриб юбориш керак. Бунинг учун қовлаб олинган тўпларни 2—3 соат офтобга қўйилади. Бунда тупроқ қуриб тўкилади ва илдизлар оз-моз сўдийди, қолган тупроқни эса озгина сув билан ювилади ва илдизлар 4—5 см узунликда кесиб ташланади. Ўтқизиш олдида илдизларни яна бир кўздан кечириб, титилган, синган ва касалланганлари олиб ташланади.

Ўсимликларни ўтқазганда уларнинг илдиз бўғзи ер бетидан 1—2 см пастда ўрнатилиши керак. Илдиз атрофида бўш жой қолмаслиги ва тупроқ илдизнинг ён бағрига зич ўрнатилиши лозим. Бунинг учун тупроқни зичлаш ва қўл билан бешик. Ўтқазилгандан кейин

қондириб суғорилади ва уларнинг қандай ўрнашгани текширилади. Тупроқ чўккан бўлса, яна тупроқ солинади ёки ўсимликни эҳтиётлик билан сал юқори кўтариб қўйилади. Ўсимликни жуда чуқур қилиб ўтқазиш ярамайди. Чуқур ўтқазилган ўсимликлар кўп гулламайди. Жуда юза ўтқазилган ўсимликни совуқ уриши ёки қуриб қолиши мумкин. Кузда экилган ўсимликларнинг устини қишда япроқ чириндиларидан таркиб топган тупроқ билан ёки ёғоч қипиғи билан ёпиш керак. Кўкламга чиқиб ўсимлик устига ёпилган чиринди тупроқ ёки қипиқ олиб ташланали ва ён атрофи юмшатилади. Ҳар 1 м² ерга 3—4 кг чиринган гўнг солинади. Ўғит илдиз бўғзига тегмаслиги учун уни сал нарироққа солинади. Ҳар уч-тўрт ҳафтада (ҳар гал суғоришдан сўнг) тупроқ юмшатилиб турилади. Ўсимлик синмаслиги учун тўпларга суянчиқ қозиклар қўйилади ёки симга боғланади. Йирик гул етиштириш учун гунчалар ягона қилинади.

Ўсимликни эрта гуллатиш учун ён гунчалар чимтиб олиниб, фақат ҳар шохчада бир дона гунча қолдирилади. Кеч гуллайдиган ўсимликларда эса фақат биттадан ён гунча қолдирилади. (Расм 75).

Салла Гулни кўпайтириш усуллари

Салла Гули айримларигина уруғдан кўпаяди. У ҳам фақатгина селекция мақсадлари учун. Аксариyat навлари вегетатив йўллар билан, яъни тўпларни бўлиш, пархиш қилиш, таналардан, япроқлардан, яшил новдалардан ва илдизларидан қаламчалар тайёрлаш, кургакларни-янгилаштириш, пайвандлаш орқали кўпайтирилади. Саллагулларнинг ўсиб ривожланиши анча суст бўлади, шунинг учун ҳар йили ўрнини алмаштириб, қайта ўтқазиб туриш тавсия қилинмайди. Чунки ҳар йили ўрнини алмаштириб туриш унинг ўсиш ва ривожланишига салбий таъсир қилади. Биринчи йили ўтқазилган гул анчагина касалланади ва яхши ривожланмайди. Фақатгина тўртинчи-бешинчи йилларда яхши гуллашга киришади.

Шунинг учун уларни 8—10 йилдан ёки 15—20 йилдан сўнг бўлиб ўтқазишга тўғри келади. Мана шу сабабларга кўра Салла гуллар гурли йўллар билан кўпайтириш усуллари қўлланилади. Гулларнинг энг яхши чиройлилиги, манзаралилиги 5—10 йилдан сўнг

кўзга ташланади. Тарбияси жула ҳам яхши бўлса, 10—25 йиллардан сўнг ундан ҳам яхши бўлади. Лекин ўз вақтида чопиб озиклантириб, сугориб турилса, 50—100 йилгача ҳам яхши гул бераверади.

Тупларни бўлиб ўтқазиш йўли билан кўпайтириш

Тупларни бўлиб кўпайтириш азалдан маълум бўлган усуллар. Ҳозир ҳам бу усул кенг қўлланилиб келинмоқда. Чунки бу усул ҳеч қандай парник, иссиқхоналар ёки ўстирувчи химиявий моддаларни талаб этмайди. Бу усул билан тезда гуллатишга ва улардан кўп гул олишга эга бўла олмаимиз. Тупларни бўлиб ўтқазиш, асосан, икки мақсадда қўлланилади: биринчиси — ўсимликларни қайта ёш қилиш мақсадида, иккинчиси — гулларининг сифати ёмонлашиб, туплари ниҳоятда кенгайиб, гул бандлари қисқариб қолган вақтларда бўлиб ўтқазиш мақсадида. Тупларни тўлиғича ковлаб бўлиб ўтқазиш ишларини бошлашдан 2—3 ой олдин ўтқазиладиган ерларни аниқлаб, уларнинг кўчат ораларини белгилаб, чуқурларни қазиб тайёрлаб қўйишга тўғри келади. Чунки ўтқазилган кўчатларимиз 10—15 йил бир ерда ўсиши шарт. Шунинг учун чуқурларни қазишда илғор агротехника усулларида фойдаланиб, чуқурлар ораси бир-биридан камидан 100×100 ёки 110—120 см оралиқда бўлиб, чуқурлиги эса 60—71 см, кенглиги 50—60 см бўлиши лозим. Агар кўчатларни 3—4 ёшли қилиб қайта ковлаб олиш мақсад бўлса, у ҳолда чуқурлиги 30—40 см, кенглиги 30—35 см, қатор оралари 60—65 см қилиб ўтқазилади ва ниҳоятда ерни тўйинтиришга тўғри келади ва ўтқазиш олдидан ТМТД ёки гексахлоран билан чанглатиш лозимдир. Ўзбекистон шароитида Салла Гуллар октябр ойларида бўлиб ўтқазиш талабга мувофиқдир. Кўчатлар ўтқазилгандан чуқурлар тайёр бўлгач, 15—20 йиллик ўсимликларнинг атрофи айланасига 50—60 см чуқурликда ковланиб, сўнг пастки томондан қозиқ ёки белкураклар ёрдамида кўтарилади. Кўтарилгандан сўнг шланг ёрдамида тупроқ ва лойлари илдиздан тозалаб олинади ва ҳар бир туп иккига бўлинади. Ҳар бир бўлинган бўлган яна иккига бўлинади, шу тартибда охирда ҳар бир ўтқазиладиган бўлакчаларда 2—3 тадан куртак бўлиши шарт. Шундай қилиб ўтқазилганда икки-уч йилдан сўнг гуллашга киришади. Шунинг унутмаслик

керакки, ҳар бирида 2—3 донадан япроқ бўлиши шартдир ва эски чириган илдизлари дарҳол кесиб ташланиши керак.

Йўгон эгли илдизлар ҳам 15—17 см гача олиб ташланади. Кесилган жойлари эса ўтин кўмирдан тайёрланган талқонлар ёрдамида чангланади. Тупларини бўлиш даврида кўпгина илдиз ва новдаларнинг майдаланган бўлакчалари ажралиб қолади, уларни ҳам олиб алоҳида ўтқазиб чиқиш лозимдир. Одатда 4—5 ёшли гулларни бўлиб ўтқазиш енгил бўлади ва гулларининг сифати ҳам жуда яхши бўлади. Кўчатлар ўтқазилиб бўлгач, ниҳоягда яхши намиқтириб суғориш талаб қилинади. Суғорилгандан сўнг куртаклар очик қолганлиги аниқланса, у ҳолда устки томонидан 3—4 см чириган гўнгдан тўшагич ёпилади (мульчировка). Кузда ҳаволар қуруқ келган вақтда икки-уч маротаба суғоришга тўғри келади.

Тупларни қисман бўлиш. Ўсиб турган ўсимликнинг бир томони чуқур қилиб қазилади ва ўткир белкурак билан ўсимликнинг керакли қисми бўлинади ва ажратиб олинади. Кесилган ерига ўтин кўмиридан талқон қилиб чанглантиради, ердаги қисмига эса яхшилаб чириган гўнг ва боғ тупроқлари солиб кўмилади. Кесиб олинган қисми куртакларига қараб бир неча бўлакка бўлиниб чиқилади ва ҳар бир бўлаги юқорида кўрсатилган табдирларга асосланиб ўтқазилали ва кейинги ишлов беришлар ҳам шу тартибда бажарилади.

Пархиш йўли билан кўпайтириш

Эрта баҳорда яъни апрель, май ойларида саллагуллар энди ўсиб келаётган пайтларда 15—20 см ли гул тувакларнинг остки томонидаги тешикларини кенгайтириб, шу тешикка ўсаётган новдани киргизиб, иложи борича, алюмин ёки мис сим билан секин юқорига қараб тортамыз. Шундан сўнг гултувак ичига тўйимли тупроқлардан солиб суғорамиз. Ҳар бир ўсиш даврини кузатиб борган сари тупроқни ошириб борамиз ва кеч кузда гултувакнинг остки томонидаги ердан чиқаётган новдани қирқиб оламиз ҳамда гултувакни бошқа ерга ўтқазиб парвариш қиламиз ва келгуси йил баҳорда гултувакдан ажратиб олиб, ўзи алоҳида ерга ўтқазилади.

Ёш яшил новдалардан илдиз олдириш

Ёш яшил новдалардан япроқларнинг остида бўлган куртакларни япроғи билан биргаликда кесиб олиб (япроқларининг тенг ярми кесиб ташланганда) 100 мг гетероауксинни 1 литр сувга эритиб, шу эритмага 3—4 соат сақланади ва парникларга киргизиб ўтқазилади: ҳамда устки томони ойна қоплагич билан ёпилиб, ҳар замонда сув пуркалиб турилади. Бошқа усулларга нисбатан бу анчагина қулай, чунки ҳар бир япроқдан бир куртак олинса, бир тупдан ниҳоятда кўп қаламчалар олиш мумкин.

Таналардан ва япроқ куртакларидан қаламчалар тайёрлаш усуллари

Қаламчалар ниҳоятда яхши, чиройли гуллайдиган навлардан олинади. Бу усулнинг қўллашнинг афзаллиги шундан иборатки, 4—5 ёшли бир тўп саллагулдан 50—60 ҳагто 100 донгача қаламча тайёрлаш мумкин. Қаламчалар тайёрлашдан олдин ҳар бир нав хусусиятларини пухта ўрганиб сўнг қаламчалар тайёрланади. Ҳар бир навнинг илдиз чиқариши турлича бўлиб, 20 дан 80 % гача илдиз беради. Албатта, буларни ўстирувчи молдалар ёрдамида ўтқазилса, илдиз бериши шунчалик яхши бўлади. Қаламчаларнинг тайёрлаш муддатлари ўсимлик гуллашидан 7—14 кун олдин ўтқазилади. Қаламча эрталаб барвақт ёки ҳавонинг булут вақтида, ўсиб турган новданинг пастки қисмидан, яъни бўғимдан 1,5—2 см пастдан кесиб олинади, ҳар бир қаламчада бир дон япроқ бўлиши шарт.

Япроқ банди билан куртак биргаликда олинади. Танадан тайёрланган қаламчалар эса 5—7 см ни ташкил қилиши керак. Танадан тайёрланган қаламчаларнинг ҳар бирида камида икки дон куртак бўлиши шарт. Кесиш вақтида пастки куртакнинг остидан қирқилиб кесилади. Имконияти борича қайчи билан эмас, балки ўткир пичоқ билан кесиш лозим. Чунки қайчи танани эзиши мумкин.

Қаламчалар тайёр қилингандан сўнг ўстирувчи молдалардан гетероауксиндан кенг фойдаланилади. 100 мг гетероауксин 1 литр сувга эритилиб ёки 50 мг индолил ёғ кислотасининг 1 литр сувга эритиб, қаламчалар 12—24 соат сақланиб, сўнг ўтқазилади. Ўтқазишдан олдин албатта, совуқ сувда чайқалиши лозим. Қалам-

чалар қия ҳолда 2 см чуқурликда ўтқазилади. Тапалардан тайёрланган қаламчалар эса 5 см чуқурликда ўтқазилади. Ўтқазиш 7×10 см схемада ўтқазилиши лозим. Ҳавонинг намлиги 90—95 %, иссиқлик ҳарорати эса 20—25° дан кам бўмаслиги лозим. Парникларнинг устки қисми ойна билан беркитилиб, ойналар эса оҳакланиши зарур ва икки ҳафта мобайнида ҳар кун икки-уч маротабадан сув бериб туришни талаб этади. Шунда 2,5—3 ойда тўлиқ илдиз беради. Иккинчи йилда эса уч-бештадан куртакли бўлади ва 6—7 та илдиз пайдо бўлади, учинчи-тўртинчи йилларга бориб якка-ярим гуллай бошлайди.

Илдизлардан қаламчалар тайёрлаш

Илдизларда ниҳоятда кўп миқдордаги уйқудаги куртаклар бўлади. Илдизлар 3—5 см ли 6 лакларга бўлиниб, махсус яшик ёки парникларга ўтқазилади ва устки томони ойна билан беркитилиб, бир кунда 3—4 маротаба илимсиқ сув билан суғорилади. Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган куртаклардан аста-секин япроқлар чиқа бошлайди ва учинчи йили тўла ўсимлик шаклига елади ва яхши илдиз бергандан сўнг ҳар бирини алоҳида қилиб очиқ ерларга ўтқазиб чиқамиз. Тўртинчи, бешинчи йил эса якка-ярим гуллай бошлайди. Албатта, ўтқазилгандан олдин ерга яхши ишлов бериб, яхши юмшатиб турли чиринди ва кум солиб кўчатлар ўтқазилгандан сўнг биринчи йили йил давомида намлик узилмай туруши шарт.

Салла Гулларда учрайдиган касаллик ва зараркунандалар ҳамда уларга қарши кураш чоралари

Илдиз рак касаллиги. Бу касаллик ниҳоятда кўп тарқалган бўлиб, ўсимликнинг илдиз бўғзида ўсимта ҳосил бўлади ва кўпчилик ўсимликларни нобуд қиладди.

Кураш чоралари. Ўсимликнинг касалланган қисмлари кесиб, куйдириб ташланади ва илдиз қисми 1 % ли мис купороси билан пурқаб чиқилади ёки ювилади.

Уншудринг касаллиги. Уншудринг касаллиги Салла ва атиргулларда жуда кўплаб учраб туради. Сосан, замбуруг касаллиги бўлиб, япроқлар усти-рангда қопқаб олади. Касаллик тушиши билан ёрт илдиз ёки саримсоқнинг суви (500

грамм саримсоқни 200 грамм олиб 10 литр сувга аралаштириб) сепилади, шундагина касаллик йўқолади.

Қулранг чириш касаллиги. Бу касаллик ниҳоятда кўп тарқалган касалликлардан бири бўлиб, айниқса, саллагулларда кўпроқ учраб туради. Асосан ўсимликларнинг танаси, гунчалари, япроғи ва илдиз қисмлари касалланади. Бу айниқса, эрта баҳорда ўсимликнинг ўсиш даврида новдаларнинг пастки қисмлари қорая бошлайди, буни кўпчилик гулчилар қорасон касаллиги деб ҳам аташадилар. Намгарчилик қанчалик кўп бўлса, бу касаллик шунчалик авж олади. Ҳақиқатда эса бу касаллик замбуруғ касаллиги ҳисобланади. Бу касалликни бартараф қилиш мақсадида қуйидаги тадбирларни қўллаш лозим: 100 грамм мис купороси 75 грамм сўндирилмаган оҳақга аралаштирилиб, 10 литр сувга қўшилади ва ўсимликка пуркаланади ёки 200 грамм олтингугуртга 100 грамм оҳақ аралаштирилиб, яхшилаб қайнатилади, шундан сўнг қайнатилган суюқликдан 200 грамм олиб 10 литр сувга қўшилади ва шу суюқлик сепилади. Шундан сўнг касаллик мутлақо йўқолади.

Япроқлардаги вирус касалликлари

Бу касалликка учраган ўсимликларнинг япроқларидаги томирлар орасида ола-була ранглар пайдо бўлиб, бу гулларнинг сифатини бузали. Аммо ўсимликнинг ўсиши, ривожланиши кўплаб гуллашига таъсир етказмайди. Касалланган ва соғлом ўсимлик гулларини бир пичоқ билан кесиш натижасида бу касаллик юқтирилади. Шунинг учун касалланган ўсимликларни кесгандан сўнг пичоқларни, иложи борича, қайнаб турган сувга ботириб олиш тавсия қилинади. Агар ўсимликда шу касаллик такрорланса у ҳолда ўсимликни мутлақо йўқотишга ёки куйдиришга тўғри келади. Чунки келгуси авлоди учун ниҳоятда хавфли зарар келтирувчидир.

Ҳашаротлар. Ўсимликларнинг илдизларида юмалоқ ёки ноўғри шаклдаги гуддалар пайдо бўлади. Бу орасида оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган микроскопик катталиклари қуртлар пайдо бўлиб, урғочи қуртлар ҳар бир уруғ қўйишида 500 донга уруғ қўяди, уруғлар етилгандан сўнг янгидан бошқа илдизларни кемира бошлайди ва чиритади.

Ўкураш чоралари: касалланган, зарарланган ўсимликларни тўла қазиб олиб куйдириб ташлаш лозим ва ўсиб турган ерни 1 % ли формалин эритмаси билан ишлов беришга тўғри келади.

Япроқ қурти. Бу қурт тушган ўсимликнинг япроқларида қоралдоғлар пайдо бўлиб, микроскоплар ёрдамида қараганда, 0,5—1,2 мм катталикидаги қуртларни кўрамиз. Бу қуртлар, асосан, гупроқдан юқорида, ўсимлик япроқларида яшайди. Айниқса, ёғингарчилик кўп бўлган йилларда ўсимликнинг бутун япроқларини йўқотиши мумкин.

Кураш чоралари: Зарарланган япроқларни териб ёқиб ташлаш лозим ва ўсимликни ТМТД билан чанглатишга тўғри келади. Акс ҳолда бошқа соғлом япроқларга ҳам таъсири ўтади.

Салла Гулларни айрим навларининг қисқача тавсифи

Нора. Гуллари оқ қаймоқи, сарғич лимон рангида, соя беради. Гулларининг ўртача катталики диаметри 10 см ни ташкил қилади. Ўсимликнинг умумий баландлиги 50—60 см. Новдалари тўрт томонга тарқалиб тик ўсади. Япроқлари ниҳоятда катта, яшил рангда. Уруғ бермайди. Гуллаши 6—8 кун давом этади. Жуда барвақт гуллайди. Гулхоналарни безашда, уйлар олдида, хиёбонларга ўтқазишга мўлжалланган.

Фазе Топ. Бу нав атиргулсимонлар гуруҳига кирди. Гуллари ниҳоятда чиройли. Икки рангли. Биринчи гуллаши даврида тўқ пушти бўлиб, ички қисми сариқ рангда товланади. Гуллари тўлиқ очилганда четки гул япроқлари ён томонга қараб қайрилади. Гулларининг ўртача диаметри 18—21 см, таналари серяпроқ, гул бандлари мустаҳкам. Япроқлари тўқ яшил ялтироқ, ниҳоятда кўп гул беради. Турли касалликларга берилувчан эмас. Бу нав асосан гулзорларни безаш, гулдасталар ясаш учун мўлжаллангандир. Ҳиди ниҳоятда хушбўй.

Эдвин. Бу нав ҳам атиргулсимонлар гуруҳига мансуб. Ташқи тузилиши жиҳатидан шарсимон. Гуллари ниҳоятда серқат, ранги тўқ жигари. Гулларининг четки барглари чимдиланган шаклда қатланган бўлиб, ниҳоятда йирик. Ҳар бир гулининг ўртача диаметри 20—24 см ни ташкил қилади. Танаси ўртача шоҳланган бўлиб, бир-бирига гуж бўлиб ўсади. Бўйи 70—80 см бўлади. Новдалари мустаҳкам, серяпроқ, япроқлари

катта очиқ зангори. Япроқларининг бир томони кулранг товланади. Ниҳоятда кўп гуллайди. Ҳиди унчалик ўткир эмас. Кўпайтирилиши ўртача бўлиб, асосан кесиб гулдасталар тайёрлаш ҳамда гулзорларга тўп-тўп қилиб ўтқазिशга мўлжалланган навлардан бири ҳисобланади.

Фестиваль. Бу нав саллагулларининг оқ рангда гуллайдиган ҳамда кўп тарқалган нави ҳисобланади. Турли касалликларга берилувчан эмас. Ерларни танламай ўсаберилади. Гуллари ниҳоятда сербарг, бир-бирига зич жойлашган бўлиб, ҳиди ниҳоятда хушбўй. Гул шакллари чиройли, атиргулларга ўхшаш бўлиб, гулларнинг серяпроқлиги факатгина марказий новдаларда бўлмай, балки ён новдаларда ҳам бўлади. Гулларининг марказий япроқларида қизил рангдаги ҳоллари бўлиб, кўринишини яна ҳам чиройли кўрсатади. Туплари сершоҳ, баландлиги 110—120 см. Новдалари тик ўсувчан, қиррали, ҳар бир новдада икки-учтадан гунча ҳосил бўлади. Очилган гули билан гунчалар биргаликда кесилиб сувга қўйилса, сувда гунчалар ҳам яхши очилади. Япроқлари катта ялтироқ. Саллагуллар орасида гуллари энг кўп сақланадиган навлардан бири ҳисобланади. Гуллаган кундан бошлаб тавада гул 17—20 кун сақланиб туради. Серҳосиллиги билан бошқа навлардан фарқ қилади. Бу нав гулзорларга тўда-тўда қилиб ўтқазिश ҳамда гулларидан чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади. Уруғ бермайди.

Парад. Бу нав атиргулсимонлар гуруҳига киради. Ўсимликларининг умумий баландлиги 75—80 см бўлиб, ниҳоятда серяпроқ. Япроқлари тўқ яшил, гулларининг катталиги 13—15 см. Гулларининг ранги оч сарғич рангда бўлиб, ҳар бир гул бандида 2—3 донадан гунчалар ҳосил бўлади. Май ойидан бошлаб гуллайди. Гуллашлари 15—16 кун давом этади. Ҳар бир гулининг гуллаши 7—8 кун давом этади. Кесилиб сувга қўйилгандан 8—9 кун сувда яхши туради ва гунчалари ҳам сувда яхши очилади. Асосан бу нав гулзорларга тўп-тўп қилиб ўтқазिश ҳамда уларни кесиб чиройли гулдасталар қилиш мақсадларида кўпайтирилади. Турли туман касалликларга бардош беради.

Нора нави — Бу нав атиргулсимонлар гуруҳига мансуб бўлиб, ўсимликнинг умумий баландлиги 120—130 см бўлади. Новдалари тик турувчи, япроқлари ниҳоятда катта. Яшил япроқ бандлари қиз-

ғиш рангда товланади. Очилган гулларининг диаметри 14—16 см ни ташкил қилади. Гулларининг ранги очик қизил ранда бўлиб, май ойида гуллаб 10—15 кун давомида гуллайди. Бу нав, асосан, гулзорларга тўп-тўп қилиб ўтқозиш, уйларнинг олдини безашда, ҳамда кесиб чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади. Қасалликларга унчалик берилмайди.

Қаламчалардан тезда кўпаяди. Уруғ бермайди. Кучли ерларни ва сернам юмшоқ ерларни талаб қилди.

Талисман. Бу нав атиргулсимонлар гуруҳига мансуб бўлиб, ранги тўк пушти, ҳиди ниҳоятда хушбўй. Ўсимликнинг умумий баландлиги 100—120 см бўлиб, сершоҳ ва ниҳоятда кўп япроқлидир. Япроқлари тўқ яшил ялтироқ, гулларининг катталиги 18—19 см. Ҳар бир новдада 3—5 дона гунча бўлиб бирданига очилиш қобилиятига эга. Ниҳоятда кўп гуллайди. Июн ойида гуллаб, гуллари танада 15—16 кун бирин-кетин очилиб туради. Ҳар бир гули кесиб сувга қўйган тақдирда 7—8 кун бир зайлда туради. Бу нав якка ўтқозиш ҳамда тўп-тўп қилиб ўтқозиш, кесиб чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади, аммо уруғ бермайди. Қаламчалаш, пайванд улаш йўллари билан тез кўпайтириш мумкин.

Снегурочка. Бу нав манзарали саллагуллар гуруҳига киради. Ўсимликнинг умумий баландлиги 90—100 см, ҳиди хушбўй. Гулнинг катталиги 18—19 см. Ниҳоятда серқат, ранги тоза оқ. Июн, июль ойларида гуллайди. Асосан гулзорларга тўда-тўда қилиб ўтқозиш, кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Картошкагул (*Dahlia*). Картошкагуллар Астргулликлар (*Asteraceae*) оиласига киради. Ватани Мексика ва Калифорния бўлиб, ер юзида унинг ёввойи ҳолда ўсувчи навларидан 12 тури аниқланган. Шулардан маданийлаштирилган навлари эса ҳозир 12 мингдан ошикроқ бўлиб, ўсимликнинг баландлиги 30 см дан то 260 см гача бўлади. Тўпгулларининг шакли ва ранги жиҳатидан бир неча гуруҳга бўлинади. Кам қат гулли, Мильон номли кам қат гулли, ёқасимон картошкагуллар, манзарали картошкагуллар, манзарали улкан картошкагуллар, нилуфарсимон картошкагуллар, шар шаклидаги картошкагуллар, попуксимон картошкагуллар, как-

туссимон картошкагуллар, манзарали гулли картошкагуллар.

1. Оддий картошкагуллар ёки қувноқ болалар деб ҳам юритилади. Бу гуллар унчалик чиройли бўлмаганлиги сабабли улар кўплаб экилмайди. Тўпгулида бир қатор ташқи тилсимон гуллар, марказида эса бир хил найсимон гуллар жойлашган. Тилсимон гулларнинг түзилиши, ранги ва катталигига кўра бу группдаги картошкагуллар ниҳоятда хилма-хилдир. Гул саватчалари унчалик хушманзарали эмас.

2. Чала қат-қатланган картошкагулларнинг кўрилиши ниҳоятда кўп бўлса-да, асосан буларни уч гуруҳга бўлиб ўрганамиз: гуллари икки-уч қаторли, ёқасимон ҳамда анемонасимон гулли картошкагуллар.

3. Гуллари икки-уч ва ундан кўпроқ қатли бўлган картошкагуллар. Бу типга кирувчи гулларининг ранглари ва катта кичиклиги турли-тумандир. Тўп гулларининг ўртаси очик ва тожбарглари тилсимон шакли ва сонидан қатъий назар бир қатор бўлади. Ўсимликнинг бўйи бир 1 м дан ортади. Миниатюра (майда) гулли картошкагуллар борки, уларнинг баландлиги 30—40 см ни ташкил қилади. Бўйининг пастлиги ва гулларининг чиройлилиги билан олдингилардан фарқ қилади.

4. Ёқасимон картошкагуллар. Тўпгулларининг ўртаси очик, бир қатор тилсимон гуллидир. Бунда яна бир қатордан гултожи айланасини тожбаргга ўхшаш, лекин бошқача рангли баргчалар ёқа шаклида қараб турганлиги сабабли ёқасимон картошкагуллар деб айтилади. (Расм 77).

5. Анемонасимон картошка гуллар. Бу гулларнинг ранги, катта-кичиклиги, ерига қараб паст-баландлиги турли-тумандир. Тўпгулида бир неча қатор ташқи йирик овал шаклидаги тилсимон гуллар бўлиши билан ажралиб туради. Тўпгулининг қолган қисмини найсимон гуллар тўлдириб туради. Лекин тилсимон гуллари туташ жойлашган. Найсимон гуллари ўзининг катталиги ва гултожининг чўзинчоқ шаклда бўлиши билан марказдаги гуллардан фарқ қилади. Бу хилдаги гуллар чала қатланган ва тўлиқ қат-қат гулли анемоналарни эслатиб туради. Гулларининг диаметри 5 см дан 20 см гача бўлиши мумкин. Ўсимликнинг умумий баландлиги 150 см дан 220 см гача бўлади. Гул баландларида 3 донадан ғунчалар бўлиб, шундан асосан битта марказий ғунчаси яхши очилади (Расм 78).

6. Манзарали картошкагуллар. Гулларининг ранги ниҳоятда ранг-баранг ва ола-була бўлиб, очиладиганлари ҳам жуда кўп. Гуллари серқат, тузилиши жиҳатидан асосан уч гуруҳга бўлинади: ниҳоятда катта бўлиб очиладиган гулларининг диаметри 30 — 60 см, ўртача гуллайдиган тўпгулларининг диаметри 15 — 20 см, кичик очиладиган гуллар 8 — 10 см дан катта бўлмайди. Аммо юқорида ҳажмлари кўрсатилган гулларнинг гуллини яна ҳам йириклаштириш учун унинг гул бандидаги марказий гунчани қолдириб, икки ёндагиси ёшлик давридан олиб ташланса, марказий гунчалар ниҳоятда катта гул бўлиб очилади.

7 Шарсимон картошкагуллар. Тўпгуллари серқат, шар шаклида ёки гуллари сал япалоқ тилсимон, тожбарглари спирал шаклида, учлари юмалоқ ёки тўмтоқ бўлади. Тўпгулнинг икки томони бироз эзилган шарга ўхшаб кетади. Тўпгулдаги тилсимон гулларнинг жами бир хилда бўлади, баъзи навларнинг тожбарглари буралган, учи кенгроқ найчаларга ўхшайди. Иккинчи хил навларининг тожбарглари эса уни торайган найчаларга ўхшаб кетади. Тилсимон гуллар тўпгулда зич жойлашган, яъни ташқи доирада энг кўп миқдорда тилсимон гуллар бўлиб, ундан кейинги қаторларда уларнинг сони марказга яқинлашган сари камаё боради. Тўпгулнинг ўртасида оз миқдорда найсимон гуллар жойлашган бўлиб, уларнинг устини тилсимон гуллар қоплаб олган бўлади. (Расм 79)

8. Пўпаксимон картошкагуллар. Бу гулларнинг хилма-хиллиги ниҳоятда катта бўлиб, бўйиннинг баландлиги 2,5 метргача бўлади. Гулларининг диаметри 1,5 — 10 см гача бўлади.

Тўпгулларининг тузилиши шарсимон картошкагулларни эслатади. Аммо тўпгулларининг кичиклиги янада кўпроқ экилган шар шаклида бўлиши ҳамда гўлбандининг анча узун ҳамда бақувватлиги билан анча фарқ қилади.

9. Нилуфарсимон картошкагуллар. Бу гулларнинг тўпгуллари 6 — 17 см гача ва ундан ҳам каттароқ бўлади. Тўпгулларининг тузилиши кенг тилсимон гуллардан иборат бўлиб, улар тожбаргларининг бироз эгилганлиги билан сувда ўсувчи нилуфар гулларини эслатади.

Барча гуллар тўпгулда спирал ҳолатда жойлашган бўлиб, марказга яқинлашган сари майдалаша боради.

ранглари эса оқдан тортиб то қора жигаригача бўлиб, турли-тумандир. (Расм 80)

10. Кактуссимон картошкагуллар. Тўпгулларида найча шаклида бўралган ва ўткир учли тожбарглари бўлиб, бу гуруҳдаги картошкагуллар ниҳоятда хилма-хилдир. Бу гулларнинг тўпгуллари кактус гулига ўхшаганлиги сабабли шундай ном олган.

11. Саллагулсимон картошкагуллар. Бу гулларнинг хилма-хиллиги ниҳоятда кўп бўлиб, тузилиши ва шаклига кўра йирик гулли саллагулларга ўхшайди. Тўпгулидаги гулларни узун, ингичка, ўткир учли ва бир оз найсимон эгилган бўлиб, қарийб бутун гул ўрнини эгаллаб туради. Марказда жойлашган оз миқдордаги найчасимон гулларни ҳам шу хил гуллар қоплаб олган.

12. Манзарали кактуссимон картошкагуллар. Бу хилдаги картошкагуллар ниҳоятда хилма-хил ва рангбаранг бўлиб, ташқи кўриниши манзарали ва кактуссимон кўринишда. Четки тилсимон гуллари ўткир ўчли, овал шаклда бўлиб, сал буралган ёки учлари жим-жималидир. Тўпгулнинг марказида жойлашган найсимон гулларнинг устини тилсимон гуллар ёпиб олган бўлади.

Картошкагулларни экиш технологияси

Картошка гулларни ўтқазишдан олдин кузда ерларни ниҳоятда тўйинтириб, чуқур ағдариб майин тайёрлаш шарт. Бу гуллар ниҳоятда серқуёш, ёруғ, иссиқ ерларни ёқтиради. Тажрибаларнинг кўрсатишича, таркибида 50—70% қум, 20—30% тупроқ, 5—10% майин оҳак, 5—10% чириндиси бўлган ерлар картошкагуллар учун жуда яхши бўлади. Бундай ерлар яхши исигани ва сувни ўзига яхши сингдиргани учун уларда ўсимлик семалол ривожланади. Картошкагуллар сувни кўп бўғлантиради. Лекин ер сернам бўлганда ҳам, нами кам бўлганда ҳам гуллар яхши ўсмайди. Шунинг учун ерни бир меъёрда намиқтиришга интилоқ ва унинг қуриб қолишига йўл қўймаслик керак.

Ер 30—40 см чуқурликда ишланади. Ерни чопишдан илгари унга, албатта, гўнг ва минерал ўғит солиш лозим. Ер ҳайдаш ишлари тупроқ оби-тобига келгач, экишдан бир неча кун олдин ер боронланади ва мола босилади. Кунлар исиб, тупроқ ҳарорати 15—18° га қадар исиши биланоқ ўсимликлар очик ерга ўтқазилади. Кўчатлар ўтқазиладиган ерлар ҳар йили алмаштирилиб туриши лозим. Чунки ер ҳар йили алмаштири-

либ турилса ўсимлик озроқ касалланади ва турли ҳашарогларнинг таъсирига камроқ учрайди ҳамда яхши гуллайди ва тезда айнинмайди. Агар ўсимлик узлуксиз равишда бир ерга ўтқазилиб келинса, фақат агротехника усулларини пухта қўллаш ва касалланган ўсимликларни ўз вақтида олиб ташлаш йўли билангина яхши гул етиштириш мумкин бўлади.

Ёз давомида тупроқдаги ҳаво ҳароратининг кескин кўтарилиши тупроқнинг устки қатламида жойлашган бир қисм илдизларга қаттиқ таъсир қилади. Бир суғориш билан навбатдаги суғориш ўртасидаги даврда ҳароратнинг кескин кўтарилиши ва тупроқнинг қотиб кетиши натижасида ҳам илдиз системаси нобуд бўлади. Тупроқ устки қаламининг қотиб кетиши натижасида илдиз қисилиши ва зарар кўриши мумкин, шунинг учун уларни меъёрида суғориб, суғоришдан сўнг енгил чопиб туриш талаб этилади. Чунки ҳар бир остини юмшатиб туриш нам қайтариб туради ва бу бир бор суғорган билан тенгдир.

Картошкагулларни ернинг ҳарорати кўтарилмай ўтқазиб тавсия қилинмайди. Апрель ойининг охирлари билан ўтқазилган гуллар яхши натижа беради. Туганакли картошкагулларнинг туғунакларини (картошкаларини) чуқурлардан қазиб чиқариб, уни ёруғ ерларга қора қум устига тўшаб, устки томонига тезлик билан илдиз бугъидан янги куртаклар ўсиб чиқади. Шу куртакларга қараб ҳар бир картошкада бир донадан куртак қолдириб, картошкаларни бўлиб чиқамиз ва кесилган ерларига кўмир кукуни сепилади ва ерга ўтқазилади. Шу тартибда кесилган картошкагуллардан картошкаларининг ёшига қараб, икки ва ундан кўпроқ (ўнтагача) ўсимлик олиш мумкин. Қаламчадан ўстирилган картошкагулларнинг ниҳолларини биринчи жуфт чинбарглари ўсиб чиққач, уни туби тупроқ сатҳига тегиб ёки ундан ҳам чуқурроқ қилиб ўтқазиб мумкин.

Аммо янги ўсиб чиққан новдаларни иссиқ ерлардан бирданига ташқарига чиқариш қатъиян маън қилинади. Бунинг учун уларни ташқарига ўтқазийшдан олдин ташқи муҳит иқлимига чиниқтириш керак.

Далага чиқариб ўтқазилладиган пайтда қатор оралари 80 — 100 см гача бўлиши керак, аммо картошкагулларнинг навларига, уларнинг баланд ўсишига ён новдаларнинг шохланишига қараб қатор оралари қанчалик

кенг бўлса, шунчалик бир-бирига халақит бермай ўсади, ривожланади.

Картошкагуллар ердан 15 — 20 см кўтарилиб чиқиши биланоқ, илдиз бўғзидан 10 — 15 см четга узунлиги 180 — 200 см ли тирговучлар қоқиб чиқилади. Гул ўсган сайин пояси ҳар 50 см оралиғида шу тирговучларга боғланади, бутун вегетация давомида ҳар бир гулини кесган сари боғлагичлар кузатиб борилади. Ўсиш даврида (йил давомида) қуйидаги ишлар бажарилиши лозим: яъни ҳар доим бостирмай суғориб бориш ва ерни нам сақлаб туриш, қатор ораларини юмшагиб туриш, бегона ўтлардан тозалаб туриш лозим. Тўпгулларнинг йирик бўлиши учун улардаги ён гўнчаларини вақт-вақти билан териб ташлаш керак.

Илдиз бўғзидан чиққан ношуд, янги новдаларни вақт-вақти билан қирқиб туриш, ҳар бир навнинг гулига қараб этикеткалар боғлаш керак. Гуллар тез етилиши ва гуллаши учун пастки япроқларни юлиб туриш, қўшимча озуқа сифатида гўнг шарбатлари ва минерал ўғитлардан бериб туриш шарт.

Зараркунандаларга қарши ҳар доим курашиб туриш, ҳавонинг иссиқ пайтларида шланглар ёрдамида чўмилтириб туриш, касал бўлган ўсимликларни ўз вақтида кузатиб даволаб бориш ёки юлиб ташлаш лозим. Бугун ўсиш даврида картошкагуллар 2 маротаба минерал ўғитлардан ва 3 маротаба гўнг шарбати билан озиклантириб борилади ва ҳар бир суғоргандан сўнг ости юмшатилиб борилиши керак. Демак, бутун ўсиш давомида 6 — 7 маротаба юмшатилади. 15 — 20 маротаба суғорилади ва 2 — 3 маротаба дориланади. Шу юқорида кўрсатилган тадбирлар бажарилса, кеч кузгача биз яхши сифатли гуллар кесиш олишимиз мумкин.

Картошкагул туғунақларини ковлаб олиш

Картошкагулларнинг устки томонини биринчи қиров уриб барглари қорайгач, дарҳол тирговучлардаги этикеткаларнинг ҳар бири алоҳида олиниб, картошкалар қазилгач, тупроқдан тозаланади. Этикеткалар ҳар бир тўпнинг илдиз бўғзига боғланади, сўнгга оқар сув ёки кран ёрдамида картошкалар яхшилаб ювилиб лойдан тозаланиб, калий парманганат эритмасига яъни 1 л сувга 0,5—1 г ҳисобидан эритма тайёрлаб, шу эритмага картошкалар 10—15 минут солиб қўйилади. Туғунақларнинг ранги тўқ жигарранг тусга киргандан сўнг улар эрит-

мадан олинади ва далада ёки вентилияцияси бўлган биноларда қуригилади. Яхши қуриб бўлгандан сўнг Ўзбекистон шароитида озиқабоп картошкаларни қишда қандай ўра қилиб сақлайдиган бўлсак, буни ҳам шундай тартибда сақлаш мумкин. яъни ўралар яхшилаб қазилиб, остки томони қуруқ бўлиши шарт. Ўра остига олтингугуртдан сепиб, унинг устидан 10—15 см қалинлигида қуруқ қора қум тўшалари ва шўнинг устига бир қатор картошкагул туганаклари қўйилиб, устига яна қум сепилиб бир неча қават шу йўсинда терилиб чиқилади.

Энг устки томонига эса шולי қипиғидан солиб, усти балиқ сирти қилиб кўмилади ва эрта баҳоргача шу йўсинда сақланади.

Картошкагул касалликлари, зарар келтирувчи ҳашаротлар ва уларга қарши кураш чоралари

Картошкагуллар ўсиб гуллаб турган пайтларида уларни яхши парвариш қилиш, ўз вақтида касалликларга қарши кураш олиб бориш, ҳашаротлардан ерларни тозалаб туриш, бегона ўтлардан тозалаб бориш ишлари касалликларнинг олдини олади.

Картошкагулларга ўз вақтида ишлов берилмаслиги натижасида турли-гуман касалликларга учрашлари ва турли ҳашаротлар кемириб кетишлари мумкин. Картошкагулларга тушадиган касалликлар қуйидагилардан иборатдир.

Ун шудринг касаллиги. Картошкагулларга йилнинг август, сентябрь ойларида ун шудринг касаллиги пайдо бўлиб, япроқларнинг устки томони оқ кулрангга айланиб, япроқлар бўртая бошлайди ва гуллашдан тўхтайдди.

Кураш чоралари: Дарҳол ўсимлик шланг ёрдамида яхшилаб чўмилтириб олтингугурт кукуни сепилади ва ости яхшилаб юмшатилиб сўғоришдан тўхтатилади.

Мозанка касаллиги. Бу касаллик вирусли касаллик бўлиб, ўсимликнинг барг ва гулларига катта зиён етказди. Ўсимликнинг новдаси ва баргларида оч яшил доғлар пайдо бўлиб, бу хлоропластларнинг бузулишини кўрсатади. Кучсиз ерларда бундий касаллик авж олади. Агар олдиндан бу касалликка йўлиққан картошкаларни кучли, бой, яхши ерларга ўтқазиб пайтимизда ҳам булар яхши натижа бермайди. Тўпгуллари хунук бўлиб очилади. Мозанка касаллиги билан касалланган

Ўсимликлар кузда ҳаво салқин бўлиши билан қайта янги новдалар бериши мумкин. Тўпгуллари ўғриланади. Барг қўлтиқларидан чиққан янги майда новдаларни олиб ташлаш ва совуқ сув билан чўмилтириб туриш, ерни яхшилаб озиқлантириб туриш каби ишлар ҳам яхши натижа бермайди.

Шунинг учун энг яхшиси касалланган гуللарни, ҳатто картошкалари ҳам, ердан қазиб олиниб, уларнинг картошкалари, поялари, барглари куйдириб ташлаб, уч йил давомида шу ернинг ўзига картошка гуллари яқинлаштирмаслик чоралари кўрилиши лозим. Чунки бу ер соғлом картошкаларни ҳам келгуси йили ўтқазганда, касаллантириб қўйиши мумкин. Вирусли касалликларни тарқатувчилар асосан сўрувчи ҳашаротлар бўлиб, ўргимчак кана, турли ширинчалар шулар жумласига киради. Шунинг учун сўрувчи ҳашаротларга қарши кураш олиб бориш яхши натижа беради ва касалликлар кўп тарқалмайди.

Картошкагулларда учрайдиган рақ касалликлари

Бу касаллик асосан тугунакларни касаллантиради. Бу касалликни Бактериум туматакиенс келтириб чиқаради. Бу бактерия тупроқда бир неча йиллар яшаб, кўп йиллар зиён келтириши мумкин. Картошкагулларга бу касаллик тупроқ зараркунандалари орқали, механик шикастланиш ёки қишда асраш даврида касал тугунакка яқин туриши натижасида, шунингдек, касалланган ўсимликлардан қаламчалар олиш натижасида юқади. Илдиз рақ касаллиги билан касалланган ўсимликларнинг илдиз бўғзида қўнғир-қийшиқ ва чўзилиб кетган жуда кўп новдали шишсимон ўсиқлар пайдо бўлади. Бундай ўсимликларни дарҳол қазиб олиб, бутун танаси, япроғи ва илдиз, тугунакларини куйдириб ташлаш зарур ва ерга сўндирилмаган оҳак билан ишлов берилади ва юқорида айтганимиздек, кўп йиллар бу ерга картошка ёки картошкагуллар ўтқазини қатъиян маън қилинади.

Картошкагулларга зиён келтирадиган ҳашаротлар

Картошкагулларга зиён келтирадиган ҳашаротлар ниҳоятда кўп бўлиб, ҳар бири турли зиён етказиши. Ширинча, шилликүрт, ўргимчак кана, ўсимлик бити ана шундай ҳашаротлардандир.

Шиллиқурт кесаклар остида, тўкилган япроқлар остида кундузи бекиниб ётиб, кечқурун ва эрталаб барвақт озиқланади. Ўсимликнинг ёш барглари ва ёш новдалари билан озиқланиб кагта зиён келтиради, сернам бўлган бегона ўтлар кўп бўлган ерларда шиллиқуртлар ниҳоятда кўп бўлади.

Кураш чоралари. Картошкагуллар экилган ер майдонлари бетона ўтлардан тозаланиб, вақт-вақти билан юмшатиб туриш, тупроққа кукунсимон суперфосфат сепиб темир купаросини ва сўндирилган оҳак чанглатиб туриши керак.

Ўргимчак кана. Ўргимчак кана картошкагуллар учун энг хавфли ҳашарот бўлиб ҳисобланади. Унинг урғочиси қишда тупроқлар остида иссиқ ерларда қишлаб чиқади. У барг ширасини сўриб ўсимликни қуритишгача олиб келади. Ўсимликнинг пастки баргларини қурутиб аста-секин юқорига кўтарила бошлайди ва натижада ўсимликни бутунлай қуритишгача олиб келади.

Кураш чоралари. Ўргимчак каналарни тезда йўқотиш учун ўсимликни ҳар куни совуқ сув билан чўмилтириб туриш, оҳак билан олтингугурт аралашмасини 1 : 1 қилиб чанглатиб туриш ёки олтингугурт билан сўндирилган оҳакни сувда қайнатиб (ИСО тайёрлаб) пуркаш керак бўлади.

Ўсимлик бити. Ўсимлик шираларининг ҳаммасини сўриб, унинг ёш новдалари, барг ва гунчаларини емиради. Агар ўсимлик бити жуда кўпайиб кетса, ўсимлик ўсишдан тўхтайди, барглар бужмайиб қурий бошлайди. Ўсимлик битини йўқотиш учун кучли таъсир этадиган заҳарли химикатлардан пуркаш зарур. Бунинг учун анабазин, сульфат рагор ва совунлардан фойдаланишга тўғри келади. Рагордан 1 л сувга 1 — 1,5 ермикдорида тайёрланади ёки никотин сульфатдан сувга совун аралашмаси солинади, ёки шамол бўлмаган вақтда ўсимлик устига сув сепиб, ТМТД чанглатиб сепиш ҳам яхши натижа беради.

Картошкагул навларининг қисқача биологик тавсифи

Балтика. Манзарали гул бўлиб, тўпгулларининг диаметри 12 — 13 см Гул бандлари 22 — 25 см. Танаси ниҳоятда гўж бўлиб ўсади. Баландлиги 80 — 90 см.

Ранглари оқ пушти доғларга эга, тўпгулларнинг гул барглари тилсимон ниҳоятда кўп гуллайди. Ўртача япроқлар билан қопланган. Гулхоналарнинг четларига ва якка-якка ўтқазишга мўлжаллангандир. Кесиб чиroyли гулдасталар қилиш ҳам мумкин.

Бернард Вайт. Манзарали гуллар гуруҳига киради. Тўпгулларининг диаметри 16—18 см. Тўпгулларининг гул барглари тилсимон, гуллари пушти бўлиб сарғич сояларга эгадир. Бу гул ниҳоятда кўп гуллайди, 20 июндан то қиروز урганга қадар. Гул бандлари 24—25 см, умумий баландлиги 80—90 см. Ниҳоятда серяпроқ, гулхоналарни безашда, кесиб гулдасталар ясашда ва кесиб сувга қўйганда ҳам узоқ сақланади.

Кора Веер. Тўпгулларининг диаметри 20—26 см бўлиб, барглари тилсимон, ранглари ниҳоятда баланд жигари бўлиб қорага айланган. Гул бандлари мустаҳкам йўғон, гул бандларининг узунлиги 30—35 см ни ташкил қилади. Гуллашлари унчалик кўп эмас. Июнь ойининг охиридан қиروز урганга қадар гуллайди. Ўсимликнинг баландлиги 110—120 см. Шох-шаббалари унчалик кўп эмас. Кесиб гулдасталар тайёрлаш ва гуруҳ-гуруҳ қилиб ўтқазишга мўлжалланган.

Комет Анжела. Манзарали гуллар гуруҳига кириб, гуллари ниҳоятда катта. Тўпгулларининг диаметри 25—28 см ни ташкил қилади. Гул барглари тилсимон, гулларининг ранги, асосан, пушти. Гуллашлари ўрта бўлиб, 20 июндан бошлаб гуллайди. Гуллаши кузги биринчи қиروزлар урганга қадар давом этади. Гулбандлари мустаҳкам, узунлиги 30—35 см. Ўсимликнинг баландлиги 140—150 см ни ташкил қилади. Кесиб гулдасталар қилишга ва гулзорларни безашга ҳамда якка-якка ўтқазишга жуда мос келади.

Красавка. Шарсимонлар гуруҳига киради. Тўпгулларининг ўртача диаметри 10—12 см ни ташкил этади. Тўпгулларининг япроқлари тилсимон, ранглари ниҳоятда тўқ жигари духобасимон, гуллаши ўртача. Июнь ойининг охиридан то қиروز тушганга қадар давом этади. Гул бандлари бақувват. Гул бандларининг узунлиги 20—25 см. Ўсимлик сершоҳ, умумий баландлиги 90—100 см ни ташкил қилади. Кесиб гулдасталар ясаш, якка-якка ўтқазиш учун мўлжалланган.

Малинка. Шарсимонлар гуруҳига киради. Тўпгулларининг ўртача диаметри 9—10 см бўлиб, тўпгул яп-

роқлари тилсимон. Ранги оч қизил. Гул бандлари мустаҳкам бўлиб, 26 — 30 см узунликда. Жуда ҳам кўп гуллайди. Июнь ойидан қиров урганга қадар узлуксиз гуллайди. Ниҳоятда серяпроқ ва шох-шаббалари жуда кўп, ўсимликнинг умумий баландлиги 120 — 150 см. Группалаб ўтқазиш, кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Иудринка. Шарсимонлар группасига мансуб бўлиб, тўпгулларининг ўртача диаметри 14 — 16 см ни ташкил қилади. Тўпгуллаанинг барглари тилсимон, гулларининг ранги қизил, баргларининг тенг ярмидан учки томони оқ рангда. Гул бандлари мустаҳкам бақувват, узунлиги 30 — 35 см. Сершох-шаббали ўсимликнинг умумий баландлиги 150 — 200 см. Июнь ойининг бошидан то кеч кузгача узлуксиз гуллайди. Группалаб ўтқазиш, гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Фонтом. Шарсимонлар гуруҳига мансуб бўлиб, ўсимликнинг умумий баландлиги 1,8 — 2,5 м ни ташкил қилади. Ниҳоятда сершох, серяпроқли. Тўпгуллари 40 — 49 см бўлиб, гулбандлари ниҳоятда бақувват, гулларининг ранги ола бўлиб, гул япроқларининг учки томони оқ рангда, қуйи томони тўқ жигари рангда. Тўпгул япроқларининг ўртасида узун чизиқчали оқ ранглари бўлади. Камдан-кам бир хил, яъни жигари рангдагилари учраши мумкин. Асосан гулзорларни безашда, уйларнинг олдига якка-якка ўтқазишга мўлжалланган.

Фейшег. Попуксимонлар гуруҳига мансуб бўлиб, тўпгулларининг барглари тилсимон ранглари тўқ пушти. Гуллашн ниҳоятда узоқ, яъни июнь ойининг бошидан кеч кузгача. Ўсимликнинг баландлиги 2 — 2,5 м ни ташкил этади. Бандлари бақувват, узунлиги 25 — 40 см. Кесиб гулдасталар тайёрлаш, группалаб ва якка-якка ўтқазишга мўлжалланган.

Калина. Попуксимонлар гуруҳига мансуб бўлиб, тўпгулларининг диаметри 6 — 7 см ни ташкил қилади. Гул бандлари мустаҳкам 20 — 25 см узунликда бўлиб, тўпгулларининг ранги тўқ пушти. Тўпгулларининг гултожи барглари тилсимон. Июнь ойининг ярмидан бошлаб, гуллаб, то кеч кузгача давом этади. Сершох-шаббали ўсимликнинг умумий баландлиги 1,40 — 1,80 м ни ташкил этади. Бу нав, асосан, кесиб гулдасталар, гулчамбарлар тайёрлаш ва группалаб ўтқазиш мақсадларида кўпайтирилади.

Малишка Попуксимонлар гуруҳига мансубдир Тўпгулларининг диаметри 7—8 см ни ташкил қилади. Тўпгулларининг япроқлари тилсимон, гулларининг ранги пушти. Июнь ойининг иккинчи ярмидан то кеч кузгача, яъни биринчи қиров урганга қадар гуллайди. Гул бандлари бақувват. Гул бандларининг узунлиги 20—25 см бўлиб, танаси кам шоҳли ва кам япроқли.

Ўсимликнинг баландлиги 1—1,2 м. Бу гулларни кесиб чиройли гулдасталар тайёрлаш, чиройли гулзорлар ташкил қилиш мақсадларида ўстирилади ва кўпайтирилади.

Эдлер Мар. Попуксимонлар гуруҳига мансуб бўлиб, тўпгулларининг диаметри 7—8 см. Гулларининг гултожибарглари тилсимондир. Ранглари тўқ жигаридир. Баъзан духобага ўхшаб ялтираб туради. Гул бандлари мустаҳкам бўлиб, узунлиги 10—15 см. Гуллашлари ўртача, июнь ойининг иккинчи ярмидан кеч кузгача узлуксиз гуллайди. Ўсимликнинг умумий баландлиги 1,2—1,5 м бўлиб, сершоҳ, шаббалидир.

Бу нав, асосан, кесиб гулдасталар тайёрлаш, якка-якка ва группалаб ўтқазиш учун мўлжалланган.

Далия — 70. Нилуфарсимонлар гуруҳига киради. Гулларининг ранги қизил, гултожиларининг бир хили тилсимон бўлиб, гул диаметри 15—18 см ни ташкил қилади. Гул бандлари ниҳоятда бақувват. Гул бандининг узунлиги 30—35 см. Ниҳоллари ўртача, япроқли, шоҳ-шаббалари ўртача. Ўсимликнинг умумий баландлиги 1,4—1,5 м ни ташкил қилади. Бу нав группалаб, якка-якка қилиб уйлар олдида ўтқазиш, кесиб гулдас-талар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Анаголий. Нилуфарсимонлар гуруҳига киради. Гулнинг ранги пушти бўлиб, гултожибарглари тилсимон. Июнь ойининг биринчи ярмидан то кеч кузгача, яъни биринчи қировгача узлуксиз гуллайди. Танаси сершоҳ бўлиб, қалин япроқлар қопланган. Турли касалликларга унчалик берилмайди. Ўсимликнинг умумий баландлиги 1,1—1,5 м ни ташкил қилади.

Бу нав, асосан группалаб, тўда-тўда қилиб ўтқазиш ҳамда кесиб чиройли гулдасгалар тайёрлаш учун мўлжалланган. Тўпгулларининг ўртача диаметри 18—20 см ни ташкил қилади. Гул бандларининг узунлиги 35—40 см бўлади. ниҳоятда бақувват, аммо сернам ерн талаб қилади ва мустаҳкам тирговуч ҳам зарур.

Герри Хок. Нилуфiрсимонлар гуруҳига киради. Тўпгулларининг ранги тўқ пушти бўлиб, япроқлари тилчасимондир. Тўпгулларининг диаметри 15 — 20 см ни ташкил қилади. Гул бандлари бақувват. Июнь ойларининг бошидан кеч кўз қиров урганга қадар ниҳоятда кўп гуллайди. Ўсимлик ниҳоятда тўп ғуж бўлиб ўсади. Умумий баландлиги 1,1 — 1,2 м ни ташкил қилади. Бу нав группалаб ўтқозиш, кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Табиат эҳсони (Дар природи). Бу нав саллагулсимоноклар гуруҳига кириб, сачоқ баргли, барглариининг учки томонлари тидсимон бўлиб қайрилган. Тўпгулларининг ранги қизил хина рангиладир. Июнь ойининг бошларидан то кузгача биринчи қиров урганга қадар гуллайди. Тўпгулларининг диаметри 15 — 19 см ни ташкил қилади. Гул бандлари тўқ яшил, ниҳоятда мустаҳкам бўлиб, узунлиги 18 — 20 см ни ташкил қилади. Ўсимликнинг умумий баландлиги 1,1 — 1,2 м бўлиб, бу нав якка якка ўтқозиш, кесиб чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Конгресс де Бурже. Бу нав саллагулсимоноклар гуруҳига киради. Тўпгулларининг диаметри 18 — 20 см ни ташкил қилади. Гултожибарглари тилсимон бўлиб, ранглари қизил, ўртаси ва учки томонлари эса сариқ. Гулларни ниҳоятда чиройли ола бўлиб очилади. Гул бандлари ялтироқ, тўқ яшил рангда бўлиб, узунлиги 30 — 35 см бўлади, ниҳоят даражада кўп гуллайди. Сершоҳ ва серяпрокли, бақувват тирговуч талаб этади. Ўсимликнинг умумий баландлиги 80 см — 1,1 м ни ташкил қилади. Турли касалликларга унчалик берилмайди. Кучли ва сернам тупроқларни талаб қилади. Бу нав кесиб гулдасталар тайёрлаш ва тўп-тўп қилиб ўтқозиш мақсадларида кўпайтирилади.

Анна Зинченко. Саллагулликлар гуруҳига мансуб бўлиб, тўпгулларининг ранги ҳиноранг сариқдир. Тўпгулларни япроқларининг учки томонлари тезда оқ рангда, диаметри 14 — 15 см келади. Ниҳоятда кўп гулловчи. Гул бандининг узунлиги 30 — 35 см бўлиб, тўқ яшил рангда. Ўсимлик тўп бўлиб ўсади, баландлиги 80 см — 1 м ни ташкил қилади. Июнь ойининг бошларидан кеч кузгача узлуксиз гуллайди. Группалаб ўтқозиш ва кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Аристократ. Бу нав кактуссимонлар гуруҳига киради. Гултожибарглари тилсимон бўлиб, ранги қизил, учки томонлари мовий оч кўк рангда. Икки рангда товланади. Тўпгулларининг умумий баландлиги 12 — 15 см ни ташкил қилади. Гуллашлари ўртача, июнь ойидан кеч кузгача гуллайди. Гул бандлари узун, 35 — 40 см бўлади. Новдалари тарқоқ ҳолда, япроқлари ўртача, унчалик кўп эмас. Ўсимликнинг умумий баландлиги 1,2 — 1,3 см. Группалаб ўтқазиш ҳамда кесиб гулдастalar тайёрлаш мақсадларида ўтқазилади.

Қўқонгулсуроб (Астровидная). Кактуссимонлар гуруҳига киради. Тўпгулларининг диаметри 14 — 15 см бўлиб, япроқлари тилсимон, учи қайрилган, ранглари пишган лимон рангида сариқ бўлади. Гуллашлари ўртача. Гул бандлари ингичка. Май ойидан бошлаб кеч кузгача гуллайди. Таналари унчалик сершоҳ эмас, кам япроқли. Ўсимликнинг баландлиги 1, — 1,3 м. Гуллари ниҳоятда чиройли бўлиб, гулдастalar тайёрлаш ҳамда группалаб ўтқазишга мўлжаллангандир.

Драдзита. Кактуссимонлар гуруҳига киради. Тўпгулларининг ранги оч пушти, диаметри 18 — 20 см. Гул бандлари 25 — 30 см бўлади, ўсимлик тўп бўлиб ўсади, сершоҳ-шаббали, япроқлари ниҳоятда кўп. Ўсимликнинг умумий баландлиги 80 см — 1 м бўлади. Группалаб ўтқазиш ҳамда кесиб чиройли гулдастalar ясашда мўлжаллангандир.

Христина. Манзарали кактуссимонлар гуруҳига киради. Гуллари ниҳоятда чиройли, тўпгулларининг диаметри 18 — 20 см бўлиб, ранги лимон рангида — сариқ. Гул бандлари бақувват бўлиб, узунлиги 25 — 30 см. Июнь ойидан кеч кузгача гуллайди. Таналари яхши шохланган, серяпроқли. Ўсимликнинг умумий баландлиги 80 — 90 см ни ташкил қилади. Бу нав группалаб ўтқазиш, кесиб чиройли гулдастalar тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Лигика. Манзарали кактуссимонлар гуруҳига киради. Тўпгулларининг диаметри 18 — 20 см бўлиб, хиноранг, атрофи, яъни гултожи баргларининг учки томонлари қизил бўлиб, тилсимон буралган. Гул бандлари жуда йўғон ва мустаҳкам бўлиб, узунлиги 30 — 35 см. Гуллари ўртача. Июнь ойидан бошлаб то кеч кузгача гуллайди. Таналар ўртача шохланган, ниҳоятда серяпроқли. Ўсимликнинг умумий баландлиги 1,5 — 1,8

м гача ўсади. Турли касалликларга кўп берилмайди. Бу нав, асосан, группалаб, якка-якка ўтқазиш, гулларини кесиб чиройли гулдасталар яшаш мақсалларида экилади.

Нита Манзарали кактуссимонлар оиласига киради. Тўпгуллари 18 — 20 см ни ташкил қилади. Гултожибарглари тилсимон, учи буралган, ранги пушти, гул япроқларининг ҳиноранг чизиқчалари ниҳоятда кўп. Гуллашлари ўргача бўлиб, июнь ойининг иккинчи ярмидан то кеч кузгача, Гул бандлари мустаҳкам, узунлиги 30 — 35 см бўлиб, ялтироқ тўқ яшил рангдадир. Турли касалликларга берилувчан эмас. Ниҳоятда серунум, юмшоқ, серқум, сернам ерларни ёқтиради. Ўсимлик 1,2 — 1,5 м баландликгача ўсади. Бу нав, асосан, группалаб ўтқазиш, якка-якка ўтқазиш, гулини кесиб чиройли гулдасталар яшашга мўлжаллангандир.

Ляуш. Манзарали кактуссимон бўлиб, тўпгуллари пушти рангдадир Гулларининг гултожибарглари тилча имон бўлиб қайрилган, диаметри 16 — 18 см. Гул бандлари бақувват, узунлиги э а 35 — 40 см келади. Ўсимлик ўрта новдали, серяпроқ, 1,2 — 1,3 м баландликдан иборат. Бу нав, асосан, гулхоналарни безашда, кесиб чиройли гулдасталар яшашга мўлжалланган. Турли касалликларга унчалик берилувчан эмас.

Мельдермейгина. Ёқасимон картошкагуллар гуруҳига киради. Гулларининг диаметри 6—7 см бўлиб, тожибарглари тилсимон, гуллари оқ, гуллашлари ўртача. Гул бандлари бақувват. Июнь ойининг охиридан то кеч кузгача гуллайди. Гул бандининг узунлиги 10—15 см. Ўсимлик сершоҳ, шаббали, япроқлари ниҳоятда кўп, баландлиги 60 — 70 см бўлиб ўсади Группалаб ўтқазиш учун мўлжаллангандир.

Герлингс Элите. Ёқасимонлар гуруҳига киради. Гулларининг диаметри 8 — 10 см бўлиб, тилсимон гултожибарглardan иборат. Гулларининг ранги духобасимон баланд жигари бўлади. Гулларининг япроқлари уч қисмга ажралган ҳолда кўринади, иккинчи қатордагилари тоза оқ рангдаги кўринишга эга. Гул банллари мустаҳкам, узунлиги 18 — 20 см. Гуллашлари ўртача, шоҳ-шаббалари унчалик кўп эмас, аммо япроқлари ниҳоятда кўп. Ўсимликнинг умумий баландлиги 90 — 1 м. Июнь ойининг биринчи ярмидан бошлаб то кеч кузгача

гуллайди Гулхоналарни безаш мақсадларида кўпайтирилади.

Флориссант. Ёқасимонлар гуруҳига киради. Гуллари-нинг ўртача диаметри 10 — 12 см ни ташкил этади. Тож-барглари тилсимон. Тўпгуллари баланд жигари духоба-симон, ички томонидаги япроқлари оқ пушти ингичка буралган бўлиб, гул баналари мустақкам, узунлиги 20 — 25 см. Ниҳоятда кўп гуллайди

Ўсимликнинг умумий баландлиги 90 — 1 м бўлиб, серсох ва серяпроқлидир. Грўппалаб ўтқазиш, гулзор-ларни безаш мақсадларида кўпайтирилади.

**Ўзбекистон жумҳуриятида экилаётган
илонгулларнинг баъзи навларининг қисқача
биологик хусусиятлари ҳақида**

Браун Лалэбай. Вкаиn Lalebai. Гуллари-нинг ранги сарғиш қизил бўлиб, турли рангларда товланади. Гул я-проқларининг атрофлари чим-чимланган шаклда бўлиб, нозик кумушсимон рангдаги рахлардан иборат. Гулла-рининг ўртача диаметри 14 см бўлиб, гул бошоқларида гуллар зич жойлашган. Ҳар бир бошоқда 18 доналан гули бўлади. Бошоқнинг узунлиги 60 см ни ташкил этади. Тўпгулининг узунлиги 120 см. Бу нав ўртапи-шар, аммо рангининг турли-туман товланиши учун уни кўпчилик севиб кўпайтиради. (Расм 81)

Фарида. Farida. Гуллари-нинг ранги пушти, баъзан гўк пушти бўлиб, гул япроқларининг учки томонлари-да қизғиш чиройли доғлар мавжуд настки япроқлари-нинг асосида қизил ҳоллари ноаниқ шаклда. Гуллари-нинг диаметри 13 см, бошоқлари бир қаторли. Ҳар бир бошоқда 17 донадан гули бўлиб, бошоқнинг узунлиги 55 см ни ташкил қилади. Гуллари-нинг умумий баланд-лиги 110 — 120 см. Бу нав ўрта барвақт ҳисобланади. (Расм 82).

Оскар. Oscar. Гуллари-нинг ранги тўқ жигари бўлиб, айрим ҳолларда қизил рахли бўлишлари ҳам мумкин. Ўсимликнинг баландлиги 170 см бўлиб, танаси, гул банди йўғон, мустақкам тик турувчи. Гул бошоқлари 65 — 70 см бўлиб, 18 тадан 23 донাগача катта-катта гуллар зич жойлашган. Бошоқдаги гуллар бир ва икки қаторли бўлиб, ҳар бир гулининг ўртача катталиги 15 — 16 см. Бу нав Ўзбекистонда ниҳоятда кўп тарқалган нав-

лардан бири бўлиб, ҳисобланади. Жуда кўп майда пиёз бачкилар беради. (Расм 83).

Шантиклер Гулларининг ранги оч пушти. Гулларининг учки томонлари очиқ қизғиш, пастки гул япроқлари орқага товланган, оз миқдорда чим-чимланган. Гул бошоқларидаги гуллар икки қатор жойлашган. Бошогининг узунлиги 55 см бўлиб, ҳар бир бошоқда 15—18 донадан гул бўлиб, бир йўла 7—8 дона гул бирданига очилади. Ҳар бир гулининг диаметри ўртача 12 см бўлиб, ўртапишар, ниҳоятда кўп майда пиёз бачкилари бериш қобилиятига эга. Кўп меҳнатни, кучли қумлоқ сернам ерларни талаб қилади.

Черномор. Гулларининг ранги қизил, пастки япроқларида оқ рангдаги майда ҳоллари бўлиб, юқори барглариининг асослари қорамтир жигари рангда товланади. Гуллар икки қатор жойлашган. Ўсимликнинг умумий баландлиги 115—125 см ни ташкил қилади. Гул бошоқларининг узунлиги 50—55 см бўлиб, ҳар бир бошоқда 14—18 донадан ғунчалар тўпланиб, бир йўла 4—6 донадан гул очилади. Гуллар иунчалик катта бўлмай, ҳар бир гулининг диаметри 11—12 см. Гул япроқларининг учки томонлари маҳин чим-чимланган, бу нав ўртапишар ҳисобланади (Расм 84).

Сирдарё *Sir dare.* Гулларининг ранги бинафша, мовий рангда бўлиб, баланд кўк соя шаклида товланади. Пастки учала япроғида аниқ қизғиш рангда доғлари, рахлари бор. Ўсимликнинг умумий баландлиги 115—125 см ни ташкил қилади. Ҳар бир гулининг ўртача катталиқ диаметри 10—12 см. Гул бандлари узунтик ингичка, гуллар гул бандида икки қатор зич жойлашган. Гул бошогининг узунлиги 50—55 см бўлиб, ҳар бир бошоқда 13—15 донадан ғунчалари бор. Шулардан бир йўла 4—5 донаси бирдан очилади. Ниҳоятда кўп тарқалган навлардан ҳисобланади. (Расм 85).

Агра (Агра)

Гуллари мандарин қизил пушти доналаридан иборат бўлиб пастки япроқларининг четларида дона-дона холлари бўлиб цикламен гулини эслатади, гулларининг диаметри 14 см бўлиб бир қаторда жойлашган бўлиб баландлиги 60—70 см га тўғри келади ҳар бир гул поясида 18—19 дона гул ғунчаларидан иборатдир гулларининг умумий баландлиги 150—160 см гача ўсиши мумкин бу нав барвакти ҳисобланади. (Расм 86).

Алда (Alda) (Расм 87).

Гуллари қаймоқи пушти бўлиб гул баргининг атрофларида қизил штрихлар бўлиб ўртадаги гуллари ниҳоятда чиройли бўлиб пастки гулларининг марказий қисмида олтинранг сарғиш бўлиб гулларининг четларида оқ пушти штрихлар пайдо бўлади ҳамда ромба шаклида доғлар ҳосил бўлиб гулларининг атрофи чим-чимланган ҳар бир гулининг диаметри 14 — 16 см бўлиб гуллари бир қаторга жойлашган гул бошоғининг баландлиги 60 — 70 см гача кўтарилиб ҳар бир гул бошоғида 18 — 20 донадан гул бўлиб унинг баландлиги 120 см гача ўсади. Бу нав ўрта барвақти ҳисобланади.

Алфредс (Alfreds) (Расм 88).

Гуллари тўқ жигари бўлиб атрофи оқчил штрихлар билан безатилган ўртадаги гулларининг япроқлари оч қизил ниҳоятда чиройли ҳар бир гулининг диаметри 16 см бўлиб ҳар бир гул бошоғида 18 донадан гул бўлади. Бу нав ўрта барвақтидир гуллари 120 см гача баланд ўсади.

Анна (Anna) (Расм 89).

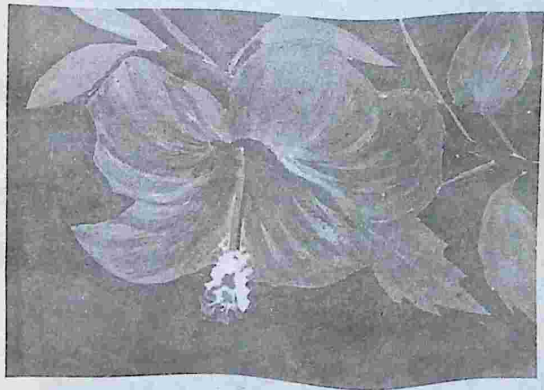
Гуллари оқиш пушти ўрта гуллари тук пушти пастки гулларининг марказий қисмлари тўқ қизилга айланиб ярим ой шаклида қизғиш ранглар пайдо бўлади. Гулларининг ўртача катталиги 12 — 13 см ни ташкил қилади. Гуллари бир қаторга жойлашган бўлиб ўртача баландлиги 60 — 70 см ни ташкил қилади ва 18 — 20 гача ғунчаси бўлади. Гулларининг умумий баландлиги 120 см гача чўзилади. Бу нав ўрта барвақти ҳисобланади.

Блу Мист (Blue Mist) (Расм 90).

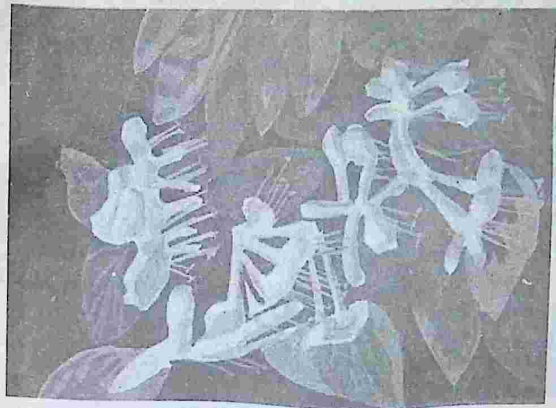
Гуллари тоза оқ рангда бўлиб, марказий қисми пушти сариқ рангда товланади. Гулларининг диаметри 12 см гача бўлади. Гуллари бир қаторга жойлашган бўлиб гул бошоқларининг баландлиги 60 см гача чўзилади ҳамда 18 — 20 ғунчадан иборатдир. Умумий баландлиги 120 см бўлади. Бу нав ўрта барвақти ҳисобланади.

Брива Алжира (Briva Aljira) (Расм 91).

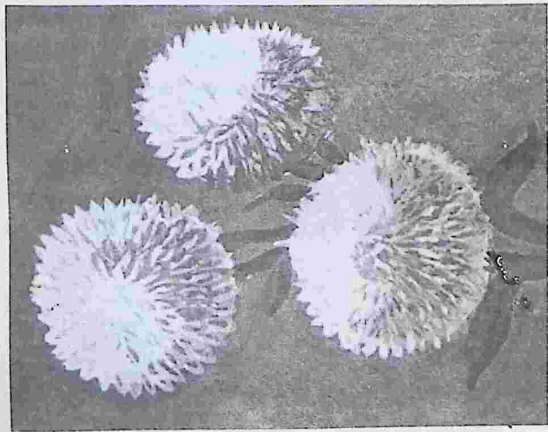
Гуллари пушти марказий қисмлари оқчил бўлиб пастки гулларида қизғиш бўлиб гул баргининг тарафлари оқ қаймоқи ранглар билан безатилган, гулларининг ўртача диаметри 13 см ни ташкил қилади. Гуллари бир

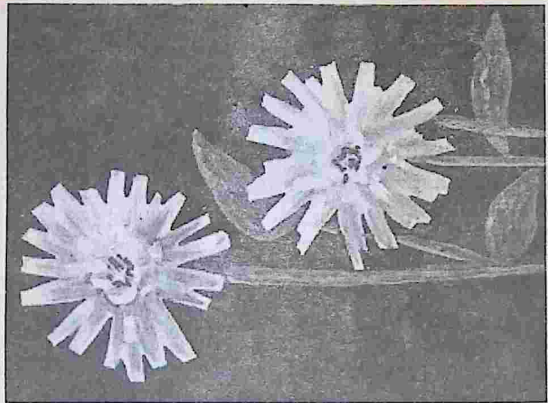
РАСМ 45. Гибискус.

РАСМ 46. Шилви учқат.

РАСМ 46. Кун йиллик учқан гул.

РАСМ 47. Бутсимон қўқангул.

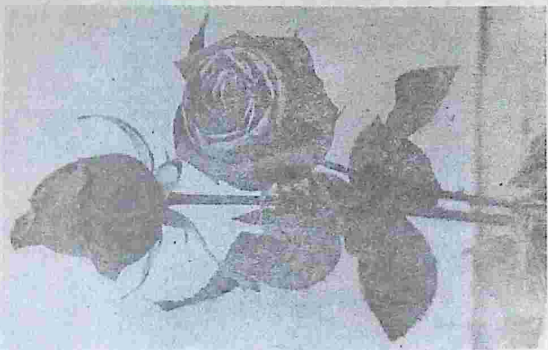
РАСМ 47. Мовий Ипомея.

РАСМ 48. Наматак.

РАСМ 48. Одний гайлардия.

РАСМ 49. Генрих Мюнх.

РАСМ 50. Олтин офелия.

РАСМ 51. Дама Эдит Хелен.

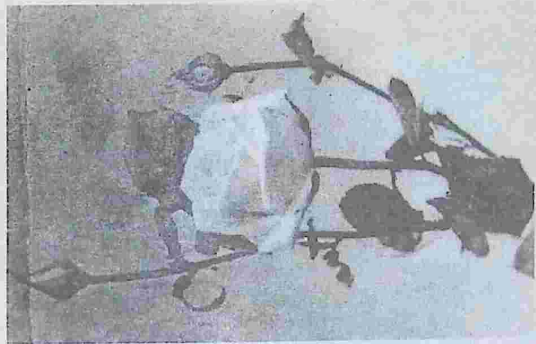
РАСМ 52. Мистрисс Генри Винит.

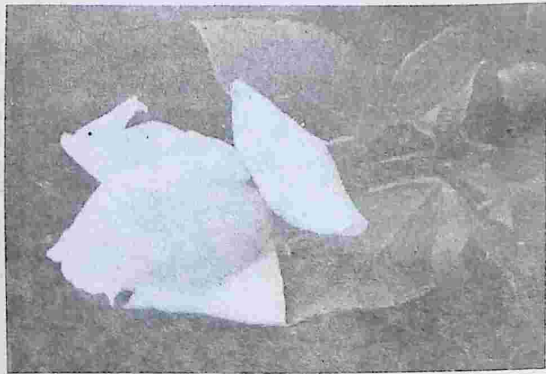
РАСМ 53. Маркиза де Урикко.

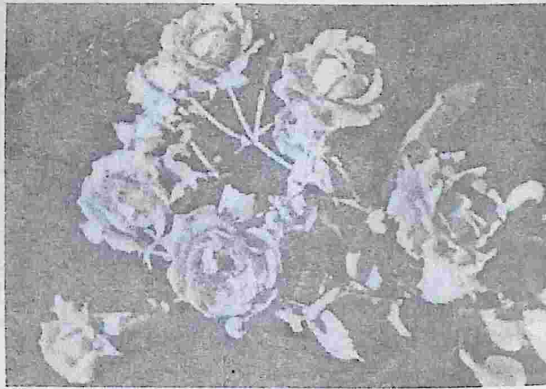
РАСМ 54. Наталия Бетнер.

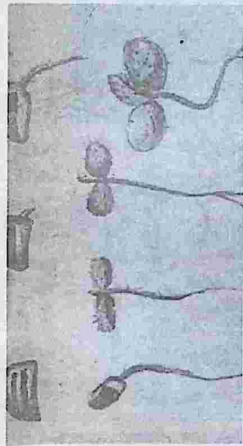
РАСМ 55. Глория дей.

РАСМ 56. Гольден брамчур.

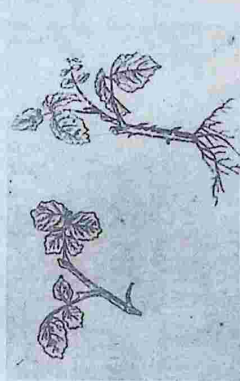
РАСМ 57. Дени.

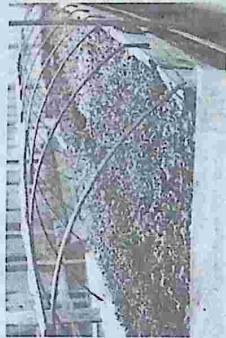
РАСМ 58.

РАСМ 59: I- Дала.

РАСМ 60. Илдиз ва Навда берилганлиги.

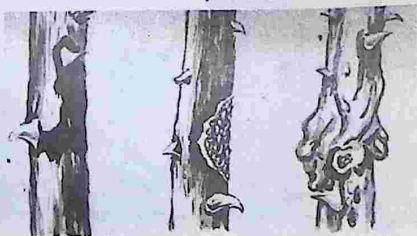
РАСМ 60. Иссиқхонадаги гул қалам
чаларини жойлашуви.

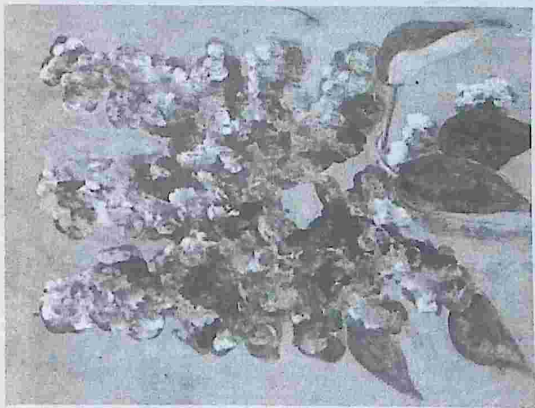
РАСМ 61. Қаламчони илдиз.

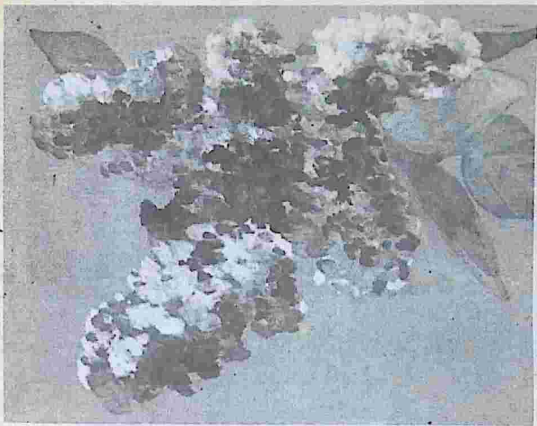
РАСМ 62. Қаламчалар илдиз узунлигини аниқлаш.

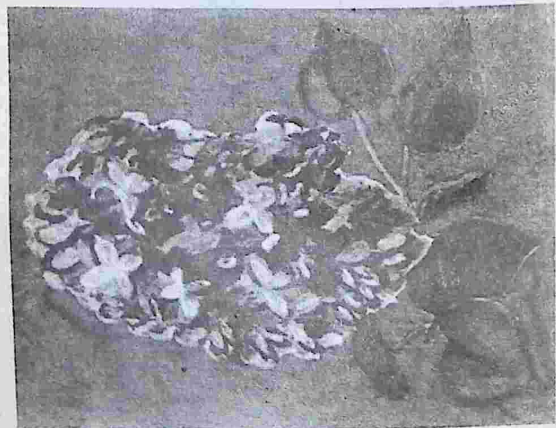
РАСМ 63. Юқумли куйдирги касаллиги.

РАСМ 64. Одний настарин.

РАСМ 65. Эрон настарини.

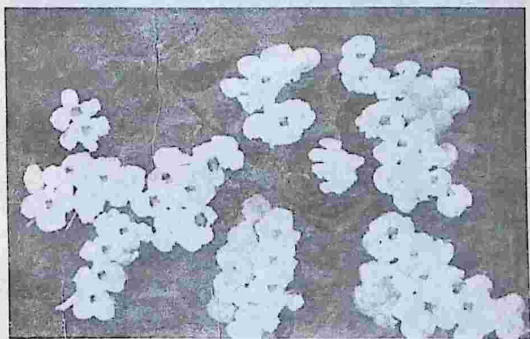
РАСМ 66. Пахмок настарин.

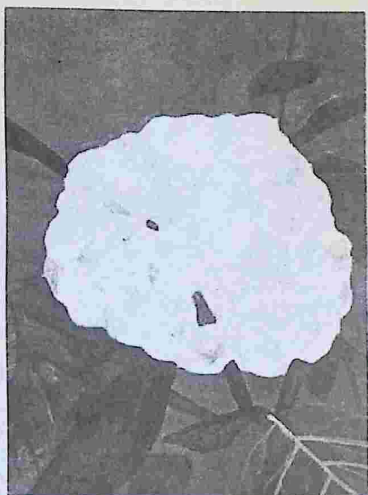
РАСМ 67. Химолай настарини.

РАСМ 68. Амуз настарини.

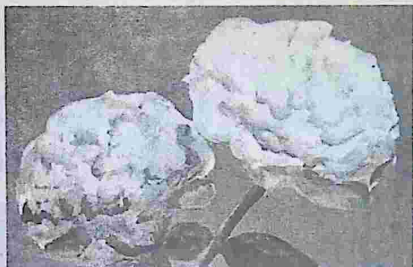
РАСМ 69. Ясмин (Жасмин).

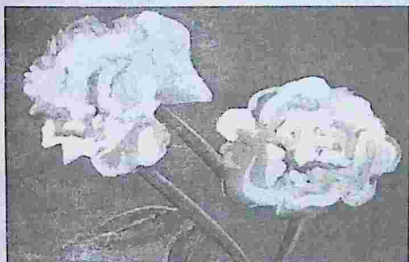
РАСМ 70. Бульдонеж.

РАСМ 71. Гули Салим (Нара).

РАСМ 72. Гулисалим.

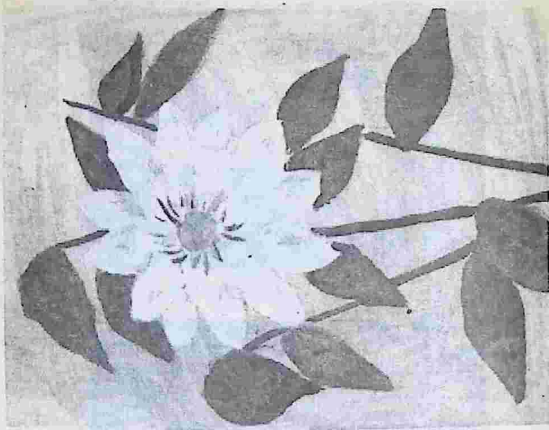
РАСМ 73. Гретхен номли Гулисалим.

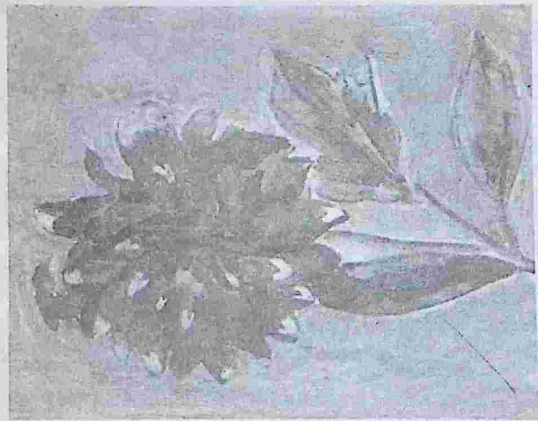
РАСМ 74. Гулисалим (Талисман).

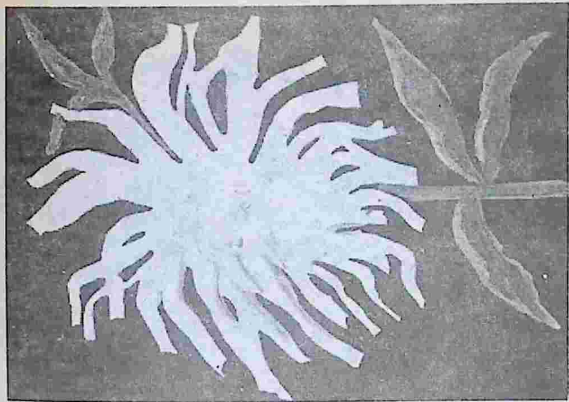
РАСМ 75. Гулсалим (Фестиваль).

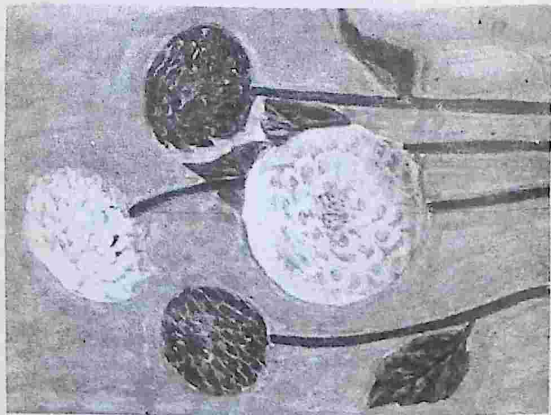
РАСМ 76. Қувноқ болалар.

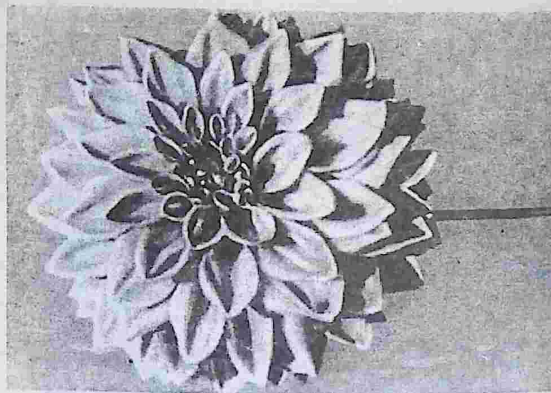
РАСМ 77. Нимфей картошка гули Москва
тонги.

РАСМ 78. Кактус картошка гул.

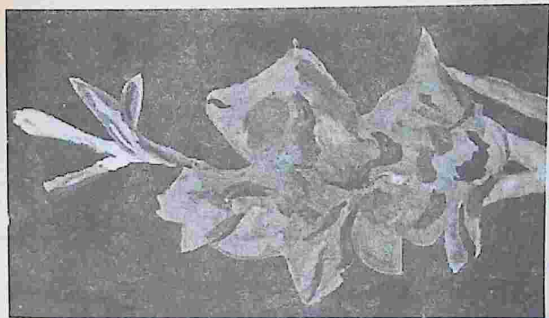
РАСМ 79. пампон картошка гули.

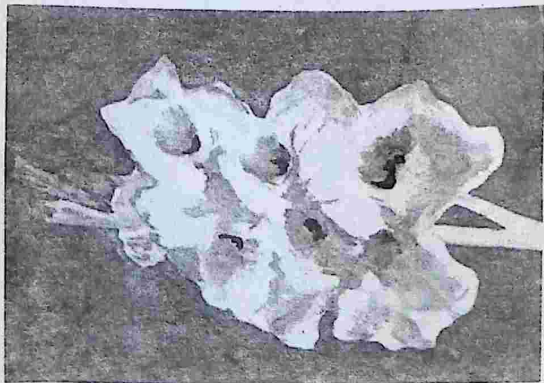
РАСМ 80. Далия.

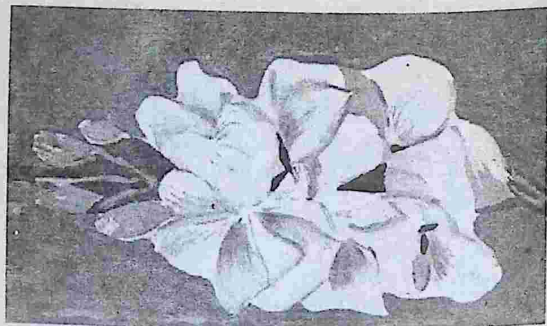
РАСМ 83. Илонгул Оскар.

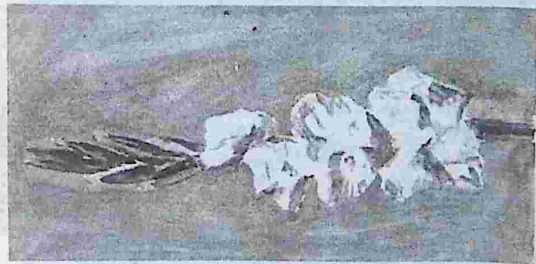
РАСМ 84. Илонгул Черномор.

РАСМ 81. Браун Лалэбай.

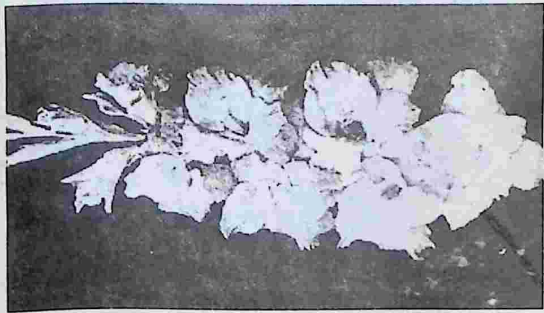
РАСМ 82. Илонгул Фариди.

РАСМ 87. Алда.

РАСМ 88. Алфреда.

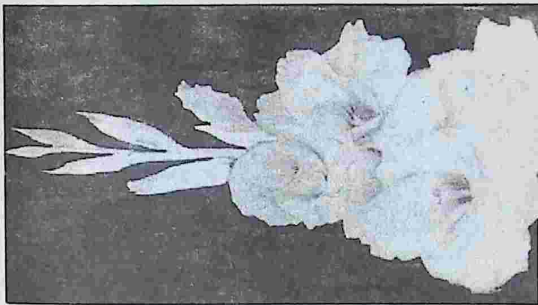
РАСМ 85. Сирдарё.

РАСМ 86. Агра.

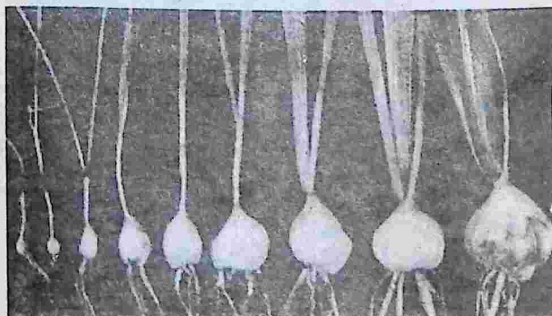
РАСМ 89. Анна.

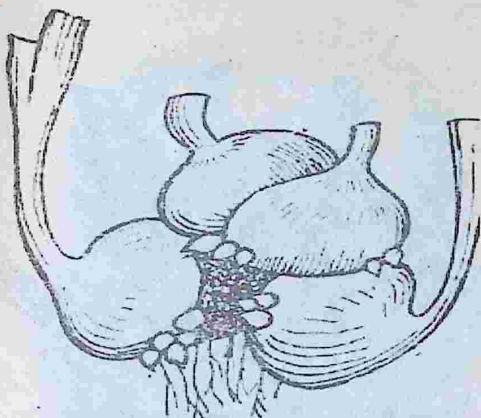
РАСМ 90. Блу мист.

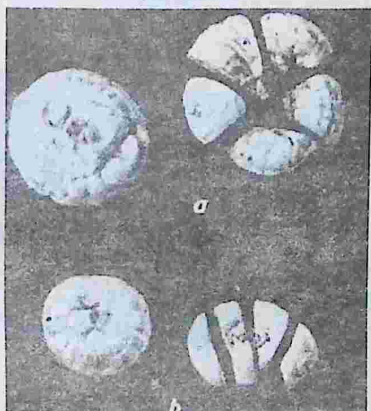
РАСМ 91. Брива Алжира.

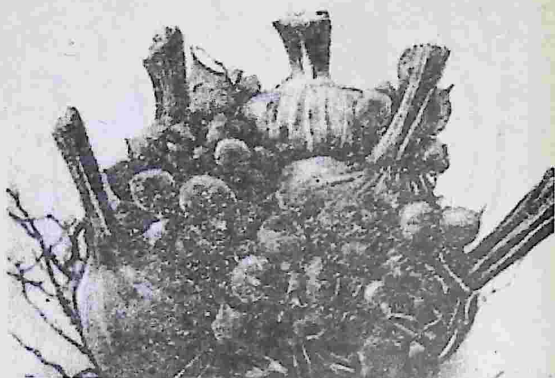
РАСМ 92.

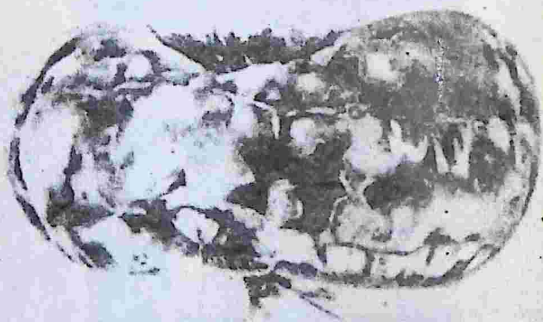
PACM 93.

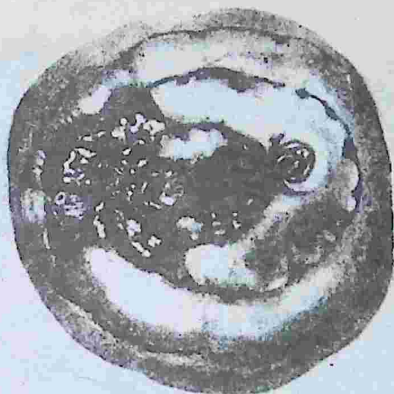
PACM 94.

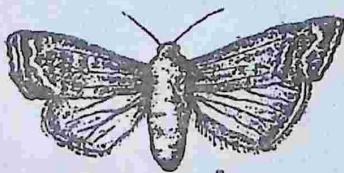
PACM 95.

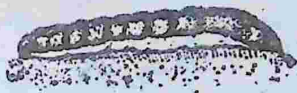
PACM 96.

PACM 97.

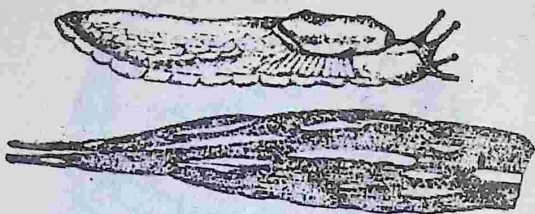

1

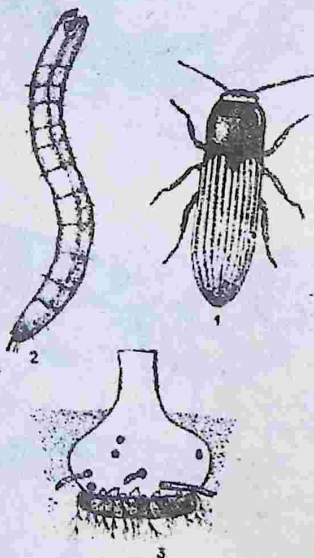

2

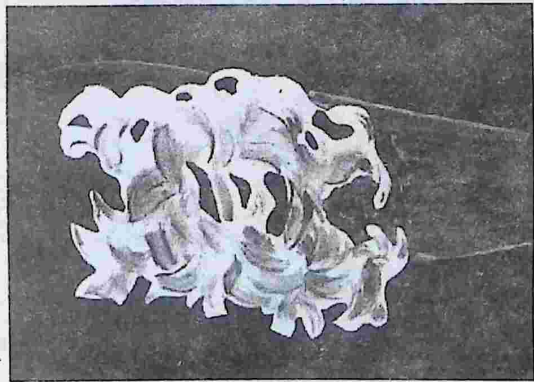
PACM 98. *Карам қурти.*

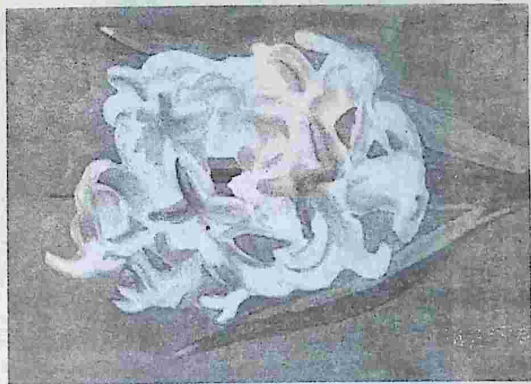
РАСМ 99. Шиллиқурт.

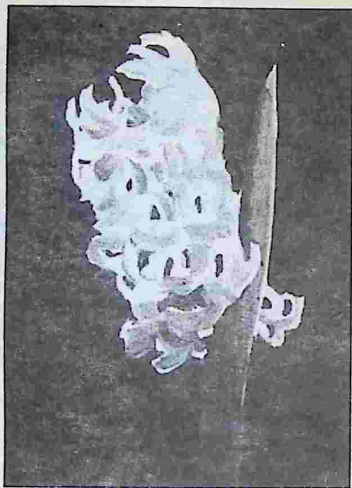
РАСМ 100.

РАСМ 101. Гиацинт (сумбула).

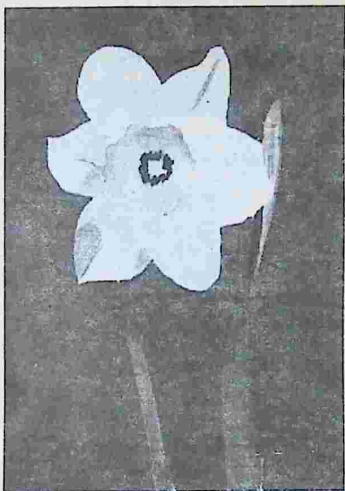
РАСМ 102. Маргарин номли сумбула.

РАСМ 103. Гиацинт ёки-сумбула.

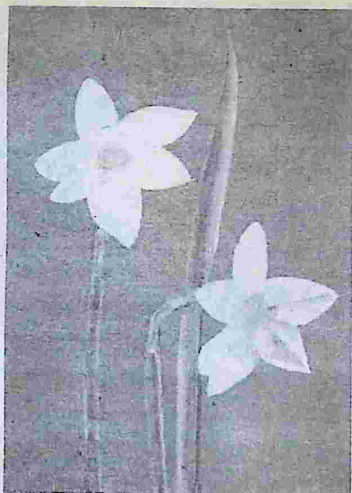
РАСМ 104. Наргиз (Нарцис).

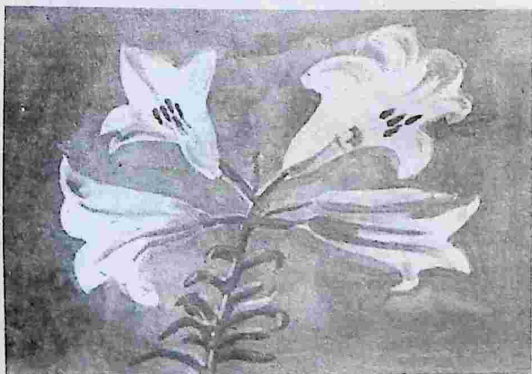
РАСМ 105. Нарцис Наргис.

РАСМ 106. Чирфульнес номли наргиз.

РАСМ 107. Наргиз нарцис.

РАСМ 108. Лили Регале.

қаторга жойлашган бўлиб баландлиги 60 см бўлади. Ҳар бир гул бошоғида 17 — 18 дона ғунчаси бор гулларининг умумий баландлиги 140 см гача бўлади. Бу нав кечки ҳисобланади.

Гайда (Galda)

Гуллари оқ пушти гулларининг атрофлари чим-чимланган чим-чимларини олд томонида қирмизи штрихлари бор гулларининг диаметри 13 см гача бўлади гуллари бир қаторга жойлашган гулларининг баландлиги 60 см гача бўлади ҳар бир гул бошоғида 18 донагача ғунчаси бўлади гулларининг умумий баландлиги 150 см чўзилади. Бу нав барвақтидир.

Грим Элф (Grim Elf)

Гуллари паст яшил ниҳоятда чиройли формада гуллари юқорига қаралган бўлиб гулларининг четлари чим-чимланган ҳар бир гулининг ўртача диаметри 4 — 5 см ни ташкил қилади гул бошоқларида 11 дона ғунчаси бўлиб гулларининг умумий баландлиги 35 — 40 см ни ташкил қилади бу нав барвақти навлардан ҳисобланади.

Дайна (Daina)

Гуллари тўқ қизил бўлиб устки томонида қирмизи доғлари бор гулларининг атрофларида пушти штрихлари бўлиб гулларининг диаметри 14 — 15 см бўлади бошоқларининг умумий баландлиги 55 см бўлиб ҳар бир бошоқда 17 — 18 донагача ғунч бўлади гулларининг умумий баландлиги 115 см бўлади бу нав ўрта барвақти ҳисобланади.

Джавархарлал Неру (Dzavaharlals Neru)

Гулларининг ранги тоза оқ бўлиб очилиш вақтида қаймоки рангда бўлади кейинчалик гулларининг атрофи пушти рангда товланиб марказий қисмида қизил штрихлари бўлади гулларининг диаметри 12 см гуллари зич жойлашган гул бошоғининг баландлиги 70 см ҳар бир бошоғида 17 — 18 донадан ғунчалари бўлиб гулларининг умумий баландлиги 110 см бўлади бу нав ўртапишар ҳисобланади.

Илонгул (Hadiolus). Сафсаргулдошлар (Lridaceae) оиласига мансуб чиройли гулли ўсимликлар туркуми.

Барглари қиличсимон, гуллари қўнғироқнамо бўлиб, узун гулпоя учига бошоқ тўпгул шаклида ўрнашган

бўлади. Илонгуллар манзарали ўсимлик сифатида экилади ва улардан гулдасталар тайёрланади. Чуқур ҳайдалган ва ўғитланган тупроқда яхши ўсади. Янги гўнгни ёқтирмайди. У туганак пиёздан ва туганак пиёз атрофидан чиққан бачкилардан кўпайтирилади. Янги нав егиштиришда уруғдан фойдаланилади. Туганак-пиёз қишда қуруқ, салқин бинода сақланади.

Илонгул осонлик билан чатиштирилади. Кейинги вақтларда бу гулнинг ниҳоятда кўп ранг-баранг икки қаторли, чингалакли ҳамда бир гулда икки-уч рангдан иборат гуллари бўлган навлари егиштирилмоқда. Улар ташқи кўринишдан, ранги, гулининг катта-кичиклиги, тўп гулларининг узун-қисқалиги ва гуллаш вақтлари билан бир-бирларидан фарқ қиладилар.

Илонгул гулларининг диаметри 25 — 26 см бўлган йирик гулли, майда гулли ва наврўзгулсимон турлари мавжуд, Илонгулларнинг ҳар бир рангини алоҳида ажратиб гулзорларга ўтқазилганда, ниҳоятда чиройли кўринади ёки уларни гулсавсарлар билан аралаштириб ўтқазилса, ниҳоятда хушманзара бўлади. Узиб олинган гулларидан гулдасталар тайёрланади ва уйларга қўйишга ҳам жуда чиройли кўриниб, сувга ниҳоятда кўп туради.

Тарқалиш тарихи

Илонгул (*Traditolus*) сўзи лотин тилидан олинган бўлиб, қилич маъносини беради. Чунки унинг япроқлари қилич шаклида бўлганлиги сабабли шу сўздан олингандир. Илонгулларнинг ёввойи ҳолда ўсувчилари 250 турдан кўпроқдир. Асосий ватани Жанубий ва Ўрта Африка, Кичик Осиё, Ўрта Осиё мамлакатларидир.

Илонгуллар асосан XVIII асрда доривор ўсимлик сифатида келтирилган. Ундан кўпгина дардларга дори тайёрланганлар. Айниқса, хотин-қизлардаги сут кўпайтирувчи секреция безларининг ишини яхшилашда, тиш оғригини енгиллаштирувчи, ошқозон касалликларининг даволашда ва бошқа касалликларни даволашда дори сифатида ишлатилган. Ҳозирги илонгулларнинг барчаси маданий навлар ҳисобига киради.

Илонгуллар ниҳоятда кўпчилик талаб этадиган гуллардан бири бўлганлиги сабабли иқтисодий жиҳатдан ҳам асосий ўринда туради. Ўзбекистоннинг иқлим шароитига қараб бир рангда гулловчи гулларни кўпайтириш катта аҳамиятга эгадир.

Илонгуллар асосан кесиб гулдасталар тайёрлаш, гулзорларни безаш мақсадларида кўпайтирилади. Уларни ниҳоятда ўткир пичоқ ёрдамида кесиш лозим. Одатки 4 дона япроғи қолдирилиб, юқори қисми кесиб олинади. Кесилган ерига ёмғир суви ёки бошқа сув тегмаслиги шарт. Гулларни эрталаб барвақт кесиш керак. Қанчалик ҳавонинг иссиғида кесилса гул шунчалик тез сўйишди. Пастки томонидан биринчи гул очилиши биланок, гуллар кесилиши лозим. Гулларни сувга қўйишдан олдин яна такрорий 1 см узунликда кесиш, сўнг сувга қўйилади. Сувларни ҳар куни алмаштириб туриш тавсия қилинади ва ҳар сув алмаштирилганда гул бандидан озгина қирқиб ташланади. Пастки томондан юқорига қараб гуллаётган гулларнинг биринчи гуллаб бўлганлари сув қўйиш, кесиш даврида узиб ташланади. Агар узоқ ерларга олиб бориш мўлжалланган бўлса, кесган баробари 1 — 2 соат сувга солиб, салқин ерларда сақланган сўнг эса белгиланган ерга олиб бориб, сувга қўйишдан олдин яна 1 см кесиб ташланади.

Гулзорларда илонгулларни кўпайтириш

Илонгулларни гулзорларда шойи гул, савсар гуллар билан аралаштириб ўтказилгандан, ниҳоятда чиройли кўринади ва уларнинг кесиб олгандан сўнг қолган япроқлари шойи гуллар гуллаганга қадар яхши манзара бериб туради. Яшил рангдаги япроқлар, қизил, сариқ ва оқ ранглардаги гуллари билан ниҳоятда чиройли кўринади.

Илонгулларни экиш технологияси

Ер танлаш. Гладнолус (илонгул) ўтқозиш учун серқуеш ерлар танланиб олиниши керак. Жанубий томонлар танланса, ерлар тез қизийди. Бундай ерларда илонгул ўтқазилса ёмғирлар ва кўп сув унча унчалик таъсир этмайди, аммо соя-салқин ерларда ҳар турли касалликлар таъсир этиши мумкин. Бундай ерларда кўчатларнинг бўйи чўзилиб, гулларнинг сифати ёмонлашади, пиёзлари эса яхши пишиб етилмайди. Шунинг натижасида ковлаб олинган пиёзлар қишда яхши сақланмайди ва кўпинча чириб кетади. Ажратилган ер имконияти бориша шамолдан четланган бўлиши керак. Чунки қанчалик кўп шамол бўлса, ўсиб тунчалар тайёр бўлганда, уларни шамол синдириб қўйиши мумкин. Сувларнинг тўпланиши ҳам пиёзларни чиришига олиб кели-

ши мумкин. Ўтган йиллари илонгул ўтқазилган ерларга қайтариб яна ўтқазиш тавсия қилинмайди. Агар ўтқазишга бошқа еримиз бўлмаган тақдирда, ерни ўтқазишдан 5 ой олдин 40% ли карбатион билан аралаштириб ерга ишлов бериш керак. Ташқи ҳаво ҳарорати 10° дан кам бўлмаслиги лозим. Бериладиган дори нормаси 1 м² ерга 200 см³ аралашма 10 литр сувга аралаштирилиб пуркалиши лозим. Пуркашдан олдин ер яхшилаб ағдарилиши керак.

Ерга ишлов бергандан сўнг орадан 5 кун ўтгач, яхшилаб ер ағдарилиши лозим, сўнг яхшилаб суғорилади. Карбатион энг ўткир заҳарли модда ҳисобланади. Шунинг учун карбатион билан ишлаётганда махсус кийимда эҳтиётлик билан ишлашга тўғри келади. Ерни заҳарсизлантириш учун фенилмеркурацетатни 25 грамм 10 л сувга аралаштириб ўтқазишдан 5 кун илгари ерга ишлов берилади. Таркибида оҳак моддаси бўлган ерлар илонгуллар учун яроқсиздир.

Илонгул ўтқазиш учун ерни тайёрлаш ва ўғитлаш

Илонгул ўтқазиладиган ер кузда ағдарилиб қўйилиши лозим. Шунинг учун ерни кузда яхшилаб чириган гўнглар билан бойитиб, 25 — 30 см чуқурликда ағдарилиб, бордию чириган гўнг бўлмаса, кузда ҳар бир гектар ерга 80 — 100 т ҳисобидан гўнг бериб, шу йилнинг ўзида бу ерга бошқа ўсимлик экилиши керак. Чунки чиримаган гўнг илонгулни турли замбуруғ касалликларига чалинтириши мумкин. Кузда ерга гўнг солиб ағдариш олдидан ҳар бир гектар ерга 500 кг суперфосфат, 200 кг калий бериб сўнг ағдарилади.

Ўтқазишдан олдин пиёзларни кўздан кечириб уларни экишга тайёрлаш

Март ойининг ўрталари билан пиёзлар чиқарилиб, устки қуриган қобиқ пардаларини тозалаб, орасида учраган касал пиёзларни айириб олиб алоҳида ерда ёқиб ташлаш зарурдир. Чунки замбуруғ касаллиги билан касалланган пиёзлар бошқа соғлом пиёзларни ҳам касаллантириши мумкин. Соғлом пиёзларни 0,25% ли фазилин билан 2 соат мобайнида ёки каптанин 12 г. 1 л сувга аралаштириб 20 — 30 минут ушлаш лозим. Трипсга қарши курашишда эса саримсоқ сувига, яъни 1 кг саримсоқдан олинган сувни 10 л тоза сувга ара-

лаштириб, шу эритмага 2 — 3 соат пиёзлар сақланади ва сўнг ўтқазилади. Бактериал касалликлар билан касалланган пиёзларни 50 — 55° С даги иссиқ сувга солиб, сувдан олиб дарҳол совуқ сув билан чайқаб, сўнг экиш керак. Шунинг ҳам эслатиб ўтиш керакки, пиёзларни иссиқ сувга солаётган пайтда ўсиш нуқталари ва илдизи кўкармаган бўлиши керак.

Акс ҳолда янги қўзғалаётган ўсиш нуқталарини куйдириб қўйишимиз мумкин. Пиёзлар ёнида ўсиб чиққан янги пиёзларни ажратиб олиб, яна тўрт йил давомида ўтқазишимиз мумкин. Пиёзлар қаригандан сўнг уларни ўсиб ривожланиши ва майда бачки беришимиз ёмонлашади. Гулларининг сифати бузилади ва бошқа ёш пиёзлар сингари қишда ковлаб қўйганда, қари пиёзлар тез чириб нобуд бўлади, ёш майда пиёзчаларни ҳам ниҳоятда кам беради.

Пиёзларнинг умумий диаметри 3 — 4 см, остки томони 1,5 см бўлган пиёзлар сифатли яхши пиёз беради. Яхши сифатли пиёзлар олиш учун майда пиёзчалардан экиб тўлиқ талабга мувофиқ бўлган пиёзлар олиш мумкин.

Дунё миқёсида илонгуллар пиёзини, асосан, 6 қисмга бўладилар. Бизнинг Ўзбекистон шароитида эса 3 қисмга бўламиз: I. Пиёз диаметри 3 см; II. Пиёз диаметри 2 — 3 см; III. Ностандарт пиёзлар, яъни пиёз диаметри 2 см дан оз бўлади,

Илонгуллар (гладиолус)ни ўтқазиш. Ўзбекистон шароитида март ойининг иккинчи ярмида бошланиши керак ва ўтқазиш икки-уч қисмларга бўлиниб, олдинмакеини ўтқазилади. Ўтқазиш даврида ерлар ниҳоятда майин ағдарилган, ўғитланган, серқум бўлиши керак. Ўтқазиш даврида, албатта, пиёзнинг катта-кичиклигига эътибор берилиб, пиёзнинг баландлиги ҳам ҳисобга олинган ҳолда пиёзга нисбаган уч баробар чуқурликка экилади. Масалан, пиёзнинг диаметри 3 — 5 см бўлса, 5 — 8 см чуқурликда ўтқазилади.

Еримиз кумлок, юмшоқ бўлса ариқ тортмасдан қатор орасини 50 см қилиб, ниҳол орасини 15 см дан қатор қилиб ўтқазилади ва ҳар бир қаторга бир хилдаги навин ўтқазиб, қатор бошига этикетка ўрнатамиз.

Кейинги ишлов бериш. Илонгуллар ўтқазиб бўлган кундан бошлаб кейинги ишлов бериш ишлари бошланади. Тупроқ ҳар доим нам бўлиши, бегона ўтларни

ўсиб чиқмаслиги ва юмшоқ туриши шартдир. Гуллар яхши ўсиб ғунча қилишлари билан, албатта, шамол йиқитмаслиги учун уларни махсус қозиқларга боғлаб чиқиш талаб этилади. Қозиқларни қатор бошларига шахмат тариқасида қоқиб, уларга шнур-ми тортса ва шу ипларга гулларни беркитиб қўйса ҳам бўлади, яъни баландлигини 50—60 см қилиш керак. Чунки ердан яхши кўкариб чиққан илонгуллардан асосий навдалардан ташқари қўшимча, ғунча новдалар ҳам кўкариб чиқади. Бу эса гулнинг сифатини бузади. Шунинг учун қўшимча бошоқлар ўсиб чиқиши биланоқ, уларни дарҳол кесиб ташлаш керак. Гуллар олдинма-кетин гуллаб, пастки гуллари бўлиши биланоқ улар юлиб ташланади ва гуллар гуллаб бўлгандан сўнг пастки томондан тўрта япроқ қолдирилиб, устки томони кесиб ташланади. Акс ҳолда гуллаб бўлгандан сўнг усти кесиб ташланмаса, уруғлар пишиб остидagi пиёзлар яхши пишмай, сифати бўзилади.

Гулларни кесиш даврида эҳтиётлик талаб қилинади ва пичоқ ниҳоятда ўткир бўлиши шарт. Ҳар бир гулни кесганда, имконияти борича, пичоқни дезинфекция қилиб туриш зарур. Чунки вирусли касалликлар билан касалланган гулларни кесган пайтимизда касал ўсимликлардан соғлом ўсимлакларга ушбу касаллик ўтиши мумкин. Агар биз соғлом, ниҳоятда катта пиёзлар олмоқчи бўлсак, у ҳолда гуллар бошоқ тўртиб биринчи гул пастдан очилиб нишон бериши билан бошоқларни синдириб ёки кесиб ташлашга тўғри келади.

Бу усулни қўллаган гулчилар ниҳоятда кўп ва сифатли пиёзлар олишга эришадилар. Булардан ташқари ҳашаротларга қарши кураш, касалликларнинг олдини олиш ҳам кейинги ишлов беришга киради.

Чопиқ ва ўташ. Пиёзларни экиб бўлгандан сўнг ер ниҳоятда юмшоқ, бегона ўтлардан, тозаланган бўлиши керак. Чунки пиёзларга қанчалик ҳаво кўпроқ тегиб турса, шунчалик улар тез ўсиб тез ривожланади. Қанчалик ер зич, қотган бўлса, шунчалик пиёзларнинг ўсишига катта зарба беради. Ҳар бир майин қилиб чопиб чиққанимиз бир суғориш билан баробардир. Шунинг ҳам айтиб ўтиш жоизки, ҳар бир чопиқ қилганда албатта чирган эски ғўнг аралашмаларидан бериб, сўнг чопилади. Аммо, биз ғўнг ёки чириндилар берганимизда яна майда майин ўтлар кўкариб чиқиб, уларнинг илдизлари ҳаво йўлларини беркитади. Шунинг

учун яна қайта ёввойи ўсимликлар чиқиши биланоқ енгил чопиқ ўтказиш талаб этилади.

Суғориш. Илонгулларни ўтказиш пайтида ер яхши намланган бўлиши шарт. Гулларни ўтказиб бўлгандан сўнг то кўкариб чиққунга қадар суғориш қатъиян маън қилинади. Чунки биз суғоргандан сўнг ер ости пиёзларга тегишлича ҳаво етмайди, ер қотади ёки ғунчалаш олдидан, албатта, суғориб енгил чопиб чиқиш керак. Умуман ҳар бир сув бергандан сўнг юмшатиб туришимиз шартдир. Чунки, ғунчалаш даврида сувдан тўхтагиб қўйсак, гулларнинг эгри-бугри ва сифатсиз бўлиб гуллашига сабабчи бўламиз. Гулларни баланд қилиб яъни сув бостириб суғориш маъқул эмас. Ҳавонинг иссиқ вақтларида суғориш мумкин эмас. Ариқларида сув тўпланмаслиги зарур. Эрталаб вақтли ёки кечқурун салқинда суғориш тавсия қилинади.

Қўшимча озиқлантириш. Қўшимча озиқалар беришдаги асосий мақсад илонгулларни ўсиши, ривожланиши, гуллари, пиёзлари ва пиёз атрофидаги майда пиёзчаларнинг кўпайишига катта ёрдам беришдир. Минерал ўғитлардан қўшимча озуқа вегетация даврида 3 маротаба берилади. Яъни пиёзлар ўтказилиб бўлгандан сўнг, тўрт ҳафта ўтгач, бошлаб берилади. Биринчи берилганда азотли аммонийлардан 3,5 — 4 кг 100 м² ерга, тўртинчи япроқ ҳосил бўлиб ўсиши даврида эса калий селитраси 4 кг 100 м² ерга, ғунчалаш даврида эса калийли-фосфор 3 — 4 кг ҳар 100 м² ерга. Минерал ўғитларни ёмғир ёғиши олдидан ёки сув берилган вақтда сув билан биргаликда берилади. Минерал ўғитлар бўлмаган тақдирда ғўнг шарбатидан ҳам фойдаланса бўлади. 1:20 га ёки 1:10 товۇқ ғўнги, 1:20 қорамол ғўнги 1:10 сувда уч-тўрт кун ачитиб, сўнг сув билан оқизилади.

Илонгулларни кўпайтириш усуллари

Пиёзгуллар, жумладан, илонгул ҳам пиёзлардан пиёзларни кесиб, бўлиш йўли билан, пиёзлар атрофида ҳосил бўлган майда пиёзчалардан ҳамда уруғидан яъни селекция мақсадларида кўпайтирилади.

Пиёзлардан кўпайтириш Пиёзлари бир йилда ўздан 1 — 2 — 3 донагача тўлиқ пиёз ва бир қанча майда пиёзчалар ҳосил қилади. Бу, албатта, аввало пиёзнинг сифатига, навига, ёшига қараб белгиланиши ке-

рак. Майда пиёзчадан етиштирилган пиёзлар ернинг юмшоқлиги, тўйимлилиги, намлигига катта боғлиқдир.

Пиёзлар қанчалик йириклашган бўлса, қанчалик бўйи паст бўлса, шунчалик уларнинг гуллари сифатсиз ва қўшимча пиёз беришлари кам бўлади. Бундай пиёзлардан бошқа йўллар билан кўпайтириб, авлод қолдиришга ҳаракат қилишимизга тўғри келади. (Расм 92).

Пиёзларнинг илдизини юқорига қилиб ўтказиш

Пиёзларнинг илдизини юқорига қаратиб ўтказишдан олдин уларнинг марказий ўсиш куртакларини узиб ташлашимиз керак. Чунки ҳар бир пиёда бир неча ўсувчи куртаклар бўлиб, шу куртаклар ҳисобидан 2—3—4 донагача янги новдалар ўсиб чиқиб, ҳар бирининг остки томонида майда-майда пиёзчалар ҳосил бўлади. Бу пиёзчалар биринчи йили гулламаслиги ҳам мумкин. Гуллаган вақтда ҳам жуда кечки бўлиб гуллашлари мумкин. Лекин берадиган пиёзлари яхши сифатли бўлиб чиқади, шунинг учун бу усулни қўллаш тавсия қилинади. (Расм 93).

Пиёзларни бўлиш йўли билан кўпайтириш

Пиёзларни бўлиб ўтказиш яхши натижалар беради. Пиёзларни ўтказишдан 2—3 кун олдин куртакларига қараб 3—4—5 бўлакларга бўлиш мумкин. Албатта, кесилаётган пайтда пичоқ ниҳоятда ўткир бўлиши шарт ва ҳар бир пиёзни кесганда пичоқни тозалаб туриш зарур (Расм 94).

Пиёзларни кесиш даврида пастки илдизларидан бир қисм қолдириб, юқори куртаклар ёнидан кесилади. Кесилган ерлари эса ГМГД ёки ёғоч кўмирини майдалаб олтингугурт порошоги аралаштирилиб чанглатилади. Пиёзларни кесиш даврида унинг ички томонида бўлган барча касалликлари аниқланади ва касаллари олиб ташланади. Иккига бўлинган пиёзлар ўз вақтида гуллай бошлайди. Бир неча бўлакга бўлинган пиёзлар эса 2—3 ҳафта кеч гуллайди. Бўлинган пиёзларда бачки пиёзчалар ҳам бўлинмаси пиёзларга нисбатан ниҳоятда кўп бўлади ва қазиш пайтида эса шу пиёзчаларнинг катталики диаметри 2—4 см ни ташкил этади. Шунинг учун бу усул ҳам жуда яхши ҳисобланади.

Ён бачки пиёзчалардан кўпайтириш. Бу усул шу навни қайта ёш қилиш учун ишлатилса, иккинчидан

шу нав пиёзини тез кўпайтиришда аҳамияти катта. Айрим навларининг пиёзлари ниҳоятда кўп пиёз бачкилари беради. Агар ер қумлоқ бўлса, кучли бўлса, нам етарли бўлса, пиёз ёш бўлса ўз вақтида бегона ўтлардан тозаланиб турилиб, ости юмшатиш билан бўлса, бир дона катта пиёз 150 — 160 донагача майда пиёзча бериши мумкин.

Майда пиёзчаларни ўтказишдан олдин 24 соат мобайнида ҳарорати 30—35° С бўлган иссиқ сувга солиб қўйилади. Шундан сўнг уни майда қайроқчалар ёки йирик қизилқум билан аралаштириб, 5—7 кун ҳарорати 20—25° С бўлган ерда сакланади.

Агар пиёз бачкилари оз бўлса, у ҳолда пиёзчаларнинг устки қобиғини қўлла тозалаб, арчиб олиш ҳам мумкин. Қўлда тозаланган пиёзчалар ёки иссиқ сувга қўйилган пиёзчалар ишлов берилмаган пиёзчаларга нисбатан ўниб чиқиши яхши бўлади. Намланган ёки қобиғи тозаланган пиёзчалар февраль ойида парникларда экилиб ёки Ўзбекистон шароитида март ойининг охирлари билан ташқарига серунум кучли ерларга майда-майда жуякчалар қилиб экилса, яхши натижа беради ва кузгача ҳар бир пиёзчанинг диаметри 1 см дан 3—4 см гача бўлиши мумкин. Майда пиёзчалардан биз катта пиёз олиш мақсадида экадиган бўлсак, уларни албатта микроэлементлар, ўстирувчи моддалар билан ишлов беришимиз шарт. Булардан ташқари ердан яхши кўкариб чиққандан сўнг япроқларини ҳам микроэлементлар билан ишлов бериб турсак, шунчалик яхши бўлади ва пиёзлар тез катта бўлади. Аммо бир вегетация даврида пиёзларнинг атрофи юмшатилиб, бегона ўтлардан яхшилаб, тозаланиб ҳамма вақт нам сақлаб туриш зарур (Расм 95).

Катта пиёзларни гуллатиш учун ўтказганимизда қанчалик ва қай миқдорда минерал ўғитлар берган бўлсак, майда пиёзлардан катта пиёз етказиш учун ҳам шу миқдорда минерал ўғитлар бериб туришимиз талаб этилади.

Пиёзларни йиғиштириб олиш ва қишда сақлаш чоралари

Ўзбекистон шароитида ҳавонинг келишига қараб пиёзлар октябрь ойининг бошлари билан қазиб олиниши лозим. Пиёзлар қозиш даврида, албатта, ҳаво очик ва серқуёш бўлиши зарур. Пиёзларни иложи борица

белкураклар билан қазишга тўғри келади. Қазиш даврида чап қўл билан пиёзнинг остидан ушлаб, майда пиёзчаларини тўкилиб кетишига йўл қўймаслик керак. Қазилган пиёзларни аввайлаб бирор идишга устидаги япроқлари билан биргаликда йиғилади ва йиғилган пиёзлар бир ерга тўдаланиб, сўнг пиёздан юкориси кесиб ташланади ва илдизи 1—2 см қолдирилиб у ҳам кесиб ташланади. Пиёзларни қазиш даврида, имконияти борича 25—30 см чуқурликда қазиш лозим. Қазиб олингандан сўнг тўкилган майда пиёзчалар алоҳида териб олинади. Пиёзчаларни ўз вақтида йиғиштириб олиш зарурдир. Бу чунки уларни қуритиш учун ҳам вақт талаб этилади. Қазиб олинган пиёзларни махсус ости сим тўрлар билан беркитилган яшикларга элаб ҳамда сувда яхши ювиб сўнг қуритилади.

Пиёзларни ювишда туриб қолган сувлар ёки ҳовуз сувларида ювиш қатъиян маън қилинади. Чунки туриб қолган сувлардан ҳар турли юқумли касалликларни олини мумкин. Пиёзлар яхшилаб ювилгандан сўнг касалланган пиёзлар тезда кўриниб қолади. Касалланган пиёзлар соғлом пиёзлар орасидан ажратиб олиниб, қуйдириб ташланади. Тозаланган пиёзларни ажратиб олиниб. Тозаланган пиёзларни каптан эритмасида яъни 12 г каптан 1 л сувга аралаштирилиб дориланади. Кап-танда 15—20 минут ушлашга тўғри келади ёки 0,25% ли фализан эритмасида 15 минут сақланади. Дориланган пиёзлар офтобда, шамолли ерларда қуритилади. Яхшилаб қуритилган пиёзларга нам пиёзларни аралаштириш қатъиян маън қилинади. Пиёзлар махсус яшикларга икки қават қилиб терилади ва яхши шамол ўтадиган ерларга 6—7 кун қуритилади. Албатта, у ернинг иссиқлик ҳарорати 25—30° дан кам бўлмаслиги кёрак.

Бу дорилаш билан турли замбуруғ касалликларнинг олдини олган бўламиз. Уйнинг ҳарорати 40°С дан юқори бўлиб, шамол эсмайдиган хоналарда пиёзларни қуритиш маън қилинади. Пиёзлар сал қуригандан сўнг пиёзнинг остидаги эски қуриган пиёз илдизлари ва пиёзнинг устидаги қуриган пардалари олиб ташланади ҳамда қуриган парда илдиз ва эски пиёзлар дарҳол қуйдириб ташланади. Мана шу юқорида кўрсатилган барча ишлар бажарилгандан сўнг ҳарорати 4 даң 10° гача бўлган салқин хоналарда махсус яшикларга икки қават остинма устун қилиб териблиб чиқилади ва эрта

баҳоргача шу йўсинда сақланади. Пиёзлар кўкариб чиқмаслиги учун бинонинг намлик ҳолати 60% дан ошмаслиги лозим. Ҳар бир нав алоҳида яшиқларда ёки докадан тикилган махсус халгаларга жойлаштирилиб, ҳар бир навига алоҳида этикеткалар яъни уларнинг нави, пиёзларнинг сони ва нечанчи гуруҳга кирувчи пиёзлар ҳаммаси ёзилиб махсус журнал юритилади. Қиш давомида бир неча маротаба тафтиш ўтказиб, оряда касалланган пиёзлар учраб қолгудай бўлса, соғлом пиёзлар орасидан олиб ташланади.

Илонгулларда учрайдиган касалликлар ва зараркунандалар ҳамда уларнинг олдини олиш чоралари

Трипс. Бу ҳашорат тахминан 1 мм, қорамтир рангда бўлиб, оқ ялтироқ қанотчалари бор. Ёш трипслар сарғич рангда бўлиб, ҳажми жиҳатидан кичик бўлади. Бу ҳашорат ёзининг иссиқ кунлари тез кўпайиб, соғлом пиёзларга тез ўтади.

Трипсдан касалланган пиёзларнинг япроқлари кулранг, қумушранг тусларга кириб, япроқлар устига қизғиш доғлар пайдо бўлади. Япроқлари сарғая бошлайди. Агар трипслар ниҳояда кўпайиб кетган бўлса, гул ва япроқларнинг шакли ўзгариб ёмонлашади. Трипслар қишда омборхоналарда сақланаётган пиёзларга жуда катта зиён етказади. Зарарланган пиёзларнинг устки томонида кулранг, қизғиш доғлар пайдо бўлади ва пиёзлар қуриган шаклга айланади (Расм 96).

Қураш чоралари: Ерлар совуқ ва сернам бўлган вақтларда пиёзларни ўтказиш қатъиян маън қилинади. Агар ўсиш даврида шу касаллик билан касалланган ўсимлик учраб қолгудай бўлса, дарҳол қазиб олиб ташлаш зарур. Вегетация даврида усимликларни ценеб суюқлиги ёки каптан билан ишлов бериш керак. Қазиб олинган пиёзларни яхши шамол эсадиган биноларда қуритишга тўғри келади. Бинонинг ҳарорати 25—35° С дан кам бўлмаслиги керак. Қишда эса пиёзларни 4—10° С да сақлаб, намлик миқдори 60% дан ошмаслиги зарур.

Қуруқ чириш. Қуруқ чириш касалланган пиёзлар учраганда дарҳол ажратиб олиб, ундан чиққан майда пиёзчаларни ҳам алоҳида териб олиб ажратиш керак. Касалланган ўсимликларнинг япроқлари учки томони-

дан қурий бошлайди ҳамда ер ости пиёзларига майда қора доғлар пайдо бўлади.

Пиёзларнинг устки томонида бостирилган темир рангидаги доғлар пайдо бўлиб, нам ерларда эса пиёзларнинг устида оқ замбуруғ мицелиялари пайдо бўлади. Шу пайдо бўлган оқ мицелиялардан ниҳоятда кўп замбуруғлар пайдо бўлиб, соғлом пиёзларни касаллантиради.

Кураш чоралари: Касалланган пиёзларни ва улардан териб олинган майда пиёзчаларни алоҳида териб олиб дарҳол ёқиб юбориш керак. Барча пиёзлар қазиб оlingандан сўнг, улардан чиққан япроқлар ва таналари ҳам бир ерга тўпланиб куйдириб ташлаш лозим.

Фузариоз касаллиги. Бу касаллик асосан замбуруғларнинг тарқалишидан келиб чиқади. Энг хавфли ва кўп тарқалган касалликлардан бири бўлиб ҳисобланади. Касал теккан гул ўсиш даврида япроқлари, танаси сарғайиб, пиёзлар ва илдишлар касалланади ҳамда илдиш чирий бошлайди. Аввал эски япроқлар сарғая боради, гул бандининг шакллари ўзгара боради. Ташқи кўринишидан, пиёз соғломга ўхшаса ҳам уни кесиб кўрганимизда, пиёзнинг ички томони қорайиб боради. Фузариоз касаллиги асосан пиёзларда қишла сақланиб турган омборларда кўп тарқалади. Касалланган пиёзларнинг усти бужмайиб, пиёзнинг эти котабошлайди ва пиёзлар кичиклаша бошлайди. Бу касалликни тарқатувчи тупроқдир. Касалланган пиёзлардан ўсиб чиққан ўсимликларнинг шакллари ўзгариб, эгри-бугри бўлиб ўсади ёки муглақо кўкармай қолиши ҳам мумкин. Касалланган пиёзлар қазилгандан сўнг яхши қуритилмаган бўлса, у ҳолда қишқи пайтда касаллик яна авж олади. айниқса, қумлоқ, сернам ерлар бўлса ёзнинг иссиқ кунлари касаллик жуда тезлик билан тарқалади. (Расм 97).

Қураш чоралари: Бутун ёз давомида (ўсиш даврида) ўсаётган илонгуллар кузатилиб, сарғайган, касалланган ўсимликлар ажратиб олиниб куйдириб ташлаш лозим. Иккинчи маротаба бир неча йил давомида шу ерга илонгул ўтқазилмаслик тавсия қилинади ва касалланган ерларга аммиакли ўғитлар берилмаслиги керак.

Қотма касаллиги. Замбуруғ касаллиги пиёзларда майда-майда қизғиш доғлар пайдо бўлиши билан келади ва пиёзларни буткул қоплаб олади ҳамда пиёзларни ниҳоятда қаттиқ қотиради. Пиёзнинг ранги ўз-

гариб, кулранг жигар раңга айланади ва унинг марказий қисмида қора доғлар пайдо бўлади. Қотма замбуруғ касаллиги тупроқ орқали ўтади. Қотма замбуруғ касаллиги билан касалланган ерларга беш йил мобайнигача қайта гул ўтқазиш мумкин эмас.

Қураш чоралари: Касалланган пиёзларни ажратиб дарҳол куйдириб ташланади ва бу ерларга қайтиб илонгул ўтқазилмаслиги керак. Ўсиб турган гулларни кузатиб касалланган пиёзлар ценеб ёки каптан билан дориланади. Қазиб олинган пиёзлар қуруқ ва шамолли ерларда сақланиши лозим. Япроқ ва таналари эса қуйдириб ташланади.

Бактериал парша касаллиги. Асосан бактериялар таркатади. Касалланган ўсимликнинг япроқлари устида майда занг рангида қизғиш доғлар пайдо бўлиб, япроқларнинг устки томони сарғая боради. Агар ҳаво ва ернинг намлиги кўпайиб боргудай бўлса, илдиз бўғзидан ўсимлик чирий бошлайди. Пиёзларни қазиб пайтида пиёз пардаларида қуйган сингари доғлар учраб туради. Пиёзларнинг устки томонида ялтироқ холдаги доғлар пайдо бўлиб, уни пичоқ учи билан ажратилганда тез ажралади ва ўрни майда чуқурча шаклида чуқурлашади.

Бактериялар асосан тупроқда кўп бўлиб, ҳавонинг иссиқ кунлари қаттиқ тўпроқларда кўпроқ учрайди ва тез тарқалади.

Қураш чоралари: Ўтказишдан олдин кўкармаган илдизсиз касал пиёзларни 50—55° С даги иссиқ сувга 15 минут солиб қўйиб сўнг дарҳол совуқ сувга солинади ва 10 минут ўтгач, қуритилиб сўнг ўтказилади. Агар ерда симқурт бўлса, унга ҳам бир йўла қураш чоралари олиб бориш лозим. Чунки симқуртлар бир йилда ўн йил мобайнида яшаб катта зиён келтириши мумкин. Шунинг учун бундай ерларга илонгулларни ва илдиз мевали бошқа экинларни экиш тавсия қилинмайди. Бошқа экинларни эккан тақдирда ҳам доим бегона ўтлардан тозалаб туриш тавсия қилинади.

Қураш чоралари: Бу ҳашаротларни йўқотиш учун махсус озуқалар тайёрланади, яъни бугдой, маккадони, арпани 5% ли арсенат натрияда пишириб ёки маргимуш аралашмаси билан 1 г дорига 15 г дон аралашмаси қўйилиб сўнг берилади ёки ҳашаротни ер ости ерларини чопиқ йўллари билан бузиш мумкин.

Карам қурти Карам қурти, асосан, гулнинг япроғи ва ғунчаларини кемиради. Булар кечқурун озиқланади ва япроқ ҳамда ғунчаларда тешиқлар ҳосил қилади (Расм 98).

Қураш чоралари: Ўсимликларни 0,2% ли Парижский зелень ёки 2,5% дўст, ТМТД билан чанглатишга тўғри келади. Агар гулимиз озроқ бўлса бизга маълумки, қуртлар, асосан кечқурун озиқланади. Шунинг учун чўнтак фанари ёрдамида кечқурун териб олиб қуйдириб ташлаши мумкин.

Симқурт. Асосан ер ости пиёзларини кемириб бактериялар парша касаллигига олиб келади. Қуртларнинг тузулиши сарғич рангда ёки зангланган сим, темир-рангида бўлиб, устки томони ниҳоятда қаттиқ хитин моддаси билан қопланган.

Қураш чоралари: Пиёзларни меркуран порошоги билан чанглатиш керак, яъни 1,5 г меркуран 1 кг пиёзга берилиши лозим ҳамда ерни беғона ўтлардан ҳамма вақт тозалаб туриш керак. Чунки беғона ўт сим қуртининг асосий озуқаси ҳисобланади.

Илонгулининг асосий касалликлари

Кулранг чирпиш. Бу касалликни келтириб чиқарувчи замбуруғлар ҳисобланади. Касаллик асосан салқин ёз фаслларида, намлик нормадан ошиб кетган вақтларда ажалади. Ёзнинг иккинчи ярмида япроқларининг устки томонида занг рангида доғлар пайдо бўлади япроқлар орқали танага ўтиб, танадан пиёзлар касалланади. Касалланган пиёзларни олиб сиқиб кўрганимизда, ички томонни чирганидан далолат беради ва пиёзларнинг устки томонида эса кулранг доғлар пайдо бўлади.

Қураш чоралари: Гуллар ўтқазилиб, улар гуллаганча қадар 0,2% ли тиафос ёки анабазин сульфатга казенглейни аралаштирилиб сеппилади. Агар пиёзлар ёз давомида трипсга учраган бўлса, у ҳолда қазилгандан сўнг, нафталин билан ишлов бериш лозим. Бунинг учун пиёзлар махсус ҳаво чикмайдиган хоналарга киритилиб, генератор ёрдамида нафталин парлантириб берилади.

Пиёзлар қайта текширилиб, лозим топилса иккинчи маротаба нафталин ишлов бериш давом эттирилади. Ўтқазини олдида эса қўшимча равишда 0,2% тиафос, 0,1% рагар, 0,2% анабазин сульфат, 0,2% БИ — 58 ёки саримсоқ сувига 2 соат ботириб қўйилади.

Шиллиқурт. Сернам, бегона ўтлар кўп бўлган ерларда шиллиқуртлар тез кўпаяди ҳамда пиёзларга ва гулларнинг япроқларини еб каттадан-катта зиён етказди. Шиллиқуртлар, айниқса, эргалаб барвақт ва кечқурун қуёш ботиши билан овқатланишига киришади.

Шиллиқуртлар юрган йўлида пиёзлар устида, япроқлар устида ўздан ялтироқ шилимшиқ пардалар (излар) қолдириб кетади. Кундуз кунлари ҳавонинг иссиқ пайтларида шиллиқуртлар соя-салқин ерларда, бегона ўтлар орасида, япроқлар остида беркиниб ётади (Расм 99).

Қураш чоралари: Гулларнинг қатор оралари бегона ўтлардан яхшилаб тозаланиб, майин чопиқ ўтқазилгандан сўнг поянинг ҳар-ҳар ерларида йиғилган бегона ўтлардан майда-майда тўдачалар қолдириб кетилади. Иккинчи кун ҳавонинг иссиған пайтида ўтлар кўтарилиб олинади, остида тўпланган шиллиқуртлар териб олиниб ёқиб ташланади.

Айиқ қўнғиз. Асосан заҳ ерларда, сув ҳавзаларига яқин ерларда кўпроқ учраб туради. Бу ҳашаротлар пиёзларни кемириб, таналарнинг ер остки қисмини ҳам кемириб, ўсимликнинг қуришига сабабчи бўлади. (Расм 100).

Гули сумбул. Гиацинт (*Hyacinthus*). Бу кўп йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб, лолагулдошлар (*Yillaseae*) оиласига мансубдир. Пиёзлар ёрдамида кўпаяди. Ватани Шимолий Африка ҳамда Ўрта ер денгизи соҳиллари, Кавказ орти районларидир. Ер ости қисмида пиёзлари жойлашган бўлиб, пиёзлари пиёз остки қисми ва қалта, кичик ҳолдаги новдадан иборат. Пиёз ости қат-қат бўлиб, ундан майда пиёзчалар ҳосил бўлади. Гули сумбулнинг япроқлари тасмасимон тирнов шаклда. Катта пиёзларда япроқлар 5 тадан 8 та гача бўлиб, оч яшил рангда бўладилар. Гул бандлари япроқсиз бўлади. Цилиндрсимон тик турувчи гул бандлари 5 — 45 см гача бўлади.

Гул бандининг юқори қисмида 12 донадан 75 донгача майда гулчалар зич жойлашган бўлади. Гуллари кўнгироқчалар шаклида, гул барглари озгина қайрилган бўлади. Уруғлари (меваси) шар шаклида бўлиб, 8 — 12 донгача бўлади.

Уруғдан кўпайтириш

Гули сумбул уруғлари майда, лўнда бўлиб, қалин пўстлоқли қорамтил рангда. Ички қисмида запас озиқ моддалари бўлади. Уруғлар асосан кузда октябр ой-

ларида экилади ва эрта баҳоргача ёппасига кўкариб чиқадилар ва июнь ойининг иккинчи ярми—июль ойларининг ўрталарига бориб аста-секин ер устки қисми қурий бошлайди, ер остки қисмидаги пиёзчалар аста-секин чуқурлаша бошлайди. Бу пиёзчаларнинг оғирлиги 0,6 граммгача бўлиши мумкин. Ёз давомида мана шу майда пиёзчаларда майда-майда иллизчалар пайо бўлиб, шу йўсинда очиқ ер остида қишлаб чиқади. Келгуси йил баҳорда эса мана шу майда пиёзчалардан битта ё икки дона япроқ кўкариб чиқади. Уруғдан экилган гули сумбуллар 6—7 йиллардан сўнг гуллаб бошлайди.

Катта ҳосил берувчи пиёзларнинг 2—3 қаватдан иборат бўлган қоғоз шаклидаги пардалари бўлиб, унинг ички томонида 16—26 қаватдан иборат бўлган майда пиёз берувчи қалин пардалар жойлашган. Ўсиш даврида 1 донадан тортиб 5 донагача япроқ беришлари ҳамда айрим ҳолларда эса гул бандида 4 донадан 7 донагача гунчалар бериши ҳам мумкин. Йирик пиёзлари март ойининг охирлари, апрель ойининг бошларида ўсиб, баландлиги 24 см дан 45 см гача бўлиши мумкин ва ҳар бир гул бандида 15 донадан 85 донагача гунчалар ҳосил бўлади.

Булардан ташқари, қўшимча гул бандлари ҳам пайдо бўлиб, булар асосий гул бандидан 15—16 кун сўнг гуллабди ва улар гул бандида 10—20 см донагача гунчалари бўлиши мумкин. Гуллаб бўлгач орадан 10—12 кун ўтгач гул банди ва япроқлари йўғонлаша бошлайди. Япроқларнинг узунлиги 32—35 см га етади. Ўсиш даврининг 15—20 кунни қолганда пиёз бўғзидан 5—6 см юқори қисми сарғайиб, япроқлар сўлий бошлайди. Гул бандлари эса аста-секин уруғ кўсакчалари билан ёта бошлайди. Уруғлари пишиб етилиши июнь ойларига тўғри келади. Уруғ кўсакчалари сарғиш яшил мевачаларни эслатади. Ҳар бир уруғ кўсакчасида 8—12 дона уруғ бўлади.

Уруғ кўсакчасининг деворлари қалин бўлади. Гули сумбулларнинг охирги вегетация даври июль ойларига тўғри келиб, сўнг пиёзлар ердан ковлаб олинади. Пиёз остидаги иллизлар асосан бир йил яшайди. Ковлаб олинган пиёзлар илдизи қуритиш даврида ўзи қуриб тўкилиб кетади. Пиёзларда ёзги дам олиш даврида пиёзнинг ички томонида келгуси йил гуллаши учун гунчалар ҳосил бўлади.

Экиш учун ер майдони танлаш. Гули сумбуллар учун асосан қумоқ, шамолдан пана, ер ости сувлари яхши бўлмаган ерлар талаб қилинади. Ерлар яхши ўғитланган ва ниҳоятда текис бўлмоғи зарур, чунки унқир-чўнқир ерларда қиш мавсумида сув тўпланиб қолгудек бўлса, пиёзлар чириб кетиши мумкин. Гули сумбул ниҳоятда кучли ерларда тез ўсиб, пиёзлари йирик бўлади. Гил тупроқли ерларда бу гуллар яхши ўсмайди ва ривожланмайди. Гуллари сийрак ва ниҳоятда майда бўлади. Гули сумбул экиладиган ер майдонига ўтказишдан икки ой олдин чириган гўнг солиб яхшилаб ағдарилиб текис молалаб қўйилади. Яхшилаб молаланмаган ерларга гули сумбул пиёзларини ўтказиш даврида қийинчиликларга дуч келинади.

Ўтқозиш даврида ерлаги кесаклар яхшилаб майдаланиши лозим. Кам қувват ерларга чириган гўнглари гектарига 60—80 т гача ер ағдаришдан олдин берилиши талаб этилади. Пиёзларни турли юқумли касалликлар ҳамда ҳашаротлардан асраб қолиш мақсадида берилаётган гўнг ва чириндиларни анабазин сульфат, хлорпикрин, формалин ёки бошқа заҳарли химикатлар билан ишлов бериб, сўнг ерга солинса талабга мувофиқдир.

Чиритилмаган гўнг ва чириндиларни гули сумбул экиладиган ерларга солиш ниҳоятда хавфлидир. Гули сумбуллар учун энг яхшиси қуш гўнги ҳисобланади. Бундан ҳар бир гектар ерга 12—20 т гача бериш мумкин. Булардан ташқари, минерал ўғитлар ҳам бериш мумкин. Азотли ўғитлардан сульфат аммоний таркибида 20—21% азот, нитрат аммоний 35% натрий селитра таркибида 15—16% азот ёки нитросульфат аммоний ёки фосфорли ўғитлардан суперфосфат ёки фосфарит уни оддий суперфосфат таркибида 14 даң 16% гача P_2O_5 қўшма 35—50% ли фосфорит уни таркибида фосфор кислотаси 14—20% гача бўлган ўғитлар, асосан, қумлоқ ерларга берилади.

Энг яхши калийли ўғитлардан ёғоч кули ҳисобланиб, таркибида 10% калий бор. Булардан ташқари, турли микроэлементлар бор, буларни ҳар бир гектар ерга 1,5—2 т беришга тўғри келади.

Экиш муддатлари

Гули сумбул экиладиган ер майдони тайёр қилгандан сўнг махсус қатор жўяқлар қилинади ва яхши қуриб турган вақтда бу ишлар бажарилади. Агар ер лой бўлса, бу ўтқазилган пиёзларни чиришга олиб келади. Ёгингарчилик кўп бўладиган ерларда пушталарнинг баландлиги 15—20 см бўлиши керак. Жўяқлар ўтқазишдан 6—7 кун олдин олиниши лозим, чунки пушталар оз миқдорда бўлсада зичланиши лозим. Шундан сўнг чуқурлиги 12—15 см қилиб қўлда экилади, қатор ораси 50—60 см бўлса пиёзлар ораси 5—10 см бўлмоғи лозим, бу албатта пиёзларни катта-кичиклигига боғлиқ.

Бундан ташқари, ўтқазишдан олдин задаланган, касалланган пиёзлар ажратилиб олинади ва қуйдириб ташланади. Сал-пал задаланган пиёзларни ўтқазиш мумкин. Пиёзларни ўтқазишдан олдин 10—15 минут 1—2% марганцовка эритмасига ушлаш талаб қилинади ва октябрь ойининг иккинчи ярмида ўтқазиш керак. Майда пиёзчаларни эса имконияти борича вақтلىроқ — сентябрь ойида ўтқазиш керак.

Тупроқ ҳарорати 6—8° бўлганда ўтқазилган пиёзлар 15—20 кунда тўлалигича илдиэ беради. Ерлардан пиёзлар қазиб олинadиган бўлса, бу ерлардан пиёзларга ишлов бериш қуйидагича бўлади: 2—3 маротаба ўташга ва 1—2 марта юмшатиб туришга тўғри келади. Бегона ўтлар ниҳоятда кўп бўлган ерларга гербицидлардан фойдаланишга тўғри келади.

Ўсимликнинг биринчи япроқлари униб чиққандан сўнг қўшимча озуқа сифатида 1 га ерга 200—250 кг аммиак селитрасига 100—150 кг суперфосфат қўшиб берилади. Ғунча ажратиш пайтида эса иккинчи маротаба қўшимча озуқа 300—350 кг суперфосфатга 150—200 кг 30% ли калий тузидан ва 100 кг аммиак селитраси берилса, учинчи қўшимча озуқада 150—200 кг 30% ли калий тузи, 100—150 кг суперфосфат ва 100 кг аммиак селитрасини бериш талаб қилинади. Шу юқорида кўрсатилган минерал ўғитлар сув билан эритилган ҳолда берилиши тавсия қилинади.

Келгуси йилда қазиладиган пиёзларни бегона ўтлардан яхшилаб тозалаб уларни тўртинчи маротаба озиклантиришга тўғри келади. Агар бегона ўтлардан

ўз вақтида тозаланмаса пиёзлар майда нимжон бўлиб қолиши эҳтимолдан холи эмас

Пиёзларни йиғиштириб олишда имконияти борича йирик пиёзларни ҳар йили ковлаб олишга тўғри келадди, чунки ҳар йили ковлаб олинмаса турли занг, замбуруғ касалликларига дучор бўлиши мумкин. Турли навлар экилган ерлардан бирор нав қазиб олгандан сўнг қайси нав ва неча дона пиёз барги борлиги қозғача ёзиб, қазилганда пиёзлар устига қўйилгач, иккинчи нав қазилиши лозим.

Йиғиштириб олинган пиёзлар яхшилаб катта кичикларга ажратилгандан сўнг пиёзларни махсус тўр саватларга солиб, соя-салқин ерларда қуригилади. аммо ёмғирли, қуёшли ерларда мутлақо сақлаш маън этилади. Мана шу ишлар бажарилгандан сўнг пиёзларни япроқ қолдиқларидан ва қуриган илдизлардан тозалаб, уларни уч қисмга бўлиб ажратамиз:

I-гурӯҳ диаметри 5—6 см бўлганлар;

II-гурӯҳ диаметри 4—5 см бўлганлар;

III-гурӯҳ диаметри 2,5—4 см бўлган пиёзлар.

Иккинчи, учинчи гурӯҳга кирган пиёзлар кўпинча қайта ўстиришга ажратилади. Биринчи гурӯҳга кирадиган пиёзлар гуллаши учун ажратилади. Майда пиёзлар эса ўстириш учун ажратилади

Вегетатив кўпайтириш

Гули сумбулни кўпайтириш мақсадида қуйидаги усуллар қўлланилади: катта-катта пиёзларни олиб остки томони оддий темир қоғозлар ёрдамида яхшилаб қирнади ва пиёзлар қоронғи ерга киритилиб махсус тўр сават ичига бир қатор қилиб терилади, яъни пиёзларнинг остки қисми юқорига қаратилиб терилиб, остки томонига қоғоз ёки газета ёпилади. Қирилган ерлардан ниҳоятда майда бир неча дона пиёзлар ажралиб чиқади. Мана шу майда пиёзчалар сентябрь—октябрь ойларида ерга экилади. Оралам 3—4 йил ўтгач шу пиёзчалар йириклашиб гуллай бошлайди.

Гули сумбулнинг айрим навлари биологик хусусиятлари

Индиго Кинг (Indigo King). Гул бандининг узунлиги 22—25 см. Гулларининг ранги ниҳоятда тўқ кўк, қорамтир рангга айланади. Ҳар бир гулининг йириклик диаметри 2—2,5 см бўлади. Гулларининг четлари

баланд кўк бўлади. Тўпгуллари 12—13 см, гул диаметри эса 6—7 см ни ташкил этиб, ҳар бир соябонда 30 донадан 40 донагача гуллар бўлади. Апрель ойининг охири — май ойларида пиёзларнинг япроқлари 8 та га етади. Агар пиёзлар ости қирқилган ёки кесилган бўлса, 34—40 донагача майда пиёз беради. Бу нав очиқ ерларга ўтказиш ҳамда кечки гул олиш мақсадларида кўпайтирилади. Гул бандлари тўпгули билан биргаликда 40—45 см ни ташкил қилади. Гуллари оддий.

Гранд Бланш (Grand Blanche). Гул банди тўпгули билан биргаликда 25—30 см ни ташкил қилади. Гуллари оқ рангда бўлиб, оддий гул ҳисобланади. Ниҳоятда хушбўй бўлиб, тўпгулининг диаметри 3,5—4 см бўлади. Гулларининг умумий узунлиги 13—14 см. Тўпгулининг умумий диаметри 7—8 см ни ташкил қилади. Ҳар бир тўпгулида 40—45 донадан гули бўлади. Апрель ойида гуллаб, гуллари ўсимликда 12—13 кун сақланади. Шу вақтда гул атрофидаги япроқлари 8 та га етади. Кўпайиш коэффиценти эса ости, яъни илдиз ўрни қошиқ билан қирқилган бўлса, ёки + (пана) шаклида кесилган бўлса, 35—40 донагача майда пиёз беради. Бу нав ўрта пишар бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон шаронтида бу навни мудлатидан олдин гуллатиш учун устига қора қалпоқ ёпиш талаб қилинади. (Расм 102)

Блю Гаррик (Blue Garrik). Гуллари ниҳоятда чиройли, ранглари пушти, кўкамтир бўлиб, гулларининг баландлиги 4 см гача. Гул диаметри 2 см ни ташкил қилади. Тўпгулларининг узунлиги 12—13 см, уларнинг диаметри 8—10 см ни ташкил этади. Ҳар бир тўпгулда 32—34 тагача гул гуж ёпишган бўлиб, япроқлари 8 та бўлади, ҳиди ниҳоятда хушбўйдир. (Расм 102).

Мадам Софи (Madame Sophie). Гуллари ниҳоятда чиройли, ранглари тоза оқ. Гул бандларининг узунлиги 12 см гача бўлади. Гулларининг диаметри 4 см, узунлиги 3 см гача бўлади. Тўпгулларининг узунлиги 12—13 см бўлиб, диаметри 8 см ни ташкил қилади. Ҳар бир тўпгулида 26—27 тагача гул бўлиб, апрель ойида гуллай бошлайди. Гуллари 18—20 кун туради. Гуллари кесилгандан сўнг сувда ҳам бир неча кун туради. Гуллари яхши очилган даврда уларнинг япроғи 6 дона бўлиб, узунлиги 29 см, эни эса 4 см ни ташкил этади.

Пиёзлари тухум шаклида узунчоқ-лўнда ҳисобланиб, пиёзининг ранги қаймоқ ранг оқ бўлади. Агар

Зиён етказувчи ҳашаротлар

Пиёз канаси асосан сумбула, лола пиёзларида учрайди. Бу каналар очиқ ерларда қандай тарқалган бўлса, ёпиқ ерларда ҳам, яъни иссиқхоналарда ҳам учраши мумкин. Пиёз канасининг катталиги 1 мм бўлиб, ялтироқ оқ қаймоқли рангдадир. Оддий кўз билан яққол кўриш мумкин. Бир дона она кана ер остига пиёзлар атрофига 750—800 дона уруғ қўяди. Кананинг майда личинкалари чириган пиёзлар билан озиқланади. Бундай каналар республикамизнинг ҳамма ерларида тарқалгандир.

Қураш чоралари: Пиёзлар сақлайдиган ерлар, яъни ер тўла ёки ажратилган махсус хоналар пиёз киритилишидан олдин керосинга 2 кг оҳак аралаштирилиб 10 л сувга қўшилади ёки 2—3 кг оҳакни 10 л сувга аралаштириб эритиб яхшилаб пуркалади. Пуркалган оҳак яхши қуритилгач, пиёзларни сақлашда ҳаво ҳароратининг намлиги 70% дан кам бўлмаслиги ва ҳаво ҳароратининг иссиқлиги 10° дан кам бўлмаслиги керак. Шу давр мобайнида пиёзлар кўздан кечириб турилиши лозим. Касал бўлган пиёзлар ажратиб олиниб ёкиб ташланиши керак. Озгина касалланган пиёзлар эса 35—40° иссиқликда 5—7 кун тутилиши лозим, шундан сўнг пиёзлардан ажратилган ҳолда бошқа ерга сақланади ва 20 г мелни тахмин 1 кг пиёз устига чанглатиш керак бўлади ёки яхши қуритилган пиёзлар меркаптофос солинган халталарга солиниб, 5—10 минут сақланади, шундан сўнг яна яхши қуригилади.

Меркаптофос ниҳоятда заҳарли модда бўлганлиги сабабли уни албатта, қўлга резин қўлқоп қийилиб, оғизга респиратор ёки 3—4 қаватдан иборат дока билан оғиз ва бурунни маҳкамлаш лозим ёки дитиофосни 0.5% ли эритмасида пиёзлар 15—20 минут 0.5% ли каратё эритмасида сақланса ҳам яхши бўлади.

Симқурт, уларнинг личинкалари сарғиш рангда бўлиб, 25 мм узунликда бўлади. Симқуртлар асосан бегона ўтлар кўп бўлган ерларда тез кўпайиб илдизларни кемиради, пиёзларни тешиб, гул бандларигача кемиради. Симқуртлар намлик кўп бўлган ерларда ҳам ниҳоятда кўп бўлади. Ернинг устки қатламида намлик озайиб борса, симқуртлар ер ости қисмларига чуқурлашиб кириши мумкин. Ердаги намлик қанчалик камайиб қурса, симқуртлар аста-секин ўлиб қолади.

Имконияти борича уларни турли бегона ўтлардан тозалаб туриш керак бўлади.

Қураш чоралари: Ерларни ниҳоятда чуқур ағдариб, имконияти борича унга бир йил дам берилса жуда яхши бўлади ва симқуртларни камайтирилишига сабабчи бўлади. Ерга азотли, калийли ўғитлардан берилиб турилса ва ерларда оҳак моддаси етишмаса оҳак ҳам қўшиш мумкин ёки майдороқ ер майдони бўлса, сабзи, картошка, лавлаги майдаланиб унга кунжара ёки кепак аралаштирилиб жўяклар ичига солиниб чиқилса, 2—3 кундан сўнг уларга симқуртлар келиб епишади. Кейин симқурт епишган кунжара, кепаклар йиғиштириб олиниб қуйдириб ташланади ёки фторли натрий ёки устидан иссиқ сув солиниб қуйдирилади.

Янгидан ўтқазилган пиёзларни эса ун қилиш ТМТД га бир қисм гранозан аралаштирилиб чанглатилиши мумкин. Экишдан олдин ерни ҳам ТМТД билан ишлов бериб айрим вақтларда эса БИ-58 пуркалаб чизел қилинса ҳам ёмон бўлмайди.

Албатта, юқорида номлари кўрсатилган заҳарли химикатларни ишлатиш пайтида тегишли асбоб, яъни қўлқоп, респираторлар ва ҳоказолардан фойдаланиш талаб этилади.

1 ули сумбул навларининг ҳосилдорлиги ва уларнинг кўпайиш коэффиценти (грамм ҳисобида)

Тартиб №№	Навларининг номи	Экилган пиёз- нинг уртача оғирлиги	Қазилгандан сўнг оғирлиги	Майда пиёзча- нинг оғирлиги	Кўпайиш коэф- фициенти
1.	Индиго Кинг	111	104	13,5	0,4
2.	Гранд Блэнш	114	86	9,0	3,6
3.	Блю Гарик	124,2	95,8	12,1	2,5
4.	Мадам Софи	101,8	91,1	8,5	2,6
5.	Чеснат Флауэр	97,7	53,0	11,1	1,5

Пиёзли ва илдиз мевали гуллар атрофида ўсадиган бегона ўтларга қарши химиевий кураш чоралари

Бизга маълумки, гулчиликни ривожлантиришда асосан уларни бегона ўтлардан тозалаб туриш ниҳоятда машаққатли меҳнатни талаб этади. Айниқса, илонгул (гладиолус), нарғиз, сўмбула, лола, табаргул, картошка гуллар ерни ниҳоятда тоза бўлишини талаб этади. Шунинг учун биз гербицидлардан фойдаланишимизга тўғри келади ва эптам, карбатион каби гербицидларни ишлатамиз. Кўп йиллик ўтчил бегона ўтларни йўқотиш мақсадида эптам (15 — 20 кг га) дан фойдаланимиз. Бу бегона ўтларни илдиз қисмига таъсир этиб чирита бошлайди. Айниқса бу ажриқ, ғумай, семиз ўти, саломалик, жағ-жағ, от қулоқ, бурган, шўра шунга ўхшаш бошқа бегона ўтларга катта таъсир кўрсатади.

Эптам пиёзларни ерга ўтқазишдан икки ой олдин берилади. Ерни фумигация қилиш мақсадида карбатиондан 1500 — 2000 кг га берилса, у бегона ўтларни илдизидан ташқари уруғларини ҳам йўқотади, ҳамда турли кемирувчи, шиллиқурт, симқурт, март қўнғизи личинкаларини ва турли замбуруг ва бактерияларни ҳам йўқотади. Эптам ва карбатион тез бугланувчи ҳисобланади, шунинг учун ерни 10 — 15 см чуқурликда кетмон ёки тешада ағдариб чиқиш талаб қилинади. Шундан сўнг икки ҳафта ўтгач пиёзлар ўтқазилади. Мана шу юқорида кўрсатилган ишлар бажарилса, ғумай, печак, зарпечак, жағ-жағ, ажриқ, саломалик, шўра, бурган ва шунга ўхшашларнинг барча уруғлари ҳам чириб йўқолади.

Кўп йиллик ёввойи ўсимликларни йўқотиш учун йил давомида ишлов беришга тўғри келади, яъни пиёзлар ёки картошка гулларнинг туганақлари қазиб олингач, ерга Далапондан 10 — 15 кг га берилиши лозим. Гербицидлардан тўғри оқилона фойдаланилса, кўп яхши натижалар беради.

Симазин, агразин ва прометринлар лола, нарғис, табаргул, гули сўмбул, картошкагули экиладиган ерларга солинса яхши натижа беради. Гербицидлардан фойдаланишда симазиндан 1,5 кг га прометрин 1,0 кг га гил тупроқли ерларга эса симазин нормасини озроқ кўтаришга тўғри келади, яъни симазин 2,0 кг га, прометрин 1,5 кг га кучли ва ғўнги кўп ерларга эса си-

мазин 2,5 кг га прометриндан 2,0 кг га солиш талаб этилади.

Кузда пиёзлар ерга ўтқазилгандан сўнг орадан 7—10 кун ўтгач, гербицид аралашмаларидан фойдаланилса яхши натижа беради. Ердан қазиб олинмайдиган, яъни 2—3 йил бир ерда қоладиган пиёзларга эса то яхши қор тушгунга қадар 2—3 мартаба гербицид бериш талаб қилинади. Сув кам бўлган ерларга эса атразин бериш керак бўлади.

Гербициддан фойдаланган ерлардаги пиёзлар ҳажми ниҳоятда катта ва соғлом бўлади. Масалан, гербицид берилган ердаги пиёзлар гербицид бермаганларга қараганда 18—24% катта бўлиб, сифати ҳам яхши бўлди.

Лили Регали, Лили Канфидиум ва гули сумбуллар экилган майдонга симазиндан 3,0 кг га берилганда ёки алицеп 6,0 кг га берилганда ер бегона ўтлардан мутлақо тоза бўлганини кўрдик. Илонгуллар (гладиолус) экиладиган ерларга симазиндан 2,5 кг га берилади. Сув кам бўлган ерларга эса атразин бериш тавсия қилинади.

Гербицидлардан фойдаланишда ниҳоятда эҳтиёткорлик талаб қилинади, яъни кўзга, оғиз, лабларга тегизмаслик мақсадида кўзга кўзойнак, сизга эса респираторлар кийиб ишлаш тавсия қилинади. Имконияти борича ёш болалар яқинлаштирилмаслиги керак. Гербицидлардан фойдаланиш даврида меваги ёки манзарали дарахтларнинг таналари шохларига гербицидлар тегмаслиги керак.

Наргиз, нарцисс (Narcissus). Наргиз чучмомогулдошлар (Amaryllidaceae) oilасига мансубдир. Кўп йиллик пиёзли, ўтсимон ўсимликлар туркуми.

Асосан Марказий Осиё ҳамда Ўрта Денгиз районларида тарқалган. Наргизнинг гули тўрт шаклда бўладиган ва йилнинг турли даврларида очиладиган 25 га яқин тури бор. Кўпчилик наргизларнинг гуллари кучли хушбўй ҳил тарқатади. Унинг кўп турлари қимматли манзарали ўсимлик сифатида кенг қўлланилади. Наргиз боғларда, ҳиёбонларда қиш вақтида эса иссиқхоналарда ўстирилади. У гулдаста яшада ишлатиладди. Наргиз асосан пиёз бўлакчаларини ажратиб экиш йўли билан кўпайтирилади. Учинчи йили гуллай бошлайди. Май ойининг ўрталаридан то апрель ойининг ўрталаригача гуллайди. Наргиз гулининг тузилишига,
217

уларнинг ўрталаридан чиққан уруғчи ва чангчиларни ўраб олган қопламаларнинг тузилиш шаклларига қараб 10 гуруҳга бўлинади. Шундан ҳозирги гулчиликда 6 гуруҳига эътибор берилмоқда, яъни:

1. **Найчали нарғизлар.** Буларнинг қопламаси узунчоқ найсимон.

2. **Кенг ва катта қопламали нарғизлар.** Бу гуруҳнинг қопламаси косасимон, найчаси узунчоқ, бу гуруҳга кирувчи айримларининг гуллари серқат бўлади.

3. **Майда қопламали нарғизлар.** Буларнинг косасимон қопламаси узунлиги бўйинча атроф гул япроқлар 13 дан камроқдир

4. **Серқат нарғизлар.** Атроф гул япроқларининг серқатлиги 12 тадан 34 гача ва ундан кўп япроқлари ҳам бор.

5. **Ғуж гулли ёки даста гулли (тацет) нарғизлар.** Бундай аталишига сабаб бир гул бандида 4 тадан 12 гача гуллар бўлиб, гуллари майда.

6. **Шоирона нарғизлар.** Пачақ гулли ёки пачақ қопламали нарғизлар бўлиб, жуда барвақт гуллайдиган ва кечки гуллайдиганлари ҳам бўлади.

Айрим гуруҳларга кирувчи нарғиз навларининг қисқача биологик хусусиятлари

Найчали нарғизлар гуруҳи: Биршеба нави. Найчаси оқ қаймоқи рангда, найчасининг узунлиги 3,5 см, диаметри эса 4 см ни ташкил қилади. Гуллари йирик 9—10 см, ҳиди ниҳоятда хушбўй. Найчаси ниҳоятда чиройли кесилган, гуллари сувда 11—13 кун туради.

Очилган гули 14—20 кун туради. Гул бандларининг узунлиги 40 см гача бўлади. Япроқлари гул бандига нисбатан қисқароқ бўлиб, эни 2 см. Бу нав очик гулзорларни кўкаламзорлаштириш, иссиқхоналарда муддатидан олдин гуллатиш, кесиб гулдасгалар тайёрлаш мақсадларида экилади ва кўпайтирилади (Расм 104).

Голден Гарвест. Гулининг атроф япроғи ниҳоятда сариқ бўлиб, найчасининг пастроғи сариқ. Гуллари ниҳоятда йирик, диаметри 12 см, кам ҳидли. Узилмаган гули танасида 20 кунгача сақланади. Кесиб олинган, сувда 12—14 кун туради. Гул бандининг узунлиги 40 см, бақувват.

Мюзик-Холл. Гулнинг атроф япроқлари оч қаймоқи оққа яқинроқ рангда, найчалари эса пастроқ сарғич рангда бўлиб, гуллари йирик, диаметри 11 см. Гули

ҳидли ўсимлик. Кесилмаган гули 12—18 кунгача, сувда эса 8—10 кун туради. Гул бандлари бақувват, узунлиги 40 см гача бўлади. Очиқ ерларга тўп-тўп қилиб ўтқозиш, гулларини кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Йирик қопламали нарғизлар гуруҳи: Семпре Аванти нави Гулининг атроф япроқлари оч қаймоқи, пастки томони эса оч сариқ, қопламаси баланд, тўқ сариқ рангда. Гулининг катталиги 10 см, кесилмаган гуллари ниҳол устига 12—14 кун, сувда эса 9—11 кун туради. Гул бандлари қалин, узунлиги 40 см гача бўлади.

Бу нав тез кўпаяди. Группалаб гулзорларга ўтқозиш ҳамда кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида экилади. (Расм 105).

Селма Логерлэфф. Гулининг атроф япроқлари оқ, қопламаси сариқ, қопламасининг япроқ атрофи қизғиш, сариқ, гуллари йирик, гулининг диаметри 10 см, ҳиди ниҳоятда ўткир, хушбўй. Гул банди бақувват, узунлиги 35—40 см гача бўлади. Япроқлари гул бандига нисбатан қисқа. Бу нав кесилиб гулдасталар тайёрлаш, группалаб ўтқозиш, иссиқхоналарда муддатидан олдин гуллатиш мақсадларида кўпайтирилади.

Дук оф Винзор. Гуллари оқ, қопламалари тим оқ, устки томонида сариқ рахлари бўлиб, гуллари ўртача катталиқда, диаметри 8—10 см. Гул бандлари ўртача 30—35 см, япроқлари оч яшил, кенгроқ, яъни гул бандларидан узунроқ ва 4.5 см кенгликда бўлади. Бу нав очиқ ерларга ўтқазилиб, гуллатиш мақсадларида ҳамда кесиб гулдасталар тайёрлаш учун кўпайтирилади.

Дастагул (тацет) нарғизлар гуруҳи: Гераниум. Четки гул япроқлари оқ, қопламаси япалоқсимон, гул найчаси қизғиш сариқ. Гуллари даста-даста бўлиб, ҳар бир гул бандида 3—5 тадан очилади. Ҳар бир гулининг диаметри 5 см, танада турган гуллари 10—20 кунгача гул аб туради. Кесиб сувга қўйилган гуллари эса 10—12 кун яхши туради, гул бандлари ўртача 30—40 см гача бўлади. Бу нав кўкаламзорлаштириш учун мўлжалланган. (Расм 106).

Серқат кўп гул япроқли нарғизлар гуруҳи: Мари Копланд. Япроқлари оқ, паст қаймоқ рангда товланади. Гуллари серқат. 18—21 дан кўп баргидан иборат. Гуллари катта, гулининг диаметри 8—10 см, кесилмаган

гуллари танада 18—19 кун туради. Ўсимлик ўрта бўйли, баландлиги 35—40 см гача бўлади, бу нав нуқул кўкаламзорлашгириш учун мўлжалланган. (Расм 107).

Наргизларни кўпайтириш усуллари

Наргизларни кўпайтириш, уларни ўтқазиб чиқиш унчалик мушкул иш эмас. Чунки наргиз кўп яхши тупроқни танламайди. Аммо сув тўпланмайдиган ёки сув кўл бўлиб қолмайдиган ерлар бўлса янада яхши. Наргизлар ўтқазилишидан 1,5—2 ой олдин ер яхши ағдарилиб, имконияти борича, қора қум ва чириган гўнг солиб ағдарилса, яна ҳам яхши бўлади. Ағдарिश пайтида, албатта, 25—30 см чуқурликда ағдариб олзим. Ўтқазилган олдин ҳар бир м² ерга суяк уни ёки фосфорит унидан 70—80 грамм берилса, жуда ҳам яхши бўлади. Аммо чиримаган гўнг солиш қатъиян маън қилинади. Чунки чиримаган гўнгдан ҳар турли замбуруғ касалликларини олиш мумкин. Ўтқазилган бир йил олдин чиримаган гўнгни ерга бериб, ағдариб қўйиб, иккинчи йил ўтқазиб мумкин.

Гулзорларга наргиз пиёзларини ўтқазилган олдин ҳар бир м² ерга 8—10 кг чиринди берилиб, ерни 18—20 см чуқурликда майин ағдарилиб, яхшилаб текисланади. Пиёзларни марганцовканинг суюқ эритмасида 10—15 минут ушлаб, сўнг ТМТД талқони билан чангланади сўнг ўтқазилади. Наргиз пиёзларини октябрь ойида ўтқазиб тавсия қилинади. Чунки ҳавонинг иссиқлик пайтида ўтқазилган пиёзлар 20—25 кунда яхши илдиз олади. Пиёзларни ўтқазилганда, албатта, 10—12 см чуқурликда ўтқазиб, имконияти борича, устига чириган гўнг ёки тўкилган дарахт япроқларидан тўшаш керак бўлади. Ўтқазилаётган пайтда қатор ораси 60—70 см ва пиёзлар ораси 10—15 см бўлиши керак. Наргизларни эрта баҳорда ҳам ўтқазиб мумкин, аммо яхшилаб нам тупроғи билан қазиб олиниб, бошқа ерга ўтқазилса, шу йилнинг ўзида яхши гуллаб, келгуси йил учун ҳам нормал пиёз ҳосил бўлади. Пиёзлар гул учун эмас, балки улғайтириш ва кўпайтириш мақсадларида экилса, гул гўнчаларини гулламасдан узиб ташлаш керак бўлади. Сўғориш эса бир вегетация даврида (ўсиш даврида) 3 маротаба амалга оширилади. Пиёзлар июль ойида қазиб олиниб, соя ерда ташқи муҳит ҳарорати 20—22° да яхшилаб қуритилиб, сўнг тупро-

ғидан ва ортиқча пиёз пардаларидан тозаланиб, сўнг сараланади

Наргизлар кўпинча пиёздан кўпайтирилади, уруғидан эса фақатгина янги навлар чиқариш мақсадида (селекция мақсадларида) экиб кўпайтирилади. Чунки уруғдан экилган наргизлар 6—8 йилдан сўнг гуллай бошлайди.

Лилия (Lilium). Лолагулдошлар (Liliaceae) оиласига мансуб ўсимликлар туркуми. Манзарали ўсимлик сифатида гулдасталар яшаш, гулзорларни безаш учун, ҳидининг хушбўйлиги туфайли кесиб уйларда қўйиш учун бошқа гулларга нисбатан кенг фойдаланилади. Ватани Урал, Сибир, Узоқ Шарқ, Сахалин, Қурил ороллари, Туркменистон, Кавказ, булардан ташқари, Шимолий Америка, Шимолий Мўғулистон, Ҳиндистон, Филиппин, Тайван ороллари, Ҳимолай, Хитой, Япония, Манжурия чегараларида ёввойи ҳолда ўсувчи кўп турлари бор. Айни ҳозирги вақтда эса янги маданийлаштирилган навларининг 6.900 хилдан ортиқроқ бўлганлиги аниқлангандир.

Лилия Пиёзи. Бошқа лолагуллилар сингари лилия пиёзи ҳам вегетатив янгиланиш, кўпайиш ҳамда озиқ тўпловчи орган бўлиб хизмат қилади. Пиёзлар тана ҳосил қилувчи пиёзбошдан иборат бўлиб, унга жуда ҳам қатма-қат жойлашган пиёз пардалари, яъни ҳар бир пиёзда 15 донадан 200 гача пардалари бўлиб, улар шакли ўзгарган япроқлардир. Пиёзларининг катталики диаметри 2 см дан 20 см гача бўлиши мумкин. Шакл тузилишлари бўйича тухумсимон, лўнда ва пачақланган ноаниқ шаклларда бўлади.

Илдиз. Лилияларда илдизлар икки турда бўлади: бири пиёз остида жойлашган бўлиб, иккинчиси пиёздан ўсиб чиққан танада, яъни пиёз устида пайдо бўлади, бу илдиз ёлғончи илдиз ҳисобланади. Чунки кеч кузда гуллар кесиб олгандан сўнг гиёзлар ковланса, пиёздаги илдиз қолади, холос. Аммо ҳар иккала илдиз ҳам ердан эриган минерал туз ва ўғитларни олиб, юқори қисмга беришга ва пиёзларни катта бўлишига яхши ёрдам беради. Шунинг билан бир қаторда, илдизлар йўғонлашиб, пиёзни ер остига тортишга ҳаракат қиладилар.

Тана. Асосан пиёзнинг ички қисмида, пиёзнинг остки илдиз томонидан йилнинг охирида куртаклар пайдо бўлиб, келгуси йили шу куртаклардан ер устки тана-

лари ўсиб чиқади. Ер усти таналари навларга қа,аб 30 см дан 250 см баландликгача кўтарилиши мумкин. Тана йўгонлиги эса 0,3 см дан 30 см гача бўлиб, кўпчилик лилияларнинг танаси лўнда яъни най шаклида, айрим навларида эса қовурғасимон, ранглари яшил ёки яшил қизғиш рангда чизиқчали бўлишлари мумкин. Пастки бўғинларида эса майда пиёзчалар пайдо бўлади. Бу келгуси йил кўпайтириш учун тайёрланаётган пиёзчалар ҳисобланади. Бу хусусият, айниқса, дурагайлаштирилган ёки чатиштирилган навларда кўпроқ учраб туради, аммо ёввойи ҳолдагиларда камдан-кам учраши мумкин.

Япроқ ва уларнинг пояда жойлашуви

Япроқлар ўзининг шакл гузилиши, катта-кичиклиги, ранги, япроқдаги томирларнинг сони ва жойлашуви, япроқ усти ёки остидаги тукчаларнинг бор-йўқлиги билан бир-биридан фарқ қилади. Лилияларда япроқларнинг жойлашуви навбатма-навбат бўғимлар шаклида тана атрофини ўраб олган халқасимон қарама-қарши бўлиб, унда ҳар бир бўғимда 5 тадан 20 гача япроқ зич жойлашган бўлади. Япроқларнинг шакллари узунчоқ, панцетниксимон, узунчоқ ланцетниксимон, элпстик узунчоқ ва элпссимон, бирикиши жиҳатидан эса баъзиларида япроқ банди бўлади, баъзиларида эса япроқ тўғридан-ўғри бўғинга ёпишган бўлади. Япроқлар навларига қараб турли ҳажмларда бўлишлари мумкин, яъни 2—3 см дан 20 см гача узунликда, эни эа 0,2 см дан 6 см гача бўлади. Япроқларнинг катта-кичиклиги, шаклларининг хилма-хиллигини битта тананинг ўзида ҳам учратиш мумкин, яъни япроқларнинг энг узунлари тананинг ўрта қисмида жойлашган бўлади, пасга ёки юқорига қараб жойлашган япроқлар эса ўртадагига қараганда кичикроқ бўлади. Пасгаги япроқлар ўрта ва юқоридаги япроқларга нисбатан кенгроқ бўлади.

Япроқларнинг ички томирлари эса ўсимлик навларига қараб 1 донадан 19 донагача бўлиши мумкин. Тукчалар эса навига қараб япроқ томирлари устида ҳамда япроқ қирраларида жойлашган бўлади.

Лилиядаги гул ва тўпгуллар

Лилияларда гуллар якка-якка ёки тўп-тўп бўлиб жойлашади. Тўпгулларда 2—40 тагача гуллар тўпла-

ниши мумкин. Тўпгуллар пирамида ёки оддий соябон шаклларида бўладилар. Тузилишлари жиҳатидан даста ёки шипирги шаклларини эслатиб, уларнинг катта-кичиклиги эса гуллар катта-кичиклигига боғлиқ.

Шу билан бирга ҳар бир гулнинг гул бандига қай даражада бирлашгани ҳам муҳим роль ўйнайди. Гул олди япроқларининг тўкилиши, сони ва гулларнинг шаклига қараб улар 4 гуруҳга бўлинади:

1. Найсимонлилар;	3. Саллагуллилар;
2. Кенг воронкасимонлилар;	4. Кубок шаклидагилар

Бу гуруҳлар ўзига хос белгилари билан бир-биридан фарқ қилади. Найсимонлилари карнайларининг узунлиги, унинг диаметри билан, саллагулсимонлари эса гул япроқларининг эгилганлиги билан, кенг воронкасимонлари эса гул олди баргларининг бир-бирига зич жойлашуви ҳамда уларнинг диаметрлари билан характерланади. Энг майда гулларининг диаметри 2,5 см, буни тиллоранг лилияда (*Y. auratum*) қўриш мумкин. Унинг айрим шакллардаги гулининг диаметри то 25 — 30 см гача бўлиши мумкин. Гул олди япроқчалари ўзларининг шакллари, катта-кичиклиги, ранги, устидаги холи ёки доғларининг бор-йўқлиги, нектар тарқатувчи найчаларнинг тузилиши билан бир-биридан фарқ қилади. Гул япроқлари икки ташқи ҳолда ички қаватларни ташкил қилади. Шунга қараб, уларни ички гул япроқлари яққол кўринадиган кильдан иборат, қайсиким ташқи япроқларда буни учратиш мумкин эмас. Шунга қараб, ички япроқлар ташқи япроқларга нисбатан анча йирик, кенг ҳамда юқори қисми юмалоқроқ бўлади.

Лилияларнинг кўпчилигида нектар тўпловчи челчаларда кўп миқдорда найчалар бўлиб, айрим вақтларда бутун ички кенгликка тарқалади, айримларида эса бу найчалар бўлмайди. Бундай найчалар ниҳоятда майда, кўринмас даражадан йирик шохланган этлиларгача бўлиши мумкин. Узунлиги 1 см ва эни 0,5 см гача бўлади. Гулларнинг япроқларидаги доғлар япроқларнинг асосидан бошланиб, улар аввал давра, нуқталар, ҳамда чизикчалар шаклларида бўлишлари мумкин.

Мева ва уруғ. Лилияларнинг меваси кўсакдан иборатдир. Кўсакчалар яхши пишганда усти қотиб ёғоччил қатлам ҳосил қилади. Кўсаклари олти қиррали

бўлиб, қирралари бир-бирига яқинлашган, ҳар бир кўсакдаги бўлаклар охиригача ёрилиб очилади. Кўсаклар пардалари асосан, пастдан юқорига қараб чизиклар шаклида кесилган. Гул бандлари кўсакларини тезда етиштириб, уларни тик ҳолатда сақлаб тезда қота бошлайди. Кўсаклар ташқи тузилишига қараб кенг тухумсимон ҳамда эллепс ва лўнда шаклларда узунчоқ бўлиб, қўзиқорин бандларини эслатади. Ҳар бир кўсак ичида навларига қараб 200 дан 500 донагача уруғ тўпланади. Тўпланган уруғлар пачақ бўлиб, шакл тузилишлари жиҳатидан қалинлигидан ва атроф пардаларининг қалинлигига қараб бир-биридан фарқ қилади. Айрим ҳолларда уруғ пардаларининг юпқалиги сабабли ички қорамтир эгилган нуқталарни кўриниш ҳам мумкин. Ҳар турли навлар кўсагида уруғлар турлича бўлиши мумкин, яъни ҳар бир кўсакда ... граммдан тортиб 10 граммгача уруғ бўлиши мумкин.

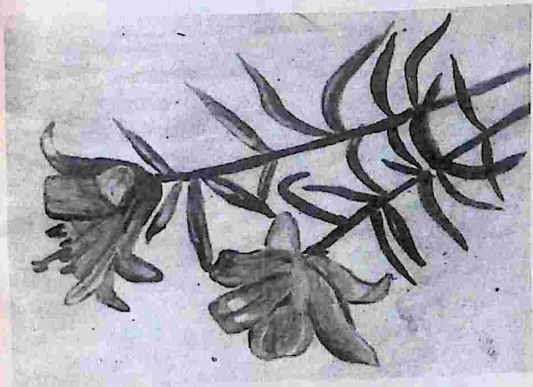
Уруғдан кўпайтириш усуллари. Уруғдан кўпайтириш, асосан икки гуруҳга бўлинади:

1. Ер устки томонидан ва
2. Ер остки томонидан кўпайтириш.

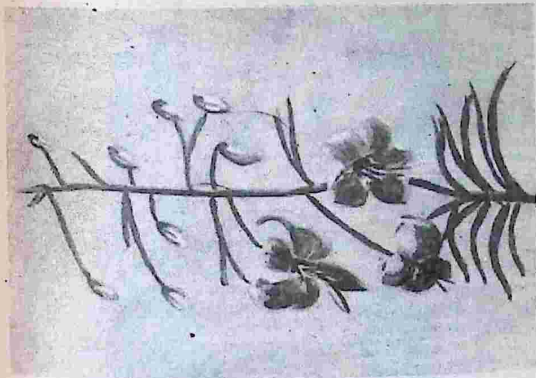
Бу икки гуруҳнинг ҳар иккаласи яна икки кичик гуруҳчаларга бўлинади: яъни тез ўсувчи ва секин ўсувчилар гуруҳларига.

Ер устида ўстириш учун уруғдан ажралиб чиққан чин барлар ердан юқорига кўтарилиб чиқадилар ва яшил рангни олабошлайди. Бу қуйидаги тарзда бўлади: ерга сепилган уруғлар кўкариб, пастга илдиз бериш ўрнида юқорига қараб дарҳол чин берглар ҳосил қилишга ҳаракаат қиладилар, сўнг эса бу ҳолат уруғ экилган кундан бошлаб 2—6 ҳафта ўтгач, бошланади. Уруғ экилган вақтдан бошлаб зародишлар ҳосил бўлиб, майда илдизчалар пайдо бўла бошлайди, янги пиёзчалар ҳосил бўлиши учун йўғонлаша бошлайди ва уруғ қобиғини ер остида қолдириб, ўзи эса юқорига қараб интилади ҳамда узайиб, узунлиги 10 см гача ингичка илдиз ҳосил қилади.

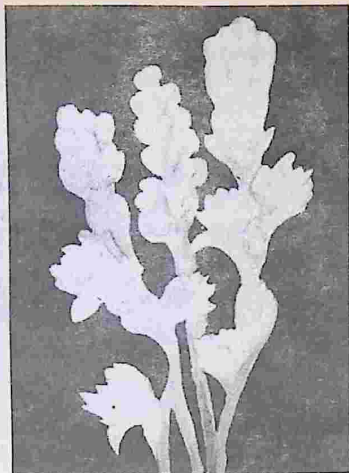
Айрим ҳолатларда уруғнинг униб чиқиши икки йилга чўзилиши ҳам мумкин. Ер ости кўкариши, уруғ ер остида қолиб бир неча вақт ўтгач ер устига тўғридан-тўғри чин япроқлар кўкариб чиқади. Айрим навларда эса уруғлар кўкариб чиқиши билан пиёзлари йириклаша бошлайди. Баъзи навларда эса бу ҳолат учрамай-

РАСМ 109. Лили Кандидиум.

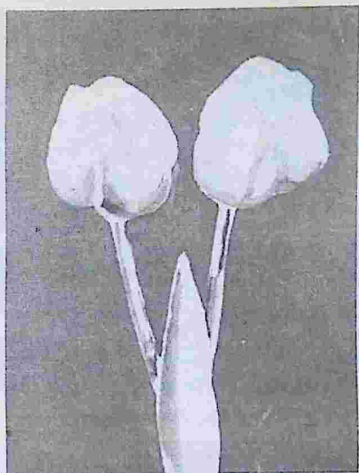
РАСМ 110. Лили Уилмота.

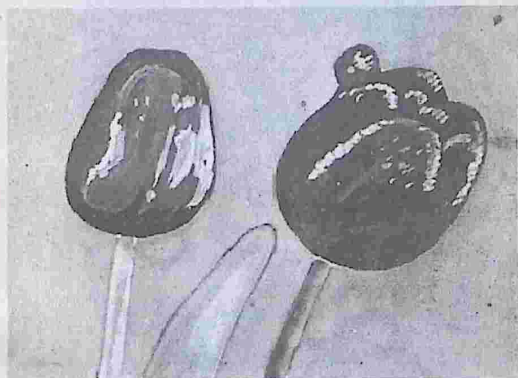
РАСМ 111. *Тобаргул (Тубероза).*

РАСМ 112. *Присон номли лола.*

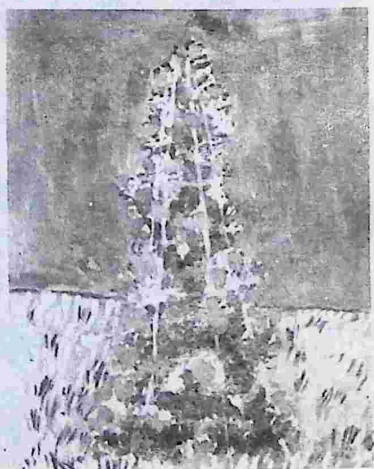
РАСМ 113. *Лола Присон.*

РАСМ 114. *Лола Куин оф найт.*

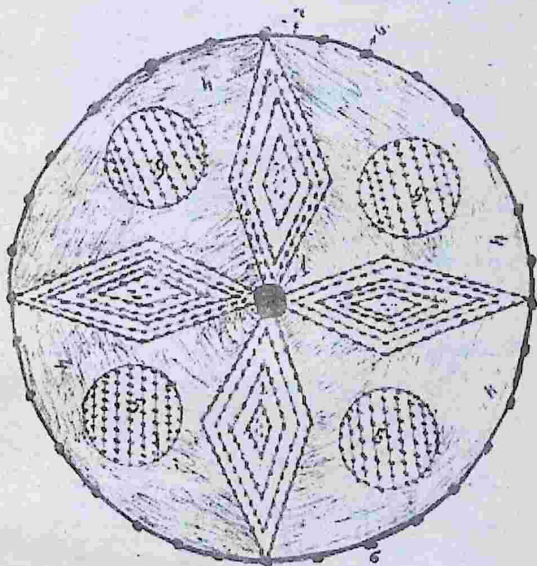
РАСМ 115. *Лола Себостян.*

РАСМ *Чирмовуд атиргул Ева.*

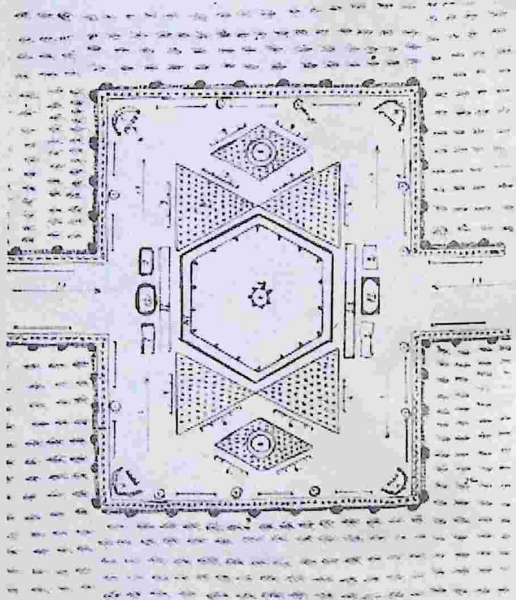
ЧОРРАХА МАРКАЗИДАГИ ГУЛХОНА ЛОЙИХАСИ

1. Баланд қилиб урнатилган чироклар буйи 7 метрдан кам булмаслиги лозим; 2. Салвия гули; 3. Перетрум гули; 4. Райграс пастбуда киркиб турилади; 5. Гомфрена гули; 6. Нормушук ёки шамшитдан майда гумбазчалар; 7. Паст були борт.

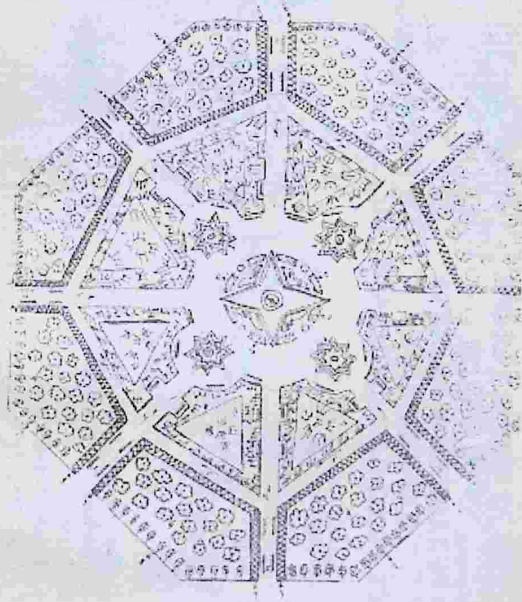

ЁДГОРЛИК ХИЁБОНИ

1. Фавора;
2. Гулдасталар кўйиладиган жой;
3. Гулзор. (Газон, тоза атигуллардан иборат);
4. Настарин ёки Каприфол, утказилган тирик яшил чайла;
5. Кундузги ёруғлик берадиган лампа;
6. Ўтиргичлар (скамейка);
7. Игна баргли дарахтлар;
8. Нормушук ёки Буксус утказилган тирик девор;
9. Тирик девордан айри ўстирилган гумбазлар;
10. Гул тувакларда виолалар ўтказилган;
11. Авгон жангида ҳалок бўлганлар хотира рўяхати мрамор тошда ёзилган.

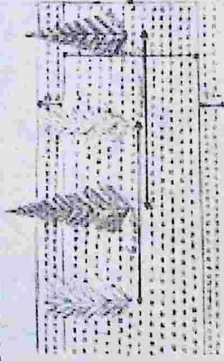

АМИР ТЕМУР ХИЁБОНИ ЛОЙИҲАСИ

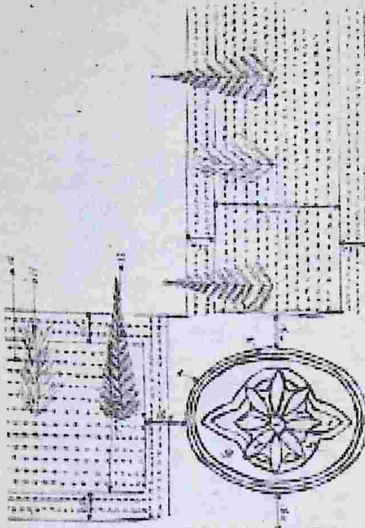

1. Фаворалар;
2. Утиргич (скамейкалар);
3. Йулаклар.
4. Ҳар бир бўлимга бир
рангдаги атиргул;
5. Гибискус. (Сирийская
роза);
6. Жасмин;
7. Настарин. (Сирен);
8. Булдонеж;
9. Паст бўйли нормушук;
10. Седум;
11. Бинафша ва капалак
гул;
12. Лола;
13. Наргиз.

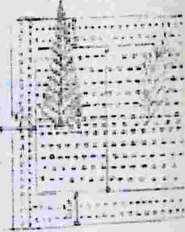
ШАҲАР ЧОРРАҲАЛАРИ
ЎРТАСИДАГИ
ГУЛХОНАЛАР ВА КЎЧА
МАРҶАЗИДАГИ
ГУЛХОНАЛАР ЛОЙИҲАСИ

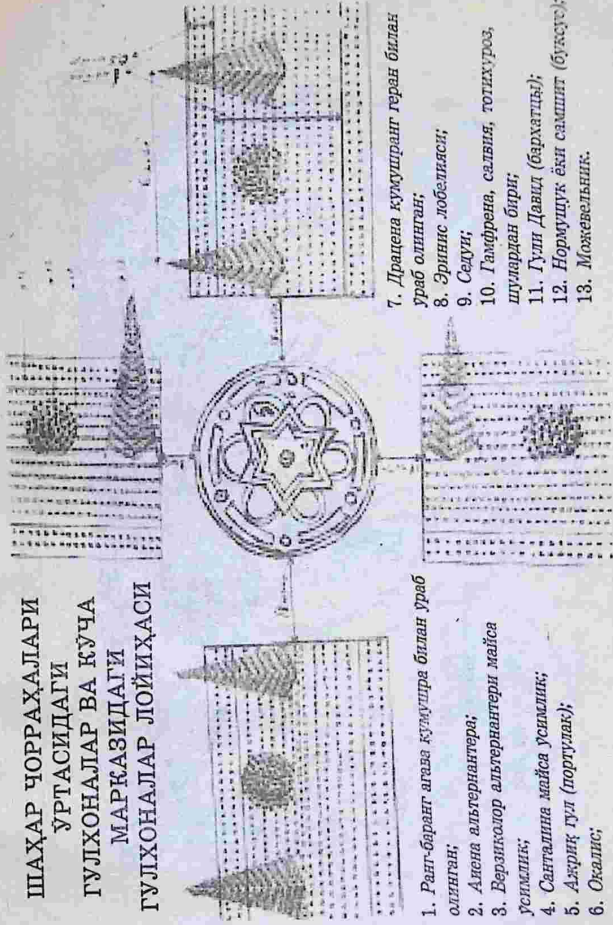
1. Сальвия ёки конна ёки гомфрена;
2. Гунафша ранг петунья;
3. Тагетис;
4. Адоргул итоғиз;
5. Пиретрум;
6. Седум ёки райграс ёки чим;
7. Қизил рангли геран;

8. Партулак бордюр;
9. Гули давид (бархатцы)
сариг рангд;
10. Сальвия, гамфрена, пакана
бўйли тотихуроз ёки конна;
11. Гибискус (сирийская роза);
12. Можжевельник.

ШАҲАР ЧОРРАҲАЛАРИ
УРТАСИДАГИ
ГУЛХОНАЛАР ВА КЎЧА
МАРКАЗИДАГИ
ГУЛХОНАЛАР ЛОЙИҲАСИ

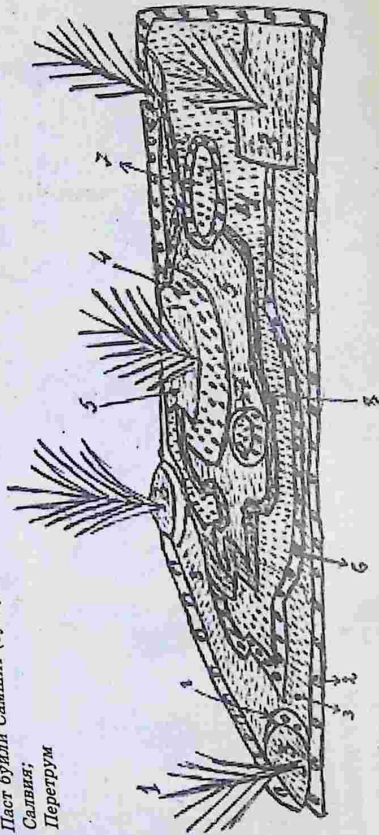

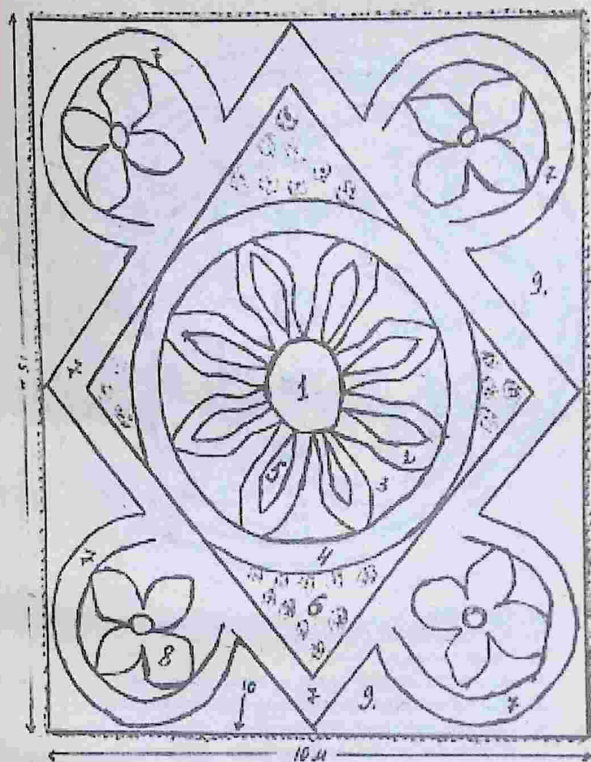
1. Ранг-баранг агава қумушра билан ураб олинган;
2. Аяна альтернантера;
3. Верзиқолор альтернантери майса усимлик;
4. Санталиа майса усимлик;
5. Ақриқ гул (портулак);
6. Окалис;

7. Драцена қумушранг геран билан ураб олинган;
8. Эринис лобелияси;
9. Седуи;
10. Гамфрена, салвия, тогхуроз, шулардан бири;
11. Гули Давид (бархатди);
12. Нормушук ёни самшит (буксу);
13. Можевельник.

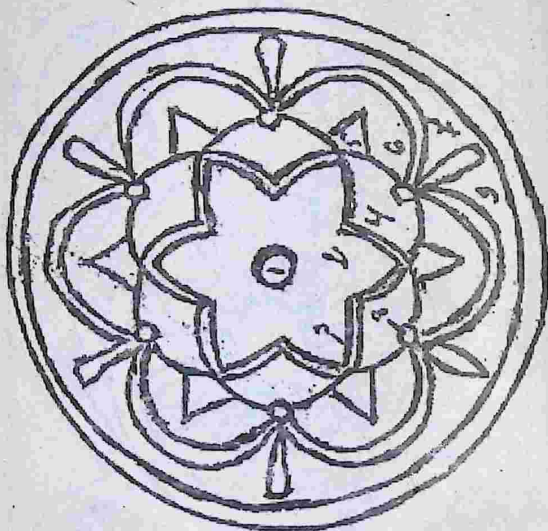
АЛОҲИДА ГУЛЗОР ЛОЙИҲАСИ

1. Пальма;
2. Берискелет;
3. Гули давид (бархатцы);
4. Маргаритки (Дастагул);
5. Капалак гул (Анютини глазки);
6. Паст буйли Самшит (бускус);
7. Салвия;
8. Перетрум

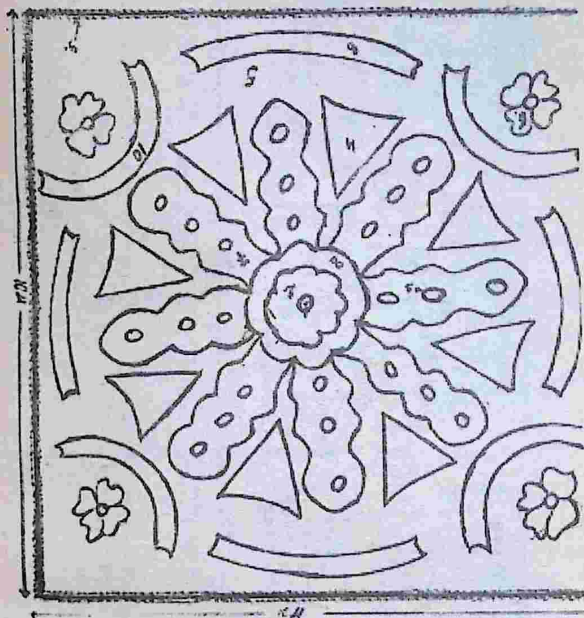

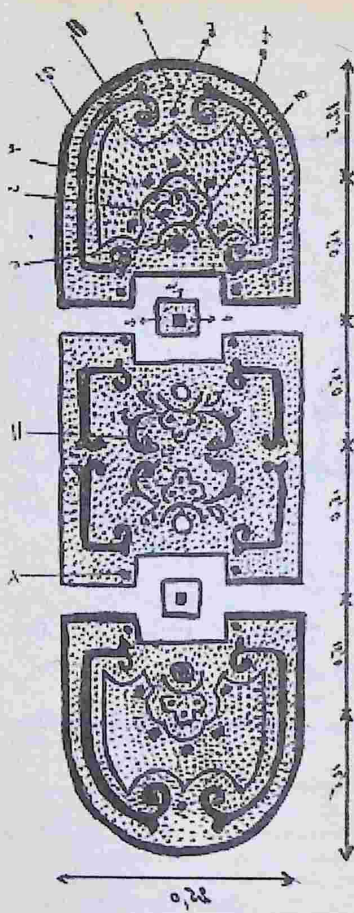

ГИЛАМ НУСХА ГУЛПУШТА ҚЛУМБА ЧОРРАҲАЛАРНИНГ ЎРТАЛАРИГА МЎЛЖАЛЛАНГАН

1. Пальма;
2. Кумуш ранг герань;
3. Сантали́на;
4. Альтернантера майсасимон усимлик;
5. Ирезинс фистука билан ураб олинган;
6. Альтернантера майсасимон усимлик;
7. Карнеум седум майсасимон усимлик;
8. Кумушранг герань ураб олга драцена;
9. Эрикус лобелияси.

ЧҰЗОҚШАҚЛАДҒИ ПАРТЕР (ГУЛХОНА) ПИЁДА ЮРУВЧИЛАР ЙЎЛИ БИЛАН

1. Гулли ваза;
2. Партуллак (атриқ гул) уртасида юка;
3. Капалак гул (Анютины глазки);
4. Баланд бўйли атригул;
5. Пиретрум;
6. Пальма;
7. Цинерария;
8. Туғ жигари итогиз (львиный зев);
9. Япон биҳеси;
10. Перетрум оқ;
11. Паст бўйли Гомфрена;
12. Самшит ёки берискелет.

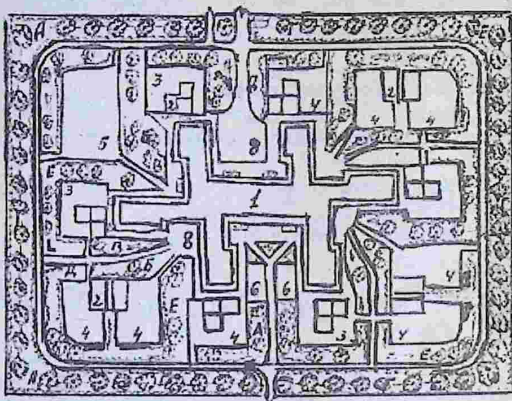
1. Седум альтернантераси;
2. Ауреа альтернантераси майса;
3. Амен альтернантераси (Майса);
4. Лобелия;
5. Ширач гули (клеиния);
6. Партуллак;
7. Дастагул (Маргаритка).

ГИЛАМ НУСХА ГУЛХОНА ЛОЙИҲАСИ

1. Альтернантера ауреа;
2. Альтернантера амена;
3. Аксалис;
4. Агава ода япроқли;
5. Бегония индианка;
6. Дастагул (Маргаритка);
7. Капалак гул (Анютины глазки);
8. Атрофида перетрум ураб олган.

БОЛА-БОҒЧАЛАРИНИНГ ЛОЙИХАСИ “СОҒЛОМ АВЛОД УЧУН”

- А. Кенг япроқли дарахтлар;
- Б. Игна баргли дарахтлар;
- В. Тудалиб утказилган бутталар;
- Г. Атиргуллар;
- Д. Гулзор;
- Е. Газон;
- 1. Болалар боғчаси биноси;
- 2. Соя салқин ойвончалар;
- 3. Ясли группаси болалари учун майдонча;
- 4. 3 ёшдан 7 ёшгача бўлган болалар майдончаси;
- 5. Спорт майдончаси;
- 6. Кирларни ювиб қуритадиган майдон;
- 7. Белосипед йулакчаси;
- 8. Плита ёки асфальт қилинган йул.

ди, аксинча икки йилга чўзилади. Албатта, экишдан олдин қайси гуруҳга кириши, қандай турга бўлишини аниқлаб экиш талаб қилинади. Чунки хатоликларга йўл қўйиш мумкин, шунинг учун аниқлаб экиш тавсия қилинади.

Уруғларнинг униб чиқиш шартлари

Уруғларни яхши униб чиқиши учун ҳаммага маълум бўлган асосий омиллар мавжудлиги зарурдир, яъни ҳарорат, нәмлик, ҳаво ва ёруғликдир. Лилия уруғларини яхшилаб ундириб олиш учун уни 20° иссиқда экиш ва парвариш қилиш талаб қилинади. Агар 30° бўлганда экилса, уруғларнинг униб чиқиши қийинлашади. Уруғларни олдин озгина совуққа бериб, сўнггра салқин ерларда тутиб, сўнг экилса, натижаси яхши бўлади.

Тажрибалар шуни кўрсатдики, Регале ва Максимович навларининг уруғлари ноябрь ойида яшиқларга экилиб, 1,5 ойча салқин ва совуқ хоналарда сақланиб, шундан сўнг ўстиришга яъни $15-20^{\circ}$ берилганда, униб чиқиш муддатлари анчагина тезлашган. Яъни, совуққа қолдирмай тўғридан-тўғри теплицада экилганлар билан фарқи 5 ва 7 кун, яъни Регале 7 кун олдин, Максимович 5 кун олдин униб чиққан. Шунинг учун музлатилган уруғлар униб чиқиши Регаледа 75 дан 99% гача, аксимовичда эса 70% дан 95% гача бўлганлиги аниқланган. Яъни музлатилган уруғларнинг униб чиқиш миқдори анчагина кўпайганлиги маълум бўлди, чунки музлатилмаганлари яхши униб чиқмади.

Музлатилмаган уруғлар эса ўз вақтида яхши униб чиқмаганлиги аниқланди. Ҳароратни кўтариш эса, яъни $+20^{\circ}$ фақатгина униб чиқиш вақтида талаб этилади. Биринчи чин япроқлар пайдо бўлиши учун 1,5 дан 3 ойгача вақт мобайнида $1-10^{\circ}$ талаб этади, ёки Филипин лилияси униб чиқиши учун ҳарорат $8-10^{\circ}$ бўлганда қарийб 100% униб чиққанлиги аниқланди. Аммо музлатилмаган уруғларни экканда, биринчи йили униб чиққан кўчатлар якка-ярим, ниҳоятда майда гуллаб, майда ғунчалар ҳосил қилган эди.

Экиш технологияси

Экиш муддати ва йўллари ҳар бир ер майдонининг иқлим шароитига қараб ва лилия гулининг навиға қараб белгиланади. Бизнинг шароитда қиш унчалик со-

вуқ бўлмасада, ёзимиз ниҳоятда иссиқдир. Шунинг учун уруғларни парникларга экиб ёки куз вақтида ташқарига очиқ ерга экиб, ниҳоятда бақувват кўчатлар олишимиз мумкиндир.

Лилия уруғларини экиш учун аввало ерни ниҳоятда эски чириган гўнглар билан бойитиб, қора қумдан кўпроқ солишга тўғри келади. Уруғларни экишдан олдин яхшилаб намлаб сўнг экилади ва устидан 1 см қалинликда чириган гўнг эланиб тўшалади. Шундай шарт билан экиладикки, уни биринчи йили олиб кўчат қилиш тавсия қилинмайди, шунинг учун экилаётганда шулар ҳисобга олиниши лозим.

Лилия экилгандан сўнг бажариладиган тадбирлар

Лилия уруғлари парникларда қалин қилиб экилган бўлса, уларни биринчи чин барглари пайдо бўлиши билан чуқурлиги 10—15 см ли махсус яшикларни остига 3—4 см қалинликда парниклардан олинган кучли чириндидан солиб, унинг устки томонидан 2 см қалинликда тўйинтирилган тупроқ солинади. Шунга яна қўшимча равишда қора қум аралаштирилган тупроққа кўчатлар орасини 1,5—2 см қилиб пикировка қилинади ва салқин ерларга киргизиб қўйилади. Эрта баҳорда эса ёш пиёзчалар тўғридан-тўғри ерга чиқариб ўтқазилади. Ерни имконияти борича нам сақлаб туриш лозим бўлади. Аммо қуёшнинг иссиқлик таъсирини ҳисобга олиб, устини сал-пал соя қилиб қўйиш ҳам талаб этилади. Қаторларни ҳам шундай олиш керакки, қуёш нури тўғри экинга тушмасин. Шунинг ҳам унутмаслик керакки, ёш пиёзларнинг яхши ривожланиши ва тез ўсиши учун ёруғликнинг катта аҳамияти бор. Шунинг учун уларни сояли ерларга ўтқазиш тавсия қилинмайди.

Пиёзларни пиёз пардасидаги туганаклардан кўпайтириш

Пиёз қатлари пардаларидан пиёзчалар қуйидагича олинади: яъни 2—3 йил яхши гуллаган, серунум ерлардаги пиёзларнинг катта-катталари ажратиб олиниб, уларнинг қат-қатларидаги йирик пардалари секин ажратиб олиб, пиёзнинг қолган қисми эса қайта ерга ўтказилади. Олинган қатларни эса махсус тайёрланган яшикларга олинади. Яшикларнинг чуқурлиги 15 см бў-

либ, яшикнинг остки томонига йирик қум ва шағал солинади. Унинг устки томонига эса парникдан чиқарилган чиринди яхшилаб эланиб, 2—3 см қалинликда солинади ва чириндининг устига 2—3 см қалинликда тоза қора қум солиниб, шу қумга пиёз қатлари 1 см қалинликда қатор ораси эса 2—3 см қилиб ўтқазиб, тез-тез сугориб турилади ва яшикнинг устки томони ойна билан беркитиб қўйилади. Вақти-вақти билан ойналар олиниб, сугориб турилади.

Орадан кўп вақт ўтмай ҳар бир пиёз қобиғи 2—3 донадан майда пиёзча тугади. Пиёзчалар олингандан сўнг соғлом қолган пиёз қатлари (пардалари) қайта яна ўтқазилади ва устки томони яна ойна билан ёпилиб қўйилади. Шу пиёз пардалари (қатлари) яна майда пиёзчалар бериши мумкин.

Пиёзларни бўлиш йўли билан кўпайтириш

Ҳамма лилиялар асосан пиёз сингари кўпаядилар: яъни пиёзлар ичидан янги пиёзлар ҳосил бўлиб, ўзлари ажрала бошлайди. Шундай қилиб она пиёздан бир қанча ёш, серҳосил гул берувчи пиёзлар ажралиб чиқади. Масалан, оқ лилияларда бу суст ўтса, қолган кўпгина турларида ниҳоятда тез кўпайиб, бўлинади. Масалан, тигровая, шафранная, зонтиковидная, паридалиннум.

Паррея навлари ниҳоятда тез ривожланиб, тез кўпаяди. Пиёзларни кузда ковлаётганда, бўлиш вақтида кесилган ерларига чиримасликлари учун майдаланган кўмир кўкунни сепиш талаб этилади.

Лилияларни ер усти танасида ҳосил бўлган майда пиёзчалари ёрдамида кўпайтириш

Лилияларнинг кўпчилигида барг қўлтиқларида майда-майда, яъни нўхат катталигидай пиёзчалар пайдо бўлади. Бундай пиёзчалар ҳар бир барг қўлтиғида 1—2 баъзан 3 тадан ҳам пайдо бўлиши мумкин. Бундай майда пиёзчалар кўпинча қуйидаги навларда кўпроқ учрайди: тигровий, буъбоносний, сортента, серноцветний, тисячалистний навларида. Агар тигровая лилия соя ерда ўсиб гулласа, у ҳолда ундан чиқадиган майда пиёзчаларнинг ранги қизғиш, яшил бўлади ва анчагина пиёзлари йирикроқ бўлади. Очiq, серқуёш ерлардаги шу навнинг пиёзчалари қорамтир ва майда бўлади. Аммо ажабланарли ери шундаки, ёзнинг бош-

ланиш даврида бу пиёзчалар танага маҳкам ўрнашиб, ёпишиб олган бўлади. Июль, август ойларида эса аста-секин ўзи тўкила бошлайди. Тўкилган пиёзчаларнинг устига юпқа қилиб тупроқ тўшалиб, вақти-вақти билан суғориб турилса, шу майда пиёзчалар кўкариб, бегона ўтлардан тозаланиб турилган тақдирда, кузгача катта-катта пиёзга айланади.

Кузда пиёзлар аввайлаб териб олиниб, якка-якка қилиб қаторлаб ўтқазилса, келгуси йили ёппасига бирдан гуллай бошлайди. Аммо бу майда пиёзчаларни табиий ҳолда тўкилишига йўл қўймай, ҳар бир навнинг танасида тўпланган пиёзчаларни алоҳида йиғиб олинса, яхши бўлади. Чунки гуллаб бўлгандан сўнг орадан 2—3 ҳафта ўтиши билан майда пиёзчалар пишиб тайёр бўлади. Шунда биз уни дарҳол териб, очиқ ерлар ёки яшикларга ўтқазиб чиқишимиз мумкин. Чуқурлигини 5—6 см қилиб ўтқазиб, устки томонига гўнг ёки арра қипиғи ёки япроқлардан тўшагич қилиш мумкин. Шу йўллар билан биз лилияларни кўпайтиришимиз мумкин.

Майда пиёзчалар, болалари билан кўпайтириш

Лилиялар қазилаётган пайтда пиёзларнинг пастки томонида — илдиз атрофида кўпгина майда пиёзчалар кўзга ташланади. Булардан ташқари, пиёзнинг устки томонида — тана атрофида ҳосил бўлган ер ости илдизларида ҳам кўпгина майда пиёзларни учрагамиз. Бу пиёзлар аввайлаб териб олиниб, алоҳида қилиб ўтқазилса, шу йилнинг ўзидаёқ катта-катта пиёзларга айланиб, шу пиёзлар келгуси йили гуллай бошлайди. Агар мақсадимиз шу пиёзчаларни кўпайтириш бўлса, у ҳолда барча лилияларни гуллаши олдидан атрофини 8—12 см чуқурликда ағдариб чиқсак, пиёзчалар сонни ниҳоятда кўпаяди, айниқса, қуйидаги навлар ниҳоятда кўп бола беради: золотистая, брауна, генри узун гулли, тигровая. Бу каби навлар кўп гуллайди ва кўп бола беради. Булардан йиғилган майда пиёзчалар, яъни болаларини кузда очиқ ерларга қатор қилиб ўтқазиб чиқиб, яъни чуқурлигини 5—6 см қилиб устки томонидан чириган гўнг ёки япроқлар билан тўшагич сифатида ёпиш лозим, сабаби қорсиз йиллари қорасовуқ уриб кетиши мумкин. Келгуси йилда эса шу майда пиёзчалар ёппасига ҳаммаси гуллай бошлайди ва яна

бола бера бошлайди. Шу йўл билан ҳам лилиялар кўпайтирилади

Лилияларни япроқлари ёрдамида кўпайтириш

Лилияларни япроғи ёрдамида кўпайтириш айниқса, қуйидаги навларда жуда яхши натижа беради: тигровая, оқ лилия, тунберга, максимович, регале ва кўл ранг очилувчи лилиялар. Лилияларнинг япроқлари таналарилан узиб олиниб, махсус майда яшикларнинг остки томонига 5—6 см қалинликда тўйинтирилган тупроқ солинади. Устидан 3—4 см қалинликда қора қум солинади ва шу қумга япроқлар ўтқазилади. Устки томонидан эса ойналар билан ёпиб қўйилади ва ҳар доим нам сақлаб туришга тўғри келади. Япроқларнинг остки томонидаги ҳар бир япроқда 1—2 донадан майда пиёзчалар ҳосил бўлади. Ушбу пиёзчалар 2—3 япроқли бўлганда, уларни ажратиб олиб алоҳида ўтқазиб мумкин.

Гана ёрдамида кўпайтириш

Лилиялар яхши ўсиб, ривожланиб, гуллаб бўлгандан сўнг юқори новдалар аввайлаб ётқизиб пархиш қилинса, ҳар бир бўғим ва япроқлардан жуда кўплаб майда пиёзчалар ҳосил бўлади. Бу пиёзчалар кеч кузда қазиб олиниб, улар қайта қатор қилиб ўтқазилади ёки шу ҳолда қазиб олмасданоқ ер устки қисми кесиб ташланиб, устига чириган гўнг, япроқ қолдиқлари тўшалиб қўйилса, келгуси йили пиёзлар йириклашадиган, сўнг қазиб олиш мумкин. Шунинг ҳам эслатиб ўтиш лозимки, япроқдан пиёз қатларидан пархиш йўли билан олинган майда пиёзчалар орадан 2—3 йил ўтгач, гуллай бошлайди. Йирик пиёзчалар эса келгуси йиллари гуллаши мумкин, шунинг учун имконияти борича пиёзчаларни тезлаб қазиб олиш ёки ўрнида 1—2 йил қолдириб яхшилаб ўстириб, сўнг алоҳида қилиб ўтқазилса, талабга мувофиқ бўлади. Шундай йўллар билан лилиялар кўпайтирилади.

Лилияларнинг касалликлари ва зараркунандалари ҳамда уларга қарши кураш чоралари

Лилияларни касалланмасликлари учун ҳавонинг тозалиги, чангларнинг оз бўлиши, ўз вақтида суғориб, чопиб, озиқлантириб туриш каби омиллар керак бўлади. Шунинг учун агротехника қоидаларига қаттиқ риоя

қилиш талаб этилади. Тупроқда қанчалик азот моддалари кўп бўлса, шунчалик пиёзлар кўпроқ касалликларга учраб туради. Қанчалик ер қаттиқ қотган бўлса, шунчалик замбуруғларни ривожланиши кучайиб боради. Юмшатиш ерларда эса тана тез ривожланиб, замбуруғ касалликларини ўзига яқинлаштирмайди.

Агарда лилия экилган майдон қанчалик ўт босган, қанчалик ифлосланган бўлса, шунчалик турли-туман касалликлар тез кўпайиб боради. Қанчалик еримиз тоза бўлса, шунчалик касалликларнинг олдини олган бўламиз. Шунинг учун санитария қондаларига риоя қилишимиз шартдир. Химиявий йўллар билан кураш олиб боришимиз фақатгина касалликнинг олдини олиш, ҳолос, чунки атроф муҳитда бегона ўтлардан касалланганлари бўлса, уларни юлиб ташлаб сўнг дорилаш тавсия этилади. Бўлмаса, бизнинг берган дориларимизнинг таъсири бўлмайди.

Кўк моғор. Кўк моғор энг катта зарар етказувчи касалликлардан бири. Бу касалликни тарқатувчилар асосан, замбуруғлардир. Бундай замбуруғлар жумласига ва бошқалар киради. Лилия пиёзлари қазилаётган вақтда бирон бир ери кесилиб қолгудай бўлса, шу кесилган ерларнинг устки томони кулранг чанг сингари замбуруғ споралар қоплаб олиб, замбуруғ касаллигига олиб келади. Бу ҳолат очик ердаги лилияларга қандай таъсир этса, ёпиқ ердаги лилияларга ҳам худди шундай таъсир этади.

Замбуруғ касаллиги билан касалланган ўсимликларнинг таналари, япроқларида япалоқ ёки узунчоқ шаклда оқ, кулранг қизғиш ёки тўқ қизғиш ранглардаги доғлар пайдо бўлади. Бу доғлар майда 1—12 мм бўлиб, кейинчалик йириклашиб боради ва тана ҳамда япроқ тўқималарини емиради. Ёширинган жой юпқа бўлиб қолади. Қанчалик замбуруғлар ғунчаларга кўпроқ тушган бўлса, шунчалик очилган гуллар хунук ва кўринишларини йўқотади. Ёгингарчилик ёки намлик қанчалик кўп бўлса, замбуруғ касаллиги ҳам шунчалик кўп бўлади. Замбуруғ касаллигидан жараҳатланган ўсимликлар қайноқ сувга ботириб олинган сингари япроқлари шалпайиб, сўлиб, ўз ҳолатини ўзгартиради, яъни новдалар ўзилаб-ўзи синиб, чириш жараёнлари бошланади. Баъзи ҳолларда ўсимликнинг ўсиш нуқтаси касалланиб, бу ўсимликнинг ўсиши тўхтаб қолади.

Қарши кураш чоралари. Намлик миқдорини озайтириш, ўтқизиш даврида кўп зич ўтқазилмаслик, ўсимликнинг касалланган қисмларини кесиб олиб, ёқиб юбориш, қазиб олинган пиёзларни қуруқ ва шамол тегадиган ерларга сақлаб қуритиш лозим.

Илдиз бўғзи чириш касаллиги

Бу касаллик билан касалланган лилияларнинг устки қисми сўлиб, ўсимлик муррайиб ерга ёпишади. Аммо ер остидаги пиёзи касалланмай, бир зайлда туради. Ундан ўсиб чиққан бошқа новдалар ҳам ер юзига чиқиши билан олдинги ҳолат такрорланади. Шунинг учун бундай ўсимликни ковлаб олиб, дарҳол куйдириб ташлашга тўғри келади. Ерни эса дарҳол олtingугурт эритмаси билан ишлов бериш зарур. Акс ҳолда бу ерга бошқа лилиялар ўтқазилганда уларни ҳам касаллантириши мумкин.

Пиёзларнинг юмшоқ чириши

Пиёзлар ниҳоятда юмшоқ бўлиб қолади ҳамда улар ачиган ҳид тарқатади. Пиёз қатлари сувли бўлиб, кейинчалик қораяди. Тупроқ ёки пиёзни қўлга олганда, ёпишқоқ бўлади ва пиёзларнинг устки томони қогади. Замбуруғ споралари, мицелийлари пиёзларнинг кесилган ерларидан кириб олиб, ҳаво исиши билан 2—3 кун мобайнида уларни чириб тугаши мумкин.

Кураш чоралари: Пиёзлар қазиб олингандан сўнг сулема эритмасида 15 минут сақлаб, сўнг эса қуритиш лозим ёки симоб бирикмасининг гранозинини чанглатиш лозим. Аммо энг яхшиси касалланган пиёзни қазиган баробари куйдириб ташлаш маъқулроқ бўлади.

Пиёзларнинг моғорлаши

Пиёзлар асосан, пиёз сақланадиган ерларда ёки бир ердан иккинчи ерга олиб борилаётган пайтларда чирий бошлайди. Пиёз қатлари асосий қисмидан ажраладиган ерлардан чирий бошлайди. Чириётган пиёзлардан кўкариб чириётган япроқларнинг ранги сарғая бошлайди ва тезда қурийд. Гуллайдиган таналар кўкариб чиқса-да, улар пакана бўлиб ўсмай қолади ва пиёзлар кичрайиб охирида у ҳам нобуд бўлади.

Қураш чоралари. Касалланган, чириган пиёзларни дарҳол ажратиб олиб, уларнинг орасида бўлган якка-ярим соғлом пиёзларни 1:50 формалинга 30 минут

сақлаб, қуришиб, сўнг ерга ўтқазиб мумкин. Аммо бу бажарган ишимиз касалланган пиёзларни тўлалигича даволай олмайди. Шунинг учун яхшиси чириган, эриган пиёзларни саралаб ажратиб олиб, ташлаш ёки куйдириш маъқулроқдир.

Тана чириши

Бу ҳолда ердан униб чиқаётган ёш таналар касалланади, чунки пиёз қатлари зарарланмаган бўлса-да, пиёзнинг ўзи ердан тегишлича озукани ололмайди. Аммо эски пиёзлар эса бутунлай, айниқса, намгарчилик кўп бўлган пайтларда йўқола бошлайди.

Кураш чоралари: Бундай пиёзларни ковлаб олиб ёқиб юбориб лозим. Аммо соғлом ёш пиёзларни эса мис препаратлари ёки олтингугурт эритмаларида ишлов бериб сақлаб қолиш имконияти бор.

Занг касаллиги

Япроқларнинг тескари томонида темир занглагани рангидаги гадир-будур, майда-майда нуқтачалар пайдо бўлиб, буларнинг ички томонида замбуруғ споралари борлиги аниқланган. Бу замбуруғ споралари лилияларни касаллантиришга актив қатнашади.

Кураш чоралари: олтингугурт билан тезда чанглаши ёки мис препаратлари билан ишлов беришдир.

Бактериал касалликлар

Мозаика. Мозаика касаллиги билан касалланган лилияларнинг япроқларида турли доғлар пайдо бўлади. Бу доғлар айрим лилия япроқларида оч қизғиш ранглар пайдо бўлса, бошқаларида оч яшил доғлар пайдо бўлади. Мозаикаларнинг тушиши натижасида лилиялар гуллашдан, ўсишдан тўхтабди. Япроқларнинг ранги ва ҳажми ўзгаради. Гунчалари қийшайиб, гулларининг тузилиши хунук бўлади. Бу касалликни ташувчи турли ширинчалардир.

Кураш чоралари: Касалланган лилияларнинг пиёзларини қазиб, иккинчи йил ўтқазиб қатъиян маън қилинади. Чунки мозаикалар йилдан-йилга кўпайиб, пиёзлардан пиёзларга ўтади. Шунинг учун қазиб олинган касал пиёзларни ёқиб ташлаш керак. Ширинчаларга қарши курашишда никатин сульфат ёки анабазин сульфатни кир совуни билан аралаштирилиб сеппиш билан бир қаторда, лилия экилган майдонни ҳар замонда кўздан кечириб туриш талаб этилади.

Лилияларда учрайдиган юқумсиз касалликлар

Хлороз. Япроқларда икки турли сарғайиш пайдо бўлади, бу ўсимликни ўсишдан тўхтагани ва илдишларни ривожлантирмайди. Бу эса ўсимликда темир моддасининг етишмаслиги оқибатида келиб чиқади.

Совуқ уриш таъсири. Ўсимлик ўсиб чиққандан сўнг устки ўсиш нуқталари аста-секин қурий бошлайди ва пастки новдалар куч бериб ўсади. Бунинг олдини олиш учун кузда экилган лилияларнинг устини яхшилаб чириган гўнг ёки япроқлар билан мульчировка қилиш лозим.

Лилияларнинг зараркунандалари

Лилия қўнғизлари. Бу ҳашорот лилияларнинг япроқлари билан озиқланади. Ранглари қизғиш, личинкаларининг устки томони шилимшиқ модда билан қопланган. Личинкалари ҳам япроқларни еб, катта зиён етказиши мумкин. Бир йил давомида 2—3 авлод бериши мумкин.

Кураш чоралари: Қўнғиздан зарарланган ўсимликларни маргимуш препарати билан пуркаш ёки ТМТД чанглатиб, личинкаларини йўқотишга ҳаракат қилмоқ лозимдир ёки никатин сульфат билан кир совуни арашштирилиб, пуркашга тўғри келади.

Пиёз канаси

Каналар лилия пиёзига катта зиён келгириши мумкин. Чунки улар лилия пиёзининг қат-қат пардалари орасидан кириб, пиёзнинг илдизига катта зиён етказиши мумкин. У пиёз қатларига ўтиб, уни емиради. Охирида эса танага катта зиён етказиши мумкин. Оқибатда япроқлар бирданига сарғайиб, ўсимлик қурийд.

Кураш чоралари: Пиёзларни ўтқозишдан олдин яхшилаб кўздан кечирмоқ лозим. Касалланган пиёзлар ажратиб олиниб, қўйдириб ташланиши керак. Пиёзларни экишдан олдин ер 1 айин ағдарилиши ва албатта, алмашлаб экишга катта эътибор берилиши керак. Пиёзларни сақловчи омборларнинг ҳарорати 2—3° бўлиши шартдир.

Лилияларнинг айрим навлари биологик хусусиятлари

Памяти Матросова. Ўсимликнинг баландлиги 120—150 см, танаси енгил қиррали баланд, яшил япроқларининг узунлиги 10—12 см, эни 1—1,5 см. Гуллари

салласуроб, гул баргларининг учки томони очилган. Ҳар бир гулининг диаметри 10 см. Тўқ қизил, марказий қисмида жигарранг доғлари бўлиб, ҳар бир гул бандида 10—15 тадан гуллари қорамтир рангда бўлади. У июль ойидан бошлаб гуллайди.

Белий аист (оқ лайлак). Найсимон ёки карнайсимон гулининг ранги оқ қаймоқи рангда. Гулининг тескари томонида ҳалқалари оқ сарғич рангда бўлиб, яшил қобирғалардан иборат. Гулининг диаметри 25 см, ғунчасининг узунлиги 20 см. Ўсимликнинг умумий баландлиги 140 см ни ташкил қилади, ҳиди ниҳоятда хушбўй. (Расм 108).

Пламенная. Ўсимликнинг умумий баландлиги 150—200 см, япроқлари ранги тўқ яшил, узунлиги 14—16 см, эни 0,6—0,8 см. Гуллари кубок шаклида. Гуллари-нинг диаметри 13 см. Очик қизил рангда, марказий қисми хина рангида бўлиб, тўқ қизғиш дона холлардан иборат. Ҳар бир гул бандида 5—7 донадан гули бўлиб, гул олди япроқларининг узунлиги 7,5 см, эни эса 3 см, ички япроқлари 4 см, чангдонлари хина рангида, чангчилари эса оқиш, гулоб (пушти) рангда. Ҳиди ниҳоятда хушбўй. Июль ойларидан бошлаб гуллайди.

Королевская. Гуллари оқ карнайсимон, кенг очилган гулининг диаметри 15 см гача бўлади. Гуллари-нинг тескари томонида сарғиш рангда рахлари бўлиб, чангчилари хина рангида, чангдонлари эса сариқ олтин рангда бўлади. Ҳиди ниҳоятда хушбўй, ўткир. Июнь ойларидан гуллай бошлайди. (Расм 109)

Северная Пальмира. Ўсимликнинг баландлиги 120—150 см. Танаси яшил чизиқчали. Ҳар бир бўғимида майда пиёзчалар пайдо бўлади (ернинг юза қисмидаги бўғимларда). Япроқлари тўқ яшил, узунлиги 14—16 см, эни эса 1—1,2 см бўлиб, гуллари оқ пушти рангда. Марказий қисми олтиранг, сарғиш бўлади. Ташқи томонида яшил хинаранг бўлиб, гуллари-нинг диаметри 20 см атрофида. Чангдонлари хинаранг, чангчилари эса оч хинарангда бўлади. Карнайларининг узунлиги 20 см атрофида. Ҳар бир гул бандида 2 донадан тортиб 15 донагача гуллар очилади. Июль ойининг охирида бошлаб гуллай бошлайди. (Расм 110).

Краснознаменная. Ўсимликнинг баландлиги 110—130 см. Гуллари пастга ва ҳар тарафга қаратилган сал-

ла шаклида: гулининг диаметри 9 см, ҳар бир гул бандида 15—20 тадан гуллар бирданига очилади. Гулларининг ранги тўқ жигари. Июль ойининг ўрталарида гуллай бошлайди.

Донецкое лето. Ўсимликнинг баландлиги 160—170 см гача бўлади: гуллари карнайсимон. Карнайларининг узунлиги 18 см гача, диаметри эса 15 см гача бўлади.

Гулларининг ранги оқ. Гулларининг учки томонлари ташқарига қараб қайрилган. Гулларининг ташқи томони яшил ранглардаги рахлар, чизиклардан иборатдир. Хиди ниҳоятда ёқимли хушбўй бўлиб таралади.

Табаргул (*Polianthes tuberosus*). Чучмомогулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик туганак пиёзли ўтсимон ўсимлик. Унинг бўйи 120 см гача, гули оқ, жуда хушбўй ҳидли. Ватани Марказий Америка бўлиб, у ерда манзарали ўсимлик сифатида кенг тарқалган. Табаргул Кавказнинг Қора денгиз соҳилларида кўплаб экилади. Унинг янги очилган гулидан парфюмерия саноатида ишлатиладиган қимматбаҳо эфир мойи олинади.

Табаргул манзарали ўсимлик сифатида ҳамма ерларда ўтқазилади. Оддий қамқат навидан селекция натижасида серқат навлари етиштирилган. Баргларининг, яъни гул япроқларининг устки томони мумланган сингари қалин ва ялтироқ бўлиб очилади.

Гуллари пушти, қизғиш, оч сарғиш ва тоза оқ рангларда бўлади. Ҳар бир гулининг диаметри 3—4 см бўлиб, гул асосий ўқнинг пастки томонидан юқорига қараб 4 тадан 10 тагача очилади. Кесиби олинган гуллари сувда уч ҳафтагача бир текисда сақланиб туради. Табаргулдан нормал гул олиш учун ўтқазишдан олдин ерга яхшилаб ишлов бериш, ўғитлаш, 20—30 см чуқурликда ағдариб майин юмшатиш керак бўлади. Пиёзларни ўтқазишдан олдин яхшилаб сараланади, диаметри 2 см бўлган пиёзлар алоҳида қилиб ўтқазилади. Бундай пиёзларни йил охирида диаметри 3—4 см га етади. Бундан ташқари, ҳар бир пиёз 15—17 ва ундан кўпроқ қўшимча бачки пиёз ҳам беради. Ўтқазиш вақтида кўчат орасини 5—10 см, қатор орасини 15 см қилиб ўтқазилади. Ўтқазиш даврида пиёз баландлигини ҳисобга олган ҳолда шу баландликка яраша чуқур қилиб ўтқазилади, сўнг пиёзлари сентябрь ойида пишиб тайёр бўлади.

Табаргулларнинг янги навларини чиқариш мақсадларида уруғларидан кўпайтирилади. Асосан табаргуллар вегетатив йўл билан, яъни асосий пиёз ёнидан чиққан майда пиёзчаларни ажратиш йўли билан кўпайтирилади. (Расм 111).

Табаргулларни касалликлари ва зараркунандалари

Илонгулларникига ўхшаган бўлиб, уларга қарши кураш чоралари ҳам худди ўшандай бўлади.

Пиёз илдизли гулларнинг хиллари

Лолалар. Лола (*Tulipa*). Лолагулдошлар (*Liliaceae*) оиласига мансуб бўлиб, пиёзли кўп йиллик ўтсимон ўсимликлар. Ўрта Осиёда 55 тури маълум.

Ўзбекистон жумҳуриятининг тоғ ва адирларида, чўл ва даштларида 23 турининг борлиги аниқланган. Лолани эрта баҳорда очик дала гулзорларида, қишда эса тувакларда ўстириш мумкин. Чиройли ва ранг-баранг очилувчи бу ўсимликнинг боғларда ўстирилишидан кўпдан кўп хиллари ва навлари бор. Баъзилари ҳидсиз баъзиларининг хушбўй ҳиди бўлади. Чиройли гулзорлар яратиш учун лоланинг маданий навларидан ташқари Ўрта Осиёда, жумладан Ўзбекистонда ёввойи ҳолда ўсадиган „Ингенс“, „Грейс“, „Кауфман“, „Фостер“, „Леман“, „Тупберга“ турларидан ҳам фойдаланилади.

Лола ўсимлиги уруғи ва пиёзи орқали кўпаяди. Ёзда барглари қуригандан сўнг пиёзлари июль ойида қазиб олиниб, сояда қуритилади ва қуруқ, салқин жойда кузга қадар сақланади. Кузда яна октябрь ойида гулхоналарга ўтқазилади. Эрта гуллайдиган лолалар бизда март ойининг охирида, апрель ойининг бошларида гуллайди. Ҳаво ҳароратига қараб лоланинг гуллаши 20—25 кундан 30 кунгача чўзилиши мумкин. Рангининг турли-туманлиги, нафислиги ва хушбўйлиги қарию ёшга манзур бўлганлиги учун уни кенг гулзорларда, иссиқхоналарда, уйларда, тувакларда ҳам экадилар.

Лоланинг ёввойи ҳолда ўсадиган турларига ҳозиргача унчалик эътибор берилмас эди. Чунки кўпчилик аҳоли гулга унчалик қизиқмас эди. Кейинги 15—20 йиллар мобайнида аҳолининг гулга нисбатан, жумладан лоллага қизиқувчанлиги анча кўпайди. Лола совуқ-

қа чидамли, гулзорларни безатадиган чиройли, манзарали, ўзига кишини жалб этадиган гулдир.

Гулзорларга ўстириладиган лоланинг маданий турлари ҳозирги вақтда бир неча ўн минг тур ва навларни ташкил этади. Гулни селекционерлар ҳар йили унинг янги-янги навларини яратмоқдалар. Уларни бири-биридан ажратиш анча қийин бўлиб, уларнинг фарқини билиш учун поясининг бўйи, гулларининг ранги, шакли, гуллаш вақтларига қараб, биологик хусусиятларига кўра ажратиш ва группаларга бўлиш мумкин.

Дарвин лолалари. Энг кўп тарқалган лолалардан ҳисобланади. Унинг гул бандлари йўғон ва узунлиги, япроқларининг кенглиги билан бошқа лолалардан фарқ қилади.

Унинг гул барглари шакли тухумсимон. Гултожи-барглари ранг-баранг бўлиб, уларни асосан гулдаста тайёрлаш мақсадида гулзорларга экадилар.

Тўти лолалари. Гулбаргларининг четлари патсимон қирқма бўлади. Баргларининг асосий тубида бошқа рангда ингичка чизиқлар жойлашган. Май ойида гуллайди. Гуллаш 10—15 кун давом этади. Гулларининг кўпчилиги ола бўлади, бир рангдагилари кам учрайди. Ўсимликнинг бўйи 35—40 см ни ташкил этади. Бу кўкаламзорлаштириш мақсадларида экилиб, кесиб олишга камдан-кам ишлатилади.

Барвақт очиладиган оддий лолалар. Апрель ойининг охирларида 15—20 кун мобайнида очилади, очилишига қараб энг барвақт гуллайдиган лолалар группасига қўшамиз, лола гулларининг ранглари турли-туман бўлиб, катта катта очилади. Гул барглари ташқарига қараб озгина букилган бўлиб, ўсимлик баландлиги 30—35 см ни ташкил қилади. Барвақт гуллатиш мақсадларида кўпайтирилади.

Барвақт очиладиган серқат лолалар. Апрель ойининг охирларида 15—20 кун давомида гуллаб, гули салимни (пион) эслатувчи серқат. Ўсимликларининг баландлиги 35—40 см ни ташкил қилади, бу гул, асосан, тез гуллатиш мақсадларида ва барвақт гулзорлар ташкил қилиш мақсадларида кўпайтирилади.

Кечки оддий лолалар. Бу хилдаги лолаларнинг гуллари май ойидан бошлаб очилади. Булар бошқа лолалардан рангининг турли-туманлиги ва бўйининг баландлиги билан фарқ қилади. Буларнинг бўйи 60—70 см гача бўлиши мумкин. Япроқлари катта-катта, гул банд-

лари йўғон бўлиб, улар энг кўп тарқалган навлардан ҳисобланади, яъни бу группа кўпчилик кеч гуллайдиган навдаги лолаларни ўз ичига олади. Бу лолаларни очиқ ерларга ўтказиб, гулларини кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадида экилади. Бу навнинг кўпчилигини барвақт гуллатиш мақсадида махсус иссиқхоналарда ўстириш мумкин.

Серқат кечки лолалар. Булар май ойида 15—20 кун мобайнида гуллаб бўлади. Баланд бўйли лолалардан ҳисобланади. Уларнинг бўйи 45—50 см ни ташкил қилади. Гулларининг ранги турли-туман бўлиб, кўкаламзорлаштириш мақсадида кўпайтирилади. (Расм 112).

Бридер группалардаги лолалар. Булар қадимий лолалар бўлиб, ниҳоятда баланд бўлиб ўсади. Уларнинг бўйи 70—80 см гача бўлиши мумкин. Уларнинг сариқ рангли вакиллари ниҳоятда кўп. Май ойларида 15—20 кун давомида гуллайди. (Расм 113).

Дарвин дурагайлари. Бу нав ўз ичига ниҳоятда кўп турли-туман рангдаги лолаларни олади. Бўйлари баланд, гул бандлари узун ва ййғондир. Апрель ойининг охирларида гуллайди. Гуллаши 15—20 кун давом этади. (Расм 114).

Мендель группасидаги лолалар. Оддий барвақт гуллайдиган нав. Дарвин лолаларини чатиштириш натижасида келиб чиққан бўлиб, апрел ойининг охирларида ва май ойларида гуллай бошлайди. Гуллари ниҳоятда катта ва гул бандлари узундир. 15—20 кун давомида гуллайди. (Расм 115).

Триумф группаси. XX аср бошларида Дарвин группаларини чатиштириш натижасида келиб чиққан бўлиб, гули бокал шаклида, жуда ҳам йирик бўлиб гуллайди. Апрель ойининг охири, май ойининг бошларида гуллайди. Булар гулзорларни безашда ниҳоятда чиройли манзара ҳосил қилади.

Лолалар туркуми — (Tulipa). Лилиягулсимонлар. Лоланинг гуллари узунчоқ бокал шаклида бўлиб, лилия гули шаклини эслатади. Гулларининг учи ўткир ва ташқарига қараб қийшайгандир. Апрель ойининг охирлари ва май ойининг бошлари билан гуллайди. Гуллаши 10—15 кун давом этади.

Ўсимлиkning баландлиги 60—80 см ни ташкил қилади. Бу нав ретрофлексус нави билан Дарвин навларини чатиштириш натижасида келтириб чиқарилган.

дир. Бу нав гулдасталар яшаш ва гулзорларни сезаш мақсадида ўтқазилади.

Ёввойи ҳолда ўсувчи лолалар. Ёввойи ҳолда ўсувчи лолалар афзаллиги шундаки, улар вирус касалликларига дучор бўлмайди ва ўзининг манзаралиги билан фарқ қилади. Улар кўп группаларни ташкил қилади. Табиий ҳолда ўсувчи лолаларни XIX асрнинг 70-йилларидан бошлаб маданийлаштириш ишлари бошланган, жумлаван Фостера, Грейга, Кауфман каби навлар маданийлаштирилди.

Юқорида кўрсатилган ёввойи турларнинг энг илғор турларидан бири Фостера тури ҳисобланади. Косасимон гули қизил, гул баргларининг остки томони қора бўлиб, гул баргларининг атрофи сариқ рангли бўлади. Апрель ойининг охирларида гуллай бошлайди, ўсимликнинг баландлиги 20—30 см.

Грейга лоласи. Гуллари оловранг қизил бўлиб, ёки сариқ рангда ости қора доғли. Апрель ойининг охирларида гуллайди. Бўйи 20—25 см.

Кауфман лоласи. Гуллари қизил ва сариқ. Турли ранглардаги грейга лоласи билан дурагайлаштириш натижасида кўпдан кўп янги маданийлаштирилган турли рангдаги чиройли навлари келтириб чиқарилган.

Лолани пиёзлари ёрдамида кўпайтириш усуллари

Лола пиёзлари кўп сондаги қобиқлардан таркиб топган бўлиб, жигарранг юпқа ва эластик парда ичида ўрнашган. Лоланинг ёввойи тарзда ўсадиган баъзи но-зик турларида (масалан, кушка лоласида) парда остида пиёзини совуқдан сақлайдиган юмшоқ ва анчагина қалин қатлам ҳам бўлади. Пиёзнинг ўзгаришини кузатиш анча қизиқарли. Ў ўзининг бутун умри бўйи тўхтовсиз ўзгариб боради.

Қариган катта пиёзи гуллагандан сўнг қуриб қолади ва унинг ўрнига иккинчи йили гуллайдиган янги пиёз ўсиб чиқади, бундан ташқари улар устида бир неча майда пиёзчалар ҳосил бўлади. Улар ўз каттакичилигига қараб, одатда уч-тўрт йилдан кейин гуллайди. Агар кузда катта бир пиёзни олиб қоқ ўртасидан иккига бўлсангиз, унинг ўзагида шу мавсумнинг ўзидаёқ гуллашга тайёр бўлиб турган гўнчани кўриш мумкин. Ўзагида гунчаси бўлмаган пиёзлар қўшимча

парвариш қилиниши керак, чунки бундай пиёзлар гул бермайди.

Лола пиёзни мумкин кадар барвақтрок ўтқазиш керак. Сентябрь ойида ўтқазилган пиёзлар яхши илдиз беради, қанчалик кеч ўтқазилса илдиз олиши ёмонлашади.

Лола пиёзни ниҳоятда серунум юмшоқ ерларни талаб этади, пиёзни ўтқазиш учун сув тўпланиб қолмайдиган (дўнг) тепа ерлар талаб қилинади, шунинг учун ҳеч бўлмаганда, биз лолани ўтқазишдан олдин майда-майда (агатча) пуштачалар олиб, атрофига сув қочирғич ариқчалар олиб, ерни ниҳоятда сернури қилиб чуқур ҳайдаб ағдариб, сўнг уч пиёз қалинлигидаги чуқурга орасини 10—15 см қилиб ўтқазиш лозим. Ерлар ўтириб қолган бўлса ёки ерни ўг босган бўлса, у ҳолда катта пиёзлар ҳам яхши гулламай, гуллари кичиклашиб боради. Чириган гўнг бўлмаганда ерга маҳаллий гўнг солинади, аммо гўнг пиёзларга тегмаслиги керак. Суперфосфат ва суяк унлари ҳам солиш зарур.

Пиёзларни ўтқазишдан олдин 1 м² ерга 30—40 грамм ҳисобида суперфосфат солинади, суяк уни эса ўтқазишдан олдин камида 2—3 ой олдин 1 м² ерга 50—60 грамм солинади.

Ўзбекистон шаронтида лолалар сентябрнинг охирлари билан ўтқазилса айни муддао бўлади. Майла бачки пиёзларни эса 5—6 см оралиқ қолдириб, 8—10 см чуқурликда ўтқазиш лозим. Пиёз ўтқазилгандан сўнг устидан арра қипиғи тўшалади. Лола об-ҳаво шаронтига қараб ва ўзининг турига қараб апрел-май ойларида гуллайди.

Лоланинг гулини узиб олганда, албатта, пастки томонида икки дона япроқ қолдириш зарур.

Пиёзлар қовланиб олингач, яхшилаб шамоллатиб, қуригилиб кейин улар ҳавоси тоза бўлган ва офтоб тушмайдиган уйга бир қават қилиб ёйиб қўйилади ва ўтқазиш вақтигача шу ҳолатда сақлаб борилади. Қуриштиш вақтида пиёзлар катта-кичиклигига қараб сараланади. Пиёзларни қурутишга катта эътибор бериш керак. Чунки уларни бузилмасдан соғлом сақланиши яхши қурутилишига боғлиқ.

Лолани январ ойидан апрел ойларигача ҳам гуллатиш мумкин. Бунинг учун лола пиёзлари махсус яшикларга чиринди ва тупроқ аралашмаси солиниб, пиёз-

лар зич қилиб ўтқазилади. Ўтқазилган пиёз боши юқори учи тупроқ билан бироз (1—2 см) кўмилганда мақсадга мувофиқ бўлади. Яшиқлар қоронғи ва салқин жойда сақланади ва вақти-вақти билан сув (пуркатиб) сепилиб турилади.

Лолалар сал ўниб чиқиши билан устидан 8—10 см қалинликда тупроқ, қора қум ва чириган гўнг аралашмаси солинади. Шу ҳолда декабр ойининг охиригача қоронғида сақланади.

Лола ниҳоли 5—8 см бўлганда яшиқлар ёруққа — иссиқхоналарга чиқарилади. Иссиқ қуёш нуридан сақлаш мақсадида қора қоғоздан яшиқлар устига қалпоқ кийгизилади. Гунча найчалардан чиқадиган пайти яқинлашиб келгач, қалпоқлар олинадн ва иссиқ тутилади. Сал вақт ўтгач, лолалар гуллай бошлайди. Гул ва гулдан сўнг лолалар суғорилиб турилиши лозим.

Барглари қуриб қолгандан сўнг пиёзлар олиниб очик ерга қайта экилади. Бу пиёзлардан келгусн йили гуллайдиган лола гули ва пиёз олиш мумкин.

Маданий лолаларнинг биологик группалари

Дарвин группасидаги лолалар: Аристократ. Гул барглари тўқ пушти, барг атрофлари очик пушти, жул-да ҳам чиройли шаклда. Ўсимликнинг бўйи 70 см га-ча бўлади. Бу нав гулхоналарни безаш ва қирқиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида ўтқазилади.

Деметер. Гул барглари мовий кўк осмон рангда товланиб туради. Бокал шаклида гулининг бўйи 7,5—8,5 сантиметр, очилган гул 8—10 кун давомида сувда тура олади. Ўсимликнинг баландлиги 40—60 см, бу нав группалаб ўтқазиниш ва кесиб гулдасталар тайёрлаш мақсадларида ўтқазилади.

Тўти группасидаги лолалар: Блэк Паррот. Гулла-ри пушти қорамтир ниҳоятда чиройли, жуда ҳам катта, гулининг диаметри 11—12 см ни ташкил қилади. Ўсимликнинг бўйи 60—70 см. Очик ерларда ўтқазиниш ва кесиб гулдасталар тайёрлашга мўлжалланган.

Техас Голд. Гуллари сариқ, жуда йирик, гуллари-нинг учки томонлари қизғиш. Ўсимликнинг баландли-ги 45—60 см ни ташкил қилади. Бу нав группалаб экиш ва қирқиб гулдасталар тайёрлаш мақсадида кў-пайтирилади.

Оддий барвақии лолалар группаси: Генерал де Вет нави. Гуллари ниҳоятда катта, гулларининг ранги тўқ сариқ, гул баргларининг устки томонида пушти рахлар-чизиқчалари бор. Чангдонлари тўқ кулранг сарғич, баланд кўк чизиқли ипчалардан иборат.

Ўсимликнинг баландлиги 30—40 см бўлиб, япроқлари 3—4 та, очиқ яшил, озгина тўлқинланган. Лекин япроқлари ниҳоятда катта-катта. Барвақт гуллатиш учун яхшилаб кесиб сувга қўйганда, 10—15 кун туради.

Группалаб ўтқозишга мўлжалланган наводир. Бу нава энг қадимий навлардан бири бўлиб ҳисобланади

Кечки тиқис баргли ёки серқат лолалар группаси: Мэй Вондер нави. Гуллари пушти, асослари оқ. Пушти устки томонида оқ чизиқлари узунасига давом этган. Гулларининг диаметри 9,5—12,5 см ни ташкил қилади. Гулларининг сербарглиги ёки серқатлиги 25—38 барглardan иборат бўлиб, ҳиди хушбўй, нафис, ташқи қиёфаси гули Салим (пион) ни эслатади. Гулларининг баландлиги 30—35 см. Очиқ ерлардаги гулзорларни безашда ва кесиб гулдасталар тайёрлашга мўлжалланган.

Дарвин дурагайлари: Дипломат. Гулларининг баландлиги 5 см дан 10—11 см гача бўлади. Гуллари духоба каби ялтираб қизил рангда бўлади. Гуллаган кунидан бошлаб 10—12 кун ерда гуллаб туради. Кесиб олинган гуллар ҳам сувда 10—12 кун давомида сўлимай туради. Ўсимликнинг баландлиги 40—60 см ни ташкил этади.

Бу нава иссиқхоналарда ўз вақтидан олдин гуллатиш, гулхонани безаш, гулини кесиб гулдаста тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Деметер. Бу навининг гуллари оловранг қизил бўлиб, гулининг баландлиги 8—9 см дан кўпроқдир. Гулларининг диаметри 14—16 см ни ташкил қилади. Ниҳоятда катта бўлиб очилади, кесилган гуллари сувда 10—12 кун яхши сақланади. Ниҳолининг баландлиги 40—60 см бўлиб, бу нава гулзорларни безаш, муддатидан олдин гуллатиш ва чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўпайтирилади.

Лондон. Бу нава очиқ қон рангида қизил бўлиб, духоба сингари ялтираб туради. Гуллари бокал шаклида ниҳоятда катта бўлади. Гулларининг бўйи 10—12 см ни ташкил қилади. Кўчатларнинг баландлиги 40—60 см дан ҳам баланд бўлади. Кесиб олинган гуллари

10—12 кун давомида сувда яхши туради. Бу нав барвақт гуллатиш, гулхоналарни безатиш мақсадларида ишлатилади. Кесиб олинган гулларини узоқ йўлларга олиб бориш мақсадларида ўтқазилади.

Дарвин дурагайлари орасида энг олий нав ҳисобланади.

Ольга нави. Мендель группасидаги навлардан бири бўлиб, гуллари пушти, қизил, кўк рангда товланиб, гулларининг чети оқ рахлардан иборат бўлиб, ниҳоятда катта бокал шаклини эслатади.

Гулларининг ҳиди хушбўй, жуда нафис, гул сандлари узун ва қалин. Бу ўсимлик баланд ўсувчилардан ҳисобланади. Баландлиги 50—60 см ни ташкил қилади.

Бу нав қизил гулли лолалар экилган ерларга аралаштириб ўтказиш, эрта гуллатиш, кесиб чиройли гулдасталар тайёрлаш мақсадларида кўлайтирилади.

Триумф группасидаги навлар. Атом Гуллари оловранг қизил бўлиб, гулининг баландлиги 5—7 см ни ташкил қилади. Ўсимликнинг баландлиги 30—50 см бўлади. Бу нав ўрта ва кечки гуллатиш мақсадларида кўпайтирилади.

Корнефорос нави. Гуллари пушти қизил ёки тўқ қизил, ташқи томонидан озгина кўкимтир товланади, гуллари ниҳоятда йирик, бокал шаклида. Гулининг бўйи 6—7,5 см ни ташкил этади. Гулининг диаметри 8—11 см гача бўлади.

Ўсимликнинг баландлиги 45—50 см, япроқлари кенг ва катта-катта бўлиб, оч яшил рангда. Баргларининг атрофи тўлқинлангандир. Бу нав муддатидан олий гуллатиш, узоқ йўлларга жўнатиш, очиқ гулзорларни безатиш, кесиб гулдасталар яшаш мақсадларида кўпайтирилади. Кесиб олинган гуллари сувда 10—15 кун бир зайлда айнамай яхши сақланади. Бу группа орасида энг олий нав ҳисобланади.

Полимер пленкалар ёрдамида олиб борилган тажрибалар асосида пиёзбошли гулларнинг гуллашини тезлатиш усуллари

Муस्ताқил Ўзбекистонимиз аҳолисини барча қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлаш билан бир қаторда шодиёналик кунларни, туй-ҳашамларни, тўғилган кунларни турли-туман гулдасталар билан кутиб олишлари мақсадида биз — Ўзбекистон гулчилари бор кучимизни ва бор тажрибаларимизни аямай ишга со-

лишимиз зарур. Янги навлар, турли-туман гулларни келтириб чиқаришда ҳормай-толмай қидирув ишларини олиб боришимиз зарурдир

Турли-туман пиёзбошли гуллардан, яъни лола, сумбула, наргизларни муддатидан олдин гуллатиш, яъни уларнинг гуллашларини тезлаштириш мақсадида полимер пленкаларидан фойдаланишни кенг гулчилар оmmasига тавсия қилишни лозим деб топдик.

Полимер, полиэтилен пленкалари ўзларининг ўтказувчанлиги, иссиқ сақлашлиги билан анчагина қулайликлар яратиб беради. Аммо яримвенилхлорит пленкалари эса полиэтилен пленкаларидан анча фарқ қилади. Чунки булар ёруғликни унчалик кўп ўтказмай, шунинг билан бир қаторда қаҳратон қиш совуқларида музлаб, енгил типдаги иссиқхоналар устидан парчаланиб, ёрилиб, узилиб кетишлари эҳтимолидан холи эмас. Натижада енгил типдаги иссиқхоналар устини ҳамда турли-туман қатор қилиб ўтказилган гуллар устини каркаслар ёрдамида пленкалар билан ёпишда, пленкаларнинг сифагига ва уларнинг тузилишларига катта эътибор беришимиз зарур, акс ҳолда барча меҳнатларимиз ва уруғликларимиз нобуд бўлиши мумкиндир.

Полиэтилен пленкаларининг ишлатиш муддагларини улардан унумли фойдаланишга боғлиқ бўлиб, уларни ишлатиб бўлгач, қандай сақлашга ҳам катта эътибор бериш зарурдир яъни уларни каркасларга тортиш ёки қатордаги дугалар устига тортиш вақтида эҳтиётлик талаб этилади. Имконияти борича уларни бир-бирига ёпиштириш даврида устки томонига эни 10 см қилиб кесилган қоғозларни қўйиб, сўнг дазмол югуртирилса, қисқа энли пленкадан бизга керакли бўлган энли пленка ҳосил қиламиз.

Барча талабларга эътибор берган ҳолда биз пленкалардан икки-уч йил давомида фойдаланишимиз мумкиндир.

Шундай қилиб биз пленкалардан қўйидаги мақсадлар учун фойдаланишимиз мумкин:

1. Енгил типдаги пленкали иссиқхоналар, учун;
2. Вақтинчалик фойдаланиладиган туннель шаклидаги пленкали ёпиш учун;
3. Аралашма шаклидаги пленкали иссиқхоналар учун.

Енгил типдаги пленкали иссиқхоналар

Енгил типдаги пленкали иссиқхоналарни жиҳозлашда диаметри 0,5 дюймли занглмайдиган металллардан бўлган каркаслар эни 5 м, баландлиги 2 м узун бўлган иссиқхоналар яшашимиз мумкин. Ҳар иккала деворлари баландлиги 1,2—1,5 см бўлиш керак. Пленкаларни шамол ёрдамида йиртиб кетмаслиги учун улар юқори қисмини турли-туман кандир иплар билан юқоридан пастга қаратиб тортиб боғлаб, пастки қисмларини эса иссиқхона атрофидаги тупроқлар билан беркитилади.

Бундай типдаги иссиқхоналарнинг 1 м² ер майдонидан 950—1000 сўм миқдорида даромад олиш мўлжалланилади.

Вақтинчалик фойдаланиладиган туннель шаклидаги пленкали ёпишлар

Қаторлаб ўтқазилган пиёзбошли гуллардан нарғиз, сумбула, лола ва бошқаларни, албатта, имконияти борича ҳар бирини алоҳида-алоҳида ўтқозиш шартдир. Чунки ҳар бирининг агротехник талаблари алоҳида бўлади.

Қаторда ўтқазилган гулларнинг марказий қисмидан 6—8 см оралиғида ёғочли қозиқлар қоқилиб, ердан 60—80 см баландликда бўлиши керак. Шунга занглмайдиган симлардан тортиб, четки қозиқларга боғланади. Ҳар бир қатор орасига (чамаси 1 метр оралиғида) 8 мм йўғон симдан ёй шаклида ярим айлана қилиб ерга қоқилади. Имконияти борича пленкани занглатмаслик мақсадида симлар рангланishi лозим. Шунинг устки томонидан узунасига пленкалар тортилади. Гуллар ишлов бериш даврида ёки вақт-вақти билан шамоллатиш мақсадида икки томони очилиб, пленкалар вақтинча юқори қисмига ташлаб қўйилади.

Гулларни барвақт гуллатиш, яъни муддатдан олдин гуллатиш ҳамда улар пиёзларини яхши сақлаш мақсадида шу усул қўлланилса талабга мувофиқ бўлади.

Яна шунга ҳам эътибор бериш керакки, айниқса нарғизлар ва лолалар орасида тез гулловчи, ўрта гулловчи ва кеч гулловчи навлари мавжуддир. Бу ҳолда уларни ажратиб ҳар бирини алоҳида-алоҳида ўтқозиш зарурдир.

Аммо шунисини ҳам айтиб ўтиш керакки, иссиқлик ҳарорати юқори бўлган иссиқхоналарда лолалар

муддатдан олдин гуллаб, остидаги пиёзларининг сифати бузилиб, кейинги йилларда экиш учун лаёқатсиз бўладилар.

Барвақт гуллайдиган нарғизларни пленкалар остига олганда жуда яхши натижа беради. Кеч гуллайдиган навлари эса кўпроқ иссиқлик талаб қилади. Барвақт гуллайдиган нарғизлар кеч гуллайдиган нарғизларга нисбатан 12—15 кун фарқ қилиб, барвақт гуллайди.

Қаторларда ўтқазилиб устки томони ялтироқ пленкалар ёрдамида ёпилган бўлса, у ҳолда иссиқлик ҳарорати қўшимча равишда берилмаган бўлса ҳам 20 кундан 37 кунгача олдин гуллашга мувофиқ бўлади. Бир навга кирувчи нарғизларни кесиб олиш муддатлари 60—70 кунгача давом этишлари мумкин.

Пленкалар остида парвариш қилинган навларнинг очик ердагилардан фарқи шундаки, умумлаштирилган иссиқхоналарда етиштириладиган гуллар муддатидан олдин гуллаб, ниҳоятда йирик ва чиройли гуллари бўлади, аммо пиёзларини кўпайтириш қийин бўлади. Чунки ниҳоятда иссиқ ўстирувчи моддаларнинг таъсири натижасида тез гуллаб, пиёзлари эса заифлашиб боради, натижада иккинчи йили гулламай қолади ҳамда фақатгина пиёзни катталаштириш учун ҳаракат қилади, холос.

№	Пиёзларни ўстирадиган иссиқхоналарнинг тури	Гуллашнинг тезлаштириш (кунлар, мобайнида)	
		барвақти навлар	кечки навлар
1.	Ихтисослашган иссиқхоналар	29—38	21—23
2.	Пленка остидаги енгил иссиқхона	26—29	20—24
3.	Қаторлаб экилиб устки пленкалар ёрдамида ёпилган	19—25	11—14

Барвақт гулловчи нарғизлар иссиқхоналарни жуда ёқтиради. Кечки гуллайдиган нарғизлар эса кўпроқ иссиқлик бўлишини талаб қилади. Барвақт гуллайдиган навлар кечки навларга нисбатан 13—18 кун олдинроқ гуллашга ҳаракат қилади. Оддий ёруғ пленкалар билан ёпилган, қатор қилиб ўтқазилган ва қўшимча иссиқлик берилмаган ҳолда 21 кундан 38 кунгача ўсиб

гуллашини давом эттиради ва бир навлаги гулларнинг давомийлиги 55—65 кун давом этади. Қўйида ёруғ пленкалар остида экилган нарғизларнинг пиёз гулларининг баландлиги.

Очиқ ва ёпиқ ерларда ўстирилган нарғиз навлари гулларининг бир-биридан фарқи

№	Навларнинг номи	Гулларининг катталиги (см)			
		пленка остида		очиқ ерда	
		гул бандининг диаметри	гулларининг диаметри	гул бандининг диаметри	гулларининг диаметри
1.	Тунис	45,4	11,0	36,9	10,5
2.	Мюзик Холл	45,2	11,4	35,3	11,1
3.	Датч Мастер	42,6	11,8	32,5	10,6
4.	Йеллоу Сан	43,0	13,0	30,6	11,0
5.	Гольден Марвел	42,7	11,5	32,5	10,7

Пленка остидан кесиб олинган гуллар сони айрим навлар бўйича очиқ ердагига нисбатан анчагина кўпдир. Масалан, Биршеба нави очиқ ерда 130%, пленка остида эса 160%, Меркато нави очиқ ерда 120% ва ёпиқ ерда эса 150%, Гольден Марвел очиқ ерда 172%, ёпиқ ерда эса 191% ни ташкил қилади. Усти ёпилмаган нарғизлар гарчан кеч гулласа ҳам пиёзлари ва гуллари сифати ўзгармайди.

Пленка остидаги нарғизлар очиқ ердагиларга нисбатан 7—12% кўпроқ пиёз берсада, сифат жиҳатидан очиқ ердан олинган пиёзлардан фарқ қилади, яъни очиқ ердаги пиёзларнинг ўниб чиқиши ва гуллаши келгуси йилда кўпроқ бўлади.

Пленка остига ўстириладиган қўйидаги навлар тавсия қилинади: Барвакт гулловчи нарғизлардан Гольден Харвист, Матч Мастер, Голден Марвел, Форчун, Мильк энд Крим, Карлтон, Кракфорд. Ўрта гуллайдиган навлардан Магнет, Қуинов, Биколер, Маунт Худ, Тунис, Йеллоу Сан, Меркато.

Очиқ ерда ва пленка остида ўстирилган наргиз
навларининг кўпайиш коэффиценти

№	Навларнинг номи	Кўпайиш коэффиценти	
		очиқ ерда	иссиқхонада пленка остида
1.	Ля Риант	3,3	4,6
2.	Голден Харвист	2,2	2,8
3.	Пинк Глори	1,8	2,9
4.	Қуин ов Биколер	2,4	3,2
5.	Датч Мастер	3,8	4,2

Кеч гуллайдиган наргизлар навидан Президент Леб-
рум, Биршеба, М-с Креледж, М-с Материна Грюлле-
ман, Флауэр рекорд, Оранже де Монарх, Семпер Аван-
ти.

Пленка остида ўтказиладиган лолалар навидан ай-
римларини тавсия қиламиз:

Дарвин группасига кирадиган дурагай гибридлардан,
навлардан Парад, Лондон, Дипломат, Довер, Оксфорд,
Рузвельт, Спринг Сонг, Художник, Лефебер Фаворит,
Голланде Глори.

Дарвин группаларидан Деметер, Қуин ов Найт, Гол-
ден Харвист.

Лилягуллидар оиласига кирувчи группалардан Ма-
ригат, Уайт Триумф фатор.

Алоҳида белгиланган навлар ўзининг чиройлилиги,
манзарадорлиги, гулининг йириклиги, серҳосиллиги би-
лан бошқа навлардан фарқ қиладилар Масалан, 85%
яхши сифатли гул берадиган Голден Харвист ёки Па-
рад нави 99% гача яхши, йирик, чиройли гул беради
ва кўпайиш коэффиценти 2,6 дан 4,9 гача бўлади.

Пленка остида парвариш қилинган лолалардан Окс-
форднинг кўпайиш коэффиценти 4,2 бўлса, очиқ ерда
ўтказилганда — 3,4; Куин ов Найт пленка остида 5,6
бўлса, очиқ ерда — 4,6; Рузвельт навини пленка ости-
да 4,2, очиқ ерда эса — 3,8.

Пиёзларни асраш уни қазиб олгандан сўнг берган
нормал пиёзлар очиқ ердагига нисбатан анча паст ва
унумсиз бўлади.

№	Навларнинг номи	Пиёзларни чиқиндига чиқиши, (%)	
		пленка остида	очиқ ерда
1.	Художник	1,6	3,0
2.	Лондон	0	3,0
3.	Рузвельт	0	0
4.	Парад	0	1,7
5.	Голден Харвист	2,9	3,7

Пленка остида етиштирилган лолалар очиқ ердагига нисбатан анча барвақт гуллаб яхши натижа беради.

Ўстириш агротехникаси, технологияси

Ўзбекистон шароитида нарғиз, лолалар октябр ойининг биринчи ярмида туннелларда ўтқазилади. Ўтқазилган чуқурлиги 10—12 см қилиб ўтқазилса, 1 м² ерга 50 дона пиёз жойлаштириш мумкин. Албатта, бу пиёзлар сараланган биринчи навдаги пиёзлар бўлиши шарт. Агар юқорида кўрсатилган муддатдан кечиктирилиб ўтқазилганда, гуллашлари анчагина кечикиб, гул сифатлари яхши бўлмайди. Шунинг билан бир қаторда турли касалликларга дучор бўлиши ва кўпайиш коэфффициенти пасайиб кетиши мумкин.

Пиёзлар ўтқазилаётган вақтда қишки ёғинларни тўпланиб кўл бўлиб қолишини ҳисобга олган ҳолда ерни миқдор текислаб ўтқазилган шарт.

Пиёзларни ўтқазилганда ҳар бир бўлимнинг эни 110—120 см, кўчатларнинг ораси 15—20 см бўлса, қаторлар узунлиги 40—50 м бўлиши керак.

Лола ва нарғизларни бегона ўтлар босиб кетмаслиги учун гербицидлардан фойдаланиш зарур, яъни пиёзлар ўтқазилиб бўлгандан 3 кун ўтгач 3 кг симозинни 800—1000 литр тоза сувга қўшиб, пуркаш тавсия қилинади. Пленкалар ёпилгандан сўнг ҳар неча вақтда ҳавосини алмаштириш мақсадида иккала томон очилиб шамоллатиб туриш лозим. Акс ҳолда турли замбуруғ касалликларига дучор бўлиши мумкин. Гуллаб бўлгач лола, нарғиз, сумбула пиёзлари ТМТД билан чанглангириб, соя шамолгоҳ ерда қурутиб олиш тавсия қилинади.

Вертикал кўкаламзорлаштириш

Ўзбекистоннинг шаҳар ва қишлоқларида кўп қаватли иморатларнинг қурулиши кун сайин ўсиб бормоқда. Ўзбекистоннинг иссиқ иқлими шароити бу қурилган биноларнинг дераза балконларининг олд томонларига турли-туман лианлар, ўралувчи, чирмашувчи ёки бошқа ёпишиб ўсувчи манзарали ўсимликларни экиб ўстиришга эҳтиёж тўғдирилади.

Бундай ўсимликлардан, ёввойи узум, хмель, климатис, актинидия, обвойник, каприфоль каби баъзи лианларни кўпайтириш ва шаҳарларни вертикал кўкаламзорлаштиришни талаб этади.

Вертикал кўкаламзорлаштириш иссиқ ҳаволарнинг ҳароратини камайтириб, намликни ва салқинликни кўпайтириб туради.

Ўзбекистон жумҳуриятимизда кўкаламзорлаштиришнинг бу тўрига ҳалигача эътиборсизлик билан қараб келмоқдалар.

Ўзбекистон жумҳуриятимизда эса кўкаламзорлаштиришнинг бу тўрига талаб кундан кунга ўсиб бормоқда. Вертикал кўкаламзорлаштириш учун мўлжалланган ўсимликларни ўтчил ва ёғоччил хиллари ниҳоятда турли тумандир. Аммо унинг кўпчилиги ҳавоскор гулчилар ва кўкаламзорлаштириш комбинатларидадир. Бу ўсимликлар Ўзбекистон шароитида ниҳоятда ўзларининг яхши хис қилади ва қишги совуқлар ҳам уларнинг кўпчилигига таъсир этмайди.

Вертикал кўкаламзорлаштириш кўп ерни эгалламасдан баланд-баланд қурилган иморатларга эстетик ҳусн бериши ва микроиқлим ҳосил қилишда катта аҳамиятга эгадир. Вертикал кўкаламзорлаштириш фақатгина айрим шахсларнинг иши бўлибгина қолмасдан, балки шаҳарларни кўкаламзорлаштириш комбинатлари, архитекторлар, қурувчилар, шаҳар ободонлаштириш бўлимлари бу ишларга бош-қош бўлишлари зарурдир.

Вертикал кўкаламзорлаштиришнинг энг катта аҳамияти шундан иборатки, у шаҳарлардаги бўлган чанг, турли туман газларни товушларни қайтариб туриши, яъни ихота вазифасини бажариб туришдир.

Вертикал кўкаламзорлаштириш фасадларни безати ёки айрим иморатларнинг олд томонларини тўлиб туриш, шаҳарларни ёритиб турувчи чироқларнинг пастки томонларини безатиш, балконлар олдини кўкаламзор-

лаштириш турли табиий чайлалар (беседкалар) яшаш, исталган шакллардаги аллеялар яшаш мақсадида ишлатилиши лозимдир. Аммо бахтга қарши, жумҳуриятимиз вилоятларида вертикал ўсувчи ўсимликлардан атига 10–15 тури қўлланилади холос. Айниқса узум ва айрим лианалар қўлланилади. Ниҳоятда чиройли илашиб, чирмашиб ўсувчи турли туман атиргуллар, климатис, хмель, ёввойи узум, актинидия, обвойник, кәприфоль каби лианалар камдан-кам қўлланилади.

Лианаларнинг ўралиши, чирмашиб ўсиши ёки гажаклари ёрдамида баландга қараб кўтарилишларини бир неча гуруҳларга бўлиб чиқамиз:

1. Қўйилган хола ёки тортилган ипларга маҳсус гажаклари ёрдамида ўсиб чиқувчилар: ёввойи ва маланий тоқлар.
2. Маҳсус япроқларнинг ёки меваларининг гужаклари ёрдамида илашиб ўсувчи ўсимликлар.
3. Маҳсус тиканак гажаклари ёрдамида илашувчилар
4. Тортилган ип ёки шохларга таналарни шимилиб ёпишади, натижасида ўсиб илашувчилар.
5. Тортилган ип, сим ёки қўйилган хода ёки шохларга ўралиб ўсувчи ўсимликлар.

ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ЎСУВЧИ АЙРИМ ЁҒОЧЧИЛ ЧИРМАШИБ, ЎРАЛИБ, ИЛАШИБ ЎСУВЧИ ЎСИМЛИКЛАРНИНГ УСИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ ҲАҚИДА ҚИСҚАЧА МАЪЛУМОТ

Чирмашувчи атиргуллар

1. **Красний Маяк.** Гулларининг ранги олвранг қизил бўлиб, ўрта катгаликда гуллайди, ёзда ниҳоятда кўп гуллаб, япроқлари тўқ зангори, ялтироқ кам тиканакли 5—8 м баландликгача ўсади. Деразалар олдида балконлар олдида, чайлалар яшашга мослашгандир.

2. **Кримсон Ромблер.** Бу нав бошқа навларга нисбатан ниҳоятда баланд ўсувчи бўлиб, кўпгина чирмашувчи атиргулларнинг асосчисидир.

Кримсон Ромблернинг новдалари ниҳоятда узун 10—12 м баландликга кўтарилади. Май ойларининг охирларида новдаларнинг учки томонларида ниҳоятда

кўп шода-шода бўлиб оч қизил рангда гуллайди. Гуллари тикис япроқли бўлиб жуда кўп гулловчи ва ёз давомида ҳосил қилади. Аммо шундан камчилиги йил давомида бир маротаба гуллайди, холос. Гуллаб бўлгач, эски новдалари ўз вақтида кесилиб турилса, ўсимлик тезликда қаримайди. Бу нав Ўзбекистон шароитига ниҳоятда мослашгандир, уни қишда кўмиш ёки ўраб қўйиш шарт эмас, чунки бизни совуқларга бардош берадиган навдир. Расм 142.

3. Нью Даун. Бу нав ниҳоятда сер шох-шаболидир. Новдалари узун сим ёки ходага боғлаб кўтаришни талаб қилади. Ишком-войишларда кўтаришни талаб қилади, гуллари катта, ёқимли ҳид тарқатади. Гулларининг ранги оч пушти баъзан оққа айланиб кетади, узлуксиз равишда кеч кузгача гуллайди. Аммо бу нав штамб ҳосил қилиб юқори қисмига турли бошқа турдаги атиргуллар пайванд қилинса, бир тўпдан 8—10 турли гул олиш учун япроқлидир.

4. Поп Скерлет Клаймбер. Гуллари олвинг қизил, унчалик катта эмас, 6—6,5 см диаметрда бўлади. Гуллари серкат 30—35 барглardan иборат, ҳар бир гул тўпида 3 тадан 13 тагача гул бўлади. Новдалар 2—2,5 м баландликгача ўсади. Ун шудринг касаллигига бардош беради. Бу нав тирик деворлар ҳосил қилишга мослашгандир.

5. Эксцельза. Бу нав баланд кўтаришга мўжаллангандир, гуллари қизил япроқлари, ялтироқ гуллари майда 4—5 см диаметрда, гулларининг япроғи зич жойлашган. 50 тадан 95 танагача япроқлари бўлади. Гуллари бир-бирига яқин жойлашиб, калта гул бандларига эгадир, бир дастасида 40—45 донагача гуллари бўлади. Бир йил давомида 3,5—4 м ўсади.

6. Миннегага. Бу нав энг қадимий навлардан ҳисобланиб, гуллари сарғич пушти, майда гуллидир. Гулларининг диаметри 4—5 см бўлади. Аммо япроқлари зич жойлашган бўлиб, 35—46 тагача гул бўлиб, ниҳоятда кўп гуллайди. Ўсимлик то 4—5 м баландликка кўтарилади. Бу нав маҳсус вертикал кўкаламзорлаштиришга мўлжуллангандир.

Бундай илашиб-чирмашиб ўсувчи тирик девор ҳосил қилувчи атиргуллар 100—150 хилни ташкил қилади.

Лианалар деворларининг олди томонларини безатиш, турли чайлалар, треляжлар ҳосил қилиш, балкон-

ларнинг олд томонларини ёзда қуёшдан, қишда эса турли қорли шамолардан сақлаш мақсадида ҳамда биноларида микроклим ҳосил қилишда аҳамияти катта.

Баҳор вақтида ўзининг гуллари билан, ҳиди билан ёзда эса япроқларининг яшиллиги билан, кузда япроқларининг сарғичлиги билан ва таналарининг қизиллиги билан ва меваларининг оловранг қизиллиги ёки қорамтиклиги билан қўркемдир. Вертикал кўкаламзорлаштиришда булар катта аҳамиятга эгадир.

Ломонос ёки Клематис

Бу ўсимлик вертикал кўкаламзорлаштиришда 15—20 м баландликгача кўтарилади, ўзининг гижаклари ёрдамида юқорига қараб кўтарилади. Қишда айрим навлари япроқларини тўкади, япроқлари мураккаб, йирик баргли гуллари турлича катталиқда бўлиб гуллайдилар. Гулларининг диаметри 2—6 см гача бўлишлари мумкин. Гулларининг ранглари турли туман бўлади. Айримларининг ҳидлари ниҳоятда хушбўй бўлади. Июн ойидан то сентябр ойининг охиригача гуллайди. Қишда эса ўсимлик навларида пахта сингари оқ момиқлар ҳосил бўлади. Бу уларнинг турли шакллаги уруғларидир.

Бу ўсимлик бошқа лианаларга нисбатан ўзининг тез ўсиши ва гулларининг турли туманлиги, чиройлилиги билан қишнинг совуғига чидамлилиги, кўп сув талаб қилмаслиги, турли туман касалликларга бардош беришни билан ажралиб туради, ҳамда ҳашаротлар кўп тушмайди. Шаҳарлардаги турли туман чанг ва газларни қайтариб турлади ва тупроқ танламайди.

Ломонос ёки климатислар уруғи, қаламчаси, фарғуш йўли билан ҳамда пайванд ўлаш билан кўпайтирилади.

Бинафша рангли ломонос ёки климатив

Буларнинг баландлиги 5—6 м бўлиб, таналари тўксиз, япроқлари мураккаб, гуллари битта ёки учтадан бўлиб, кенг очилади. Гул банглари узунчоқ, гуллари тўқ жигари, мовий, бинафша, тўқ, кўк ёки оқ, қизил рангларда. Июн ойидан то кеч кузгача узлуксиз равишда гуллаб туради. Мева уруғларининг 3—4чи йилда серабошлайди.

Йирик гулли климатис. Жакмана

Бу лиана ҳам қишда ўз япроқларини тўкиб, эрта баҳордан март ойларидан бошлаб япроқ чиқара бош-

лайди. Май ойидан то кеч кузгача гуллайди. Гуллари-нинг диаметри 12—15 см гача бўлади, ранглари эса турли тумандир, яъни оқдан бошлаб тўқ жигаригача, мовий ва тўқ кўкгача. Мустақил табиий равишда уруғ бермайди, сунъий чатиштириш натижасида олинган уруғлар 19 ойда ўниб чиқади, аммо шу даврларда шамолдан йироқда бўлиб, гумусли тупроқларда сернам бўлишини талаб этади. Булар қаламчалар, пархушқилиш ва илдизларини бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Бу ўсимликлар 5—6 м баланд бўлган ерларни вертикал кўкаламзорлаштириш мақсадида ўтказилади. Ўзбекистон шароитида уларни қишда кўмиш ёки ўраб қўйиш талаб этилмайди.

Рўвак гулли климатис

Бу ўсимлик ҳам қишда ўз япроқларини тўқади. Баландлиги 12—15 м гача бўлишлари мумкин. Япроқлари зич жойлашиб ялгирок бўлади.

Булар баланд-баланд иморатларнинг фасадларини кўкаламзорлаштиришга мўлжаллангандир. Гулларининг ҳар бирининг диаметри 3—4 см ни ташкил этади. Гуллари асосан оқ рангда бўлиб, ниҳоятда хушбўй ҳид таратади. Июнь ойидан то кеч кузгача гуллаб туради. Бир вегетация даврида 3,5—4 м гача ўсади ва сер новдалди бўлади.

Совуққа чидамли, серқуёш ерларни жуда ёқтиради, булар қаламчалар, пархуш қилиш, илдизларни бўлиш йўллари билан кўпайтирилади

Лимонник

Хитой лимонниги, магнолиядошлар оиласига мансуб бўлиб, чирмашиб ўсадиган бутта, Узоқ Шарқнинг Жанубий районларидаги аралаш ўрмонларда ёввойи ҳолда ўсади.

Ўзбекистон шароитида 4—5 баъзан 7 м гача баландликкача ўсади. Новдалари тўқ қизғиш рангларда бўлиб, 2—2,5 см қалинликда бўлади. Япроқлари ўткир элптік шаклдadir. Оқ яшил рангда бўлиб, танала 3—4 донадан жойлашади. Гуллари майда оқ рангда. Мевалари лўнда қизил.

Лимонникларни вертикал кўкаламзорлаштиришда фойдаланишдан ташқари, уларни дориворлик томонларини ҳам борлир. Лимонникнинг илдизи, япроғи танаси, меваси ва уруғидан олинадиган дориворлар одамнинг

чарчашини енгиллаштиради, уйқусини нормаллаштиради ва кишига қувват бағишлайди, ҳамда иштаҳасини очади.

Лимонник ниҳоятда хушманзара бўлиб, ўзининг гули ҳамда мевалари билан фасадни безатиб туради.

Лимонник уруғидан, қаламчаларидан пархиш қилиш ва илдизларни остидан чиққан бачкилари ёрдамида кўпайтирилади. Лимонниклар намликни ва серунум тупроқларни жуда ёқтиради, аммо серқуёш ерларни ёқтирмайди. Шунинг учун уларни имконияти борича қуёш озроқ тушадиган томонларга ва сернам, сер гумусли жойларга ўтқазиш маъқулдир.

Плюш

Бу ўсимлик аралиядошлар оиласига мансуб тез ўсадиган, доимий яшил ўсимлик бўлиб, ватани Жанубий Шарқий Осиё, ўрта ер денгизидаги тоғли ҳамда қалин кенг япроқли ўрмонлардир. Ўрмонларда ўсадиган плюшлар дарахтларга ёпишган ҳолда 20—25 м гача баланд кўтарилиб ўсади.

Тоғли районларда ўсадиганлари эса турли туман тошларга ёпишган ҳолда ниҳоятда қалин гиламлар ҳосил қилади. Япроқлари думалоқ ёки ланцетниксимон гуллари даста-даста ёки шар шаклида бўлиб, икки жинслидир. Уруғлари шар шаклида лўнда уруғлар қора рангда бўлиб, 3—5 мм даи иборат. Булардан ўйларнинг олдилари, парклар, хиёбонларни кўкаламзорлаштиришда қадим замонлардан фойдаланиб келинган.

Плюш соя ерларда ўзини яхши ҳис этади. Қиш совуқларига чидамсиз ҳисобланади. Қаламчалар, пархиш қилиш ёки илдизларни бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Ўзбекистон шароитида бу ўсимлик ўзини жуда яхши ҳис этади.

Пуэария. Дуккакдошлар оиласига мансуб бўлиб, йирик ўрмалаб ўсувчи ўсимлик ҳисобланади. Экиб парвариш қилинганда 25—30 м гача боради. Бярглари йирик уч бўлакли, 16—18 см гача бўлади. Гуллари қизил, савсар рангларида бўлиб, гулларининг узунлиги 18—20 см ли тўп гул ҳосил қилади. Ватани Приморье ўлкасининг Жанубий қисми ва Хитой.

Ўз екистон шароитида июндан кеч кузгача гуллайди. Яшил деворлар ҳосил қилиш учун жуда мос келади. Чуқки, биринчи йилнинг ўзидаёқ 20—22 м гача

Ўсади. Бу ўсимлик қаламчалардан, пархиш қилиш йўллари билан ҳамда уруғларидан кўпайтирилади. Аммо Ўзбекистон иқлимининг қиш фаслларида унчалик бардош бера олмайди. Лекин эрта баҳордан кеч кузгача ўсган новдалари 20—22 м бўлади.

Ўзбекистон шароитида уруғ бермайди. Тавсия этилган лианалар орасида энг тез ўсувчи лианалар ҳисобланади. Имконияти борича серқуёш ерларда ўтқазилса, талабга мувофиқ бўлади. Тез кўпайтириш учун уларни 100 м² ерга икки уч донаси ўтқазилиб, ер сатҳини қоплаб олгандан сўнг улар пархиш қилинса, бир йилнинг ўзидаёқ бир неча юзлаб тайёр ниҳоллар олиш мумкин. Шу йўсинда тез фурсатда керакли миқдорда кўчат олишимиз мумкин.

Шилви, учқат. Шилвидошлар оиласига мансуб, бутталар туркуми. Барглари оддий, қарама-қарши жойлашган, гули икки жинсли нотўғри шаклда оқ, кейинчалик сариқ рангга айланади. Ватани Кавказ ва Кавказ орти. Ўсимлик 8—10 м баландликкача ўсади. Япроқлари 4—10 см бўлиб, кенглиги 4—6 см ни ташкил этади. Манзарали ўсимлик ҳисобланиб, мевалари сарғич қизилдир.

Асосан қаламчалар, пархиш қилиш, илдизларини бўлиш йўллари билан кўпайтирилади. Уруғидан ҳам кўпайтириш мумкин. Асосан апрел ойидан июн ойининг иккинчи яримларигача гуллайди.

Вертикал кўкаламзорлаштиришда катта аҳамиятга эгадир Чунки, совуқда, қўроқчиликка чидамли, очиқ серқуёш ерларда яхши гуллайди. Бу навга кирувчи яъни шилвиларнинг тури ҳаваскор, гулчиларда мавжуддир.

Обвойник греческий, ипак новда Печакдошлар оиласига мансуб бўлиб чирмашиб ўсадиган бутта ўсимлик. Ватани Кавказ ва Жанубий Европадир. Қишда яроқлари тўкилиб кетадиган таналардан ҳисобланади. 10—15 м баландликларгача кўтарилади. Япроқлари узунчоқ ланцетник шаклида, тўқ яшил, узунлиги 10—12 см, эни 2—3 см гуллари майда 2—3 см даста-даста бўлиб гуллайди. Гулларининг гултожибарглари тўқ кўк рангадир. Мевалари оч яшил, май ойидан июн ойининг охиригача гуллайди. Қаламчалар, пархиш илдизларини булиш ҳамда уруғларидан кўпайтирилади. Очиқ ерларда ниҳоятда тез ўсади, вертикал кўкаламзорлаштириш учун ниҳоятда яхши ўсимлик бўлиб ҳи-

собланади. Атрофида учраган ҳамма нарсаларга ўралиб ўсади.

Бу ўсимликдан паркларда, дам оладиган жойларни, арка (дарвоза) ларни безашда ўйларнинг олдиларига яшил деворлар ҳосил қилишда фойдаланилади. Баланд дарахтлар танасига ўрашиб чиройли манзалилар ҳосил қилишда ишлатилади.

Маймунжон. Раъногулдошлар оиласига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган майда мевали чала пушти ўсимлик. Ватани Қрим, Кавказ, Ўрта Осиё ҳисобланади. Меваси мураккаб, донакли резавор, қора юмшоқ этли бўлиб, таркибида қанд, лимон кислотаси, темир ва фосфор тузлари, витаминлардан эса „А“, „С“ бор. Булар қиём ва жем пишириш учун ишлатилади. Маймунжон вертикал кўкаламзорлаштириш ҳамда тирик деворлар (яшил деворлар) ҳосил қилишда катга аҳамиятга эгадир.

Бу ўсимликни гажаклари бўлмаса ҳам, гажак шаклида эгилган тиканаклари ёрдамида тортилган сим ёки арқонларга яхши илашиб тезда юқорига кўтарилади. Июнь, июль ойларида гуллаб, август ойларида мевалари пишиб етилади.

Маймунжонлар юқорига қараб 5—7 м гача кўтарилади. Маймунжонларнинг 6 хил нави вертикал кўкаламзорлаштириш учун ишлатилади.

Актинидия аргута

Вертикал кўкаламзорлаштиришда ишлатиладиган барча ўсимликлар орасида энг баланд ўсадиган ўсимликлардан бири бўлиб ҳисобланади. Ватани Узоқ Шарқ, Ёғоччил таналари кулранг бўлиб, ёш новдалари эса яшилдир. Япроқлари думалоқ, тухумсимон, узунлиги 6—12 см, эни эса 3—8 см дан иборат. Гуллари оқ 1,5—2 см диаметрда бўлади, ҳили хушбўй, нафис. Мевалари узунчоқ шарсимондир. Ён томонларидан бир оз пачақланган, озроқ хушбўй ҳид таратади меваларини истеъмол қилиш мумкиндир. Биринчи йиллари ўсиши унчалик кўп бўлмаса ҳам, оралан 3—4 йиллар ўтгач, бир йил давомида 2—3 м юқорига ўсаверади.

Асосан уруғидан, қаламчаларидан ҳамда пархиш йўллари билан кўпайтирилади. Май ойида гуллаб, мевалари сентябрь, октябрь ойларида пишиб етилади. Очик ва сернам ерларда республикамизнинг барча вилоятларида жуда узини яхши ҳис этади.

Тек

Токларнинг навлари ниҳоятда кўп тарқалгандир. Булар япроқларини қишда тўкиши ва эрта баҳорда яна яшил либос кийиши Ўзбекистон аҳолиси учун сир эмас, албатта. Аммо шунга қарамай, айрим ёввойи навлари борки улар қишда ҳам ўзини яшил либосини ўзгартирмайди.

Бундай навлар вертикал кўкаламзорлаштириш учун яхши қўл келади. Ёввойи ҳолда яшовчи бундай токларнинг асосий ватани Шимолий Америка, Шарқий Осиё, Узоқ Шарқ ва Хитойдир.

Токлар 15 - 20 м баландликларга махсус тортилган симлар ёки балконлардан балконларга новдаларнинг узайиши натижасида тезда ўсиб ривожланади. Новдалари қиррали бўлиб, ҳар тарафга тарқалган бўлади. Япроқлари кенг 18 - 25 см узунликда бўлиб, кенглиги ҳам 18—20 см ни ташкил қилади. Бу токлар қаламчалари, пархиш йўли билан ҳамда уруғлари орқали кўпайтирилади. Вертикал кўкаламзорлаштириш мақсадида ишлатиладиган токларнинг 70—80 нави аниқлангандир. Шулардан Ўзбекистон республикасида тарқалганларидан 10—15 турлари ўтқазилади, аммо кўпчилик ерларда эса маданийлаштирилган истеъмол қилиш учун яроқли бўлган навлари кўпдан кўп ўтқазилмоқда.

Жумҳуриятимизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида фақатгина маданий нави ўтқазилиб, вертикал кўкаламзорлаштириш учун ўтқазиладиган навларига эътибор берилмайди. Шунинг учун шаҳарларимиздаги кўп қаватли биноларнинг майдонлари, балконлар олди очиқ. Ёзнинг жазирама иссиқ кунларида уйларнинг деразалари пардалар ёрдамида тўсилади, холос.

Трубкоцвет, Кампис, Текома. Бигониядошлар оиласига мансуб, ватани Шимолий Америка. Ўралиб чирмашиб ўсадиган дарахтсимон йирик ўсимлик, гуллари йирик, қўнғироқсимон ярқироқ арғувон қизил рангларда бўлиб, шингилсимон тўпгул ҳосил қилади. Май ойининг ўрталаридан то кеч кузгача гуллайди.

Уруғдан, пархиш ҳамда қаламча қилиш йўли билан кўпайтирилади. Шийпон, айвон ҳамда кўп қаватли биноларнинг балконларини соя қилиб туриш мақсадида ҳамда гулларининг чиройлиги балкон айвонларга чирой бериш мақсадида ўтқазилади. Буларнинг баланд-

лиги 15—20 м баландликгача кўтарилади. Қаламча қилиш қуйидаги тартибда ўтқазилади:

Март ойининг ўрталаридан ҳамда гуллаш даврида қаламчар 3—4 куртакли қилиб куртак остидан кесилди, яъни бир йиллик новдалардан кесилган қаламчаларни парникдан олинган тупроққа, тоза қора қум (2:1:2) аралашмаси тайёрлаб қаламчалар ўтқазилиб унинг устидан 2,5 см қалинликда қора қум ётқизилади, ва ҳар куни гул сатиллар (лейка) лар ёрдамида икки маротаба суғорилади. Шунда 35—40 кун ичида яхши илдиз беради. Яхши илдиз берган қаламчалар ҳар кун мобайнида тўлиқ минерал ўғитлар билан озиқлантирилади. Яъни 40 г минерал ўғитни 10 л сувга аралаштириб берилади ва кўзгача тарбиялаб кузда очик ерга чиқариб ўтқазилади. Шу тариқа тарбия қилинса учинчи йилда ўсимликнинг баландлиги 3—4 м кўзилиб гуллай бошлайди. Бу ўсимликнинг совуққа чидамлилиги 20—25° С ўзини яхши ҳис этиб совуққа берилмайди.

Уруғдан кўпайтирмоқчи бўлсак буларни уруғи кеч кузда пишиб экишга тайёр бўлади. Териб олинган уруғ келгуси йил март ойида очик ерга экилади. Экилган уруғлар 3—4 ҳафтада кўкариб чиқади. Биринчи йили майсалар 1 м гача ўсади. Доний ерга кўчирилгандан сўнг 3—4 йилидаёқ гуллай бошлайди. Текомаларни нафақат вертикал кўкаламзорлаштириш учун ҳатто яшил деворлар, бардюорлар учун ҳам яхши манзара беради.

Гул ҳадя қилиш санъати

Гул ҳадя қилиш бу инсон меҳрини қозониш, унга бўлган ҳурматни бажо келтириш ва энг яхши тилакларни изҳор қилиш димақдир. Халқ ўртасида бу энг қадимий анъана бўлиб, одамларни бир-бирига инсонийлик нуқтаи назаридан яқинлаштиришдир.

Гул тақдим қилишимиз сахий табиат инъомларига бўлган меҳримиз, муҳаббагимиз нишонаси. Гул ҳадя қилиш бу ҳам бир санъат бўлиб, унинг ўзига хос маъно ва мазмуни бор. Гулни қачон ва қандай ҳолларда тақдим қилиш керак Бу тўғрида ниҳоятда кўп саволлар тугилади. Ҳамма вақт ҳам бир ерга борганда, бировни табриклаганда гул билан бориш шартми? Ёки гулсиз ҳам бўладими? Катта-катта давлат арбобларини гул билан кутиш шартми ёки бу гулсиз ҳам бўладими?

Умр йўлдоши ўз рафиқасига гул келтириши, гул билан табриклаши шартми? Катта гулдаста келтириш лозимми?

Албатта, тўй-ҳашамлар, ҳатто аза маросимларимиз ҳам гулсиз ўтмайди. Масалан, ўлик бўлганда турли ҳид тарқатувчи райҳону—жамбиллар кафан орасига қўйилади. Ҳа, бирорта марака ва мавридлар гулсиз ўтмайди. Бировга ҳадя қилинадиган гул ниҳоятда яхши дид билан ажратиб олиниши зарур. Бунинг учун, албатта, кимга (эркак ёки аёлга) нима сабаблар билан гул ҳадя қилиниши инобатга олиниши зарур. Агар, ҳурматли китобхон, гул айириб олишни билмасангиз, шуни яхши эсда тутингки, эркаклар учун оқ рангдаги ёки қизил рангдаги чиннигуллар ҳадя қилиш лозим. Хотин-қизларга эса имконияти борича пушти рангдаги чиннигуллар ҳадя қилинади. Қарияларга эса гуллаб турган хонаки гулларни туваги билан ҳадя қилиш тавсия қилинади, чунки ҳар бир суғорганда, атроф муҳит чағларни тозалаб турганда, гул ҳадя қилган шахсни эслаб туради.

Гуллар ҳадя қилинаётган пайтда, албатта, ўралган гул қоғози олиниб, гулни ўзи табиий ҳолида берилиши шарт. Агар махсус рангсиз қоғозга гул ўралган бўлса, у ҳолда шу қоғоз билан ҳам бериш мумкин. Гулларни бериш олдидан гулдаста чап қўлга олиниб, ўнг қўл билан кўришиб, чап қўл билан гулдаста берилади. Албатта, яхши истаклар билдирилгандан сўнг гул тақдим қилинади. Меҳмончиликка борганда, албатта, эру—хотин борган бўлса, эркак гулни уй бекасига топшириши лозим.

Гулни топшириш пайтида гулбандини юқорига қаратиб, гулини эса пастга қаратиб топшириш мумкин эмас, чунки бу гул оловчи шахсга нисбатан ҳурматсизлик белгисидир. Келтирилган гуллар меҳмонхонага-меҳмонларни кутиб оладиган ва ўтирадиган хонада чиройли гулдонларга қўйилиши лозим. Уй бекаси гулни қабул қилиб олгач, қанчага сотиб олдингиз деган сўзни айтмаслиги, қаердан олдингиз демаслиги ёки бундай қимматбаҳо гулни мен ола олмайман дейишларнинг ҳаммаси маданиятсизликдан далолат беради.

Бизга маълумки, аксарият эркаклар хотин-қизларга гул ҳадя қилади, аммо эркакларни ҳам унутмаслик керак. Эркакларга ҳам туғилган кунларида, яхши унвон олган кунларида гул ҳадя қилинади.

Кимга, қачон, қанақа гул ҳады қилиш керак

Биз гул ҳады қилмоқчи бўлсак, аввал ўзимизнинг дидимизга сўнгра кимга ҳады қилмоқчилигимизга қараб гул танлашимиз керак. Ҳады қилмоқчи бўлган гулимиз ҳашаматли бўлиши шарт эмас. Фақатгина лид билан ажратиб олишимиз kifoya. Масалан, қизил гуллардан—қизил атиргул, қизил чиннигул, қизил картошкагуллар пушти гулларга нисбатан тезроқ кўзга ташланади.

Ёш қиз—жувонларга яхши очилмаган гунчалар тақдим қилинса, чиройли бўлади. Ёши улутроқ хотинларга эса, гули Салим, дендрантома (хризантема), лилия (пиёзгул) ва шунга ўхшашларнинг нафис ҳидли чиройли рангдагиларини тақдим этиш тавсия этилади. Аммо шунга ҳам эътибор бериш керакки, гулдастамиз турли-туман гуллардан иборат бўлса, у кўринишини йўқотади. Шунинг учун бир турли гулдан қилинган гулдастанинг кўриниши чиройли бўлади. Гулдаста бир рангдаги ва навдаги гуллардан ясалган бўлса, шунчалик чиройли бўлади.

Аммо турли-туман гуллардан ясалган гулдаста шиприйдан далолат беради. Шунинг учун кимга, қачон, қанақа гулни ҳады қилишни билиш ва уни унутмаслик керак.

Бола туғилганда қанақа гул ҳады қилиш лозим

Гулларни ҳады қилишдан олдин шунини ҳисобга олиш керакки, бола туғруқхонада туғилди ёки уйдаги гулни қаерга олиб бориш керак. Агар туғруқхонада бўлса, онанинг энг яхши кўрадиган гулларини топишга ҳаракат қилиш керак. Аммо ниҳоятда хушбўй бўлган губироза, лилия, фрезия, гнацинт каби гулларни тақдим қилиш қатъиян маън қилинади, чунки бу гуллар кучли эфир мойига эга бўлиб, она ва болага таъсир этиб, бош оғриғини пайдо қилиши мумкин.

Қиз бола туғилган бўлса, пушти рангдаги ёки қизил рангдаги бир турли гуллар ҳады қилиш тавсия этилади. Масалан, ярим очилган атиргул гунчаларидан пушти рангдагиси ёки бошқа гулларни пушти рангдагилари. Агар ўғил бола туғилган бўлса, у ҳолда бинафша рангдаги ёки мовий рангдаги гуллар тақдим қилиниши лозим. Масалан, бинафша, қўнғироқ гул,

картошкагул шунга ўхшашлар Борди ю бола эгиз туғилса, у ҳолда иккита гулдаста ясалиб, ҳар иккаласи ҳам бир хиллаги туллардан ясалиши лозим.

Туғилган кунларни қутлаб ҳадя қилинадиган гуллар

Болангизни туғилган кунини ўтказмоқчи бўлсангиз, болани неча ёшга кирганини аниқлаб, шунча шам ёқиш шарт эмас, аммо боланинг дидига қараб нафис гуллардан турли-туман қилиб, паст бўйли гул вазаларига гул қўйиш шарт. Гулларни қуйидаги расми кўра тилган майда товакчаларда қўйиш ҳам жуда чиройли кўринади. Масалан, 10 дона 6 см ли ингичка сим олиниб қўرғошин олиниб орасига ўтказилгач қўрғошин қоггандан сўнг сим қўрғошинга маҳкам беркитилади, шу симли қўрғошинни катта чинни товоқ ўртасига қўйиб қўрғошинни беркитиш мақсадида гулнинг яшил япроғидан олиб қўрғошин усти беркитилади ва ҳар бир симга бир донадан гул ўрнатилади ва товоқ ёки косага сув тўлдирилади, бундан мақсад гул сувсиз қолмасин учун. Шарт эмас катта гулларни олиб бориш. Турли-туман наргис, лола, сумбула, бинафша гулларни ҳам ёки марваридгуллардан олиб бериш тавсия қилинади, ёки болалар дидига қараб гулчамбарлар қилиб устини безаш ҳам мумкин.

Катта ёшдаги одамлар туғилган кунларини табриклаш мақсадида ўша одамнинг қайси гулни севишини билган ҳолда, ниҳоятда чиройли гуллардан бир хил рангда тоқ сонли гулдаста ҳадя қилинади. Қизларга пушти ёки қизил рангдаги атиргул ёки чиннигул гунчалари ҳадя қилинади. Катта ёшдаги аёлларга чиннигул ёки атиргулларнинг яхши очилгани ҳадя қилинади. Кекса ёшдагиларга эса яхшиси гул тувакларида очилиб турган гуллардан ҳадя қилмоқ маъқул бўлади. Чунки бу гулларга сув қўйиш пайтида киши ҳадя қилгани кўз ўнгиде кўриниб туради. Аммо кесилган гул 2—3 кун сўлиб кетса, гул ҳадя қилган киши ҳам унутилиши мумкин.

Шунинг учун ҳам бундай шахсларга хонаки гулларни гуллаб тургани ҳадя қилинади. Масалан, тувакдаги чиннигул, гартензия, кикламен, гипсластрум, азалия ва шунга ўхшашлар ҳадя қилинса, талабга мувофиқ бўлади.

Никоҳ тўйига гулдаста

Никоҳ тўйига олиб бориладиган гулларнинг хиллари ниҳоятда кўп. Аммо улардан яхши дид билан гулдаста ясаш ёки мураккаб композициялар тайёрлаш сизнинг моҳиратингизга боғлиқ. Шунинг учун келинга тақдим қилинадиган гулдаста ёки усталик билан ишланган композициялар тўғрисида қисқагина гапирмоқчимиз.

Келин учун тайёрланган гулдаста

Кийимининг қандайлигидан қатъий назар келиннинг қўлида гулдаста бўлмаса, уни ҳеч қандай кўриниши бўлмайди. Аввалги вақтларда келин учун фақатгина оқ рангдаги, пушти рангли ёки тоза қизил рангдаги гуллар танлаб олинадиган бўлса, энди унга қаралмайди. Аммо ҳаддан ташқари катта гулдаста ҳам тавсия қилинмайди. Гуллардан рангига, хилига қараб ихчамгина гулдаста тайёрланади. Яъни келининг ташқи кўриниши, кийган кийими, бўйиннинг паст-баландлиги, албатта, ҳисобга олинishi шарт. Агар келин бўйи пастдан келган, озғинроқ бўлса, у ҳолда катта гулдаста тавсия қилинмайди ҳамда ниҳоятда катта-катта гуллар олинмайди. Шунинг учун бундайларга чиройли гуллардан майдагина гулдаста ёки майдагина гулсават тайёрланади.

Бўйлари баланд, тўладан келган келинлар учун гулбандлари узун бўлган, ниҳоятда чиройли катта-катта гулдасталар тавсия қилинади. Гулдастанинг банди келиннинг ўнг қўли кафтида бўлиши, гуллари озгина пастга қаралган ҳолда тутилиши лозим. Албатта, бундай гулдаста майин, чиройли ленталар билан ёки тўрлар билан безагилиши шарт. Бундан ташқари келин бошига, сочига чиройли гулдан тақинчоқ ҳисобида гул тақади. Имконияти борича тоза оқ рангдаги гуллардан куёв костюмининг чап томонига тақинчоқ ҳисобида гул ўрнатиши керак. Бундан ташқари ҳар йили тўй вақтини нишонлаш мақсадида куёв бўлмиш ўз рафиқасига тўй куни қандай гулдаста тақдим этган бўлса, шундай гулдаста билан табриклаши лозим ёки рафиқасининг дидига қараб уни яхши кўрадиган гулларидан чиройли гулдаста тайёрлаб келиши ёки гул тувакларда ўсадиган хонаки гулларнинг чиройлисидан келтириб, келинни тўй бўлган куни билан қутлаши тавсия қилинади.

Шодиёна кунлари

Шодиёналик кунларини ниҳоятда яхши кутиб олиш мақсадида ҳар ким турлича тайёргарлик қўради. Чунки бировларга туғилган куни, бировларни иш лавозимлари, янги уйларга қўчиб ўтиши, унвонлар олиш каби шодиёналик кунларига борган вақтда эса ниҳоятда узун гулбандига эга бўлган гуллар қандай ранглигидан қатъий назар тақдим қилиниши керак.

Байрам кунлари

Наврӯз, янги йил, 8-март, 9-май байрамлари шоду хуррамлик билан кутиб олинади. Наврӯз кунлари наргис, сумбула, лола каби гуллар келтириб табриклаш мумкин. Янги йилда эса иссиқхоналарда етиштирилган чиннигул, атиргул ва бошқа гулларнинг бир рангдагиларидан келтириб ҳадя қилиш тавсия қилинади. Хотин-қизларга ҳадя қилинаётган вақтда имконияти бори-ча оқ рангдаги наргизлар берилса маъқул бўлади.

Касалхона ёки беморларга гул ҳадя қилиш

Касалхоналарга олиб борилган гул беморларга завқ бағишлайди, улар чеҳрасини очади. Касалхоналарга олиб борилган гул палаталар ҳавосини тозалаш билан бир қаторда яхши нафис ҳид тарқатади. Аммо касалхоналарга ўткир ҳид тарқатувчи лилия, тубероза (тобаргул), сумбула, настарин, райхон, марваридгулларга ўхшаганларни олиб бориш маън қилинади. Чунки бу гуллар ўзидан ўткир ҳид тарқатиб, беморларни бош оғриғига олиб келиши мумкин. Шунинг билан бир қаторда тоза оқ ёки тоза қизил жигари рангдаги гулларни олиб бориш ҳам ярамайди. Чунки беморларнинг кўзларига таъсир этиб, ён атроф муҳитни ўзгартиради. Имконияти бори-ча касалхоналарга борганда паст бўйли гулдонлар билан пушти, мовий, сарғич, ола-була рангдаги лола, наргиз, картошкагули, гули салим, шомгул (гладиолус) кабилардан майда гулласталар қилиб олиб борилса, маъқул бўлади, уни кўрган бемор ўзига-ўзи қувонч бағишлайди.

Бемор касалхонадан тузалиб чиққач, гулнинг янги, эскилигидан қатъий назар ўзи билан бирга олиб кетмадлиги лозим. Аксинча ўша ерда хизмат қилиб юрган ҳамширалар ёки шифокорга ҳадя қилиб, миннатдорчилик изҳор қилишлари зарур.

Қайси гулларни қачон кесиш лозим

Ҳар бир новдани ёки гулни кесганда, биз уни илдизи орқали оладиган намлик ҳамда минерал ўғитлардан, яъни озуқадан узган бўламиз. Шунинг учун гуллар ўз вақтида кесилса, шунчалик яхши бўлади. Гулларни эрта барвақт кесиш лозим. Масалан, қўнғироқгул, шойигул, илонгул, бегония каби гулларни иккинчи ғунчаси очилган вақтда кесилади. Турли савсар гуллар ҳамда айрим турдаги қўнғироқ гуллар биринчи ғунчаси очилиши билан кетилади. Гербера, лилия, настарин, фарзития, дельфиниумларнинг биринчи ғунчалари тўла очилган пайтда кесилади.

Хризантема, картошка гули, касмея, гартензия, аждадар оғиз, флокс, қўқангул, қоғозгул кабилар тўла очила бўлгач, кесилиши лозим. Кесилган гулларни дарҳол совуқ сувда сақлаш қатъиян маън қилинади.

Гулни кесишдан олдин сув бир идишга олиб қўйилади. Ҳавонинг иссиқ пайтида гул кесилса, дарҳол сўлий бошлайди. Сўлиган гулларни коронги хонага киргизиб, газета устига териб устидан яна бир қават газета ёпиб озгина сув пуркаланади, орадан ярим соат ўтгач гуллар қайта йиғилиб гулдонларга қўйилса, сўлиган гуллар қайта тирилади. Имконияти борича гулдонларга озгина шакар ёки бир таблетка аспирын солинса, ундан ҳам яхши бўлади.

Гулзорларни лойиҳалаш

Гулзорларни безаш лойиҳачи муҳандисдан катта маҳорат ва рассомлик санъатини талаб этади. Бундан ташқари лойиҳачи муҳандис манзарали ўсимликлар юзасидан чуқур билимга ва ўткир дидга эга бўлиши керак. Лойиҳалаш бир неча босқичларда бўлиши шарт.

Лойиҳанинг эскизларини ишлашда, албатта, ўтқазиладиган ассортиментлар ведомостини тузиб ўтқазиладиган майдон чизмасини пухта кўздан кечириш лозим. Ҳар бир қисmini ишлаб чиқаришдан олдин унинг кўзга ташланиши вазифасини пухта ўрганиш шарт. Чунки ҳар бир дона гул ниҳолини ўтқазишдан олдин унинг катта-кичиклигига, паст ва баландлигига, гулининг рангига эътибор бериш лозим. Гулзорлар баҳорги, ёзги, кузгиларга бўлиниб, лойиҳаланади.

Лойиҳа эскизи ёки расм масштабларга бўлиниб тузилади ёки чизилади. Масалан, М 1 : 50 ёки М 1 : 100.

га. Гулхоналар бир йиллик, икки йиллик гуллар учун унчалик мураккаб бўлиши шарт эмас, аммо гилам шаклида ўсувчи наст бўйли, чирой берувчи ўсимликлар учун лойиҳа мураккаб бўлади ва унга чуқурроқ эътибор бериш шарт.

Лойиҳа тайёр бўлгач, ўсимликларни танлаш ва саралаш иши ўтказилади. Саралаш учун албатта, ҳар бир ўсимликнинг иккинчи ёнбошидаги гулга берган зийнати ҳисобга олинади. Агар бири иккинчисидан устунлик қилган ҳолда унинг кўки қизилга, пушти ранглари сариқ рангга халақит бериши мумкин. Узоқлардан кўзга яхши ташланалиган ранглар қизил, тўқ, сариқ, сариқ бўлиб, яшил, кўк, писта мағзи узоқдан унчалик кўзга ташланмайди ва гулзор ҳуснини бузади. Оқ рангдаги гуллар эса ҳамма рангдаги гулларга мос келади. Кумуш рангдаги ёки кулранг гуллар нейтрал ҳолатдадир. Шунинг учун ҳам гулзорларимиз чиройига чирой қўшиш учун лола, наргиз, флоксларнинг оқ ёки қизил хилдаги бир рангисини ўтқазмоқ талабга мувофиқдир. Масалан, гулхонадан пушти ранг талаб қилишимиз учун флокслардан олдинги қаторга оқчил, пушти ранглар ундан сўнг тўқ пушти ранглар ва охирида баланд кўк қизиллари ўтказилади. Қизил рангларни оқ пушти рангни баланд қизил пушти рангдан қизил ранггача ўтказилади.

Гулзорларни безашдан олдин гулларнинг наст-баландлигимиз гуллаш муддатларини билиш шартдир. Кўп йиллик гулларнинг асосан, бир ёки икки нави ўтказилади. Бир йиллик гулзорларга эса бир неча хил навлагли гуллар ўтқозиш мумкин. Гулларнинг турлитуманлиги лойиҳада ёки расмда кўрсатилиши шарт.

Қоғозда ишланган расмни ҳақиқатга кўчириш, яъни гулзорга ниҳол ўтқозиш учун уни олдин контурга кўчириб, сўнг бўлақларга бўлиб алоҳида чизма қилиш шарт, шу тариқа сонини ҳам шунга қараб бўлиб чиқамиз ва ушбу расмда еримиз неча бўлақларга бўлинган бўлса, ҳар бир бўлагига алоҳида эътибор берамиз. Агар ерни расмларга қараб бўлиб чиқиш қийинчилик туғдирадиган бўлса, у ҳолда катта қаттиқ картонлардан ёки тунукадан трафарет, тайёрлашимизга тўғри келади. Ўтқозиш ведомостига эса ҳар бир ўсимликнинг ас ортименти ва ҳар бир навдан неча донадан бўлиши кўрсатилиши лозимдир. Гулларни ўтқозишдан олдин гулзорни яхшилаб текислаб чиқиш, турли-туман ах-

лотлардан тозалаш керак. Бир йиллик ва икки йиллик гуллар учун ерни 35–40 см ёки кўп йиллик гуллар учун 45–60 см чуқурликда ағдарилиб, ҳар бир тектарига 25–30 тонна ҳисобидан гўнг бериш лозим.

Ўтқазииш олдидаи эса минерал ўғитлардан бериб яхшилаб мола қилнади. Шундан сўнг лойиҳа ёки расм ўтқазиладиған ер олдиға келтирилиб, ушбу лойиҳа ерга кўчирилади. Яхши намланған ерни эса ражжа орқали чўп қозиқлар қоқилиб, ер чегараси аниқланади ва марказдан ҳар тарафға қараб ип тортиб қозиқлар қоқилади ва шуларға қараб майда ариқчалар қозилиб, чуқурлиги 3–5 см дан қилиб унинг остиға қора қум сепилиб, сўнгра ҳар бир қаторға белгиланған гуллар қатор орасиға ва кўндаланғиға қараб ўтқазилади, яъни шахмат досқаси шаклида ва яхшилаб суғорилади.

Гул ниҳолларидаи фойдаланишдан олдин участкаларнинг кенг-торлиги, баланд-пастлиги очик ҳолиғиға қараб гулзорларни 10 турға бўлиб чиқамиз.

1. Клумба гулхона тўғри геометрик шаклларда яъни доира, квадрат, тўғри бурчакли ва ҳоказо. Аммо аниқ нишлаб чиқилған расмға ёки лойиҳаға қараб танлаб олнған ассортименларға мувофиқ улар ҳажми турлича, яъни 3 м² дан 30 м² гача бўлишлари мумкин. Бундай клумбалар йўлакларнинг кесилиш жойлариға, идораларни кириш олдиға қурилиши мумкин. Айлана гулхоналарни кўпинча ўрта қисми баландроқ 40–50 см кўгарилиб, бу ҳам доиранинг катта-кичиклиғиға боғлиқ бўлади. Атрофлариға бетон ёки плиткалар терилади ёки паст бўйли берескелет ўтқазилади, марказиға эса баъзан чиройли вазалар ҳам қўйиш тавсия этилади ёки бирор ҳайкал ҳам қўйиш мумкин.

Ушбу клумбаға бир турдаи гулларни ўтқазииш ёки турли-туман гулларни ҳам расмға (лойиҳа) га қараб унинг мураккаблиғини ҳисобға олиб ўтқазилади. Эрта баҳорда паст бўйли, ажриқ гул, маргаритка, анютини, глазки ва пиёзлилардан лола, нарғиз, сумбула, бойчечак ва бошқа баҳорғи гуллар, ундан сўнг уларни ёзғи ва кузғи бир йиллик ва кўп йиллик гуллаб билан алмаштириш мумкин.

2. Работкалар. Булар бинолар олдида, катта кўчалар ўртасида бўлиб, эни 0,5 дан 3 метргача бўлиши мумкин. Узунликлари эса чексиз, аммо ниҳоятда узун булған ерларда уларни оўлиб-бўлиб ҳар бир бўлагиға

турлича гуллар ўтқозиш мумкин, чунки ҳаммаси бир турдаги гуллар бўлса, кўзга яхши ташланмайди.

3. Бардлар Тор ва текис ерларда, ҳайкалларнинг олди, манзарали ўсимликларнинг атрофи, сув ҳавзаларининг атрофи, фавворалар олдида ясашиб, атрофи ёишт, плиталар билан терилиб эни 20—40 см бўлиши мумкин. Бундай гулхоналарга паст бўйли гилам шаклидали сеқум, ажриқ гул, маргаритка, ценерария, анютини глазки каби ўсимликлар ўтқазилиб, булар орқадаги асосий кўриниши лозим бўлган нарсаларни бекитмаслиги шартдир.

4. Миксбордер. Узлуксиз гуллайдиган гуллардан кўп қаторли қилиб ўтқазилади. Бинолар олди эди 1,5 дан 2,5 метргача қилиб турли гуллар ўтқазилади. Уларни албатга, узлуксиз гуллашларига эътибор бериш шарт. Миксбардерлар учун бир йиллик ёки кўп йиллик гуллар ҳамда гилам шаклидаги паст бўйли манзарали ўсимликлар майна-майда группалар шаклида ўтқазилади. Миксбардерларнинг олд томонларида паст бўйли гуллар ўтқазилиб, орқа томониди эса баланд бўйли ўсимликлар ўтқазилиши мумкин.

5. Партер. Очиқ ердаги тўғри текис ерларга (биноларнинг олди, парклар, боғлар, хиёбонлардаги ерларга) гуллардан ташқари турли манзарали ўсимликлар, яъни игна барглилардан гумбар, пирамида, конус шаклларида ўтқазилади. Улар сув ҳавзалари, фавворалар, турли ҳайкаллар чиройига чирой қўшади. Бундай партерлар асосан бинолар атрофидаги 60—80% ерлар берилса, гулхоналарга эса 15—20% майдон ажратилади.

6. Группа шаклида ўтқозиш. Бу шаклда ўтқозишда, асосан, манзаранинг чиройлилигига эътибор берилиб, бу 2 м² дан 20 м² гача бўлган майдонни ташкил этади. Бундай гулхоналар парклар, хиёбонлар ва катта бинолар олдида тааллуқлидир. Бундай ерларга кўп йиллик флокслар, пион, савсар гул, картошка гул, лаола, наргизлар ўтқазилиб, чет—четларига буталардан жасмин, сирень, бульдонеж, япон беҳиси ўтқозиш талабга мувофиқдир. Булардан ташқари, бундай гулзорларга аралаш шаклда гуллар ўтқозиш мумкин. Лекин уларни гуллаш муддатига, паст баландлигига, албатга, эътибор бериш шарт.

7. Альпинариялар. Бунда асосан паст-баландлик, жарлик ерларга тоғ манзарасини бериш мақсадида турли тоғ-тошлардан фойдаланган ҳолда, асосан, тош-

ларни усталик билан қўйиб чиқиш талаб этилади. Шундан сўнг табиий ҳолат бериш мақсадида ўсимликлар танланади. Булар учун паст ва ўрта бўйли ўсимликлар танланиб, тупроқ ҳам унчалик кўп солинмайди. Бундай альпинарияларни парклар, хиёбонлар, болалар боғчалари ва бошқа жойларга ташкил этиш тавсия қилинади.

8. Рокарии, яъни тоғ чўққиси боғлари. Бундайлар гулзорларнинг ўрталарида, тоғ чўққиларини эслатувчи тошлардан терилиб, улар ўртаси ва атрофига ўрмон папоротникларидан ўтқазиш талабга мувофиқ бўлади. Булар гулзорларга зеб бериб туради. Имконияти бори-ча тоғ чўққиси боғлари гулзорларнинг сояроқ ерида ўрнатилса яхши бўлади.

9. Монобоғлар (кичик боғлар). Бундай боғларга, асосан бир гуруҳга кирувчи гулли ўсимликларни — сирень, бульдонеж, жасмин, савсаргул, атиргул, картош-кагуллар, катта хилдаги турли туман гулларнинг бир-неча навларини тўда-тўда қилиб ўтқазиш лозим. Майдонларни жиҳозлаш, текислаш умумий композицияга қаратилган бўлиши керак. Бу ердаги сув ҳавзалари, игна баргли ўсимликлари ва уларнинг атрофидаги турли-туман плиталардан терилган йўлакчалар ҳисобга олиниши шарт. Ҳозирги вақтда бундай кичик боғлар, асосан атиргулзорлар, сиреньгулзорлар, савсаргулзорлар гуллаши даврида кишиларнинг ҳаёлини ўзига тор-тади.

10. Узлуксиз гуллайдиган гулзорлар. Бундай гулзорларни ташкил қилишдан олдин, албатта, ҳар бир гулни қачондан қачонгача гуллашини, гулларини қан-ча муддатга сақлаишини ҳисобга олишимиз шарт. Шунинг билан бир қаторда шундай ерлар танланиши лозимки, улар шу майдоннинг кўркига кўрк қўшиб турсин. Бундай гулзорлар, асосан, парклар, хиёбонларда яратилади. Буларга асосан яхши гуллайдиган буғалар ва кўп йиллик гуллардан ўтқазиш тавсия этилади. Булардан ташқари турли манзарали дарахтлар ҳам ўтқазилиши мумкин.

Ҳар бир ниҳолни ўтқазганда, унинг олди орқасидаги бўлган ниҳолларга ҳам эътибор бериш шарт. Чунки ҳар бир гулни календарга қараб гуллаши, ранги, паст-баландлиги дидларга қанчалик ором бермоғини ҳисобга олмоқ лозимдир.

МУНДАРИЖА

Кириш	8
Манзарали ўсимликларнинг айрим ботаник хусусиятлари ҳақида	10
Очиқ ва ёпиқ ердаги манзарали ўсимликларни кўпайтириш	14
Уруғларни катта кичиклиги бўйича категорияларга бўлиниши (гр-дона) ҳисобида	15
Уруғларни намлаш	16
Уруғларни экишга тайёрлаш	16
Уруғдан кўпайтириш	17
Зич ўниб чиққан ниҳолларни ягоналаш	20
Кўчат ниҳол етиштириш	20
Уруғларга химийвий йўл билан ишлов бериш	21
Сратификация	21
Зич ўниб чиққан ниҳолларни ягоналаш	23
Кўчат ниҳол етиштириш	24
Экилган уруғларни парвариш қилиш	25
Уруғлар ва ўсиб чиққан ниҳолларни ҳисобга олиш	25
Пикировка	26
Ўсимликларни вегетатив кўпайтириш	27
Сунъий вегетатив кўпайиш усуллари	28
Ўсимлик япроқларидан қаламча тайёрлаш	30
Илдиз поялардан қаламчалар тайёрлаш	30
Пархиш йўли билан кўпайтириш	30
Пайвандлаш йўли билан кўпайтириш	31
Қисқача пайванд улаш асбоблари ҳамда усуллари ҳақида	32
Пайванд қилиш	33
Куртак пайванд қилиш муддатлари	33
Куртак пайванд учун қаламчалар тайёрлаш	34
Куртак пайванд учун пайвандтаклар тайёрлаш	34
Пайванд қилиш техникаси	34
Пайванд навадаларни парвариш қилиш	35
Пайванд куртакларни баҳорда текшириш	35
Баҳорги кутак пайванд	36
Пайванд навадалари билан олиб бориладиган ишлар	36
Пайванд кўчатларга шакл бериш	36
Пўстлоқ остига қаламча пайванд қилиш	37
Ёрма пайванд	37
Дарахт ва гулли буталарни қайта пайванд қилиш	38
Қаламча пайванд қилиш усуллари	39
Яхшилланган қоплама тилчали пайванд	39
Қишги пайванд	40
Қўндирма пайванд (Оралиқ пайванд)	40
Ҳактусларни пайванд қилиш усуллари	41

Бир йиллик гулларни экиш технологияси
 Тупроқларни тайёрлаш ва экиш
 Ернинг устки унумдор қатлаmidан тупроқ тайёрлаш
 Чириндилардан тайёрланган тупроқлар
 Япроқлардан тайёрланган чиринди
 Дарё қуми
 Тупроқ аралашмаларини тайёрлаш
 Уруғ экиш
 Уруғларни экиш усуллари
 Сочма равишда
 Уруғ экиш чуқурлиги
 Уруғларни экиш нормалари
 Экиш технологияси
 Экиш муддатлари
 Очиқ ерларда экиладиган гуллар
 Иссиқ хона чуқурларига ва яшикларга уруғлар экиш
 Кўчатларни пикировка қилиш
 ЎҒИТ
 Асосий минерал ўғитлар
 Калий селитраси
 Фосфорли ўғитлар
 Фосфорит уни
 Калий ўғитлари
 Хлорли калий
 Кўчатларни иссиқхоналардан чиқариб ерга ўтказиш учун
 тайёргарлик ишлари
 Кўчат ўтказиш
 Ўтказилган кўчатларга ишлов бериш
 Суғориш
 Қушимча озуқа бериш
 Гуллаётган ўсимликларга ишлов бериш
 Бир йиллик гуллар
 Саватгул
 Гултожихўроз
 Хина
 Напалак гул
 Бўтакуз
 Крестовник
 Хушбўй нўхат
 Кўкнор гул
 Шаббўй гул
 Қунжут гул ёки порлоқ гул
 Намозшомгул
 Ойгул тирноқ гул
 Пакана гул ойша
 Ором гул, хушбўй гул
 Пакана тамаки гул
 Карнай оғиз гул
 Рус гули
 Гул тожи хуроз
 Эшолция
 Шер оғиз гул
 Қўқан гул
 Сутлама гул

Попук гул	63
Хушбуй тамаки гул	63
Губастик	64
Шалдироқ гул	64
Акроклиниум	64
Ўлмас ўт	64
Шарсимон гомфрена	65
Бахмал гул	65
Тизим гул	66
Юлдуз гул	66
Агератум	67
Чиройли гайлардия	67
Чинни гул	68
Хитой чинни гули	69
Шалфей мармарак	70
Шизантус	71
Кумуш баргли кунга боқар	71
Годения	72
Буралма карнай гул	72
Гули алвон	73
Акриқ гул	73
Манзарали ўсимликлардан гул гиламлар ҳосил қилиш	74
Алтернантера	75
Санталлина Кипарис ўти	75
Қизлар гули	75
Эхиверия	76
Цинерария	77
Перетрум	77
Гнафиллум	77
Фуксия	78

ИККИ ЙИЛЛИК МАНЗАРАЛИ ГУЛЛАР 79

Капалак гул	79
Тўрк чинни гули	80
Голландия чинни гули	80
Дастагул	80
Зогчакўз	81
Шамчироқгул	81
Бормевик	81
Урта қўнғироқ гул	82
Гули хайри	82
Англичвонагул	84
Желтушник	84

КўП ЙИЛЛИК ГУЛЛИ ЎСИМЛИКЛАРНИ КўПАЙТИРИШ АГРОТЕХНИКАСИ ва биологияси 86

Уруғдан кўпайтириш усуллари	86
Кўп йиллик гулларни вегетатив кўпайтириш	87
Махсус органлари орқали кўпайтириш	87

САЛЛАГУЛЛАР 88

Япон салла гули	89
Идолина	89

Орегон	89
Фред шоусмит	90
Озода гул	91
Кўпайтириш усуллари	91
Ҳаламчалар йўли билан кўпайтириш	92
Озодагул япроқлари орқали қаламча қилиш усуллари	93
Илдизлардан чиққан янги навадаларни бўлиш йўли билан кўпайтириш	94
Наша гул	95
Мармарак (Салвия)	96
Сақолгул	97
Даста гул	98
Барра гул	99
Маржон гул	99
Дурагайлаштирилган хитой атиргули (Гибискус)	100
Бўйи модарон	100
Гул савсар	102
Кўп йиллик қўқангуллар	103
Бутасимон қўқангуллар	104
Юка	105
Бинафша-Гунафша	105
Марварид гул	106
Гербера	106
Гайлардия	107
Мойчечак (Ромашка)	108
Астилба	108
Бўтақўз	109
Шойнгул	109
Намозшомгул	111
Чирмашиб илашиб тирик девор ҳосил қилувчи ўтчил ўсимликлар	112
ВЕРТИКАЛ КҲКАЛАМЗОРЛАШТИРИШ	112
Ўзбекистон шароитида ўсувчи айрим ёғоччил чирмашиб	
Ўралиб илашиб ўсувчи ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши ҳақида қисқача маълумот	114
Чирмашувчи атиргуллар	114
Красный маяк, Кримсон Ромблер; Нью Даун, Скарлет, Эксецелза	115
Лайонс ёки климатис	115
Лимонник	117
Плющ	117
Бинафша рангли климатис, йирик гулли климатис, Рўбак	118
гулли климатис Пуэзария	118
Шилви уч қат	119
Ипак нава, Маймунжон	120
Актинидия, аргута, Ток (узум)	121
Тукли Колистегия	122
Болжуан гречихаси	122
Мовий ипомея	123
Оддий қулмоқ	123
Япон қулмоғи, квамо клит	124
Диоскорейя ямс	124
Тладианта, Каракала ловясн	125

Ой гули, Трубка цвет-Текома	128
Баъзи манзарали дарахт ва буталарнинг биологик хусу- сиятлари	128
Атиргуллар	123
Манзарали наъматаклар ва хиёбонларда ўстириладиган атиргуллар	128
Маданий атиргуллар	129
Генрих Мюнх, Олтин офелия, Дама эдит желен	130
Мистрист Генрих виннет, Маркизо де урикхо, Наталия	
Бертнер Пуансеция	131
Чернециан атиргуллари	132
Глория дей, Президент Герберт Гувер	132
Сувенир, Гольден рапчург, Полиант атиргуллар, Дени	
Робин	133
Идеал, Фаустрид Шмид, Жозеф Ги, Флорибунда атиргул- лари, Ред пинокцио	134
Кордес зондер мелдунг	135
Чирмовук атиргуллар	135
Майда атиргулларни бази навларидан олинган уруғлар- нинг ўниб чиқиш муддатлари	137
Маданий атиргул кўчатларида баргларнинг пайдо бўлиши	139
Атиргулларни кўпайтириш усуллари	141
Уруғдан кўпайтириш, Пайвандтак ўстириш	142
Пайванд дўст танлаш ва тайёрлаш	143
Оранжереяларда атиргул ўстириш	144
Оранжереяларда атиргул қаламчаларини илдиз олдириш	145
Атиргул зараркунандалари, Касалликлари ва уларга қар- ши кураш	153
Атиргул занг касаллиги	155
Настарин, Оддий настарин, Эрон настарини, Пахмоқ наста- рин, Ҳимолай настарини, Венгер настарини, Амур наста- рини	158
Настаринларни кўпайтириш усуллари	159
Илдиз танаси ёки тупларни бўлиш йўли билан кўпайти- риш, Илдиз бачкиларини бўлиш йўли билан кўпайтириш	159
Япон биҳеси, Нормушук, Ясмни	160
Ҳинд ясмини, Будлея, Булдонец, Дейция	161
Гибискус, Чаканда жирганоқ	162
Шамшит, Оқ қор меваси, Фарэция	163
Юлғун, Оддий тут, Гули салим	164
Атиргулсимон гули салим	165
Хитой гули салими, Оддий гули салим, Торбарг гули са- лим, Дарахтсимон гули салим	166
Ўли салимни кўпайтириш усуллари	167
Тупларни бўлиш йўли билан кўпайтириш	168
Тупларни қисман бўлиш, парқиш йўли билан кўпайтириш	169
Еш яшил навалардан илдиз олдириш	170
Тана ва янроқ куртакларидан қаламчалар тайёрлаш усул- лари	170
Илдизлардан қаламчалар тайёрлаш	171
Ўли салимда учрайдиган касаллик ва зараркунанда- лар ҳамда уларга қарши кураш чоралари	171
Илдиз рак касаллиги, кураш чоралари, Уншудрунг касал- лиги	171

Кулранг чирини касаллиги, Япроқлардаги вирус касаллик- лари, Ҳашаротлар	172
Кураш чоралари	173
Япроқ курти, Кураш чоралари	173
Гул салим айрим навларининг қисқача тавсифи	
Нора, Фестивал, Эдвин	173
Фазетон, Парад	174
Талисман, Снегурочка	175
Картошка гул	175
Оддий картошка гул, чала катланган картошка гул, гул- лари 2—3 ва ундан кўпроқ қатли бўлган картошка гул- лар, Екасмон картошка гуллар, Анимонсимон картошка гуллар	176
Манзарали шарсимон, пўпаксимон, Нилуфарсимон картош- ка гуллар	177
Кактуссимон, саллагулсимон, Манзарали кактуссимон картошка гуллар	178
Экиш технологияси	178
Картошка гул тўғанақларини қовлаб олиш, Картошка гул касалликлари, Зарар келтирувчи ҳашаротлар ва уларга қарши кураш чоралари	181
Уншудрунг касаллиги, Мазайка касаллиги ва уларга қар- ши кураш	181
Картошка гулларда учрайдиган рақ касаллиги	182
Картошка гулларга зиён келтирадиган ҳашаротлар	182
Шиллиққурт Ургимчак кана, Усимлик бити	183
Картошка гулларни қисқача биологик тавсифи, Балтика Бернар вайт, Қора веер, Қомет Анжелла, Красовка, Ма- линка	183
Шуринка, Фантом, Фейшел, Калина	184
Малишка, Эдлер мар, Далия-70, Анатолий	185
Герре хок, Табиат эхсони, Конгрес, Анна Зинченко	186
Аристократ, Қўқангулсимон, Дразита, Христина, Ларика	187
Нита, Ляуш, Мендермейгина, Герлингс Элита	188
Флорисанг	189
Ўзбекистон жумҳуриятида экилаётган баъзи илонгуллар- ни биологик хусусиятлари ҳақида	190
Браун Лалибай, Фарида, Оскар	190
Шантиклер, Черномор, Сирдарё, Агра	191
Альда, Альфредо, Анна, Блю мист, Бриво Алжира	192
Гайда, Грим элф, Дайна, Джавахарлал Неру	192
Тарқалиш тарихи	194
Гулзорларда илонгулларни кўпайтириш ва экиш техноло- гияси ер танлаш	195
Илонгул етиштириш учун ерни тайёрлаш ва ўғитлаш	
Ўтқазнишдан олдин пиёзларни кўздан кечириб уларни экишга тайёрлаш	196
Илонгулларни ўтқазниш ва ишлов бериш	197
Чопиқ ва ўташ	198
Сугориш қўшимча озуклантириш	199
Илонгулларни кўпайтириш усуллари	199
Пиёзлардан кўпайтириш	199
Пиёз илдиэларини бўлиш йўли билан кўпайтириш, ён бачки пиёзчалардан кўпайтириш	200

Илдизларни йиғиштириб олиш ва қишда сақлаш чоралари	201
Илонулларда учрайдиган касалликлар ва зараркунанда- лар ҳамда уларни олдини олиш чоралари, Трипс-Кураш	203
чоралари қуруқ чириш	204
Фузарияз касаллиги, кураш чоралари, Қотма касаллиги	205
Бактериал парша, кураш чоралари	206
Карам қурғи, Симқурт—Кураш чоралари	206
Илонулларни асосий касалликлари кулранг чириш ва ку- раш чораси	206
Шилақурт кураш чоралари	207
Айиқ қўнғиз кураш чоралари	207
Гули сумбул (Гнацинт)	207
Друқдан кўпайтириш	207
Экиш технологияси экиш учун ер майдони тайёрлаш	209
Экиш мuddатлари	210
Вегетатив кўпайтириш	211
Гулисумбулнинг айрим навларини биологик хусусиятлари	211
Индиго кинг	211
Гранд бланш, Блю гарик, Мадам софи	213
Четнаг флуаэр, касаллик ва зараркунандаларига қарши кураш	213
Экин етказувчи ҳашаротлар ва кураш чоралари	214
Бегона ўтлардан тозалаш	215
Гули сумбул навларининг ҳосилдорлиги ва уларнинг кў- пайиши коэффиценти грам ҳисобида	215
Пибали ва илдиз мевали гуялар атрофида ўсадиган бего- на ўтларга қарши химиявий кураш чоралари	216
Наргиз, Нарцисс	217
Найчали наргизлар, Кенг ва катта қопламдаги, Майда қопламли, сер қат Гул гулли ёки даста гулли ва шоиро- на наргизлар	218
Айрим гулларга кирувчи наргиз навларининг қисқача биологик хусусиятлари Найчали наргизлар, Вришева нави	218
Голден Гарвест, Мюзик хола	218
Ийрик қопламли наргизлар гуруҳи, Селма Легерлейф, Дж. Оф	219
Дастасул (Тапет) наргизлар гуруҳи гераннум, серқат тўп гулли Янроқли наргизлар гуруҳи Мари копланд	219
Наргизларни кўпайтириш усуллари	220
Лилия, Лилия пиёзи, илдиз тана	221
Янроқ ва уларнинг пояда жойлашуви	222
Лилиядек гул ва тўп гуллар	222
Мева ва уруғ	223
Уруқдан кўпайтириш усуллари	224
Уруқларнинг ўниб чиқиш шартлари, экиш технологияси	225
Лилия экилгандан сўнг бажариладиган тадбирлар	226
Илдизларни пиёз лардасидаги тўганаклардан кўпайтириш	226
Пибаларни бўлиш йўли билан кўпайтириш	227
Илдизларни ер устки танасида бўлган майда пиёзчалари ердаги кўпайтириш	227
Майда пиёзчалар билан кўпайтириш	228
Лилияларни япроқлари ёрдамида кўпайтириш	229
Тана ёрдамида кўпайтириш	229
Лилияларнинг касалликлари ва зараркунандалари ҳамда	

уларга қарши кураш чоралари, Кўк могор кураш чоралари	230
Илдиз бутзи чириш касаллиги	231
Пиезларнинг юмшоқ чириши могорлаши	231
Тана чириши ва кураш чоралари	232
Занг касалликлар: Мазайка унга қарши кураш чоралари	232
Лилияларда учрайдиган юқумли касалликлар	233
Лилияларнинг зараркундалари, Пиез канаси кураш чоралари	233
Лилия айрим навларининг биологик хусусиятлари Памяти Матросова	233
Белый анст, Пламенная, Королевская Северная, полмира, Краснознаменная	234
Донецкое лето	235
Табаргул	235
Табаргулларнинг касалликлари ва зараркундалари	236
Пиез илдизли гулларнинг хиллари — ЛОЛАЛАР	236
Дарвин лолалари, Тути лолалар, Барвакт очиладиган оддий лолалар Серкат лолалар, кечки оддий лолалар	237
Серкат кечки лолалар, Бридер группаларидаги лолалар	
Дарвин дурагайлари Мендел группасидаги Лолалар, Триумф группаси — Лилиягулсимонлар	238
Еввойи ҳолда ўсувчи лолалар, Грейга, Кауфман, Фостера, Марокандика Туркестаника	239
Маданий лолаларнинг биологик хусусиятлари	241
Оддий барвакти лолалар	243
Полиэтилен пленкалар ёрдамида олиб борилган тажрибалар асосида тезда гуллатиш усуллари	243
Енгил типдаги плёнкали иссиқхоналар	245
Вақтинчалик фойдаланиладиган тунел шаклидаги пленкали ёпишлар	245
Очиқ ва ёпиқ ерларда ўстирилган наргиз навлари гулларининг бир биридан фарқи	247
Очиқ ерда ва пленка остида ўстирилган наргиз навларининг жўпайиш Коэффициенти	248
Ўстириш агротехникаси, технологияси	249
Вертикал кўкаламзорлаштириш	250
Ўзбекистон шаронтида ўсувчи айрим ёғоччи чирмашиб ўралиб, илашиб ўсувчи ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши ҳақида қисқача маълумот Чирмашувчи атир гуллар: Красный Маяк, Кримжон рөмблер	251
Нью Даун, Поп скарлет, Клаймбер, Экселза, Миннегага	252
	271

Ломонос ёки климатис, Винфшаранг климатис	253
Пирик гулли климатис	253
Гувак гулли климатис, Лимонник	254
Плющ, Пуэария	255
Шилви уч кат обвойник греческий	256
Маймунжон	257
Актинидия аргута	257
Грубкоцвет, компсис ТЕКОМА	258
Гул ҳадя қилиш санъати	259
Ҳимга қачон қанақа гул ҳадя қилиш керак	261
Ҳайси гулларни қачон кесиш лозим	265
Гулзорларни лойиҳалаш	265
Ҳлумба, гулхона, работкалар, бардюрлар, партер, группа шаклида ўтказиш Алпинариялар, Тоғ чўққиси боғлари, Моно боғлар, Узлуксиз гуллайдиган Гулзорлар	269

МУАЛЛИФДАН

Ушбу китобни чиқишига яқиндан ёрдам қилган Самарқанд шаҳар ҳокими **АЗИЗ НОСИРОВГА** ўз миннатдорчилигимизни билдирамыз. У кишига узоқ умр, бахт-саодат тилаймыз.

Илмий оммабон нашр

Эргаш Неъматов, Эрмат Ашуров, Илҳом Муқумов
Очиқ майдондаги гулчилик

Ўзбек тилида

Муҳаррир Абдусалом Самадов, Жамол Сирожиiddи
Техник муҳаррир Г. Тоирова
Мусаввир Олим Абдуллаев
Мусаҳҳиҳ С. Иброҳимова

703000 Самарқанд У. Турсунов 82 уй
Сугдиён нашриёти
нашр босма табағи 17. Баҳоси эркин нарҳда
Самарқанд вилоят ҳокимияти матбуот босмаҳонаси
Самарқанд шаҳри У. Турсунов кўчаси 82 уй